

Z
I
N
Ā
T
N
E
I

A decorative graphic consisting of two vertical columns of thin, parallel lines. The left column is slightly wider than the right column, and they are positioned between the two vertical text strings.

T
Ē
V
Z
E
M
E
I

AKADĒMISKĀ

⁵⁷ DZĪVE 2021/2022

Akadēmiskā Dzīve ir latviešu valodā vienīgais nopietna rakstura žurnāls akadēmiskajai saimei un visiem zinātniekiem par Tēvzemi nozīmīgiem zinātnes, kultūras un sabiedriskiem jautājumiem. Žurnāls iznāk kopš 1958. gada, līdz 2005. gadam – ASV, kopš 2006. gada *Akadēmiskās Dzīves* apgāds izdod to kopā ar Latvijas Universitātes Akadēmisko apgādu.

Pilns žurnāla komplekts atrodas
ASV Kongresa bibliotēkā,
žurnāls pieejams starptautiskajā zinātnisko
publikāciju datubāzē EBSCO
<https://doi.org/10.22364/adz.57>

Akadēmiskās Dzīves Tēvzemes apgāds

Reģistrācijas apliecības Nr. 40008053843
Latvijas Republikas biedrību un nodibinājumu
reģistrā
Valdes locekļi – Aivars Markots (priekšsēdētājs),
Ainārs Dimants, Ivars Pavasars

Apgāda pārstāvji

Austrālijā – Dace Dārziņš,
27 Aroha Tce, Black Forest, SA 5035,
e-pasts: dace.darzins@internode.on.net

ASV – Jānis J. Dimants, Jr.,
2330 Innsbruck Parkway, Minneapolis,
MN 55421-2068

Kanādā – Elmārs Bērziņš,
239 Mill Road, Toronto, Canada, M9C 1Y3

Labojums

Akadēmiskās Dzīves 56. laidiena 103. lpp.
2. rindkopā jābūt: ELJA valdes sekretārei Lienei
(nevis – Lolitai) Kļaviņai.

Žurnāla redakcijas kolēģija (Editorial Board)

Galvenais redaktors (*Editor in Chief*) Ainārs Dimants,
Dr. phil. – Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija
(*Rīga Stradiņš University, Latvia*)
Galvenā redaktora vietniece Inese Grumolte-Lerhe, *Dr. sc. pol.* – Saemas
Analītiskais dienests, Latvija (*Saeima Analytical Service, Latvia*)
Andris Anspoks, *Dr. phys.* – Latvijas Universitāte, Latvija
(*University of Latvia, Latvia*)
Dzintra Bungs, *Ph.D.* – Latvijas Okupācijas muzeja biedrība, Latvija
(*Occupation Museum Association of Latvia, Latvia*)
Jānis Grabis, *Dr. sc. ing.* – Rīgas Tehniskā universitāte, Latvija
(*Rīga Technical University, Latvia*)
Vitauts Kalniņš, *Ph.D.* – Toronto Universitāte, Kanāda
(*University of Toronto, Canada*)
Viesturs Pauls Karnups, *Dr. oec.* – Latvijas Universitāte, Latvija
(*University of Latvia, Latvia*)
Ģirts Kaugars, *Ph.D., Dr. h. c. chem.* – ASV (USA)
Jānis Kušķis – Latvija (*Latvia*)
Jānis Lejnieks, *Dr. arch.* – Rīgas Starptautiskā ekonomikas un biznesa
administrācijas augstskola (RISEBA), Latvija (*Rīga International
School of Economics and Business Administration (RISEBA), Latvia*)
Aija Priedīte, *fil. dr.* – Latvijas Universitāte, Latvija
(*University of Latvia, Latvia*)
Juris Pupčenko, *Ph.D.* – Marista Koledža, ASV (*Marist College, USA*)
Inese Runce, *Dr. hist.* – Latvijas Universitāte, Latvija
(*University of Latvia, Latvia*)
Jānis Silis, *Dr. philol.* – Ventspils Augstskola, Latvija
(*Ventspils University College, Latvia*)
Gints Šimanis – Latvija (*Latvia*)
Juris Upatnieks – ASV (USA)
Marta Urbāne, *Dr. iur.* – Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija
(*Rīga Stradiņš University, Latvia*)
Vitālijs Zelčs, *Dr. geol.* – Latvijas Universitāte, Latvija
(*University of Latvia, Latvia*)

Izdevējs

LU Akadēmiskais apgāds
Aspazijas bulvārī 5, Rīgā, LV-1050
www.apgads.lu.lv

Latviešu valodas tekstu redaktore

Ruta Puriņa

Angļu valodas tekstu redaktors

Vitauts Kalniņš

Maketu veidojusi Baiba Lazdiņa

Vāku zīmējis Alfrēds Krūkliņš

Abonēšanas maksa

ASV – 20 USD, Kanādā – pret ziedojumiem,
Austrālijā – 25 AUD, Austrijā, Vācijā – 12 EUR,
Zviedrijā – 100 SEK

Rakstus 58. laidienam lūdzam sūtīt

Akadēmiskās Dzīves redakcijai

Ģertrūdes ielā 123, LV-1009, Rīgā, Latvijā.

E-pasts: akademiskadzive@austrums.lv

www.lu.lv/adz; www.austrums.lv

Rakstu pārpublicēšanai citos izdevumos nepieciešama
redakcijas, izdevēja un autora rakstveida atļauja

US ISSN 0516-3145

Iespiests

SIA *Latgales drukā*

Baznīcas ielā 28, Rēzeknē, LV-4601

Tālr./fakss 64625938

**LATVIJAS
UNIVERSITĀTE**

AKADĒMISKĀ DZĪVE

ACADEMIC LIFE

57. RAKSTU KRĀJUMS

2021/2022

SATURS

Miķelis Grīviņš, Anda Ādamsons-Fiskoviča
Plānojot neparedzamu nākotni:

kā sadzīvot ar pieaugošo neskaidrību
Nebūtu jāmēģina saprast, kura no nākotnēm ir visreālākā un kā cīnīties pret izaicinājumiem. Produktīvāk ir saprast, kā mēs gribētu, lai sabiedrība iziet no pandēmijas 3

Ivars Kalviņš

Zinātnes, pētniecības un inovācijas prioritāra attīstība kā Latvijas valsts ilgtspējīgas attīstības priekšnoteikums un Latvijas Zinātņu akadēmijas loma tajā
LZA ir gatava uzņemties vadošās zinātniskās institūcijas lomu valsts budžeta finansētu, misijas orientētu pētījumu programmu (MOPP) īstenošanas koordinācijā, tās jāatjauno 11

Inese Grumolte-Lerhe

Zinātnes politika Latvijā: problēmas un perspektīvas
Līdzekļi jāiegulda zinātnisko ideju īstenošanā, iespējami maz tērējot administratīvos starpniekposmos. Lai nacionālā zinātne būtu ilgtspējīga, minētie jautājumi nav atliekami ... 20

Vaira Viķe-Freiberga

Par likumību un taisnīgumu
Latvijas likumdevēji diemžēl noveduši pie Latvijas iekļaušanas to sešu ES valstu sarakstā, kam ES instances izteikušas pieklājīgu mudinājumu censties beidzot ratificēt Stambulas konvenciju 37

Karina Palkova, Inga Kudeikina

Sabiedrības interešu, indivīda un individuālo tiesību ierobežošanas pieļaujamība un samērīgums Covid-19 kontekstā
Strīdu rašanos nevajadzētu uzskatīt par tiesiskā regulējuma problēmu. Tiesa ir kompetenta izšķirt strīdu, piepildot ģenerālklausulu ar saturu un dodot tiesisko novērtējumu 42

Ritma Rungule, Silva Senkāne, Diāna Kalniņa
Sociālā solidaritāte un palīdzības sniegšana Covid-19 pandēmijas laikā

Savstarpējās palīdzības sniegšana mazāk saistīta ar ienākumu līmeni, taču parāda atšķirības vērtībās. Materiālā palīdzība pandēmijas laikā ne vienmēr bijusi pati nepieciešamākā 50

Ieva Reine, Madara Miķelsons, Ilze Koroļeva, Sigita Sņikere

Covid-19 epidēmijas ietekme uz gados vecāku cilvēku veselību Latvijā
Lielāka varbūtība piedzīvot psihoemocionālos traucējumus ir sievietēm, kā arī cilvēkiem, kuri savu veselības stāvokli vērtē kā sliktu vai drīzāk sliktu un kuri ir vai jūtas vientuļi 61

Anda Rožukalne

Latvijas interneta ziņu portālu komentētāju verbālās agresivitātes līmenis Covid-19 pandēmijas laikā (2020–2021)
Lai gan verbālā agresivitāte latviešu valodā pandēmijas ārkārtas situācijā pieaugusi, tomēr pandēmijas apstākļi nav nozīmīgi mainījuši komentētāju verbālās agresivitātes līmeni 76

Nora Jansone-Ratinika, Raimonds Strods
**Attālinātā mācīšanās un mācīšana Latvijas
 augstskolās SARS-CoV-2 (Covid-19)
 atspulgā jeb kā augstākā izglītība pielāgojās
 nezināmajam**
*Augstākās izglītības uzdevums nav pašmērķīgi
 virtuozī žonglēt ar modernām tehnoloģijām un
 tehnoloģiskiem risinājumiem (TTR), bet gan
 gudri izmantot dažādus resursus* 86

Oksana Žabko
**Izdegšana un garīgās veselības problēmas kā
 profesijas maiņas iemesls: būtiskie apsvērumi
 jaunas profesijas izvēlē**
*Vairākās nozarēs intensīvs darbs tiek aplūkots
 kā norma, tāpēc savu interešu aizstāvēšana tiek
 uztverta drīzāk kā normas pārkāpums, nevis
 kā likumiskas strādājošo tiesības* 97

Kristaps Lamsters, Jānis Karušs
**Latvijas zinātnieku mūsdienu ledāju
 pētījumi: nozīme, saturs un līdzšinējie
 rezultāti**
*Mūsdienu ledāju pētījumi ļauj labāk izprast arī
 seno ledāju darbību Latvijas teritorijā. Ieteicams
 pievienoties Antarktīkas Līguma sistēmai un
 Arktikas padomei kā novērotājvalstij* 105

Līga Liepa
**Atmirušās koksnes daudzveidība dažādos
 mežos Zemgalē**
*Samērā lielais daudzums atmirušās koksnes var
 nodrošināt pietiekamu substrāta pieejamību
 ar to saistītām organismu grupām. Lielākais
 atmirušās koksnes īpatsvars ir Zemgalē* 112

Pauls Daija
**Biedrību kultūra un latviešu grāmatniecība
 Kurzemē un Vidzemē
 19. gadsimta sākumā**
*Izsekojot vācbaltiešu biedrību darbībai, redzams,
 kā attieksme pret latviešiem un zemtekstā pret
 latviešu grāmatniecību pakāpeniski mainījās
 līdz priekšstatam par nāciju* 118

Jānis Jansons
**Latvijas Universitātes Fizikas
 un matemātikas fakultātes sākums**
*Fizikas un matemātikas fakultātes nodalīšana
 bija neizbēgama, jo fizika un matemātika
 pagājušajā gadsimta vidū ļoti strauji attīstījās.
 Studentu skaits bija desmitkārtšojies* 128

APSKATI

Elmārs Pelkaus
**Akadēmiskā mūžorganizācija
 Fraternitas Rusticana simtgadē** 142

Ieva Lejiņa
**Akadēmiskās mūžorganizācijas
 Valentīnes Lasmanes dzīvesstāstā** 147

Gints Šimanis
Pa Valdemāra takām, soli pa solim 152

Pēteris Bolšaitis
Kā būtu, ja nebūtu... 154

Jānis Buholcs
**Komunikācijas zinātnes bagātīgums
 starp ābeci un enciklopēdiju** 159

Anita Liepiņa, Guntis Liepiņš
**In memoriam.
 Roberts Freimuts (1951–2020)** 162

Ainārs Dimants
**In memoriam.
 Pauls Aldiņš (1971–2020)** 164

HRONIKA

Akadēmiskā vienība Austrums 166
Akadēmiskā vienība Latvijā 168

IN THIS ISSUE 169

PLĀNOJOT NEPAREDZAMU NĀKOTNI: KĀ SADZĪVOT AR PIEAUGOŠO NESKAIDRĪBU

Mikēlis Grīviņš, *Dr. sc. soc.*, ir zinātniskā institūta *Baltic Studies Centre* vadošais pētnieks. Pētījumi skar plašu pārtikas sistēmu un lauku attīstības problēmu spektru, ieskaitot pārtikas sistēmu organizāciju, pārtikas aprites ilgtspēju, pārtikas patēriņa paradumus, nākotnes izaicinājumus un savvaļas produktus. Līdzdarbojies vairāk nekā 10 Eiropas Savienības 7. ietvarprogrammas un programmas *Apvārsnis 2020* pētījumu projektos, kā arī virknē reģionālu un vietēju projektu. Latvijas Zinātnes padomes vēlētais eksperts, Eiropas Komisijas eksperts, kā arī eksperts Norvēģijas Zinātnes padomē, Polijas Nacionālajā zinātnes centrā, Serbijas Zinātnes fondā un virknē starptautisku organizāciju.

Anda Ādamsons-Fiskoviča, *Dr. sc. soc.*, ir zinātniskā institūta *Baltic Studies Centre* pētniece. Ieguvisi maģistra un doktora grādu socioloģijā Latvijas Universitātē, kā arī maģistra grādu zinātnes un tehnoloģijas studijās Linšēpingas (*Linköping*) Universitātē (Zviedrija). Aktuālās pētnieciskās intereses saistītas ar dažādiem zināšanu formālās un neformālās ieguves aspektiem, zināšanu kopradi, lauksaimniecības zināšanu un inovāciju sistēmām, individuālu lauksaimnieku un saimniecību darbības stratēģijām, ilgtspējīgu pārtikas ražošanu un patēriņu, aprites ekonomiku, agroekoloģijas praksēm, kā arī digitalizācijas sociālajiem izaicinājumiem. Piedalījies daudz starptautisku, kā arī nacionāla mēroga pētījumu īstenošanā, tostarp Eiropas Savienības 7. ietvarprogrammas un pētniecības un inovāciju programmas *Apvārsnis 2020* projektos. Publicējies tādos akadēmiskajos žurnālos kā *The Journal of Agricultural Education and Extension*, *Global Food Security*, *Technology in Society*, *Science and Public Policy* u. c.

Raksturvārdi: nākotnes pētniecība, prognozēšana, scenāriji, pārmaiņu plānošana, virzītāj spēki, sistemātiskums.

Ievads

Lai sistemātiski domātu par nākotni, ir jāatbild uz diviem jautājumiem: 1) kādus pieņēmumus par attiecībām starp šodien un to, kas vēl būs, mēs uzskatām par patiesiem un 2) kādu apsvērumu vadītī mēs iesaistāties šajā vingrinājumā? Šie abi jautājumi ir cieši saistīti. Tas, ko mēs ar savu iztēloto nākotni vēlamies iesākt, nosaka, kādas metodoloģiskas pieejas var tikt izmantotas. Protams, diskusijas par to, kas mūs sagaida, var būt pašmērķīgs un

arī pašprietiekams vingrinājums; šādā gadījumā nav nepieciešams to iegrožot ar metodoloģijas uzliktiem ierobežojumiem. Tomēr biežāk, pat tad, ja tas nav skaidri definēts, nākotnes vīzijas ir instrumentālas – tās palīdz mazināt riskus, izvairīties no negatīviem nākotnes pavērsieniem vai, ja mēs esam gatavi aktīvi rīkoties, radīt vēlamu nākotni¹. Domāšana par nākotni

¹ Inayatullah 2013.

un arī uzbūvētās nākotnes vīzijas ietekmē realitāti, a) veidojot izpratni par nepieciešamību ņemt vērā un risināt nākotnes izaicinājumus, b) sniedzot konceptuālas un empīriskas zināšanas, kas palīdz pieņemt lēmumus, c) attīstot spēju mijiedarboties ar nezināmo un d) mainot gan politikas veidotāju, gan citu ieinteresēto pušu pārstāvju rīcību². Savukārt tas, kā sabiedrība saredz nākotni, skaidro, kādām iekšējām transformācijām tā pievērsīs uzmanību³.

Apgalvojums, ka nākotnes vīziju veidošana ir instruments, nevis pašmērķis, maina īpašības, kuras mums vajadzētu meklēt nākotnes prognozēs un attiecīgi arī akadēmiskajās metodēs, kuras mēs izmantojam prognožu izteikšanai. Vīziju veidošanas procesā iegūto rezultātu vērtē nevis pēc tā, cik tas iespējams, bet drīzāk pēc tā spējas atbalstīt pamatotu lēmumu pieņemšanu⁴. Šāds skatījums var būt grūti saprotams kādam, kura līdzšinējā pieredzē nākotnes prognozes pamatā ir nozīmējušas esošo tendenču ekstrapolāciju⁵ jeb automatisku to attīstības trajektorijas turpmāku attiecināšanu pieauguma, nemainības vai samazinājuma virzienā. Vienlaikus, kā to ir ilustrējuši futurologi, – pārmaiņu ikdienu kļūst ātrāka, bet globālie un lokālie izaicinājumi arvien sarežģītāki⁶. Papildus tam arī mēs paši arvien labāk apzināties mūsu pieņēmumu ierobežojumus, jo, kā to iezīmē kritiskās nākotnes studijas, – aiz katras nākotnes vīzijas stāv kādas ieinteresētās puses⁷. Attiecīgi mums ir arvien grūtāk noteikt, kura tad ir ticamākā nākotne. Šo procesu ietekmē arvien plašākā plaša starp prognozēm, ko mēs izsakām, un mūsu spēja novērtēt to piepildīšanās varbūtību. Covid-19 pandēmijas izraisītās pārmaiņas ir lieliska ilustrācija izaicinājumiem, ar kuriem mēģinājumi veikt prognozes saskaras. Pandēmija pāris mēnešu laikā mainīja globālo realitāti, ienesot jaunas prioritātes un izaicinājumus, radot pasauli, kura tālu aizvīrās no pirmspandēmijas izteiktajām prognozēm,

liekot uzdot jautājumu, vai pasaule būtu varējusi sagatavoties šiem izaicinājumiem.

Esošajā kontekstā, meklējot sistemātisku mijiedarbi ar nākotni un nezināmo tajā, mēs vairs nevaram izmantot metodes, kuras, mūsaprāt, ģenerēs ticamākās prognozes. Tā vietā mums ir jāorientējas uz instrumentāli efektīvākajiem secinājumiem, apejot jautājumu par ģenerēto nākotņu ticamību. Šīs esejas mērķis ir piedāvāt instrumentus, kas palīdzētu strukturēti mijiedarboties ar neparedzamo un sniegtu piemērus, kā dažādas metodes var palīdzēt sagatavoties izaicinājumiem, kuri mūs sagaida.

Šīs esejas autoru pieredze, kas saistīta ar nākotnes pētījumiem, ir veidojusies, pētot pārtikas sistēmas. Lai gan šis ir specifisks pētījumu lauks, pārtikas sistēmas arī ir joma, kurā visi iepriekš minētie izaicinājumi var tikt labi novēroti, – tajā ir ļoti plašs iesaistīto pušu loks, ciešas saiknes starp dažādiem ietekmējošajiem faktoriem un plašs neprognozējams vai grūti prognozējams potenciālu pavērsienu klāsts. Mūsaprāt, pieredze, ko esam uzkrājuši, pētot pārtikas sistēmu nākotnes izaicinājumus, var tikt izmantota, lai izteiktu spriedumus, kā labāk mijiedarboties ar neskaidro nākotni arī citās sociālās realitātes sfērās.

Izaicinājumi, domājot par nākotni

Vēlme būt sagatavotiem nākotnei nav nedz jauna, nedz arī ekskluzīvi saistīta ar akadēmisku domāšanu. Pareģojumi, ticējumi, astroloģija, dabas vērojumi – visas šīs prakses ir vērstas uz strukturētu nākotnes norišu paredzēšanu⁸. Tās teicami ilustrē kopējo interesi par vēl nezināmo. Vienlaikus šīs pieejas arī izgaismo gan diskutablos pieņēmumus par cēloņsakarībām, gan arī datu, kuri tika izmantoti spriedumu izdarīšanai, nepilnības. Jauni, sistemātiski veidi, kā domāt par nākotni, raksturo plašāku sabiedrības transformāciju – no ticības dievišķai gribai uz ticību cilvēka spējai ietekmēt procesus⁹. Šī transformācija ir bijis nozīmīgs priekšnosacījums Rietumu modernismam¹⁰, kas izceļ priekšplānā zinātniskus nākotnes

² Rhisiart et al. 2016.

³ Bell 1999.

⁴ Rhisiart et al. 2016.

⁵ Aligica 2003.

⁶ Toffler 1970.

⁷ Godhe, Goode 2018.

⁸ Inayatullah 2013.

⁹ Tutton 2017.

¹⁰ Godhe, Goode 2018.

paredzējumus, lielā mērā aizstājot mītos, folklorā un dabas vērojumos balstītus minējumus par nākotni. Tomēr ir jānorāda, ka arī zinātniskus paredzējumus nereti vajā līdzīgi izaicinājumi kā neakadēmiskiem nākotnes paredzēšanas veidiem.

Jautājums par nākotni var tikt pārfrāzēts šādi – kā tas, ko mēs zinām par šodienu, mainīsies laika ietekmē. Attiecīgi diskusijās par gaidāmo būtiska nozīme ir laika dimensijai. Diemžēl, lai arī laiks ir nozīmīga sociālās realitātes sastāvdaļa, tā apzināta klātbūtne sociālajās teorijās ir margināla. Vairumā gadījumu teorijas nepiedāvā viennozīmīgu skaidrojumu, ko tieši nozīmē pievienot laika dimensiju mūsu zināšanām par šodienu. Šo neskaidrību mēs aizpildām ar diviem problemātiskiem pieņēmumiem – (a) mūsu līdzšinējie novērojumi var tikt ekstrapolēti uz procesiem nākotnē un (b) pārmaiņas apkārt esošajā realitātē ir proporcionālas stimuliem. Abi apgalvojumi var izrādīties patiesi lēnā un stabilā vidē, bet kļūst acīmredzami nepilnīgi dinamiskā un strauji mainīgā realitātē, kurā sabiedrība pārdzīvo gan sociālu, gan arī tehnoloģisku pārmaiņu paātrināšanos. Šis process cilvēkos rada gan stresu, gan arī dezorientāciju¹¹.

Pirmais pieņēmums paredz, ka vēsturiski novērotās tendences var tikt izmantotas, lai skaidrotu potenciālo notikumu attīstības gaitu. Lai arī šāds skatpunkts varētu šķist labākais veids, kā nonākt pie ticamām nākotnes prognozēm, kopumā šāda pieeja pašos pamatos ir problemātiska. Pirmkārt, šādi veidotas nākotnes prognozes paļaujas uz šī brīža aktualitāšu novērtējumu. Attiecīgi nākotnes redzējumu mēs veidojam, par pamatu ņemot mūsu šī brīža zināšanas un līdz šim uzkrātos datus, nemanot, ka arī šī brīža skatījums ir vēsturiskā konteksta rezultāts. Šāda pieeja nākotnes prognozes padara atkarīgas no vēsturiski iemītajām takām. Pārfrāzējot, no vienas puses, mēs pieņemam, ka nākotnē svarīgs būs tas, kas svarīgs mums liekas pašlaik. No otras puses, mēs arī paļaujamies, ka mūsu izvēlētais jēdzienu un parādību operacionalizācijas veids, mēģinot krāt datus par jautājumiem, kuri šobrīd mums šķiet svarīgi, var būt izmantojams, lai izteiktu

apgalvojumus par to, kas vēl tikai būs. Šādas situācijas paradokss ir pieņēmums, ka metodoloģiskās izvēles, kuras ir izdarītas, lai labāk saprastu šodienu un pagātņi, ir automātiski pielāgojamas, lai labāk saprastu rītādienu. Gala rezultātā mūsu pieņēmumi par nākotni kļūst atkarīgi no vēsturiski pieņemtajiem lēmumiem par datiem – ko un kā uzkrāt.

Otrkārt, šis pieņēmums arī praktiski neparedz iespēju, ka prognozes varētu reaģēt uz pēkšņām pārmaiņām. Tehnoloģiskas, vides, likumdošanas pārmaiņas var dramatiski mainīt ne tikai to, kā tendences attīstās, bet arī to, ko mēs par tām domājam. Pārmaiņu nozīmi var ignorēt, ja tās notiek reti un drīzāk ir izņēmums, nevis norma. Tomēr šāds apgalvojums nav attiecināms uz pēdējām dekādēm, kurās klimata krīze ir veicinājusi virkni dažādu pēkšņu notikumu attīstību. Digitālu pārmaiņu veicinātāju izstrāde tiek mērķtiecīgi atbalstīta, un starptautiski politiski saspīlējumi var radīt straujas pārmaiņas regulējumā. Mūsu apkārtējā pasaule kļūst arvien sarežģītāka un neparedzamāka. Šādā kontekstā tendences kļūst mazāk nozīmīgas, jo nākamās lielās pārmaiņas tajās ienesīs vēl nezināmas notikumu attīstības trajektorijas.

Šī problēma nav nekas jauns, un, piem., Somijas nākotnes fonds SITRA, mēģinot to pārvarēt, savā izstrādātajā lielo pārmaiņu (*megatrends*) virzītājspēku pieejā paralēli fokusam uz šī brīža aktualitātēm cenšas arī identificēt tā saucamos vājos signālus (*weak signals*)¹² – pirmās indikācijas plašām pārmaiņām. Fokuss uz pārmaiņu priekšvēstnešiem ir izmantots arī citās pieejās. Tomēr arī šāda – apzināti pret nākotnes izaicinājumiem jūtīga pieeja – nevar paredzēt nezināmo. Konkrētos izaicinājumus pētnieki arī tiekušies pārvarēt, izmantojot salīdzinošo nākotnes studiju pieeju. Tā paredz secinājumus par pārmaiņām vienā jomā attiecināt uz pārmaiņām citā jomā. Tomēr arī šo pieeju ierobežo tie paši izaicinājumi, kuri būtu attiecināmi uz tendenču prognozēšanu kopumā, – tā neattālinās no diskursīvu priekšzināšanu ierobežojumiem. Te gan arī ir jānorāda, ka pilnajā lielo pārmaiņu virzītājspēku pieejā ir ietverti arī citi metodoloģiski apsvērumi,

¹¹ Toffler 1970.

¹² Dufva 2020.

bet par to tiks runāts šīs esejas nākamajās nodaļās.

Otrais pieņēmums paredz, ka attiecībās starp analizējamajiem faktoriem pastāv proporcionalitāte – pārmaiņas vienā faktorā būs proporcionālas pārmaiņām saistītā faktorā. Šādu kopsakarību forma, protams, ir iespējama, bet pavisam vienkārši piemēri rāda, ka šādam pieņēmumam ir savas robežas. Iedomājieties koku, kuru zāgē. Zāga radītais šķelums kokā būs proporcionāls spēkam, kas tiks pielikts, zāģi kustinot. Vienlaikus, kādu laiku zāģējot, koks tiks nozāģēts un stubrs atdalīsies no celma, un neatkarīgi no tā, cik prasmīgi zāģētājs rīkosies ar zāģi, tālāk pārmaiņas vairs nebūs novērojamas. Par šo pašu jautājumu ir jādoma, ņemot vērā arī pārmaiņu kumulatīvo ietekmi – piem., pēdējo 10 gadu laikā Latvijas iedzīvotāju skaits ir samazinājies vidēji par 24 000 gadā. Viens iedzīvotājs 2016. gadā Latvijā vidēji patērēja 42,47 litrus piena. Kopā šie skaitļi veido 10,2 miljonus litru piena tirgus zudumu. Šie piemēri ilustrē problēmas būtību, bet vienlaikus pārāk triviāli ataino kompleksu procesu norisi. Sistēmā ir mehānismi, kuri to mēdz noturēt robežās, kas tai ļauj funkcionēt – piem., ja kādā organizācijā pietrūkst darbaspēka, ir liela iespēja, ka esošie darbinieki uzņemsies vairāk pienākumu, lai iztrūkumu novērstu. No ārpusē darbaspēka trūkumu varēs novērot tikai mirkli, kad papildu pienākumu apjoms būs sakrājis tādā līmenī, ka darbinieki vairs nespēs tikt galā ar kadru trūkumu. Šo fenomenu lieliski aplūko grāmata *Pagrieziena punkts*¹³.

Attiecīgi sistēmās, ja vien tās nav maksimāli specializējušās (proti, sistēmas elementi ir padarīti maksimāli efektīvi vienas konkrētas funkcijas veikšanai), ir ietverti iekšēji mehānismi, kas ļauj pārvarēt izaicinājumus, bet izaicinājumu pilnās sekas var novērot tikai mirkli, kad arī iekšējie drošības mehānismi vairs nespēj pildīt tiem deleģētās funkcijas¹⁴. Rezultātā pārmaiņas notiek nevis proporcionāli ietekmei, bet lēcienveidīgi. Tas savukārt nozīmē, ka pārmaiņas, ko mēs hipotētiski novērosim rīt, ir ierosinātas ilgākā laika posmā

un ir sākušās, iespējams, jau, piem., pirms mēneša. Šāds novērojums nozīmīgi apgrūtina darbu ar tendencēm, jo to ietekme var nebūt skaidri novērojama vai paredzama. Tas, kas ir paredzams, ir, ka, sistēmai sasniedzot pārsātinājuma momentu, tā lūst, padarot tendenci novērtējumu nenozīmīgu.

Kā domāt par nākotni?

Šāda kritika liek atgriezties pie jautājuma: kādi instrumenti mums ir pieejami, lai ar šodienas lēmumiem risinātu arī nākotnes izaicinājumus? Meklējot atbildi uz šo jautājumu, pēdējā pusgadsimta laikā ir izveidojies jauns metodoloģisks skatījums uz nākotni. Izmantotās metodes ir transformējušās – no mēģinājuma prognozēt nākotni uz dažādu iespējamo nākotņu kartēšanu un vēlāk uz mēģinājumu veidot vēlamu nākotni¹⁵. No šī brīža skatījuma nākotnes studijas tiek saistītas ar tādiem teorētiskiem konceptiem kā sistēmas, sarežģītums (*complexity*) un sagatavošanās neparedzamajam (*anticipation*)¹⁶. Šis jaunais skatījums vērsts uz darbu ar nākotnes scenārijiem.

Scenārijs ir viena nākotne no nebeidzama dažādu nākotņu klāsta. Tas ir veidots, konsekventi kombinējot dažādu ietekmes faktoru potenciālās (un nevis ekstrapolētās) attīstības trajektorijas. Ja tradicionāli, izsakot prognozes, tās tiek pamatotas, meklējot ticamākos apgalvojumus, un tas tiek panākts, analizējot līdzšinējās pārmaiņu trajektorijas, scenāriju gadījumā faktoru pārmaiņu trajektorijas tiek uzlūkotas, mērķtiecīgi pieņemot, ka esošās trajektorijas var arī neturpināties. Attiecīgi mainās fokuss, kur tiek meklēts sistemātiskums, – uzlūkojot trajektorijas, metodoloģisks sistemātiskums tiek meklēts veidā, kā tiek ekstrapolēti esošie dati. Lietojot scenāriju pieeju, sistemātiskums tiek attiecināts uz dažādo iespējamo trajektoriju atlasī un potenciālo trajektoriju kombināciju veidošanu¹⁷. Tāpat sistemātiskums tiek izmantots, lai atlasītu tos scenārijus, ar kuriem reāli tiks veikts pētnieciskais darbs – šiem scenārijiem ir jāspēj ilustrēt nākotnes dažādību.

¹³ Gladwell 2000.

¹⁴ Boulton et al. 2015.

¹⁵ Inayatullah 2013.

¹⁶ Minkkinen 2020.

¹⁷ Inayatullah 2013.

Praktiski no malas šie scenāriji var drīzāk izskatīties pēc fikcijas, un to nozīme un lietojums iezīmējas tikai kādu konkrētu mērķu kontekstā. Lai varētu strādāt ar scenārijiem, ir nepieciešams definēt vēlamu nākotni un meklēt risinājumus, kā dažādos scenārijos un scenāriju fonā esošajās trajektorijās var nokļūt līdz iecerētajai nākotnei. Šāda konfrontācija starp vēlamu un dažādām iespējamībām ļauj identificēt risinājumus, kuri būs noturīgi pret dažādu nākotņu radītajiem izaicinājumiem. Tas, kā atrast saiknes starp dažādiem scenārijiem un vēlamajiem mērķiem, lai paliek jautājums citai esejai. Te mēs ielūkosimies, kā veidojas dažādi scenāriji.

Kādi ir iespējamie nākotnes scenāriji?

Tipisks veids, kā veidot scenārijus, ir strādāt ar pārmaiņu veicinātājiem – faktoriem, kuriem vēlamā mērķa kontekstā ir vislielākā iespēja mainīt esošo realitāti. Izmantojot pārmaiņu veicinātāju pieeju, scenāriji ir iespējama nākotne, kurā iepriekš definēts pārmaiņu veicinātāju kopums piedzīvo kādas no iespējamajām transformācijām (veicinātājs var kļūt izteiktāks, mazināties vai palikt nemainīgs). Balstīšanās uz pārmaiņu veicinātājiem palīdz mums precīzāk formulēt argumentus, kurus par nākotni izsakām, labāk pielāgot scenārijus konkrētiem mērķiem un arī precīzāk formulēt katras nākotnes unikālās īpašības. Vienlaikus šiem scenārijiem ir jāspēj notvert nākotnes dažādību, kas var izrādīties komplicēts izaicinājums. Domājot par scenārijiem, mūs ierobežo mūsu iztēle, kas noved pie grūtībām radīt patiešām daudzveidīgas nākotnes vizijas. Biežāk mums ir vieglāk izmantot mums pašiem ticamākās trajektorijas¹⁸. Šis arī ir iemesls, kādēļ atsevišķos gadījumos pētījumos scenāriju izstrādei ir piesaistīti pat zinātniskās fantastikas autori¹⁹. Tomēr šāda pieeja ir izņēmums un biežāk pētnieki iztiek ar mazāk eksotiskām pieejām, vai nu paši veidojot vai izvēloties jau gatavus scenārijus.

Neskatoties uz potenciāli ļoti dažādajiem izejas punktiem, no kura pētnieki sāk darbu

ar scenārijiem, starp radītajiem scenārijiem var novērot nozīmīgas līdzības. Tam par iemeslu varētu būt kultūrā dziļi sakņoti arhetipi, kas paredz, ka stāsti un izaicinājumi tiek stāstīti un attēloti noteiktā veidā²⁰. Ņemot vērā, ka radītie scenāriji tik un tā būs līdzīgi, atsevišķi pētnieki tā vietā, lai veidotu savus scenārijus, darbā ar nākotni izmanto scenāriju arhetipus. Vienā no pirmajiem mēģinājumiem analizēt scenāriju līdzības 20. gs. 70. gados Amerikas Savienotajās Valstīs tika identificēti četri nākotnes scenāriju arhetipi²¹: (1) turpināta attīstība (*continued growth*); (2) sabiedrības sabrukums (*societal collapse*); (3) saglabājošā sabiedrība (*conserving society*); (4) transformējošā sabiedrība (*transformational society*). Šī arhetipu pieeja gan ir kritizēta par tās nespēju saskatīt nākotni atšķirīgi no šodienas – tajā pietrūkst radošuma, kas ļautu alternatīvajām nākotnēm rosināt iztēli²². Vēlākos mēģinājumos pārskatīt un aktualizēt arhetipus pētnieki skaidrāk iezīmē arī domāšanas pārmaiņas, ko katrs arhetips ietver, un nodala piecus arhetipus²³: (1) evolūcija un progress – cilvēks kā pasaules centrs turpina tehnoloģiski orientētu virzību; (2) sabrukums – cilvēks ir pārkāpis sev pieejamo resursu robežu, kas veicina sistēmisku un strukturālu sabrukumu; (3) *Gaia* – cilvēki kļūst iekļaujošāki un atvērtāki, kas veicina sociālās inovācijas vides un sociālo problēmu pārvarēšanai; (4) globālisms – brīvā tirgus pieeja ļauj nojaukt kultūru un valstu robežas, kas rada iespējas visiem; (5) atpakaļ nākotnē – cilvēki meklē veidus, kā atgriezties vienkāršākos laikos, kad robežas, hierarhija un tehnoloģijas bija skaidrākas.

Ņemot vērā apgalvojumu, ka nākotnes scenāriju galvenais uzdevums ir parādīt pēc iespējas dažādas nākotnes un būt pēc iespējas atvērtiem, mēģinot notvert šo dažādību, citi pētnieki nākotnes arhetipu analīzi ir uzsākuši, sistemātiski analizējot zinātniskās fantastikas filmas, kas attēlo nākotni, rezultātā identificējot sešus arhetipus²⁴: (1) izaugsme un sabrukums – nākotnē turpinās esošās kapitālistiskās

¹⁸ Fergnani, Song 2020.

¹⁹ Merchant 2018.

²⁰ Fergnani, Jackson 2019.

²¹ Dator 1979.

²² Fergnani, Song 2020; Bezold 2009.

²³ Inayatullah 2013.

²⁴ Fergnani, Song 2020.

domāšanas uzplaukums, kas veicina tehnoloģisku attīstību, bet arī rada sabrukumu atsevišķās jomās (piem., cilvēktiesībās, vienlīdzībā vai kādā citā jomā); (2) draudi un jaunas cerības – katastrofisks notikums apdraud cilvēci; vienlaikus globāla koordinēta sadarbība var šos draudus neitralizēt; (3) atkritumu pasaules – katastrofiskais notikums ir jau noticis, cilvēki ir apvienojušies mazākās grupās un dzīvo vidē, kurā ir fundamentāls resursu iztrūkums; (4) jaunie spēki – pēc katastrofiska notikuma cilvēce ir mobilizējusi resursus, lai atjaunotu civilizāciju, ieviešot jaunus pārvaldes modeļus; (5) nesakārtotība – pasaule nav spējusi tikt pāri kādai no problēmām un tā ir kļuvusi par sabiedrības nākotnes galveno pazīmi (piem., noziedzība vai pandēmijas); (6) inversija – cilvēkus uz zemes ir izkonkurējušas citas dzīvas būtnes, spiežot cilvēkiem pielāgoties šo būtni izvēlēm. Šie seši arhetipi daudz brīvāk un plašāk interpretē, kas varētu būt, un attiecīgi piedāvā arī lielāku dažādību nākotnes alternatīvās.

Kādēļ Latvijā adaptēt scenāriju pieeju?

No malas lūkojoties, scenāriju pieeja var līdzināties spēlei – nevajadzīgam laika patēriņam, domājot par lietām, par kurām mums nav iemesla domāt, ka tās notiks. Šī metode tiešām ietver nepierasti plašu brīvību, domājot par nezināmo. Vienlaikus šī brīvība ir nepieciešama, lai veicinātu, ka lielāka dažādu potenciāli nozīmīgu apsvērumu dažādība tiktu ietverta diskusijās. Tas savukārt ir nepieciešams, jo bez papildu stimula mēs ikdienā apsveram ļoti šauru potenciālo nākotnes notikumu klāstu.

Kā jau iepriekš minēts, esejas autoru pieredze galvenokārt ir saistāma ar pētījumiem par pārtikas sistēmām. Šajā laukā veiktie pētījumi lieliski ilustrē nepieciešamību apsvērt jaunus veidus, kā domāt par nākotni. 2021. gadā zinātniskais institūts *Baltic Studies Centre* veica Latvijas pārtikas ražotāju aptauju, kurā starp citiem jautājumiem lūdza uzņēmējus novērtēt, kādi faktori ietekmēs pārtikas sektora nākotni un kādi – konkrētā pārtikas uzņēmuma nākotni²⁵. Uzņēmēju atbildes uz šiem jautājumiem

ilustrē izaicinājumus, ar kuriem cilvēki tipiski saskaras, runājot par nākotni. Atbildot uz jautājumu par ietekmi uz sektoru, četras uzņēmēju biežāk minētās tēmas ir Covid-19 pandēmijas sekas, pārmaiņas globālajos tirgos, ar Covid-19 nesaistīta patērētāju paradumu maiņa un konkurences saasināšanās Latvijas tirgū. Attiecīgi respondenti izvēlējās faktorus, kuri ļoti skaidri ietekmē pārtikas tirdzniecību un ar kuriem viņiem diendienā ir saskare. To lieliski ilustrē fakts, ka nozīmīgākā nākotnes ietekme tiek saistīta ar pandēmijas sekām. Starp faktoriem, kas tiek pieminēti retāk, ir vides piesārņojums un klimata pārmaiņas, digitalizācija, demogrāfiskie procesi, pārmaiņas nozares politikā. Vairums šo faktoru tipiski tiek saistīti ar būtiskām vispārējām pārmaiņām. Tāpat šis ir jomas, kurās jau tagad var novērot nozīmīgu politikas veidotāju iesaisti, gan ierobežojot noteiktas prakses, gan arī nodrošinot finansiālu atbalstu citām praksēm. Attiecīgi var droši apgalvot, ka šie faktori nozīmīgi mainīs pārtikas sektoru tuvāko gadu laikā, kas raisa jautājumu, kādēļ šos faktorus uzņēmēji piemin daudz retāk. Atbilde varētu būt, ka uzņēmējiem daudz vieglāk ir atsaukties uz savu ikdienas pieredzi un nevis uz abstraktām idejām, kuru ietekmi uzņēmējs pilnībā izjutis tikai pēc kāda nenoteikta laika. Grūtības domāt par nākotni konceptuāli vēl jo labāk ilustrē atbildes uz jautājumu par to, kas tuvāko piecu gadu laikā ietekmēs konkrēto uzņēmumu. Šajā jautājumā pārliecinošs līderis ir tehnoloģiju attīstība, bet aptuveni trešdaļa aptaujāto uzņēmumu norāda, ka konkurētspējas saasināšanās Latvijas tirgū ietekmēs konkrēto uzņēmumu. Un atkal virkne faktoru, kuri starptautiskās diskusijās ir izkristalizējušies kā kritiski nozīmīgi, domājot par nākotni, tiek nosaukti stipri retāk²⁶. Šīs atšķirības varētu būt saistītas gan ar to, ka uzņēmēji nesaskata pārmaiņas, kas dažādos laukos varētu notikt, gan arī to, ka uzņēmēji savu darbību saista ar šauru dažādu ietekmju lauku.

Galvenais secinājums – uzņēmēji var nebūt gatavi strukturēti domāt par nākotni. Lai gan piemērs ilustrē uzņēmēju perspektīvu, praksē mums nav iemeslu domāt, ka citas lēmumus

²⁵ Grīviņš et al. 2021.

²⁶ Sk. Grivins et al. 2020.

pieņemošās grupas ir labāk sagatavotas. Šādam apgalvojumam nevajadzētu pārsteigt galvenokārt jau tādēļ, ka spēja domāt par nākotni paredz sistēmisku makrolīmeņa pasaules redzējumu, ko var būt grūti attīstīt. Un ikdienā vairumam cilvēku ir nepieciešams krietni piezemētāks redzējums. Vienlaikus, domājot strukturālā līmenī, komplicētāks redzējums par nākotni ir nepieciešams un, adaptējot scenāriju pieeju, šādu skatījumu var iegūt.

Diskusija

Par Covid-19 un citu notikumu sekām mēs tiecamies domāt, par atskaites punktu pieņemot makroekonomiskus vai sociāldemogrāfiskus rādītājus, mēģinot šī brīža kustības šajos rādītājos un mūsu pirmspandēmijas pieredzi nolasīt kā ilustrāciju tam, ko mēs pieredzēsim pēc pāris mēnešiem, gada vai vēl ilgākā laika posmā. Tā mēs domājam par svārstībām nodarbinātībā, skolēnu sekmēs, vakcinēto cilvēku skaitā utt. Šāda pieeja, protams, palīdz mums saprast, kur mēs atrodamies, salīdzinot ar piem., situāciju pirms gada. Bet tā tikai spekulatīvi palīdz domāt par to, kas mūs sagaida. Tā vietā mums vajadzētu vairāk koncentrēties uz dažādiem iespējamajiem iznākumiem un esošajiem izaicinājumiem.

Aizgūstot iespējamus scenārijus no arhe-tipu pieejas un par izejas punktu pieņemot sešus zinātniskās fantastikas filmās novērotos nākotnes scenārijus²⁷, var itin viegli iedomāties dažādos notikumu pavērsienus. Izaugsme un sabrukums – esošā vīrusa kontekstā sabiedrība turpina tehnoloģisku progresu, bet pandēmijas pārvarēšana ir nozīmīgi iedragājusī uzticību institūcijām, un šādas neuzticības sekas ir īpaši spēcīgi jūtamas sabiedrības mazāk izglītotajās grupās, kurās nedz vīrusus, nedz arī tā ekonomiskās sekas īsti netiek pārvarētas. Draudi un jaunas cerības – vīrusa paveidi turpina ar jaunu sparpu paralizēt pasauli, dodot stimulu sadarbībai un nebijušai starptautiskai

solidaritātei, kas mēģina realizēt patiešām globālus vīrusa iznīcināšanas risinājumus. Atkritumu pasaule – sabiedrība ilgstoši nespēj tikt galā ar vīrusa radītajiem izaicinājumiem; dažādi mēģinājumi sadzīvot ar vīrusu ir gan pārslugojuši institūcijas un padarījuši tās funkcionēt nespējīgas, gan arī veicinājuši sabiedrības neuzticību institūcijām, un rezultātā pārvaldes institūcijas ir zaudējušas sabiedrības ticību to leģitimitātei un tām arī nav instrumentu, lai kārtību atjaunotu. Jaunie spēki – nespēja ilgstoši pārvarēt vīrusu ir radījuši atbalstu lielākai tiesību piešķiršanai pārvaldes institūcijām; vīruss tiek ierobežots, bet galvenokārt pateicoties individuālo brīvību sistemātiskai ierobežošanai. Nesakārtotība – dažādi Covid-19 paveidi turpina apdraudēt sabiedrību; vīrusa klātbūtne ir kļuvusi par ikdienu, kuru cilvēki, līdzīgi kā laika ziņas, ņem vērā, plānojot savu ikdienu. Atpakaļ nākotnē – pandēmija kā kārtējais izaicinājums liek cilvēkiem apšaubīt progresa potenciālu; virkne sabiedrības grupu izmanto to, lai pārvāktos uz laukiem un tālāk no blīvi apdzīvotām vietām, lai norobežotos no apkārtējiem.

Iespējams, ka neviens no šīm nākotnēm nepiepildīsies vai ka mēs vienlaicīgi piedzīvosim visas šīs nākotnes. Mēs to īsti nezinām un augstas neparedzamības kontekstā īsti nevaram zināt. Bet, kā šī eseja ilustrē, mums arī nebūtu jāmēģina saprast, kura no identificētajām nākotnēm ir visreālākā, un nav jāmeklē veids, kā cīnīties pret tajā identificētajiem izaicinājumiem. Daudz produktīvāk ir saprast, kā mēs gribētu, lai sabiedrība iziet no pandēmijas, un meklēt ceļus, kā neatkarīgi no tā, kura no minētajām nākotnēm piepildās, virzīties uz iecerēto rezultātu.

Šī raksta izstrādē ir izmantoti Latvijas Zinātnes padomes Fundamentālo un lietišķo pētījumu programmas finansētā projektā *Sociālās inovācijas pārtikas apgādē: ceļi uz ilgtspējīgu pārtikas ražošanu un patēriņu* (SINFO) (līgums Nr. lzp-2018/1-0344) iegūtie dati.

²⁷ Fergnani, Song 2020.

VĒRES

- Aligica, P. D. (2003) Prediction, explanation and the epistemology of future studies. *Futures*, 35. doi:10.1016/S0016-3287(03)00067-3.
- Bell, W. (1999) The sociology of the future and the future of sociology. *Sociological Perspectives*, 39, 1, 39–57.
- Bezold, C. (2009) Jim Dators Alternative Futures and the Path to IAF's Aspirational Futures. *Journal of Future Studies*, 14, 2, 123–134.
- Boulton, J. G.; Allen, P. M.; Bowman, C. (2015) *Embracing complexity: Strategic perspectives for an age of turbulence*. Oxford.
- Dator, J. (1979) The Futures of Cultures and Cultures of the Future. Marsella et al. (eds.) *Perspectives on Cross Cultural Psychology*. New York : Academic Press.
- Dufva, M. (2020). What are megatrends. SITRA. Pieejams: <https://www.sitra.fi/en/articles/what-are-megatrends/> (12.09.2021.).
- Fergnani, A.; Jackson, M. (2019) Extracting scenario archetypes: A quantitative text analysis of documents about the future. *Futures and Foresight Science*, 1, 2, e17. doi.org/10.1002/ffo2.17.
- Fergnani, A.; Song, Z. (2020) The six scenario archetypes framework: A systematic investigation of science fiction films set in the future. *Futures*, 124, 102645. doi.org/10.1016/j.futures.2020.102645.
- Gladwell, M. (2000) *The Tipping Point: How Little Things Can Make a Big Difference*. Little, Brown and Company.
- Godhe, M.; Goode, L. (2018) Critical Future Studies – A Thematic Introduction. *Culture Unbound*, 10, 2, 151–162.
- Grivins, M.; Halloran, A.; M. Kale, M. (2020) *Eight megatrends in Nordic-Baltic food systems*. Pieejams: <https://pub.norden.org/us2020-453/#> (12.09.2021.).
- Grīviņš, M.; Ādamsons-Fiskoviča, A.; Ķīlis, E.; Tisenkopfs, T.; Orste, L.; Krūmiņa, A.; Šūmane, S. (2021) *Ieviešot uz ilgtspēju vērstas inovācijas: Latvijas pārtikas uzņēmumu pieredze. Ziņojums par uzņēmēju aptaujas rezultātiem*. Rīga : Baltic Studies Centre. Pieejams: http://www.bscresearch.lv/uploads/files/SINFO_uznemēju_aptaujas_rezultāti_17052021.pdf (12.09.2021.).
- Inayatullah, S. (2013) Future studies: Theories and methods. Al-Fodhan, N. (ed.) *There's a Future: Vision for a Better World*, 36–66. BBVA.
- Merchant, B. (2018) Nike and Boeing Are Paying Sci-Fi Writers to Predict Their Futures. Pieejams: <https://onezero.medium.com/nike-and-boeing-are-paying-sci-fi-writers-to-predict-their-futures-fdc4b6165fa4> (12.09.2021.).
- Minkinen, M. (2020) Theories in Futures Studies: Examining the Theory Base of the Futures Field in Light of Survey Results. *World Futures Review*, 12, 1, 12–25. doi.org/10.1177/1946756719887717.
- Rhisiart, M.; Störmer, E.; Daheim, C. (2016) From Foresight to Impact? The 2030 Future of Work Scenarios. *Technological Foresight and Social Change*, 124, 203–213. doi.org/10.1016/j.techfore.2016.11.020.
- Toffler, A. (1970) *Future Shock*. Random House.
- Tutton, R. (2017) Wicked futures: Meaning, matter and the sociology of the future. *The Sociological Review*, 65, 3. doi.org/10.1111/1467-954X.12443.

ZINĀTNES, PĒTNIECĪBAS UN INOVĀCIJAS PRIORITĀRA ATTĪSTĪBA KĀ LATVIJAS VALSTS ILGTSPĒJĪGAS ATTĪSTĪBAS PRIEKŠNOTEIKUMS UN LATVIJAS ZINĀTŅU AKADĒMIJAS LOMA TAJĀ

Ivars Kalviņš dzimis 1947. gada 2. jūnijā. Absolvējis Ogres 1. vidusskolu (1964), pabeidzis studijas Latvijas Valsts universitātes Ķīmijas fakultātē (1969) un uzsācis darbu Latvijas Organiskās sintēzes institūtā, kur strādājis par inženieri, jaunāko un vecāko zinātnisko līdzstrādnieku, Karbofunkcionālo savienojumu laboratorijas vadītāju, Medicīniskās ķīmijas nodaļas vadītāju, direktora vietnieku zinātniskajā darbā un institūta direktoru (2003–2015). Pašlaik vada Karbofunkcionālo savienojumu laboratoriju Latvijas Organiskās sintēzes institūtā un ir ievēlēts par Latvijas Zinātņu akadēmijas (LZA) prezidentu. Ieguvis ķīmijas zinātņu kandidāta grādu (1976), aizstāvējis ķīmijas zinātņu doktora disertāciju (1988), habilitētais ķīmijas zinātņu doktors (1991). Profesors un LZA īstenais loceklis, Eiropas Zinātņu un mākslu akadēmijas īstenais loceklis, Ukrainas Medicīnas un stomatoloģijas akadēmijas goda loceklis. Vairāk nekā 250 izgudrojumu autors, 5 grāmatu un 450 zinātnisko rakstu autors (no tiem SCOPUS citētie raksti – 175). Viens no medikamentu – mildronāta (meldonija), leakadīna, belinostata un kapikora – autoriem. 25 apbalvojumu

laureāts, tostarp iecelts par Triju Zvaigžņu ordeņa virsnieku, ieguvis LZA Lielo medaļu, Pasaules Intelektuālā īpašuma organizācijas (WIPO) zelta medaļu, kļuvis par Eiropas Izgudrotāju balvas (*European Inventor Award*) kategorijā *Mūža ieguldījums* nominācijas finalistu (2015). Piecas reizes kļuvis par LZA gada labāko zinātnisko sasniegumu balvas laureātu.

Raksturvārdi: inovācija, pētniecība un attīstība, inovācijas ekosistēma, LZA.

Rakstā analizēti cēloņi, kāpēc Latvijas ekonomikā nav izdevies sasniegt Nacionālajā attīstības plānā (NAP2020) izvirzītos mērķus pētniecībā un inovācijā, kā arī piedāvāti iespējamie risinājumi nākotnes attīstībai.

Kā galvenie faktori, kas bremsē Latvijas attīstību, tiek identificēti nepietiekamās investīcijas pētniecībā, attīstībā un inovācijā, publiskā sektora zinātnes vērtēšanas sistēmas nepilnības, publiskā sektora zinātnes vājā iesaiste inovācijā, kā arī inovāciju ekosistēmas neesamība valstī. Konstatēts, ka Latvijas kopējās investīcijas pētniecībā tālu atpaliek no Eiropas Savienības valstu vidējiem rādītājiem, bet sabiedriskajā sektorā radītie produkti un tehnoloģijas netiek aizsargāti ar patentiem.

Latvijas Zinātņu akadēmija ir izvirzījusi mērķi izveidot zinātniski tehnoloģisko platformu zinātnieku un komersantu sadarbībai inovāciju jomā. Atpaliecības novēršanai inovāciju jomā tiek rekomendēts nodibināt Inovāciju atbalsta fondu, palielināt zinātnes bāzes finansējuma īpatsvaru publiskā sektora zinātnes finansējumā no valsts budžeta, veidot mazo un vidējo uzņēmumu zinātniski tehnoloģiskos klasterus un attīstīt inovācijas ekosistēmu, veidojot Latvijas Silīcija ieleju.

Zinātņu akadēmija Latvijā šogad atzīmē savas dibināšanas 75. gadskārtu. No 1946. gada līdz neatkarības atgūšanai Latvijas PSR Zinātņu akadēmija bija republikas galvenais zinātniskais centrs, zinātnisko iestāžu

darbības koordinators, kas pēc būtības pildīja ministrijai atbilstošas funkcijas līdz brīdim, kad 1990. gada 15. martā tā tika pārveidota par Latvijas Zinātņu akadēmiju (LZA), kura turpmāk darbojās kā Eiropas valstīm raksturīga personālakadēmija un kuru veido ievēlētu izcilu zinātnieku un citu gara darbinieku kopums. Latvijas Zinātņu akadēmijas Statūtos (pieņemti ar 1992. gada 14. februāra kopsapulces lēmumu) un Latvijas Zinātņu akadēmijas Hartā (pieņemta LZA kopsapulcē 1996. gada 22. novembrī un apstiprināta Latvijas Republikas Saeimā 1997. gada 23. janvārī) tika formulēti un nostiprināti šīs jaunā tipa zinātniskās institūcijas darbības mērķi, pamatvirzieni un darbības principi. Savas darbības finansiālā atbalsta saņemšanai LZA katru gadu slēdz līgumu ar LR Izglītības un zinātnes ministriju par valsts deleģēto funkciju izpildes finansējumu, vienojoties par to, ka LZA īsteno tās Hartā noteiktās pamatfunkcijas, kā arī izdod LZA, Latvijas Zinātnes padomes un Latvijas Zinātnieku savienības kopīgu laikrakstu *Zinātnes Vēstnesis* un LZA zinātnisko žurnālu *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, kā arī nodrošina LZA Terminoloģijas komisijas darbību, organizē LZA vārdbalvu un jauno zinātnieku darbu konkursus un laureātu apbalvošanu. Papildus tam LZA kompetencē ir valsts emeritēto zinātnieku statusa un grantu piešķiršana valsts izcilākajiem zinātniekiem.

LZA kā Eiropas tipa zinātniskajā izcilībā balstīta personālakadēmija īsteno arī citas Eiropas zinātņu akadēmijai tradicionālās funkcijas. LZA tagad ir nacionālas un starptautiskas nozīmes daudznozaru zinātnes un inovācijas izcilības, ekspertīzes un popularizēšanas centrs, kā arī Latvijas zinātnes pārstāve starptautiskā vidē.

Vienlaikus kā valsts pārvaldes sistēmas subjektam un kā zinātnes demokrātiskas pašpārvaldes organizācijai LZA misija ir veicināt Latvijas sabiedrības un valsts ilgtspēju un radošo izaugsmi, sekmējot zinātnes, tehnoloģiju, pētniecības un inovācijas attīstību, sniedzot pētniecībā balstītu ekspertīzi un atbalstu valstiski nozīmīgu projektu sagatavošanā un izvērtēšanā. Tādējādi LZA veicina zinātnieku iespēju izpausties savā radošajā darbā un aktīvi iesaistīties starptautiskajā zinātniskajā

sadarbībā dabaszinātņu, lietišķo zinātņu, humanitāro un sociālo zinātņu jomā¹.

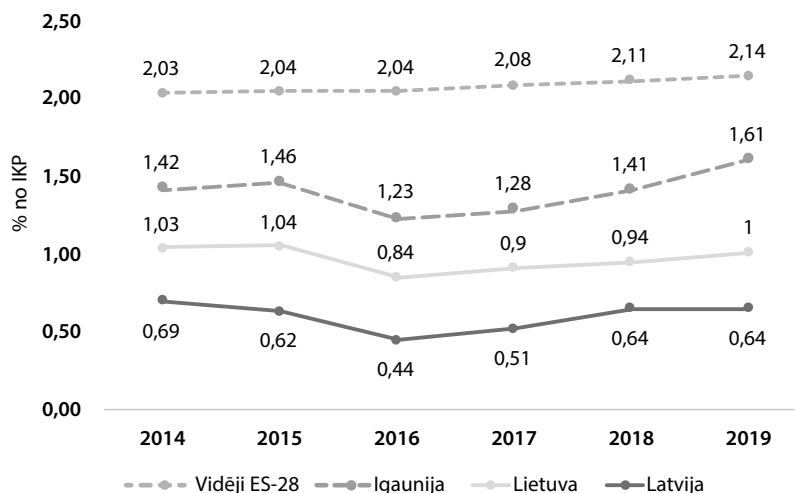
2020. gadā tika ievēlēta pašreizējā LZA vadība (prezidents – I. Kalviņš, viceprezidenti A. Ērglis, A. Šternbergs un O. Spāritis, Senāta priekšsēdētāja T. Koķe un LZA ģenerālsekrētāre B. Rivža), kura jau priekšvēlēšanu kampaņas laikā akcentēja nepieciešamību papildināt LZA darbības virzienus ar atbalstu sadarbībai ar uzņēmējiem mērķorientētas pētniecības un inovācijas jomā. Šo iniciatīvu atbalstīja LZA locekļu vairākums, un tā ir guvusi arī atspoģuļojumu LZA Stratēģijā 2021.–2027. gadam, kas pieņemta šī gada jūnijā.

Varētu rasties jautājums, kāpēc LZA, kura apvieno savā sastāvā Latvijas izcilākos fundamentālās zinātnes pārstāvjus, papildus savai pamatfunkcijai – zinātnes izcilības veicināšanai un zinātnes popularizēšanai – ir nolēmusi izvērst aktīvu darbību inovācijas jomā, kas līdz šim nekad nav bijusi Latvijas zinātnieku interešu lokā.

Tas ir tāpēc, ka Latvijas valsts līdzšinējās attīstības tempi un sasniegtie rezultāti nav tādi, kādus ikkatrs no mums būtu vēlējis. Šī raksta autora ieskatā, ikvienas valsts, un it īpaši Latvijas valsts, kura ilgus gadus atradās aiz dzelzs priekšvara, ilgtspēja un iedzīvotāju labklājība vistiešākajā veidā ir atkarīga no tā, vai esam spējīgi pārorientēties no ekonomikas, kas ražo tādus produktus, tehnoloģijas un sniedz pakalpojumus, kuru pievienotā vērtība ir zema, uz konkurētspējīgu tautsaimniecības attīstības modeli, kurā dominē zināšanu ietilpīgu un eksportspējīgu produktu ražošana un pakalpojumu sniegšana ar augstu pievienoto vērtību.

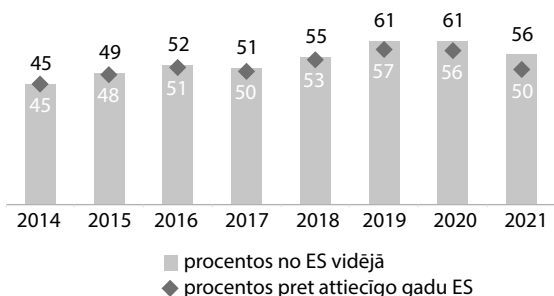
Diemžēl visus 30 gadus pēc neatkarības atjaunošanas izglītība, zinātne, pētniecība un inovācija nav bijušas nedz Saeimas, nedz valdības patiesā prioritāte. Līdz ar to Latvijas valsts un privāta sektora investīcijas šajās jomās tālu atpalika no šo nozaru izaugsmes vajadzībām. Kopējais finansējums pētniecībai un attīstībai pēdējos desmit gados sasniedza vidēji 74 eiro uz vienu iedzīvotāju, kas ir tikai 13% no ES vidējā rādītāja, kur tas ir 582 eiro uz vienu iedzīvotāju. Pēc šī rādītāja Latvija atpaliek no

¹ LZA Stratēģija 2021.–2027. gadam.

1. attēls. P & A ieguldījumi (% no IKP) uz ES un Baltijas valstu fona

Avots: IZM ziņojums Latvijas Pētniecības un inovācijas stratēģiskās padomes (LPISP) sēdē 2021. gada 1. jūlijā

2. attēls. Latvijas inovācijas jomas sniegums ES kontekstā

Avots pieejams: <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/46013> [13.09.2021.]

vairuma ES dalībvalstu, kā arī no Baltijas kaimiņvalstīm Lietuvas un Igaunijas.

Neraugoties uz ilgtermiņa plānošanas dokumentos (NAP2020) paredzēto izaugsmi, kopējās investīcijas pētniecībā, attīstībā un inovācijā (P&A+I) plānotās izaugsmes (no 0,69% līdz 1,5% no IKP) vietā samazinājās līdz 0,64% no IKP, kas ir zemākais rādītājs Baltijas valstu vidū, kā arī vairāk nekā trīs reizes atpaliek no Eiropas Savienības valstu vidējā rādītāja (1. attēls).

Tā rezultātā arī inovācijas snieguma izaugsme Latvijā, kas bija vērojama laika posmā no

2014. līdz 2019. gadam (no 45% līdz 57% no ES vidējā snieguma), piedzīvoja nozīmīgu kritumu (no 57% līdz 50% no ES vidējā rādītāja) (2. attēls).

2021. gadā Latvija arī *European Innovation Scoreboard* vērtējumā ES valstu vidū ir noslīdējusi līdz vājo inovatoru valstu līmenim ES.

Lai šo situāciju mainītu pozitīvā virzienā, ir steidzami nepieciešamas nopietnas investīcijas P&A+I. Lai rastu līdzekļus P&A+I attīstībai, NAP2027 rekomendē piesaistīt riska kapitālu: “(187) *Riska kapitāla nozare*. Nodibinot valsts

finansiāli atbalstītu riska kapitāla nozari, Latvija varētu vieglāk piesaistīt investīcijas R&D jomai. Valsts varētu subsidēt inovāciju fondus, kas darbojas kopā ar privāto kapitālu ..”²

Tam kopā būtu jānodrošina: 1) viedās specializācijas stratēģijas ieviešana piecās specializācijas jomās: zināšanu ietilpīga bioekonomika; biomedicīna, medicīnas tehnoloģijas, biofarmācija un biotehnoloģijas; viedie materiāli, tehnoloģijas un inženiersistēmas; viedā enerģētika; informācijas un komunikācijas tehnoloģijas; 2) valsts, uzņēmēju un zinātnes sadarbības, zināšanu pārneses, jaunu produktu un pakalpojumu attīstības un cilvēkresursu piesaistes reģionos atbalstīšana, koncentrējot pieejamo atbalstu un neveicinot privāto investīciju aizvietošanu³; 3) stratēģisku inovācijas partnerību un ekosistēmu attīstības atbalstīšana, t. sk. reģionālo zināšanu partnerību attīstībai un dizaina inovācijai⁴; 4) finansējuma struktūras sabalansēšana visā pētniecības un inovācijas ciklā, samērojot pētniecības un inovācijas kapacitāti ar uzņēmējdarbības vajadzībām jaunu iespēju izmantošanai un tirgus attīstībai⁵; 5) vidējas un augstas pievienotās vērtības preču un pakalpojumu eksporta palielināšana, vietējo un ārvalstu investīciju piesaistes zināšanu un tehnoloģiski ietilpīgai uzņēmējdarbībai Latvijā atbalstīšana, t. sk. atbalsts investīcijām ārpus Latvijas un sadarbība ar diasporas uzņēmējiem⁶.

Vai spēsīm īstenot NAP2027 stratēģiskos mērķus? Līdzšinējā nostādne, ka inovācijas Latvijā nodrošinās privātais sektors, nav devis gaidīto ekonomisko izrāvienu. Kaut arī NAP2020 īstenošanas laikā P&A+I tika ieguldīta liela daļa no ES struktūrfondu un kohēzijas fondu līdzekļiem, gaidītā izrāviena ekonomikā nebija.

Tādēļ, lai īstenotu NAP2027 noteiktos uzdevumus, Latvijai ir nepieciešams kardināli mainīt investīciju politiku P&A+I. Iepriekšējā periodā netika izveidoti pietiekoša apjoma

finanšu instrumenti inovācijas atbalstam, tostarp Inovāciju atbalsta fonds, kurš nodrošinātu atbalstu zinātnes, pētniecības un inovācijas sadarbībai. Pilnībā tika ignorēta vajadzība izveidot inovāciju attīstībai nepieciešamo atbilstošu ekosistēmu, kuras galvenās komponentes ir augsta līmeņa mērķorientēta zinātne un pētniecība publiskajā sektorā, kvalificēts darbspēks, inovācijām piemērota atklātas pieejas infrastruktūra (zinātniski tehnoloģiskie parki un biznesa inkubatori), zinātnieku un uzņēmēju ilgtermiņa sadarbības platformas.

Lai panāktu P&A+I investīciju maksimāli iespējamo tautsaimniecisko atdevi un valsts investētie līdzekļi iespējami ātri un ar uzviju atgrieztos valsts budžetā, no ES fondiem un citiem avotiem piesaistītie līdzekļi būtu jāakumulē specializētā Inovāciju atbalsta fondā. Šī fonda uzdevums būtu izsniegt grantus un kredītus inovatīviem projektiem, īpašu vērību veltot inovatīvo MVU atbalstam.

Kā galveno priekšnosacījumu publiskajām investīcijām P&A+I jāizvirza noteikums, ka investīcijām kopumā ir jābūt ar pozitīvu finansiālo atdevi, t. i., investētajiem līdzekļiem pēc iespējas ātri un iespējami lielākā apjomā ir jāatgriežas valsts budžetā (caur nodokļiem u. c. ieņēmumiem). Šim nolūkam jāizveido vienota sistēma, kas sevī apvieno visus nepieciešamos P&A+I posmus, kā arī struktūras, kuras nodrošina pilna cikla produkta izstrādi – no idejas līdz ražošanai.

Inovācijas sākumposms – zinātniski tehnoloģiskās izstrādes būtu koncentrējamas publiskā sektora zinātniskajās institūcijās, kas teritoriāli atrodas valsts lielākajās pilsētās. Tehnoloģiju pārneses process un prototipu radīšanas procesa infrastruktūra teritoriāli būtu izvietojama kā Rīgā, tā citos republikas reģionos. Savukārt eksperimentālās ražotnes un ražojošiem uzņēmumiem būtu jāatrodas pārsvarā reģionos, lai veicinātu reģionu ekonomikas atdzīvināšanu.

Lai inovācijā efektīvāk iesaistītu publiskā sektora zinātni, nepieciešams mainīt zinātnes finansēšanas un vērtēšanas sistēmu. Šī brīža modelis balstās uz zinātnes finansēšanu kā summu no konkursa kārtībā iegūto projektu finansējuma, bet bāzes finansējums zinātniskās institūcijas budžetā veido mazāko daļu. Tomēr tieši bāzes finansējumam būtu

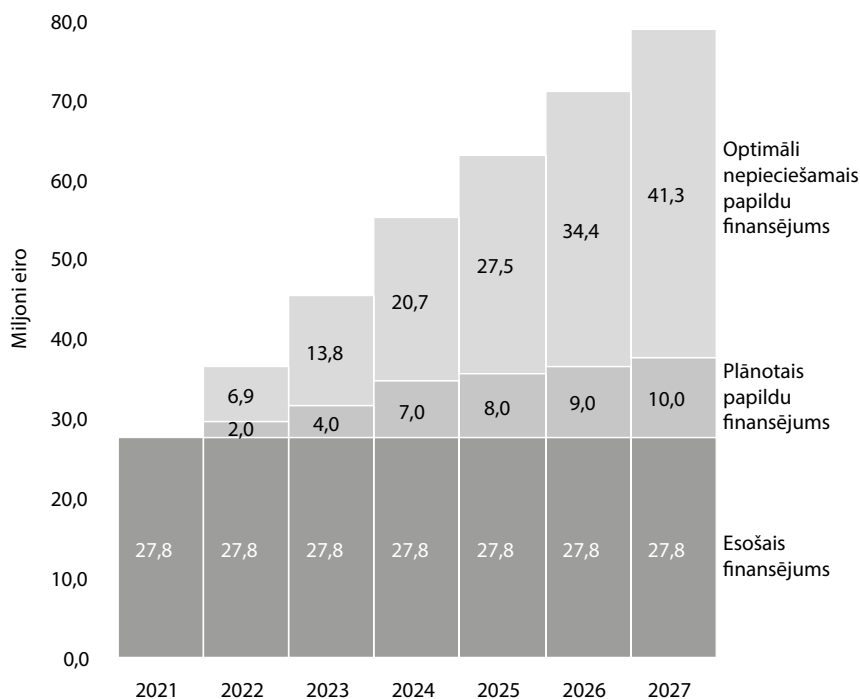
² Pieejams: https://www.pkc.gov.lv/sites/default/files/inline-files/20200204_NAP_2021_2027_gala_redakcija_projekts_.pdf (13.09.2021.).

³ NAP2027, 200.

⁴ Turpat, 201.

⁵ Turpat, 202.

⁶ Turpat, 203.

3. attēls. Bāzes finansējums – esošais un plānošanas dokumentos paredzētais, kā arī optimāli nepieciešamais (milj. eiro)

Avots: IZM ziņojums LPISP sēdē 2021. gada 1. jūlijā

jānodrošina tas, ka vismaz daļa zinātniskā personāla ir pieejama komersantiem pastāvīgi un pēc vajadzības. Šī brīža situācijā zinātnieks atrodas darba attiecībās ar zinātnisko institūciju tikai tik ilgi, kamēr viņa atalgojumu un pētniecībai nepieciešamo finansējumu nodrošina granta finansējums. Ja neizdodas uzvarēt kādā no konkursiem par nākamā projekta finansēšanu, zinātnieki spiesti meklēt citu nodarbošanos. Un pretēji – ja ir paveicies iegūt finansējumu, zinātnieks ir aizņēmis projekta īstenošanā un komersanta pasūtījuma izpildei nav pieejams. Tieši tāpēc publiskā sektora zinātnieki patiesībā nevar pilnvērtīgi iesaistīties komersantiem nepieciešamo pētījumu īstenošanā.

Attiecībā uz zinātniskā snieguma vērtēšanas sistēmu tāpat ir jāsecina, ka tā ir vērsta galvenokārt uz zinātniskās izcilības veicināšanu un iespējami pilnīgu visu rezultātu publicēšanu augstas ietekmes starptautiskos recenzējamos

žurnālos. Tas pilnībā likvidē iespēju patentēt inovatīvos risinājumus jaunu produktu un tehnoloģiju izstrādē. Līdz ar to komersanti nav ieinteresēti zinātnieku radīto inovāciju tālākā izstrādē, jo nevar iegādāties tiesības uz publikajā sektorā radīto intelektuālo īpašumu tāpēc, ka publicētie rezultāti vairs nav patentspējīgi. Tas nozīmē, ka ir jāmaina zinātniskās darbības efektivitātes izvērtēšanas kritēriji, kā vienu no galvenajiem izvirzot pielietojamās pētniecības rezultātu intelektuālā īpašuma aizsardzību ar patentiem. Tāpat ir būtiski jāpalielina valsts sektora zinātnisko institūciju bāzes finansējuma īpatsvars, lai ar tā palīdzību nodrošinātu to, ka daļa zinātnieku pastāvīgi ir pieejami komercprojektu īstenošanai, kā arī lai būtu pieejami līdzekļi jaunradītā intelektuālā īpašuma patentaizsardzībai (3. attēls).

Vēl viena aktuāla inovācijas problēma ir informācijas par publiskā sektora mērķorientēto pētījumu rezultātiem diseminācija uzņēmēju

vidē, kā arī inovācijas infrastruktūras trūkums kā publiskajā sektorā, tā arī komercsektorā.

Latvijā ir izveidoti vairāki finanšu instrumenti inovāciju un inovatīvo uzņēmēju atbalstam. Tā uzņēmējiem ir pieejama Latvijas investīciju un attīstības aģentūras (LIAA) programma *Inovāciju vaučeru atbalsta pakalpojumi*. Šo pakalpojumu mērķis ir veicināt inovācijas aktivitāti komersantos ar tehnoloģiju pārnesi un augstas kvalifikācijas darbiniekiem, atbalstot jaunu vai būtiski uzlabotu produktu vai tehnoloģiju attīstību, kas sniedz ieguldījumu Latvijas Viedās specializācijas stratēģijas mērķu sasniegšanā. Šo atbalstu var izmantot augsti kvalificētu darbinieku piesaistei uzņēmumā, taču tas neparedz kā uzņēmējiem, tā publiskā sektora zinātniekiem pieejamas inovācijas infrastruktūras izveidi.⁷

To neparedz arī LIAA atbalsta programma pētniecības rezultātu komercializācijai, kur saņēmēji var būt publiskā sektora zinātniskās institūcijas. Šī programma paredz atbalstīt pētniecības organizāciju īpašumā esošo pētniecības rezultātu komercializāciju gan Latvijā, gan ārvalstīs, lai palielinātu pētniecības organizāciju ienākumus no pētījumu rezultātu komercializēšanas vai pārvērstu pētījumu rezultātus veiksmīgā uzņēmējdarbībā. Atbalstāmo tehnoloģiju pārneses projektu mērķis ir rūpniecisko pētījumu un eksperimentālās izstrādes rezultātā novest attiecīgo tehnoloģiju līdz praktiskai demonstrācijai vai prototipa stadijai un veikt turpmākas komercializācijas darbības, kuru rezultātā radītās priekšrocības trešajai pusei tiek nodotas reģistrēta patenta vai licences veidā, t. sk. pētniecības organizācijai dibinot jaunu, tehnoloģiski orientētu uzņēmumu.⁸

Tomēr vairumā gadījumu zinātniski pētnieciskām institūcijām nav pieejamas iekārtas un aparatūra, kas tām ļautu veikt tādas rūpnieciskos pētījumus un eksperimentālās izstrādes, kurām nepieciešama mērogošana. Šāda infrastruktūra netika izveidota arī

Ekonomikas ministrijas paspārnē esošajos kompetences centros.

Kopš 2016. gada LIAA īsteno Eiropas Savienības un Latvijas valsts kopīgi veidoto biznesa inkubatoru projektu, kas dod iespēju pirmsinkubatoru programmā biznesa ideju autoriem – fiziskām personām un uzņēmumiem – izstrādāt biznesa modeli un pārbaudīt biznesa idejas dzīvotspēju, bet biznesa inkubācijas programmā sniedz atbalstu jaundibinātiem uzņēmumiem to straujākai izaugsmei, tostarp arī 50% līdzfinansējumu dažādiem pakalpojumiem un iekārtām un 30% līdzfinansējumu izejmateriālu un izejvielu iegādei.⁹

Tomēr šādi iegādātas iekārtas un aprīkojums nav pieejami citiem komersantiem vai publiskā sektora inovatoriem.

Savukārt jaunuzņēmumu atbalsta programmas mērķis ir veicināt jaunuzņēmumu veidošanos Latvijā, lai sekmētu pētniecību, kā arī inovatīvu ideju, produktu vai procesu izmantošanu saimnieciskajā darbībā, piesaistot augsti kvalificētus darbiniekus¹⁰.

Šīs programmas ir vērstas uz komercsektora attīstību, bet neveido inovāciju ekosistēmu.

Valstīs ar lielu ekonomiku ir daudzi lielle uzņēmumi, kuri ir izveidojuši paši savus pētniecības centrus ar inovācijai nepieciešamo infrastruktūru un kuros strādā kā zinātnieki, tā inženieri un konstruktori. Diemžēl Latvijā tādu uzņēmumu, kam būtu savi pētniecības un inovācijas centri, praktiski neeksistē.

Tāpēc Latvijas valstij būtu jāinvestē publiskās zinātnes sadarbībā ar komercsektoru, nodrošinot nepieciešamo inovācijas infrastruktūru un iespējas zinātniekiem izstrādāt tehnoloģiju un produktu prototipus un darbojošos modeļus.

Viens no optimālākajiem risinājumiem šai problēmai būtu tāds, ka uz Latvijas Zinātņu akadēmijas bāzes tiktu izveidota vienota nacionālā Latvijas Zinātniski tehnoloģiskā pētniecības un inovācijas platforma jeb Latvijas Silīcija ieleja, kurā uzņēmēji varētu vērsties pēc R&D atbalsta un inovatīvo ideju un projektu

⁷ Pieejams: <https://www.liaa.gov.lv/lv/programmas/inovaciju-vauceri> (13.09.2021.).

⁸ Pieejams: <https://www.liaa.gov.lv/lv/programmas/atbalsts-petniecibas-rezultatu-komercializacijai> (13.09.2021.).

⁹ Pieejams: <https://www.liaa.gov.lv/lv/programmas/biznesa-inkubatori> (13.09.2021.).

¹⁰ Pieejams: <https://www.liaa.gov.lv/lv/programmas/jaunuznemumu-atbalsta-programmas> (13.09.2021.).

ekspertīzes un kurā daļēji būtu koncentrēta arī publiski pieejama inovācijas procesa sākumposma infrastruktūra viedās specializācijas virzienos. Šī infrastruktūra būtu jāveido un jāfinansē no publiskajiem līdzekļiem, nodrošinot to, ka šī infrastruktūra kā zinātniekiem, tā uzņēmējiem ir pieejama ar atvieglotiem noteikumiem vai pat bez maksas.

LZA ir piemērotākā zinātniskā institūcija šādas platformas izveidei, jo tās sastāvā ir augstākās raudzes zinātnieki no visām valsts vadošajām zinātniskajām institūcijām (augstskolām, zinātniskajiem institūtiem un klīnikām) un no visām zinātņu nozarēm, kurās Latvijas zinātne ir pārstāvēta, kā arī tai ir informācija par zinātniskajiem sasniegumiem ar augstu komercializācijas potenciālu. Līdz ar to LZA varētu kvalificēti veikt nepieciešamās ekspertīzes un zinātnisko izvērtējumu projektiem, kuru finansēšanai uzņēmēji vēlētos saņemt palīdzību no Inovāciju atbalsta fonda. Vēl būtiskāk ir tas, ka LZA varētu ne tikai izvērtēt uzņēmēju projektus, bet arī sniegt tiem kvalificētu atbalstu projektu uzlabošanai un īstenošanai.

LZA rīcībā ir arī plašas telpas, kurās var tikt izvietoti inovatīvo jaunuzņēmumu biroji, zinātnes un tehnoloģiju kontaktpunkti, biznesa inkubatori, konstruktoru biroji, rūpnieciskā dizaina centri, mākslīgā intelekta un IKT nodrošinājuma centri, diagnostikas centri u. c. inovācijas ekosistēmas komponentes. Pēc ēkas rekonstrukcijas šeit varētu tikt izvietotas arī citas augsto tehnoloģiju izstrādes laboratorijas.

Šī koncepta ietvaros LZA savā darbībā plaši iesaistītu vadošos Latvijas uzņēmējdarbības veiksmīniekus, ekspertus un profesionālo organizāciju pārstāvjus un zināmā mērā transformētos par Zinātniski tehnisko kompetenču klasteri (ZTKK), kura uzdevumi būtu 1) ģenerēt inovatīvas idejas, vākt un analizēt zinātniski tehnisko informāciju (tai skaitā lietojot mākslīgo intelektu) par inovatīvo produktu izstrādes jautājumiem; 2) nodrošināt informācijas apmaiņu starp publiskā sektora zinātni un inovatīvajiem uzņēmējiem, tai skaitā konsultējot un sniedzot atbalstu produktu kvalitātes analīzes un testēšanas jautājumos, kā arī tehnoloģiju pārneses un inovāciju problēmu risināšanā; 3) koordinēt inovāciju infrastruktūras un ekosistēmas izveides procesu; 4) veicināt

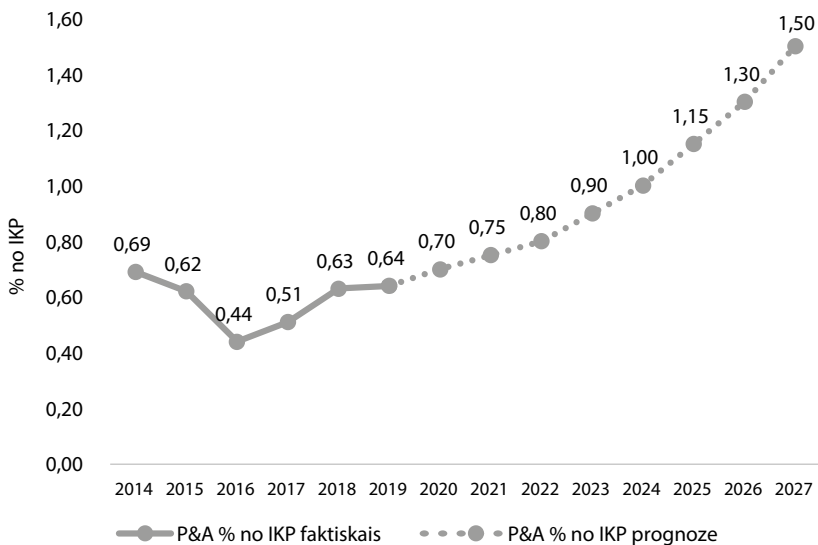
augsti tehnoloģisko jaunuzņēmumu (angl. *start-up*) un atvasināto (*spin-off*) uzņēmumu no Latvijas un Baltijas reģiona koncentrāciju LZA izveidotajā platformā, kļūstot par Latvijas Silīcija ielejas izveides centru.

Šajā platformā būtu vēlams veidot trīs specializētos klasterus: Industriālo klasteri, Bioenerģētikas klasteri un Augsto tehnoloģiju klasteri. Inovāciju atbalsta fondam būtu jāparedz speciāli finansiālie stimuli inovatīvajiem mazajiem un vidējiem uzņēmumiem (MVU), kas savas ražotnes izvieto Latvijas reģionos, tādējādi veicinot Latvijas reģionu izaugsmi. Bioenerģētikas klasteri veidotu uzņēmumi, kuri izstrādā inovatīvas tehnoloģijas ekoloģiski tīras enerģijas un pārtikas ražošanā, un citi uzņēmumi, kas specializācijas jomās ir saistīti ar vidi un veselību, kā arī ar saudzējošo enerģētiku (zināšanu ietilpīga bioekonomika; biomedicīna, medicīnas tehnoloģijas, biofarmācija un biotehnoloģijas; viedie materiāli, viedā enerģētika). Augsto tehnoloģiju klasteris, savukārt, apvienotu uzņēmumus, kas darbojas šādās viedās specializācijas jomās: tehnoloģijas un inženiersistēmas, viedā enerģētika, informācijas un komunikācijas tehnoloģijas. Industriālo klasteri varētu veidot inovatīvo produktu ražotāji, kas pārsvarā darbotos Latvijas reģionos.

Paredzams, ka Latvijas Silīcija ieleja ne tikai piesaistīs Latvijas inovatīvos uzņēmējus, bet arī būs atraktīva biznesu izvietošanas vieta uzņēmējiem kā no Austrumiem, tā no Rietumiem. Austrumvalstu MVU Latvijas Silīcija ielejā rastos iespēja veikt nepieciešamos pētījumus un produktu izpēti pasākumus sertifikācijas nodrošināšanai, jauno produktu izplatīšanas atļauju saņemšanai ES tirgos. Savukārt Rietumvalstu MVU, kuri tiecas iekarot NVS valstu tirgus, Latvijas pieredze un atbalsts palīdzētu īstenot viņu ieceres un plānus.

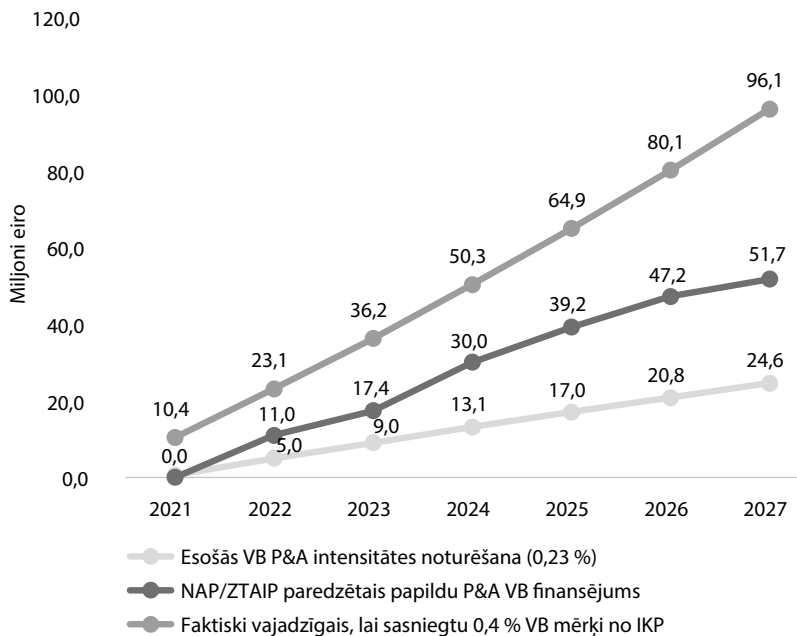
Tādējādi Latvija kļūtu par izdevīgu augsti tehnoloģisku un zināšanu ietilpīgu produktu ražošanas vietu. Tas kopumā nodrošinātu jaunu tehnoloģiju un zināšanu ietilpīgu produktu ražošanu Latvijas reģionos. Latvijas Silīcija ielejas izveides sākumposmā būtu vēlams lietot publiskās un privātās partnerības (*public-private-partnership*) modeļus, kas, projektam attīstoties, pārietu uz pašfinansēšanos.

No iepriekš minētā izklāsta varam secināt, ka, izveidojot, finansējot un efektīvi pārvaldot

4. attēls. P&A ieguldījumi % no IKP un to sasniedzamie rezultāti 2027. gadā

Avots: CSP dati

5. attēls. Nepieciešamās P&A valsts budžeta investīcijas (papildu milj. eiro)

Avots: IZM ziņojums LPISP sēdē 2021. gada 1. jūlijā

piedāvāto inovācijas ekosistēmas modeli, mēs varam panākt, lai to izmantotu par katapultu, kas palīdzētu nodrošināt, ka NAP2027 galvenie mērķi inovāciju un straujas ekonomiskās attīstības jomā Latvijā patiesi tiek īstenoti.

Protams, ka paralēli un vienlaicīgi, stiprinot atbalstu inovācijai, nepieciešams arī būtiski uzlabot publiskā sektora pētniecības un inovācijas kapacitāti. 4. attēlā atspoguļota līdzšinējā ieguldījumu dinamika P&A+I (procentos no Latvijas IKP) un prognozētā (plānotā) ieguldījumu apjoma palielināšanās. Kā redzams, tad NAP2020 īstenošanas laikā nav izdevies nodrošināt P&A ieguldījumu būtisku palielinājumu.

Tas nozīmē, ka arī Latvijas valsts budžetā turpmākajos gados būtu jāparedz būtisks investīciju apjoma palielinājums P&A+I. Šajā sakarā Latvijas Izglītības un zinātnes ministrija Latvijas Pētniecības, inovācijas stratēģiskās padomes 2021. gada jūlija sēdē izteica savu redzējumu par tam nepieciešamo investīciju apjomiem, kas atspoguļoti 5. attēlā.

Diemžēl nepieciešamie līdzekļi plānošanas dokumentos pilnā apmērā pašlaik nav ieplānoti. Kā viena no investīciju formām

mērķorientētas zinātnes attīstībā būtu jāatjauno valsts budžeta finansētas misijas orientētas pētījumu programmas (MOPP), kuras finansētu Ekonomikas ministrija un citas nozaru ministrijas. Tāpēc LZA sadarbojas ar EM un citām nozaru ministrijām, nozaru asociācijām, Latvijas Darba devēju konfederāciju, Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības kameru, Latvijas Pašvaldību savienību un Latvijas Brīvo arodbiedrību savienību, lai izstrādātu priekšlikumus publiskā sektora zinātnes iesaistei inovatīvo risinājumu izstrādē Latvijas industrijas attīstībai.

Tādējādi viens no galvenajiem LZA uzdevumiem tuvākajā nākotnē ir panākt, lai valsts likumdevējs un valdība ieklausītos zinātnieku un uzņēmēju rekomendācijās un veiktu visus nepieciešamos pasākumus, kas spētu nodrošināt zināšanu ietilpīgu produktu un tehnoloģiju izstrādi un ieviešanu ražošanā, kas būtu pamats Latvijas izaugsmei un tautas labklājībai. Un tieši LZA ir gatava uzņemties vadošās zinātniskās institūcijas lomu MOPP īstenošanas koordinācijā un zinātniskās ekspertīzes un zinātniski tehnoloģiskās analīzes atbalsta nodrošināšanā MVU un zinātnieku sadarbībai inovācijas jomā.

ZINĀTNES POLITIKA LATVIJĀ: PROBLĒMAS UN PERSPEKTĪVAS

Inese Grumolte-Lerhe ir ieguvusi doktora zinātnisko grādu politikas zinātnē, kā arī maģistra grādu ar izcilību Latvijas Universitātē. Īstenojusi pētniecības projektus vairākās ārvalstu zinātniskajās institūcijās – Bāzeles Universitātē (Šveice), Berlīnes brīvajā Universitātē (Vācija), J. V. Gētes Universitātē Frankfurtē pie Mainas (Vācija), Tartu Universitātē (Igaunija) u. c. Piedalījies valsts pētījumu programmas *Nacionālā identitāte (valoda, Latvijas vēsture, kultūra un cilvēkdrošība)* realizācijā. Ieguvusi Šveices valdības izcilības stipendiju pētniecībai. Pašlaik ir galvenā izpildītāja Latvijas Zinātnes padomes fundamentālo un lietišķo pētījumu projektā *Vēstures politizācija: postfaktuālās pieejas Latvijas un Krievijas attiecībām XX gadsimtā, instrumentālizācija, izaicinājumi demokrātijai, mācības un pretilidzekļi*, kā arī ir Latvijas Republikas Saeimas Analītiskā dienesta vadītāja. Veic dažādu politikas jomu analīzi.

Raksturvārdi: zinātnes pārvaldība, zinātniskā darba rezultātu novērtēšana, sociālās un humanitārās zinātnes, zinātnieka karjeras pievilcīgums, zinātniskā personāla ataudze, administratīvais slogs.

Ievads

Zinātnes, tehnoloģijas attīstības un inovācijas pamatnostādņēs 2021.–2027. gadam minētā politikas vīzija ietver “izcilu pētniecību”.¹ Latvijas rādītāji zinātnes finansēšanas jomā šobrīd gan neliecina par zinātnes un pētniecības jomas prioritāro statusu – to uzsver ne vien ārvalstu lietpratēji, bet arī vietējās zinātnieku kopienas pārstāvji.² Līdz ar to tiek arī konstatēts, ka politikas plānošanas dokumentos ietvertās ambīcijas un plāni ir vāji savietojami ar realitāti. Latvija regulāri izvirza mērķi palielināt finansējumu zinātnē, taču rādītāji vairākkārt atpaliek no vēlamā mērķa. Latvijā zinātniski pētnieciskajam darbam paredzētie finanšu līdzekļi ilgstoši ir bijuši nelieli, un valstij konsekventi tiek izteikti lietpratēju aizrādījumi par pārlietu paļaušanos uz Eiropas Savienības (ES) fondu līdzekļiem un ilgstošu nespēju nodrošināt zinātnē pastāvīgu

nacionālo finansējumu.³ Kā redzams 1. un 2. attēlā, valsts sniegtais atbalsts zinātnē ir ievērojami mazāks nekā tas finansējuma apmērs, kas pieejams ar ES struktūrfondu un citu finanšu instrumentu starpniecību.

Eiropas Savienības attīstības stratēģijā *Eiropa 2020* ir izvirzīts pamatmērķis ieguldīt pētniecībā un attīstībā 3% no ES kopprodukta⁴, savukārt Latvijas nacionālajā reformu programmā *Eiropa 2020* stratēģijas īstenošanai noteiktais mērķis ir palielināt finansējumu pētniecībai līdz 1,5% no iekšzemes kopprodukta (IKP), bet līdz 2030. gadam – līdz 3% no IKP⁵. Praksē šis rādītājs netuvojas deklarētajam mērķa vērtībām (3. attēls). Šajā ziņā pasaules līmeņa līdervalstis ir Izraēla un Dienvidkoreja (ar rādītāju 4,6% no IKP 2017. gadā), Šveice (3,4%), Zviedrija (3,3%) un Japāna (3,2%)⁶.

¹ Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrija 2020b; Latvijas Republikas Ministru kabinets 2021.

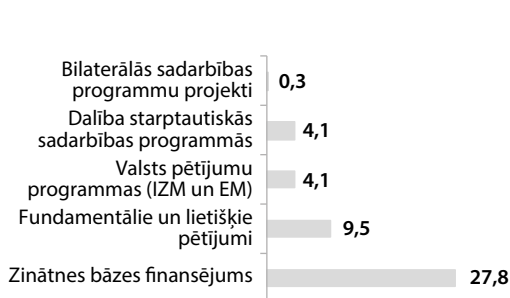
² Sk. Arnold et al. 2014; Kloviņš 2021.

³ Arnold et al. 2014; European Commission. 2020a.

⁴ European Commission 2020b.

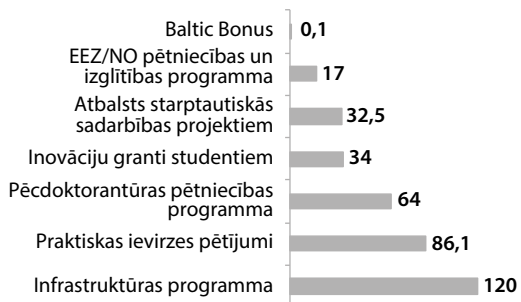
⁵ Latvijas nacionālā reformu programma *Eiropa 2020* stratēģijas īstenošanai. Progresā ziņojums 2017.

⁶ UNESCO Institute of Statistics 2019.

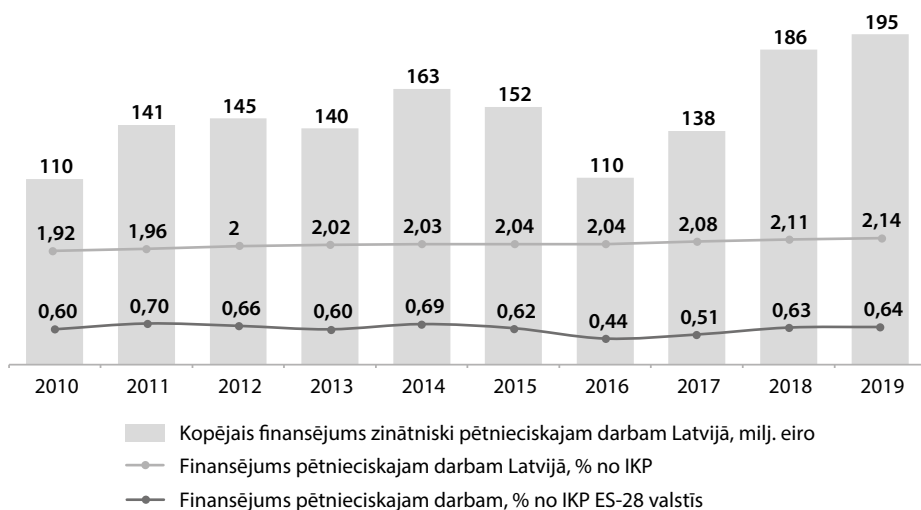
1. attēls. IZM zinātnes programmu finansējums 2019. gadā (milj. eiro)

Avots: Latvijas Republikas Ministru kabinets 2019b

2. attēls. ES struktūrfondu un citu finanšu instrumentu līdzfinansēto zinātnes programmu finansējums no 2014. līdz 2020. gadam (milj. eiro)

Avots: Latvijas Republikas Ministru kabinets 2019b

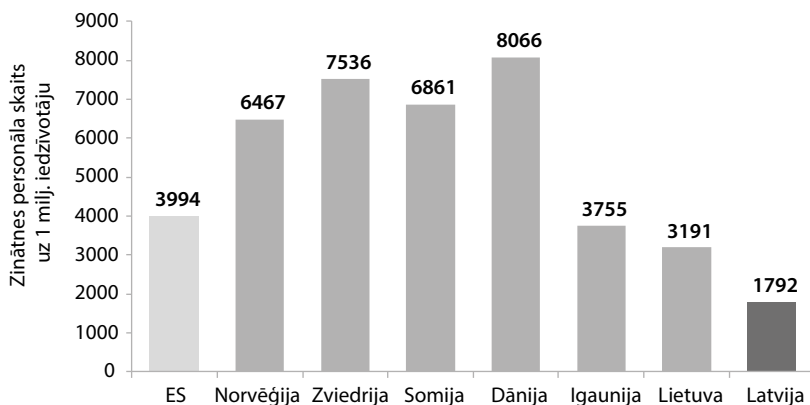
3. attēls. Finansējums zinātniski pētnieciskajam darbam Latvijā un vidēji ES (28 valstīs)

Avots: Eurostat 2021

Neatkarīga zinātnes politikas izpēte Latvijas akadēmiskajā kopienā ir maz veikta, jo sevišķi pēdējo gadu laikā. Pamatā ar šiem jautājumiem ir strādājuši lietpratēji starptautiskajās institūcijās (Pasaules Banka, Eiropas Komisija [EK]). Šīs darbības Latvijā pusē koordinējusi un līdz ar to arī galvenos analīzes akcentus liksusi Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrija (IZM), kas ir atbildīga par šo jomu.

Šā raksta mērķis ir identificēt un analizēt vairākas problēmas, kas Latvijā zinātnes

politikā ir ilgstoši sistēmiski nepietiekami risinātas un kas kombinācijā ar finansējuma trūkumu zinātnei rada bažas par nacionālās zinātnes ilgtspējīgumu. Darba uzdevumi ir raksturot un analizēt zinātniskā personāla ataudzi un faktorus, kas ietekmē karjeras pievilcīgumu; specifiskos humanitāro un sociālo zinātņu jomas izaicinājumus, kā arī administratīvo veiktspēju un administratīvo slogu, analīzi balstot uz dokumentu analīzes metodes lietojumu.

4. attēls. Zinātnisko darbinieku skaits uz 1 milj. iedzīvotāju 2018. gadā

Avots: The World Bank Group 2021

Zinātniskā personāla ataudze un zinātnieka karjeras pievilcīgumu ietekmējošie faktori

Karjeras prognozējamības trūkums zinātnē ir viena no galvenajām problēmām Latvijas zinātnes pārvaldībā, tās spēja piesaistīt un noturēt cilvēkresursus, nodrošināt personāla ataudzi, kā arī uzturēt pētniecības virzienu pēctecību.

Jau drīz pēc neatkarības atgūšanas, 1992. gadā, tika uzsākta Latvijas Zinātņu akadēmijas (LZA) reforma, kuras laikā tās institūti tika iekļauti universitāšu sastāvā vai arī kļuva par patstāvīgiem institūtiem⁷. Turpmāko gadu laikā gan nav izdevies skaidri definēt LZA lomu jaunajā situācijā, zinātnieku kopienā un sabiedrībā kopumā.⁸ Pašlaik nav pilnībā skaidrs, kā praktiski tiks īstenota iecere par zinātnes un augstākās izglītības integrāciju un ko tas nozīmēs dažādām iesaistītajām pusēm.

Zinātnisko darbinieku (atbilstoši Zinātniskās darbības likumam [ZDL] Latvijā šī kategorija ietver zinātniekus, zinātnes tehnisko personālu un zinātni apkalpojošo personālu⁹) skaits uz vienu miljonu iedzīvotāju Latvijā ir teju divreiz mazāks nekā kaimiņvalstīs – Igaunijā un Lietuvā –, vairāk nekā divas reizes

mazāks par vidējo skaitu ES un vairākkārt atpaliek no Ziemeļvalstu rādītājiem (4. attēls).

EK lietpratēji karjeras pievilcīguma sekmesu minējuši kā stratēģisku ieteikumu Latvijas ricībpolitikas veidotājiem. Vispārējo situāciju karjeras veidošanā zinātnē raksturo zems algas līmenis, nepietiekams līdzsvars starp darbu un ienākumu stabilitāti, nepietiekami caurskatāma iecelšana un paaugstināšana amatā¹⁰. Tādējādi zinātniskā darbība Latvijā nav raksturojama kā konkurētspējīga, prognozējama un pievilcīga karjeras iespēja nedz pieredzējušiem, nedz arī jauniem zinātniekiem¹¹.

Proti, lai gan ZDL noteic ievēlšanu akadēmiskajos amatos (vadošais pētnieks, pētnieks, zinātniskais asistents) uz sešiem gadiem¹², bieži vien tādā veidā tiek nostiprināts tikai statuss, no kura neizriet atbilstošas garantijas par atlīdzību. Tādējādi tiek aktualizēts arī jautājums par šo personu sociālajām garantijām. Joprojām bieži sastopama ir prakse zinātniekus nodarbināt nepilnu darba laiku¹³ (5. attēls), tādēļ atlīdzība ir niecīga un var nepārsniegt pāris simtus eiro.

Latvijas zinātnes bāzes finansējums aizvien tiek izmaksāts ievērojami mazākā apmērā,

⁷ Kloviņš 2021.

⁸ Veidemane 2020.

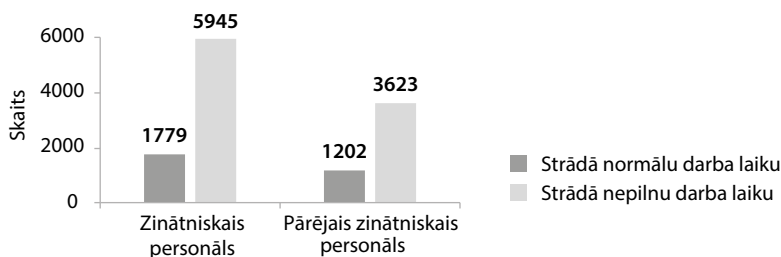
⁹ Latvijas Republikas Saeima 2005.

¹⁰ Eiropas Komisija 2020.

¹¹ Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrija 2020e.

¹² Latvijas Republikas Saeima 2005.

¹³ Sk. Darba sludinājumi Latvijā Universitātē.

5. attēls. Zinātniski pētnieciskajā darbā normālu un nepilnu darba laiku strādājošo skaits Latvijā 2019. gadā

Avots: Centrālā Statistikas pārvalde 2020

nekā aprēķināts saskaņā ar normatīvo regulējumu¹⁴ – 2021. gadā tas tiks piešķirts tikai 39,63% apmērā no aprēķinātā¹⁵, kas ir mazāk nekā 2020. gadā (44,31%)¹⁶. Turklāt zinātniskā personāla atlīdzība ir tikai viena no izmaksu pozīcijām, kam zinātniskās institūcijas izmanto bāzes finansējumu¹⁷.

Tādējādi tas, vai par zinātnisko darbību būs pienācīga samaksa, galvenokārt atkarīgs no sekmīguma zinātnisko projektu konkursos. Līdz ar to zinātnieki tiek pakļauti neprognozējamiem zinātniskā darba pārtraukumiem, kas bieži vien nozīmē pētījumu apraušanos vai pētniecības virziena maiņu. Turklāt Latvija saņēmusi norādes par to, ka būtu jāpārskata uz konkurenci balstītā piešķirtā finansējuma nosacījumi, lai zinātnieki varētu uzņemties ilgtspējīgākas saistības karjerā (piem., lielākus un ilgākus projektus)¹⁸. Pašlaik viens no galvenajiem Latvijas zinātnieku darbības finansēšanas avotiem no valsts budžeta ir Latvijas Zinātnes padomes (LZP) fundamentālo un lietišķo pētījumu (FLP) projektu finansējums. Tieši šī finansēšanas programma gūst ievēribu arī tādēļ, ka tā ir vienīgā Latvijā, kas vispilnīgāk ļauj īstenoties akadēmiskajai brīvībai. Proti, atšķirībā no valsts pētījumu programmām (VPP), kur pētījumu tēmas pasūta valsts un tematiskais

fokuss līdz ar to ir reglamentēts, FLP projektu pieteikumu konkursā zinātnieki paši piedāvā pētāmās tēmas sešās zinātņu nozaru grupās (tas ir tā dēvētais augšupvērstais (angl. *bottom-up*) princips). Tātad FLP ir publiskais finansējums, kas ļauj attīstīt zināšanu bāzi un tādējādi nodrošināt pēctecību visās zinātnes nozarēs.

FLP finansējums tiek piešķirts 36 mēnešu periodam¹⁹. Šāds projekta īstenošanas termiņš visbiežāk noteikts arī citās finansējuma programmās, citstarp no ES fondiem finansētajās programmās (piem., pēcdoktorantūras pētniecības atbalsts²⁰ vai praktiskas ievirzes pētījumi²¹), taču mēdz būt arī īsāks (piem., 2018. gada otrajā konkursā finansējums tika piešķirts vien divu gadu²² periodam). Tas, ka praksē šāds apmaksāts darbības periods projektā var nebūt pietiekams zinātniskās ieceres pilnīgai īstenošanai, atzīts gan, piem., VPP projektu īstenošanas kārtībā²³, gan arī FLP projektu konkursa nolikumā²⁴. Proti, tiek pieļauta iespēja projekta īstenošanas laiku pagarināt uz periodu līdz 12 mēnešiem, taču piešķirtais finansējums pagarinājuma periodā netiek palielināts. Šāds risinājums būtībā legītimē neapmaksātu darbu zinātnē, ar ko realitātē sastopas daudzi zinātnieki. Būtu jāattīsta elastīgāka pieeja, kas ļautu turpināt projektus, kuri atzīti par veiksmīgiem, nepārtraucot to

¹⁴ Latvijas Republikas Ministru kabinets 2013a.

¹⁵ Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrija 2021b.

¹⁶ Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrija 2020g.

¹⁷ Latvijas Republikas Ministru kabinets 2013a.

¹⁸ Eiropas Komisija 2020.

¹⁹ Latvijas Zinātnes padome 2018a.

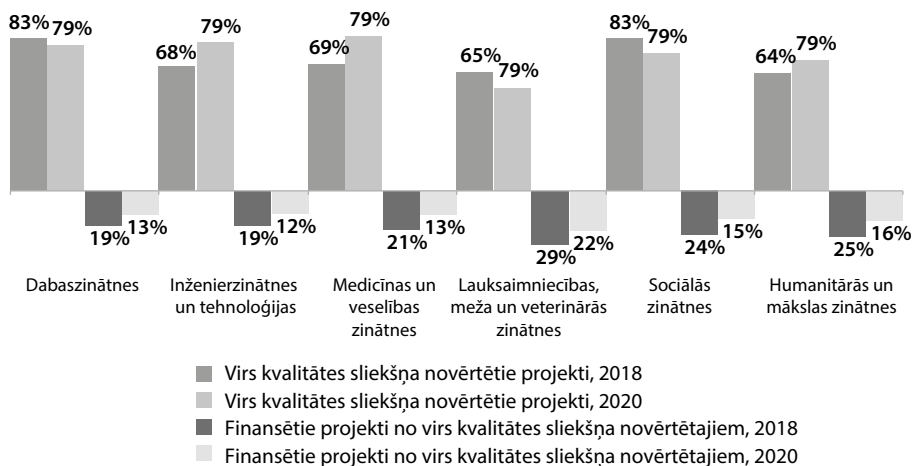
²⁰ Latvijas Republikas Ministru kabinets 2016b.

²¹ Latvijas Republikas Ministru kabinets 2016a.

²² Latvijas Universitāte 2018.

²³ Latvijas Republikas Ministru kabinets 2018.

²⁴ Latvijas Zinātnes padome 2018a.

6. attēls. To FLP programmā iesniegto projektu īpatsvars (%), kuri novērtēti virs kvalitātes sliekšņa, un finansēto projektu īpatsvars (%) no virs kvalitātes sliekšņa novērtētajiem 2018. un 2020. gadā

Avots: Latvijas Zinātnes padome 2018b; Latvijas Zinātnes padome 2020

finansēšanu. Tomēr šādā gadījumā ļoti svarīgi, lai atzinumu par projektu turpināšanas nepieciešamību sniegtu vienīgi neatkarīgi ārvalstu eksperti. Nav pieļaujama situācija, ka zinātnieku darba kvalitāti vērtē zinātni administrējošo institūciju darbinieki, kuriem nav tam atbilstošas kvalifikācijas (tātad nav iespējams ievērot tā dēvēto ekspertu kontroles (*peer review*) principu), vai arī projektu zinātnisko grupu dalībnieku kolēģi vietējā zinātnes vidē, piem., LZP ekspertu komisiju locekļi²⁵.

Konkurence par zinātnisko projektu finansējumu ir sīva. FLP programmā lielai daļai virs kvalitātes sliekšņa novērtēto projektu pieteikumu netiek piešķirts finansējums, jo tas ir ierobežots (6. attēls). Finansējuma apjoms šiem projektiem pēdējo gadu laikā gan ir audzis³², taču tas vēl aizvien nav pietiekams.

Kvalitatīva pieteikuma izstrāde tāpat kā projektu konkursam saņemto pieteikumu vērtēšana var aizņemt daudz laika – šis cikls var ilgt teju gadu²⁶ –, taču nedz projektu pieteikumu gatavošanas laiks, nedz laiks, kamēr tiek gaidīti konkursa rezultāti, netiek apmaksāts. Tātad pretendentiem ir jābūt finansiāli patstāvīgiem

vai ar neatkarīgu ienākumu gūšanas veidu. Minētie faktori darbību zinātnē var padarīt par sekundāru nodarbi, kas savukārt var negatīvi ietekmēt zinātniskā darba kvalitāti.

Reaģējot uz EK lietpratēju kritiku par garantētas nodarbinātības modeļa neesību, kā arī personāla vēlēšanu sistēmas neausrīkātību²⁷, 2020. gadā vērojama pozitīva tendence – tika uzsākta virzība uz tenūras (beztermiņa darba līgumu) sistēmas ieviešanu²⁸. IZM apņēmusies šo akadēmiskā un zinātniskā personāla motivācijas un nodarbinātības sistēmu ieviest, sākot ar 2022. gadu. Paredzēts, ka vēlētais personāls, iegūstot noteiktu amatu, kā arī demonstrējot atbilstību noteiktiem kritērijiem, varēs ieņemt tenūramatu jeb slēgt beztermiņa darba līgumu. Pašlaik līgums ir terminēts, proti, tiek slēgts uz sešu gadu periodu,²⁹ un tas darbu zinātnes jomā dara neprognozējamu. Ir būtiski, lai iespēja saglabāt amatu ilgāk par šiem gadiem tiktu sniegta kopā ar garantijām par prognozējamu atlīdzību.

²⁷ Eiropas Komisija 2020.

²⁸ Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrija 2020d.

²⁹ Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrija 2020h.

²⁵ Latvijas Republikas Ministru kabinets 2019a.

²⁶ Latvijas Zinātnes padome 2021.

Pēdējo desmit gadu laikā liels uzsvars likts uz jauno zinātnieku skaita palielināšanu. Tas ietverts arī aktuālajā Latvijas Nacionālajā attīstības plānā 2021.–2027. gadam (NAP)³⁰. No vienas puses, šie centieni ir pamatoti. Kā norāda EK, jaunu doktorantūras programmu absolventu piesaistīšana un noturēšana ir viena no galvenajām problēmām, ar kurām saskaras Latvijas augstākās izglītības un pētniecības un inovāciju sistēmas.³¹ No otras puses, veidojas apburtais loks. Situācijā, kad nav iespējams nodrošināt finansējumu pieredzējušiem zinātniekiem, centieni palielināt jauno zinātnieku skaitu ar finansiāliem stimuliem un administratīviem kritērijiem (piem., jauno zinātnieku dalības kvota projektos³²) var maldināt, radot ilūziju par progresu, kaut arī jauno zinātnieku nākotnes karjeras izredzēm vēlākajos karjeras posmos netiek veidoti labvēlīgi priekšnoteikumi.

Būtu jāvirās no tādiem politikas un finansēšanas risinājumiem, kas, iespējams, veicina noteiktu rādītāju uzlabošanu īstermiņā, taču neiekļaujas plašākā sistēmiskā ilgtermiņa risinājumu programmā. Mēģinājumi panākt akadēmiskā personāla atjaunošanu, palielinot jauno doktoru un pēcdoktorantu skaitu, nav mērķtiecīgi, ja nav atbilstoša bāzes finansējuma un pietiekama zinātnisko projektu finansējuma, kas spētu nodrošināt speciālistu tālāku pastāvīgu darbošanos zinātnē. Arī ārvalstu lietpratēji prognozējuši, ka jaunajiem zinātniekiem stabili ienākumi nav paredzami, un tas liek tiem strādāt ārpus akadēmiskā darba³³. Līdz ar to politikas plānotājiem un lēmumu pieņēmējiem šī sociālā realitāte ir jārespektē un institūcijām jāpiešķir gan, piem., elastīgi nodarbinātības nosacījumi, gan citi risinājumi. Lai arī pēcdoktorantūras pētniecības atbalsta deklarētais mērķis ir nodrošināt jaunajiem zinātniekiem iespēju uzsākt karjeru zinātniskajās institūcijās³⁴, realitātē var tikt panākts pretējs efekts, proti, var tikt veicināts bezdarbs un emigrācija, kuras pamatā ir neīstenotās gaidas par karjeras perspektīvām. Arī EK lietpratēji

norāda, ka zinātniskā personāla novecošanu veicina citstarp atlases, nodarbinātības nosacījumi un noteikumi par paaugstināšanu amatā³⁵. Tātad, nerisīnot problēmu kompleksu, zinātniskā personāla atjaunotne nenotiks.

Aprēķini liecina: Latvijā pētniecībā un attīstībā ieguldīto līdzekļu apmērs, rēķinot uz vienu zinātnisko darbinieku, tikai nedaudz pārsniedz ceturtdaļu no ES vidējā rādītāja, kas ir 105 568 eiro. Savukārt 2018. gadā Latvijā tie bija 30 833 eiro jeb 29% no ieguldījumu summas, kas vidēji ir ES. Tomēr, neskatoties uz nelielajiem ieguldījumiem, Latvijas zinātnē vērojama augsta veikto ieguldījumu efektivitāte – ar ievērojami mazākiem ieguldījumiem tiek sasniegti tādi pētniecības rezultāti, kas līdzvērtīgi citu ES valstu kolēģu sasniegtajiem rezultātiem³⁶. Piem., ar četrkārt mazākām kopējām izmaksām nekā vidēji ES Latvijas zinātnieki spēj izstrādāt datubāzē *Web of Science* indeksētas publikācijas. Valstij ir jāreķinās ar to, ka notiks “smadzeņu aizplūšana”. Pasaules līmenī strādājošiem Latvijas zinātniekiem ilgtermiņā nebūs pievilcīgi tie pieticīgie apstākļi, ko piedāvā zinātnes vide Latvijā. Arī Latvijas diasporas zinātniekiem, kuri apsver sadarbību ar zinātniekiem Latvijā, primāri ir pragmatiskie, nevis emocionālie apsvērumi. Tiek sagaidīts, ka šī nozare Latvijā būs labi finansēta, pārvaldīta un balstīta uz sasniegumiem³⁷.

Līdz šim ievērojama publiskā finansējuma daļa tikusi sadalīta dažādiem infrastruktūras (jo sevišķi ēku) projektiem³⁸. Tam pievērst uzmanību Saeimas deputātus aicinājusi arī Latvijas Izglītības un zinātnes darbinieku arodbiedrība³⁹. Pašlaik, ņemot vērā tās izmaiņas darba organizācijā (attālinātais darbs), kuras ieviesusi Covid-19 pandēmija, lielāks uzsvars būtu liekams uz zinātniskā darba samaksu.

Iepriekš izklāstītās problemātikas kontekstā piesardzīgi vērtējams Latvijas Nacionālajā attīstības plānā 2021.–2027. gadam no iepriekšējiem periodiem saglabātais uzsvars, proti,

³⁰ Pārresoru koordinācijas centrs 2020.

³¹ Eiropas Komisija 2020.

³² Latvijas Zinātnes padome 2019.

³³ Eiropas Komisija 2020.

³⁴ Latvijas Republikas Ministru kabinets 2016b.

³⁵ Grīniece, Nausedaite 2017.

³⁶ Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija 2020.

³⁷ Bela et al. 2018.

³⁸ Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrija 2016.

³⁹ Orupe 2019.

nepieciešamība piesaistīt ārvalstu pētniekus “zinātniskā personāla paaudžu nomainai un pētniecības un attīstības apjoma un daudzveidības palielināšanai”⁴⁰. Valdības atbalstītajā sarakstā starp specialitātēm, kurās darbā var tikt uzaicināti ārzemnieki, ir iekļauti zinātnieki⁴¹, taču Latvijas valsts budžetā zinātnei atvēlētā finansējuma ietvaros iespējams realizēt daudz mazāk augstas kvalitātes pētniecisko ideju, nekā Latvijas zinātnieki ir spējīgi piedāvāt. Tātad Latvijā ir pietiekami daudz zinātnieku, kuri var tikt nodarbināti ne vien valsts, bet arī privātajā sektorā. Turklāt, kā jau iepriekš norādīts, zinātniskā personāla paaudžu maiņu kavē ne tik daudz speciālistu un to kvalifikācijas trūkums, cik nespēja tiem piedāvāt pievilcīgus karjeras nosacījumus. Vienlaikus, atzīstot internacionalizācijas kā svarīgas zinātnes procesa dimensijas lomu, būtiski šajā kontekstā ir vērtēt arī ārvalstu pētniekiem paredzamos nodarbinātības nosacījumus, primāri ar to domājot atlidzības griestus. Nosakot tos labvēlīgākus nekā Latvijas pētniekiem, Latvijas speciālisti tiktu ierindoti zemākā pozīcijā.

Specifiskie sociālo un humanitāro zinātņu izaicinājumi

Kopumā aizvadītajā gadu desmitā zinātnes politikas plānošanā uzsvērta zinātnes instrumentalizācijas nepieciešamība, lai uzlabotu tautsaimniecības konkurētspēju.⁴² Šis uzsvars kā finansējuma piešķiršanas kritērijs reproducēts arī dažādās zinātniskās darbības finansēšanas programmās (piem., pēcdoktorantūras pētniecības atbalsts un praktiskas ievirzes pētījumi)⁴³. ES fondu līdzekļi prioritāri tiek virzīti zinātniskajam darbam, kas saistīts ar tā dēvētajām viedās specializācijas jomām, par kurām līdz šim Latvijā bija noteikta zināšanu ietilpīga bioekonomika (inovatīva mežu audzēšana, koksnes izmantošana, augu un

dzīvnieku audzēšana un pārstrāde, pārtikas drošība); biomedicīna, medicīnas tehnoloģijas, biofarmācija un biotehnoloģijas; viedie materiāli, tehnoloģijas un inženiersistēmas; viedā enerģētika; informācijas un komunikācijas tehnoloģijas⁴⁴. Arī turpmākajā periodā no 2021. gada līdz 2027. gadam IZM nesaskata nepieciešamību ieviest kādas korekcijas minēto jomu uzskaitījumā⁴⁵. ES fondu līdzekļi bieži vien tiek ieguldīti arī infrastruktūras attīstībā. Jomas lietpratēji atzīst – lielā mērā tieši pateicoties zinātniskās infrastruktūras attīstībai, panākts būtisks publikāciju skaita pieaugums Latvijā⁴⁶. Tomēr šis apstāklis vienlaikus palielina dabaszinātņu priekšrocības, ņemot vērā to, ka ieguvumus no infrastruktūras uzlabojumiem visvairāk saņem tieši dabaszinātņu pārstāvji, bet salīdzinājumā ar sociālajām un humanitārajām zinātnēm (SHZ) tai ir sekundāra loma iepreti daudz svarīgākajai nepieciešamībai ieguldīt cilvēkresursos, precīzāk, to atlidzībā.

Jau 20. gs. 90. gadu sākumā iezīmējās izteikta nevienlīdzība zinātnes nozaru finansējuma sadalījumā⁴⁷. Vēlāk, laikā no 2006. gada līdz 2009. gadam, tika īstenota VPP *Letonika*, pēc tam – VPP *Nacionālā identitāte (valoda, Latvijas vēsture, kultūra un cilvēkdrošība)* (2010–2013), taču tā bija vienīgā no piecām VPP, kas bija veltīta SHZ. Šajā periodā arī starp valstī noteiktajiem prioritārajiem virzieniem FLP finansēšanai tikai viens bija saistīts ar SHZ⁴⁸. Aizvadītajā desmitgadē SHZ pētījumiem atvēlētais LZP finansējums proporcionāli bijis zems – aptuveni viena sestdaļa no finansējuma, ko saņēmušas citas nozares (bioloģija, medicīna, lauksaimniecība un meža zinātne). Savukārt laikā, kad par LZP prioritārajām zinātnes nozarēm bija noteiktas informācijas tehnoloģijas, organiskā sintēze un biomedicīna, materiālzinātnes, medicīna, vides zinātne un agrobiotehnoloģija, SHZ nebija šo nozaru vidū. Tas īpaši uzsvērts pēc EK pieprasījuma

⁴⁰ Pārresoru koordinācijas centrs 2020.

⁴¹ Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija 2018.

⁴² Latvijas Republikas Saeima 2010; Pārresoru koordinācijas centrs 2020; Valsts izglītības attīstības aģentūra 2020.

⁴³ Latvijas Republikas Ministru kabinets 2016a; Latvijas Republikas Ministru kabinets 2016b.

⁴⁴ Krumberga 2018.

⁴⁵ Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrija 2020a.

⁴⁶ Kloviņš 2021.

⁴⁷ Stradiņš 1995.

⁴⁸ Latvijas Republikas Ministru kabinets 2009.

gatavotā ziņojumā par SHZ stāvokli Latvijā.⁴⁹ Redzams, ka SHZ attīstību ilgstoši negatīvi ir ietekmējuši sistēmiski un institucionāli nosacīti faktori un tās funkcionējušas lielā mērā nelabvēlīgā vidē. Turpmāk, neveidojot šim zinātnes nozarēm īpaši labvēlīgus apstākļus, to pozīcijas un cilvēkresursi ar katru gadu aizvien vairāk tiks novājināti. Pašlaik IZM īstenoto VPP proporcija starp SHZ un dabaszinātnēm⁵⁰ ir ar pozitīvu dinamiku.

Prakse izmantot zinātnes sasniegumu noderīgumu tirgū kā pamatrādītāju, nosakot prioritārās nozares un vajadzību tās attīstīt un tajās ieguldīt, ir riskanta. Zinātnes uzdevumi sabiedrībā būtu jāskata daudz plašākā kontekstā⁵¹, turklāt jāatceras, ka valsts pasūtījumu zinātnē jeb valsts pētījumu programmas⁵², pamatojoties uz 2018. gada 28. jūnija grozījumiem⁵³ ZDL⁵⁴, ir tiesīgas veidot, īstenot un finansēt nozaru ministrijas atbilstoši katras nozares prioritātēm. Tas var veiksmīgi risināt specifiskas nozares problēmas un nodrošināt vajadzīgo zināšanu pārnesi no akadēmiskās kopienas pie attiecīgās nozares politikas veidotājiem iespējami nepastarpināti. Pagaidām gan šī iespēja vēl netiek plaši izmantota⁵⁵. IZM budžetā paredzētā zinātniskās darbības finansējuma sadalījumā būtu pēc iespējas jā-demonstrē iekļaujoša pieeja attiecībā uz visām zinātnes nozaru grupām, īpaši akcentējot tieši FLP finansēšanu un bāzes finansējuma palielināšanu.

Par SHZ neizdevīgo stāvokli salīdzinājumā ar dabaszinātnēm liecina arī dominējošā un samērā unificētā pieeja zinātniskā darba rezultātu novērtēšanai. Gan Latvijas zinātnes kopienas pārstāvji, gan Valsts prezidents Egils Levits ir aicinājuši pievērst uzmanību tam, ka SHZ un dabaszinātnes ir sarežģīti vērtēt

pēc identiskiem kritērijiem⁵⁶. Šī problemātika pēdējā gadu desmitā aizvien vairāk nostiprinās arī globālajās akadēmiskajās diskusijās. Lietpratēji aicina katras nozares vērtējumam par pamatu ņemt tās sabiedrisko funkciju un respektēt specifiskos saziņas kanālus, kādi nepieciešami šīs funkcijas īstenošanai. Pretrunīgi tiek vērtēta, piem., ierastā ietekmes faktora izmantošana centienos novērtēt zinātniskā darba kvalitāti. Ir norādīts, ka starpdisciplinārus pētījumus, kas nereti ir novatoriski, nav iespējams atbilstīgi izmērīt, lietojot tādu vērtēšanas sistēmu, kas balstīta uz konkrētām nozarēm. Arī citējumu uzskaitīšanai kā zinātnes sasniegumu kvalitātes indikatoram var piemist būtiski ierobežojumi – kā kvantitatīva metode tā drīzāk mēra pētījuma popularitāti. Citējumu uzskaitīšanas pieeja var radīt priekšrocības konvencionālajai pētniecībai un jau iedibinātām paradigmām. Tādi pētījumu rezultāti, kas izaicina dominējošās tendences, ne vienmēr zinātniskajā kopienā tiek uzreiz ievēroti, turpretī tādi, kas rada pamatu kritikai vai pat tiek atspēkoti, var saņemt lielu citējumu skaitu, kas šādā gadījumā neliecina par zinātniskā snieguma kvalitāti. Mūsdienu diskusijas aktualizē zinātniskā darba kvantitatīvā novērtējuma trūkumus, aicinot novērtējumā vairāk integrēt kvalitatīvo dimensiju. Latvijā gan ļoti iesakņojusies kvantitatīvā pieeja, liekot uzsvāru uz žurnālu rakstu un citējumu uzskaitījumu⁵⁷, ko stimulē arī aktuālās finansēšanas programmas. Piem., starp valsts pētījumu programmu, kā arī pēcdoktorantūras un praktiskas ievirzes pētījumu programmas iznākuma rādītājiem figurē zinātniskie raksti⁵⁸, bet ne zinātniskās monogrāfijas, kas klasiski uzskatāms par brieduma rādītāju zinātniskajā darbā, jo sevišķi SHZ pārstāvjiem. Globālajā akadēmiskajā kopienā regulāri izskan aicinājumi un tiek sniegts pamatojums nepieciešamībai integrēt zinātniskā darba novērtējumā tādus zinātniskā darba kvalitātes kritērijus, kas respektē zinātnes

⁴⁹ Metris 2011.

⁵⁰ Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrija 2020i.

⁵¹ Karnīte 2019; Shah 2020.

⁵² Latvijas Republikas Ministru kabinets 2018.

⁵³ Latvijas Republikas Saeima 2018.

⁵⁴ Latvijas Republikas Saeima 2005.

⁵⁵ Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrija 2021a.

⁵⁶ Karnīte 2019; Latvijas Valsts prezidenta kanceleja 2020.

⁵⁷ Sk. Bažbauers, Kurzemiece 2014; Latvijas Republikas Ministru kabinets 2013b.

⁵⁸ Latvijas Republikas Ministru kabinets 2018; Latvijas Republikas Ministru kabinets 2016a; Latvijas Republikas Ministru kabinets 2016b.

nozaru specifiku, to sabiedrisko funkciju un specifiskos saziņas kanālus, kādi nepieciešami attiecīgās funkcijas īstenošanai. SHZ lielā mērā ir piesaistītas vietējam kontekstam gan pētījumu priekšmeta, gan mērķauditorijas ziņā, līdz ar to ir pieņemami, ka tām SHZ nozarēm, kas īpaši koncentrējas uz problēmām pašu sabiedrībā, primārā foruma valoda ir attiecīgās valsts valoda. Jārespektē fakts, ka SHZ pētījumiem būtiski ir sasniegt ne vien akadēmisko kopienā, bet arī plašāku mērķauditoriju, tostarp gan publiskās valsts varas institūcijas (lai sekmētu uz pierādījumiem balstītas politikas veidošanas un lēmumu pieņemšanas praksi), gan arī sabiedrību kopumā.⁵⁹

Pienākumu uzrunāt minēto auditoriju citstarp noteic ZDL 6. panta otrs, trešais un sestais punkts⁶⁰. SHZ loma dažādu sabiedrisku parādību un procesu skaidrošanā sabiedrībā ir īpaši aktuāla mūsdienu sociālās realitātes un izaicinājumu kontekstā, ko mēdz apzīmēt par “pēcpatiesības”⁶¹ laikmetu. Viens no 20. gs. izcilākajiem Latvijas zinātniekiem akadēmiķis Jānis Stradiņš šajā kontekstā ir norādījis uz zinātnes funkciju plašā izpratnē, proti, uzturēt “kritisku un brīvdomīgu gaisotni” sabiedrībā⁶². Arī aktuālajā zinātniskajā literatūrā par tā dēvēto universitāšu “trešo misiju” autori aicina politikas veidotājus un zinātniskās institūcijas vairīties no izomorfisma jeb centieniem gūt iespējami augstu pozīciju ranžējumos. Tā vietā būtu vairāk jānovērtē SHZ specifiskais piensums, proti, sabiedrības izpratnes veicināšana par ekonomiskās un sabiedriskās dzīves sarežģītību, kā arī ieguldījums tā dēvētās zinātnes pratības (*scientific literacy*) veicināšanā. Ne velti dažādos konkursos par finansējumu projektu pieteikumu iesniedzējiem jāspēj zinātnisko ieceru izklāstā pamatot tēmas sabiedrisko nozīmīgumu un ietekmi. Pozitīvi vērtējams tas, ka arī FLP projektu konkursos šī komponente veido visai augstu īpatsvaru kopējā vērtējumā.

⁵⁹ Sk. Arnold et al. 2014; Bonaccorsi 2018; Billiet et al. 2004; DORA 2012; Jahn 2017; Karnīte 2019; Marx, Bornmann 2013; Ochsner et al. 2012; University of Oulu 2021; Spaapen 2007; Toledo 2018.

⁶⁰ Latvijas Republikas Saeima 2005.

⁶¹ McIntyre 2018.

⁶² Stradiņš 1995.

Šā iemesla dēļ īpaši būtiski ir finansēt SHZ jomas pētījumus no valsts budžeta, tādējādi palīdzot izvairīties no privāto interešu, politisko vēlmju vai noteiktu interešu grupu aktuālo jautājumu ietekmes pētniecībā.

Ņemot vērā iepriekš minēto, par īpaši veiksmīgu var uzskatīt pašlaik praktizēto FLP projektu pieteikumu izvērtēšanas kārtību, kas paredz starptautisko ekspertu piesaisti projektu kvalitātes izvērtēšanai⁶³. Šāda kārtība gan ir spēkā tikai kopš 2017. gada, tomēr tā būtu jāizkopj arī turpmāk, pēc iespējas izvairoties tajā integrēt agrāk izmantoto izvērtēšanas praksi, proti, ka projektu iesniegumus izvērtē vietējie zinātnieki, kas būtībā ir pretendentu kolēģi un vienlaikus arī konkurenti. Tik šaurā zinātnes vidē, kāda tā ir Latvijā, ievērot pilnīgu neitralitāti un pieņemt no interesēm brīvus lēmumus ir nopietns pārbaudījums.

Administratīvā veikspēja un administratīvais slogs

Raksturojot Latvijas zinātnes pārvaldību, novērtējumos citstarp lietoti tādi apzīmējumi kā “smagnējas birokrātiskās tradīcijas” un “vāja administratīvā veikspēja”⁶⁴. 2017. gadā arī EK lietpratēji norādīja uz zinātni administrējošo institūciju ierobežoto spēju veidot, ieviest un koordinēt pētniecības un inovāciju politiku⁶⁵. Politikas pasākumu efektivitāti citstarp slāpē sistemātiska novērtējuma trūkums. To veicot, savlaicīgi būtu iespējams gūt pierādījumu bāzi par tām nepieciešamajām darbībām, kas potenciāli varētu korigēt pasākumus, kuri nav pietiekami efektīvi. Aicinājumi veikt IZM funkcionālo auditu, atbrīvojot ministriju no politikas ieviešanai nevajadzīgām funkcijām⁶⁶, izskanējuši jau vairāk nekā pirms gadu desmita, un šādas darbības būtu periodiski jāatkārto, lai iespējami lietderīgi izmantotu pieejamos resursus.

Latvijas zinātnes pārvaldības sadrumstalo-tības mazināšana ir gan lietpratēju rekomendēta, gan apstiprināta vietējā līmenī, ietverot

⁶³ Latvijas Republikas Ministru kabinets 2017a.

⁶⁴ Arnold et al. 2014.

⁶⁵ Griniece, Nausedaite 2017.

⁶⁶ Latvijas Valsts prezidenta kanceleja 2009.

to valdības deklarācijā⁶⁷. Par progresu šīs sadrumstalotības mazināšanā šķietami liecināja Latvijas Zinātnes padomes izveide uz līdzšinējo divu institūciju – LZP un Studiju un zinātnes administrācijas (SZA) – bāzes⁶⁸. Tomēr ir svarīgi, lai konsolidācija būtu ne vien uz procesu, bet arī uz rezultātu orientēta darbība. Ir nepieciešama funkciju pārlūkošana, lai panāktu praktiskus uzlabojumus. Vērtējot SZA darbību, Valsts kontrole secinājusi, ka kopš iestādes izveides nebija vērtēta pamatfunkciju turpmākas nodrošināšanas nepieciešamība⁶⁹. Ir svarīgi sekot līdzi tam, lai šāda prakse netiktu turpināta jaunizveidotajā iestādē. Pagaidām gan ir maz liecību par to, ka virzība uz šo mērķi vainagotos ar panākumiem. Jaunizveidotā LZP ir pārmantojusi vairākas diskutablas funkcijas, kas zinātniskajam darbam rada administratīvo slogu. Piem., ar LZP saskaņojamas noteikta apmēra skaitliskās izmaiņas zinātniskajā grupā, kā arī projekta galveno izpildītāju maiņa.⁷⁰ Tā var tikt uzskatīta par birokrātisku iejaukšanos zinātnieka – grupas vadītāja – akadēmiskajā brīvībā pašam veidot zinātnisko grupu. Diemžēl šādi signāli liecina par formālu pieeju zinātnes pārvaldības pilnveidošanai. Kopumā Latvijas zinātni administrējošo institūciju potenciāls pašlaik tiek izlietots galvenokārt kontroles funkciju īstenošanai, savukārt atbalsta mehānismu trūkst.

Īpaši būtu apsverami risinājumi, kas ļautu vismaz daļu zinātnēi atvēlētā finansējuma izmaksāt zinātniekiem nepastarpināti, procesā iesaistot iespējami maz starpnieku, kas pašsaprotami rada arī liekas izmaksas. Viens no iespējamiem risinājumiem – piesaistīt zinātnēi paredzēto valsts finansējumu nevis zinātniskajām institūcijām, kas pašlaik ir galvenās zinātnisko projektu finansējuma saņēmējas, bet gan zinātniskajām grupām vai individuāliem zinātniekiem tiešā sadarbībā ar LZP. Vērtīgu

pieredzi darbībai pēc šāda modeļa var sniegt Dānijā aprobežāta prakse piešķirt grantus zinātniskajam darbam⁷¹ vai, piem., pieeja, kas tiek lietota Eiropas sadarbībā zinātnes un tehnoloģiju jomā (*COST*).

Savukārt, ja zinātnes projektu finansējuma saņēmējas arī turpmāk būs zinātniskās institūcijas, ir nepieciešams mehānisms, kas ļautu pārliecināties par to, cik efektīva ir zinātnieku atbalsta sistēma šajās institūcijās. Atbalsta sistēmas raksturojums varētu būt kritērijs, institūcijām pretendējot gan uz valsts budžeta līdzekļu, gan ES finansējuma saņemšanu.

Projektu administratīvās vadības jautājumiem institūcijās būtu jāvelta plašāka uzmanība, lai rastu risinājumu, kā zinātniekiem mazināt slogu, ko rada ar zinātnisko darbu nesaistīti pienākumi. Koncentrēšanās uz administratīvo funkciju veikšanu var kļūt par nopietnu šķērslī izcilības standartu sasniegšanai zinātniskajā darbā un var veicināt izdegšanu. Proti, gan ārējie⁷², gan iekšējie⁷³ normatīvie akti zinātnisko projektu vadītājiem, tātad zinātniekiem ar augstāko autoritāti un zinātniskajiem sasniegumiem grupā, kuri primāri ir atbildīgi par zinātniskā darba rezultātiem, nosaka vēl arī plašas administratīvās funkcijas un atbildību. Ir nepieciešamas gan grāmatvedības un finanšu, gan lietvedības u. c. administratīvas kompetences. Turklāt ir precedenti, kad zinātniekiem jāveic dublējošas funkcijas (piem., manuāla datu ievade nepilnīgi izstrādātu tiešsaistes sistēmas funkcionalitāšu dēļ Nacionālajā zinātniskās darbības informācijas sistēmā (NZDIS), kas neļauj dokumentus pievienot tādā formā, kā to citstarp paredz FLP projektu konkursa nolikums).

Lai pilnībā novērtētu atbalsta līmeni, kas vismaz valsts budžeta finansētajās zinātniskajās institūcijās tiek nodrošināts zinātniekiem, būtu veicama apjomīga izpēte. 2020. gadā Latvijā reģistrētas 64 zinātniskās institūcijas, un 22 no tām saņem valsts budžeta finansējumu⁷⁴. Piem., Latvijas lielākajā zinātniskajā institūcijā, Latvijas Universitātē (LU), 2020. gada

⁶⁷ Griniece, Nausedaite 2017; OECD 2019; European Commission 2019; Deklarācija par Artura Krišjāņa Kariņa vadītā Ministru kabineta iecerēto darbību 2019.

⁶⁸ Latvijas Republikas Ministru kabinets 2019b.

⁶⁹ Latvijas Republikas Valsts kontrole 2017.

⁷⁰ Latvijas Zinātnes padome 2018a; Latvijas Republikas Ministru kabinets 2018; Latvijas Republikas Ministru kabinets 2017a.

⁷¹ Independent Research Fund Denmark 2021.

⁷² Latvijas Republikas Ministru kabinets 2017a.

⁷³ Latvijas Universitāte 2021a.

⁷⁴ Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrija 2020f.

budžetā centralizēts atbalsts Zinātniskās darbības atbalsta programmai tika sadalīts jau gada pirmajā ceturksnī. Tas bijis salīdzinoši niecīgs, proti, 50 434 eiro. Šī summa tikusi sadalīta 43 aktivitātēm, tādēļ atbalsta summas ir mazas, turklāt lielākā finansējuma daļa palikusi LU centrālajā administrācijā – vairāk nekā 19 000 eiro tika piešķirti LU Zinātnes departamentam⁷⁵. Rezumējot – lielākas institūcijas pašas par sevi negarantē labvēlīgākus zinātniskā darba apstākļus. Šis aspekts būtu jāņem vērā, istenojot zinātnisko institūciju fragmentācijas mazināšanu (ko citstarp paredz izstrādes stadijā esošās Zinātnes, tehnoloģiju attīstības un inovācijas pamatnostādnes 2021.–2027. gadam⁷⁶). Ņemot vērā to, ka zinātnes pārvaldības resursu konsolidēšana⁷⁷ politikas plānotāju izpratnē tiek vienādota ar kapacitātes stiprināšanu, ir jāgūst pārliecība, ka lielākas institūcijas patiešām uzrāda augstāku veiktspēju arī šajā – zinātniskā darba atbalsta – dimensijā.

2013. gadā veiktajā zinātnisko institūciju izvērtējumā starp zinātniskajām institūcijām un to struktūrvienību administrācijām veļtitiem atzinīgiem komentāriem atsevišķos gadījumos norādīts arī uz nepietiekamu dokumentācijas caurredzamību un administratīvās vadības vizijas un radošuma trūkumu, kā arī negatīvi izcelta konservatīva un defensīva administrācijas attieksme⁷⁸. Kopumā zinātnes kopienā būtu jākultivē iesaistīto pušu konsenss un ideja par to, ka mūsdienīga zinātnes darba organizācija prasa augsta līmeņa administratīvo veiktspēju, dinamiku, kā arī sadarbības un komunikācijas prasmi.

Administratīvais slogs zinātniekiem ievērojami saruktu, ja palielinātos valsts budžeta finansēto pētniecības projektu īpatsvars. Neraugoties uz administratīvām nepilnībām projektu pārvaldīšanā, ES struktūrfondu projekti pēc uzbūves ir sarežģīti un to administrēšana ir īpaši birokrātiska⁷⁹.

ANO lietpratēji rekomendē valstīm pēc Covid-19 krīzes pārlūkot un pastiprināt pētniecībai un attīstībai paredzētos finanšu mehānismus. 2008. gada finanšu krīzē gūtā pieredze liecina, ka tās valstis, kuru inovāciju sistēmas bija salīdzinoši vājākas, no krīzes cieta vairāk un finansējuma samazināšana pētniecībai un attīstībai bremzēja šādu valstu attīstību. Tika kavēti sabiedrības noturības attīstīšanas procesi, kā arī uz zināšanām balstītas ekonomikas veidošana. Arī Latvijā globālās finanšu krīzes ietekme uz zinātnes nozari bija postoša un ar ilglaicīgām sekām.⁸⁰ 2009. gadā finansējuma apmērs zinātnei bija vairs tikai 60% no iepriekšējā gada līmeņa, pirmskrīzes rādītājus sasniedzot tikai 2014. gadā. Ieguldījumu apmērs zinātnē, cik vien iespējams, būtu jāsauglabā pat smagos fiskālajos apstākļos⁸¹, kādi var būt sagaidāmi pēc Covid-19 krīzes.

Secinājumi

Latvijas zinātnieki sasniedz pasaules līmeņa rezultātus zinātnē, neraugoties uz daudzreiz mazāku saņemto finansējumu nekā vidēji ES, nepietiekamu atbalstu administratīvo funkciju veikšanai ievērojama administratīvā sloga apstākļos un neprognozējamu karjeras vīdi. Ilgtspējīgai zinātnes politikai, tostarp zinātniskā darba vērtēšanas sistēmai, būtu jārespektē fakts, ka izcilības standartu sasniegšanai zinātnē vajadzīgi labvēlīgi apstākļi un nosacījumi, ko valsts līdz šim nav nodrošinājusi optimālā apmērā.

Zinātnieka karjeras pievilcīgumu Latvijā mazina tādi faktori kā publiskās valsts varas institūciju un zinātni administrējošo institūciju nekonsekvence lēmumu pieņemšanā un pieņemto lēmumu izpildē (tostarp par finansējumu zinātnei), terminēts darbs un neprognozējama darba samaksa, ko bieži vien iespējams saņemt, piesaistot galvenokārt konkursu kārtībā iegūtu finansējumu (tātad tas ir pieejams nelielai daļai zinātnieku), birokrātiskas zinātniskā darba pārvaldības tradīcijas, kā arī vāja sadarbība starp zinātni administrējošām institūcijām un zinātnieku kopienā.

⁷⁵ Latvijas Universitāte 2021b.

⁷⁶ Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrija 2020b.

⁷⁷ Latvijas Republikas Ministru kabinets 2019b.

⁷⁸ Segal et al. 2013.

⁷⁹ Arnold et al. 2014.

⁸⁰ Kloviņš 2021.

⁸¹ United Nations Conference on Trade and Development 2020.

Īstenotie kampaņveidīgie atbalsta pasākumi doktorantiem un jaunajiem zinātniekiem var raisīt nepamatotas gaidas par karjeras perspektīvām. Šādi pasākumi, kas īstenoti, lai panāktu pozitīvu dinamiku zinātniskā personāla ataudzē, būtu jālīdzsvaro ar pasākumiem, kas palielina nodarbinātības un atlīdzības garantijas zinātniekiem vēlīnākos karjeras posmos (t. i., pastāvīgas nodarbinātības modeļi, bāzes finansējuma un zinātnisko projektu finansējuma būtisks palielinājums u. c.). Būtu jāvairās no politikas un finansēšanas risinājumiem, kas veicina noteiktu rādītāju uzlabošanu īstermiņā, taču neiekļaujas plašākā sistēmiskā ilgtermiņa risinājumu programmā.

Zinātnieki zinātniskā darba organizācijā Latvijā daudzējādā ziņā atrodas hierarhiskās padotības zemākajā posmā. Projektu zinātnisko vadītāju hierarhiskā padotība dažādām institūcijām, to struktūrvienībām un amatpersonām veido smagnējas administratīvās konstrukcijas, tāpēc izveidojies neskaidrs kompetenču sadalījums, kas kavē zinātnieku

tiešo pienākumu veikšanu, kā arī nereti ietver akadēmiskās brīvības ierobežojumu riskus. Tādēļ būtu veicināma zinātnisko grupu vadītāju autonomija un mazināma to darbības pakārtotība ārējiem faktoriem.

Situācijā, kad zinātnei ilgstoši netiek atvēlēts optimāls finansējums, kas turklāt atbilstu normatīvajos aktos noteiktajam apmēram, sevišķi būtiski ir raudzīties, lai ierobežotie pieejamie līdzekļi tiktu ieguldīti tieši zinātnisko ideju īstenošanā, iespējami maz līdzekļu tērējot administratīvos starpniekposmos, caur kuriem tiek novadīts finansējums, kā arī funkcijām, kas var dublēt. Jautājumi par zinātnieku nodarbinātības nosacījumiem un atlīdzību nav atliekami, lai nacionālā zinātne būtu ilgtspējīga.

Raksts tapis Fundamentālo un lietišķo pētījumu programmas projektā *Vēstures politizācija: postfaktuālās pieejas Latvijas un Krievijas attiecībām XX gadsimtā, instrumentalizācija, izaicinājumi demokrātijai, mācības un pretlīdzekļi* (lzp-2018/1-0322).

VĒRES

- Ambote, S. (2015) Jauno zinātnieku strupceļš: nestabils darbs un niecīga alga. LSM.lv (07.07.2015.). Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/zinu-analize/jauno-zinatnieku-strupcels-nestabils-darbs-un-nieciga-alga.a136588/> (21.02.2021.).
- Arnold, E.; Kneev, P.; Angelis, J.; Giarraca, F.; Grinice, E.; Jávorka, Z.; Reid, A. (2014) *Latvia: Innovation System Review and Research Assessment Exercise: Final Report*. Brighton : Technopolis Group. Pieejams: https://www.researchgate.net/publication/312593088_Latvia_Innovation_System_Review_and_Research_Assessment_Exercise (17.12.2020.).
- Balcare, K. (2019) Universitātē pilnveido pētniecības projektu atbalsta programmu (03.04.2019.). Pieejams: <https://www.ozolzile.lu.lv/par-mums/zinas/zina/t/49243/> (08.02.2021.).
- Bažbauers, G.; Kurzemniece, I. (2014) Zinātnes nozaru izvērtējums specializāciju noteikšanai pētniecībā. *Akadēmiskā Dzīve*, 2013/2014, 50. Pieejams: <https://www.lu.lv/en/par-mums/lu-mediji/zurnali/akademiska-dzive/arhivs/50/> (15.12.2020.).
- Bela, B.; Bērziņš, K.; Krebs, V.; Mieriņa, I.; Vingre, A. (2018) Latvijas zinātnieku diaspora: sadarbības tīkli un iespējas. Pētījuma rezultāti. Rīga : LU SZF SPPI Diasporas un migrācijas pētījumu centrs. Pieejams: <https://www.izm.gov.lv/lv/media/4687/download> (22.12.2020.).
- Billiet, J.; Bocken, H.; Bruynseraede, Y.; Clarysse, W.; De Dijn, H.; De Mey, M.; De Schutter, G.; Schamp, N.; Simons, L.; Storme, M.; Van Houtte, P.; Willems, D.; Witte, E. (2004) *Bibliometrie in de Humane Wetenschappen*. Standpunten, 3. Brussel : Koninklijke Vlaamse Academie van België. Pieejams: https://www.kvab.be/sites/default/rest/blobs/481/mw_bibliometrie.pdf (28.01.2021.).
- Bonaccorsi, A. (2018) *The Evaluation of Research in Social Sciences and Humanities*. Springer International Publishing.
- Centrālā Statistikas pārvalde (2020) Zinātniski pētnieciskajā darbā strādājošo skaits. Pieejams: <https://www.csb.gov.lv/lv/statistika/statistikas-temas/zinatne-ikt/zinatne/tabulas> (15.01.2021.).
- Deklarācija par Artura Krišjāņa Kariņa vadītā Ministru kabineta iecerēto darbību (2019) Pieejams: https://www.mk.gov.lv/sites/mk/files/media_file/kk-valdibas-deklaracija_red-gala-1.pdf (15.02.2021.).
- DORA (2012) San Francisco Declaration on Research Assessment. Pieejams: <https://sfedora.org/read/> (23.02.2021.).

- Eiropas Komisija (2020) *Īpašais atbalsts – cilvēkkapitāla attīstība pētniecībai un inovācijām Latvijā*. Luksemburga: Eiropas Savienības Publikāciju birojs. Pieejams: https://rio.jrc.ec.europa.eu/sites/default/files/report/PSF%20LATVIA_Policy_messages_LV.pdf (29.01.2021.).
- European Commission (2019) Country Report Latvia 2019 (27.02.2019). Brussels. Pieejams: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/file_import/2019-european-semester-country-report-latvia_en.pdf (29.01.2021.).
- European Commission (2020a) Country Report Latvia 2020 (26.02.2020). Brussels. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1584543810241&uri=CELEX%3A52020SC0513> (29.01.2021.).
- European Commission (2020b) A European strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Pieejams: <https://ec.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLET%20EN%20BARROSO%20%2020007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf> (16.01.2021.).
- Eurostat (2021) GERD by sector of performance (11.03.2021). Pieejams: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/RD_E_GERDTOT__custom_274016/bookmark/table?lang=en&bookmarkId=0229b449-5db5-4f0a-9412-b7a525fff3da (18.12.2020.).
- Griniece, E.; Nausedaite, R. (2017) *Latvian Research Funding System: Background Report*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Pieejams: <https://rio.jrc.ec.europa.eu/sites/default/files/report/KI-AX-17-007-EN-N%20Latvia.pdf> (27.12.2020.).
- Independent Research Fund Denmark (2021) Call for proposals Autumn 2020 and Spring 2021. Pieejams: https://dff.dk/en/grants/dff_e2020_f2021_uk.pdf (13.01.2021.).
- Jahn, N. (2017) Conventional and innovative methods for research assessment. Pieejams: <https://www.biblioteka.lu.lv/par-mums/zinas/zina/t/23074/> (18.01.2021.).
- Karnīte, R. (2019) Ekspertu konsilija Zinātnes politika – humanitāro un sociālo zinātņu loma valsts un sabiedrības attīstībā ziņojums un slēdziens. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 73, 2, 80–106. Pieejams: http://archive.lza.lv/LZA_VestisA/73_2/7_EKSPERTU%20KONSILIJA.pdf (23.11.2020.).
- Kloviņš, J. (2021) Zinātne un zinātnes politika Latvijā. *Nacionālā enciklopēdija* (26.04.2021.). Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/5430-zin%C4%81tne-un-zin%C4%81tnes-politika-Latvij%C4%81> (16.03.2021.).
- Krumberga, K. (2018) Viedās specializācijas stratēģija – ceļvedis uz inovācijām. *Enerģija un Pasaule*, 2018/5, 54–57. Pieejams: http://www.enerģijaunpasaule.lv/wp-content/uploads/2018/10/celvedis_uz_inovacijam.pdf (16.01.2021.).
- Latvijas nacionālā reformu programma *Eiropa 2020* stratēģijas īstenošanai. Progresā ziņojums (2017). Pieejams: <https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/2017-european-semester-national-reform-programme-latvia-lv.pdf> (19.03.2021.).
- Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija (2018) Noteikumu projekts *Saraksts ar specialitātēm (profesijām), kurās prognozē būtisku darbaspēka trūkumu un kurās darbā Latvijā var tikt uzaicināti ārzemnieki* (20.02.2018). Pieejams: <http://tap.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?pid=40425903> (29.12.2020.).
- Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija (2020) Progresā ziņojums par Latvijas nacionālās reformu programmas *Eiropa 2020* stratēģijas kontekstā īstenošanu. Projekts (30.04.2020). Pieejams: <http://tap.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?pid=40486710&mode=mk&date=2020-04-30> (11.02.2021.).
- Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrija (2015) Pēcdoktorantūras pētniecības atbalsts: Eiropas Savienības struktūrfondi 2014.–2020. gadam: Sākotnējais novērtējums. Rīga. Pieejams: https://www.sportareģistrs.lv/images/strukturfondi/IZM_SN_SAM111_Post-doc_160315.pdf (16.11.2020.).
- Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrija (2016) Noteikumu projekts *Darbības programmas Izaugsme un nodarbinātība 1.1.1. specifiskā atbalsta mērķa Palielināt Latvijas zinātnisko institūciju pētniecisko un inovatīvo kapacitāti un spēju piesaistīt ārējo finansējumu, ieguldot cilvēkresursos un infrastruktūrā 1.1.1.4. pasākuma P&A infrastruktūras attīstīšana Viedās specializācijas jomās un zinātnisko institūciju institucionālās kapacitātes stiprināšana īstenošanas noteikumi* (16.08.2016). Pieejams: <http://tap.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?pid=40391448&mode=mk&date=2016-08-16> (16.11.2020.).
- Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrija (2020a) Informatīvais ziņojums *Viedās specializācijas stratēģijas monitorings: Otrais ziņojums*. Projekts (10.03.2020.). Pieejams: <http://tap.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?dateFrom=2020-01-17&dateTo=2021-01-16&text=vied%C4%81s+specializ%C4%81cijas+strat%C4%93%C4%A3ijas+monitorings&org=0&area=0&type=0> (03.02.2021.).
- Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrija (2020b) Akadēmiskās karjeras ietvars Latvijai: ieceru ziņojums. Projekts (22.09.2020.). Pieejams: https://www.izm.gov.lv/sites/izm/files/data_content/akademiskas-karjeras-ietvars-latvijai-ieceru-zinojums_latviski.pdf (17.01.2021.).

- Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrija (2020c) Likumprojekts *Grozījumi Augstskolu likumā* (12.05.2020.). Pieejams: <http://tap.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?pid=40484842&mode=mk&date=2020-05-12> (18.02.2021.).
- Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrija (2020d) Valdība atbalsta izcilības grantu piešķiršanu Latvijas zinātniekiem (11.08.2020.). Pieejams: <https://www.izm.gov.lv/lv/jaunums/valdiba-atbalsta-izcilibas-grantu-pieskirsanu-latvijas-zinatniekiem> (02.06.2021.).
- Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrija (2020e) Reform of the Academic Career Model in Latvia: Analysis of Legislation I (09.2020.). Pieejams: https://www.izm.gov.lv/sites/izm/files/data_content/aki_reforma_latvija-normativa_regulejuma_analize_i_angliski.pdf (02.02.2021.).
- Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrija (2020f) Zinātniskās institūcijas (07.09.2020.). Pieejams: <https://www.izm.gov.lv/lv/zinatniskas-institucijas> (16.12.2020.).
- Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrija (2020g) 2020. gada zinātnes bāzes finansējums (19.11.2020.). Pieejams: <https://www.izm.gov.lv/lv/2020-gada-zinatnes-bazes-finansejums> (03.02.2021.).
- Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrija (2020h) 107 Latvijas zinātnieki īsteno sabiedrībai būtiskus pētījumus visas zinātnes nozarēs (12.11.2020.). Pieejams: <https://lvportals.lv/dienaskartiba/321883-107-latvijas-zinatnieki-istenos-sabiedribai-butiskus-petijumus-visas-zinatnes-nozares-2020> (12.06.2021.).
- Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrija (2020i) IZM veidotās valsts pētījumu programmas (09.12.2020.). Pieejams: <https://www.izm.gov.lv/lv/izm-veidotas-valsts-petijumu-programmas> (16.02.2021.).
- Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrija (2021a) Citu ministriju valsts pētījumu programmas (14.01.2021.). Pieejams: <https://www.izm.gov.lv/lv/citu-ministriju-valsts-petijumu-programmas> (25.01.2021.).
- Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrija (2021b) 2021. gada zinātnes bāzes finansējums (18.01.2021.). Pieejams: <https://www.izm.gov.lv/lv/2021-gada-zinatnes-bazes-finansejums> (17.02.2021.).
- Latvijas Republikas Ministru kabinets (2009) Par prioritārajiem zinātnes virzieniem fundamentālo un lietišķo pētījumu finansēšanai 2010.–2013. gadā. Rikojums Nr. 594 (31.08.2009.). Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/196878-par-prioritarajiem-zinatnes-virzieniem-fundamentalo-un-lietisko-petijumu-finansesanai-20102013gada> (21.12.2020.).
- Latvijas Republikas Ministru kabinets (2013a) Kārtība, kādā aprēķina un piešķir bāzes finansējumu zinātniskajām institūcijām. Noteikumi Nr. 1316 (12.11.2013.). Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/262508-kartiba-kada-aprekina-un-pieskir-bazes-finansejumu-zinatniskajam-institucijam> (26.11.2020.).
- Latvijas Republikas Ministru kabinets (2013b) Zinātnes, tehnoloģijas attīstības un inovācijas pamatnostādnes 2014.–2020. gadam (informatīvā daļa). Rikojums Nr. 685 (28.12.2013.). Pieejams: https://www.izm.gov.lv/sites/izm/files/ztaip_2014-2020_0.pdf (17.02.2021.).
- Latvijas Republikas Ministru kabinets (2016a) Darbības programmas *Izaugsme un nodarbinātība* 1.1.1. specifiskā atbalsta mērķa *Palielināt Latvijas zinātnisko institūciju pētniecisko un inovatīvo kapacitāti un spēju piesaistīt ārējo finansējumu, ieguldot cilvēkresursos un infrastruktūrā* 1.1.1.1. pasākuma *Praktiskas ievirzes pētījumi īstenošanas noteikumi*. Noteikumi Nr. 34 (12.01.2016.). Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/279475-darbibas-programmas-izaugsme-un-nodarbinatiba-1-1-1-specifiska-atbalsta-merka-palinelinat-latvijas-zinatnisko-instituciju> (18.11.2020.).
- Latvijas Republikas Ministru kabinets (2016b) Darbības programmas *Izaugsme un nodarbinātība* 1.1.1. specifiskā atbalsta mērķa *Palielināt Latvijas zinātnisko institūciju pētniecisko un inovatīvo kapacitāti un spēju piesaistīt ārējo finansējumu, ieguldot cilvēkresursos un infrastruktūrā* 1.1.1.2. pasākuma *Pēcdoktorantūras pētniecības atbalsts* īstenošanas noteikumi. Noteikumi Nr. 50 (19.01.2016.). Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/279803-darbibas-programmas-izaugsme-un-nodarbinatiba-1-1-1-specifiska-atbalsta-merka-palinelinat-latvijas-zinatnisko-instituciju> (18.11.2020.).
- Latvijas Republikas Ministru kabinets (2017a) Fundamentālo un lietišķo pētījumu projektu izvērtēšanas un finansējuma administrēšanas kārtība. Noteikumi Nr. 725 (12.12.2017.). Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/295784-fundamentalo-un-lietisko-petijumu-projektu-izvertesanas-un-finansejuma-administresanas-kartiba> (18.11.2020.).
- Latvijas Republikas Ministru kabinets (2017b) Par prioritārajiem virzieniem zinātnē 2018.–2021. gadā. Rikojums Nr. 746 (13.12.2017.). Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/295821-par-prioritarajiem-virzieniem-zinatne-2018-2021-gada> (16.12.2020.).
- Latvijas Republikas Ministru kabinets (2018) Valsts pētījumu programmu projektu īstenošanas kārtība. Noteikumi Nr. 560 (04.09.2018.). Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/301438-valsts-petijumu-programmu-projektu-istenosanas-kartiba> (27.12.2020.).

- Latvijas Republikas Ministru kabinets (2019a) Latvijas Zinātnes padomes ekspertu tiesību piešķiršanas un ekspertu komisiju izveides kārtība. Noteikumi Nr. 320 (09.07.2019.). Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/308118-latvijas-zinatnes-padomes-ekspertu-tiesibu-pieskirsanas-un-ekspertu-komisiju-izveides-kartiba> (02.06.2021.).
- Latvijas Republikas Ministru kabinets (2019b) Par konceptuālo ziņojumu *Par Latvijas zinātnes politikas ieviešanas sistēmas institucionālo konsolidāciju*. Rikojums Nr. 495 (14.10.2019.). Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/309955-par-konceptualo-zinojumu-par-latvijas-zinatnes-politikas-ieviesanas-sistemas-institucionalo-konsolidaciju> (05.01.2021.).
- Latvijas Republikas Ministru kabinets (2020) Par konceptuālo ziņojumu *Par jauna doktorantūras modeļa ieviešanu Latvijā*. Rikojums Nr. 345 (25.06.2020.). Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/315685-par-konceptualo-zinojumu-par-jauna-doktoranturas-modeļa-ieviesanu-latvija> (05.01.2021.).
- Latvijas Republikas Ministru kabinets (2021) Par Zinātnes, tehnoloģijas attīstības un inovācijas pamatnostādņem 2021.–2027. gadam. Rikojums Nr. 246 (14.04.2021.). Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/322468-par-zinatnes-tehnologijas-attistibas-un-inovācijas-pamatnostadnem-20212027-gadam> (16.05.2021.).
- Latvijas Republikas Saeima (2005) Zinātniskās darbības likums. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/107337-zinatniskas-darbibas-likums> (04.11.2021.).
- Latvijas Republikas Saeima (2010) Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030. gadam. Pieejams: https://www.pkc.gov.lv/sites/default/files/inline-files/Latvija_2030_6.pdf (17.11.2020.).
- Latvijas Republikas Saeima (2018) Grozījumi Zinātniskās darbības likumā (21.06.2018.). Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/299945-grozijumi-zinatniskas-darbibas-likuma> (19.11.2020.).
- Latvijas Republikas Valsts kontrole (2017) *Izvērtējums par ļoti mazo un mazo valsts tiešās pārvaldes iestāžu darbību*. Rīga.
- Latvijas Universitāte (2017) *Par Kārtības stundas tarifa likmes noteikšanu apstiprināšanu*. Rikojums Nr. 1/98 (20.03.2017.).
- Latvijas Universitāte (2018) Izsludināts 2018. gada otrais fundamentālo un lietišķo pētījumu projektu konkurss (18.07.2018.). Pieejams: <https://www.cfi.lu.lv/par-mums/zinas/zina/t/43698/> (25.11.2020.).
- Latvijas Universitāte (2021a) Projektu īstenošanas noteikumi. Pieejams: <https://www.lu.lv/zinatne/atbalsts-petniecibai-lu/projektu-istenosanas-noteikumi/> (04.03.2021.).
- Latvijas Universitāte (2021b) Zinātniskās darbības atbalsta programma. Pieejams: <https://www.lu.lv/zinatne/atbalsts-petniecibai-lu/zinatniskas-darbibas-atbalsta-programma/> (04.02.2021.).
- Latvijas Valsts prezidenta kanceleja (2009) Stratēģiskās analīzes komisijas skatījums uz sociālo, pārvaldības, izglītības un zinātnes jomu Latvijā: neatliekamie īstermiņa pasākumi un vidēja termiņa mērķi un ieteikumi rīcībai (02.04.2009.). Pieejams: <https://www.president.lv/lv/jaunumi/zinas/strategiskas-analizes-komisijas-skatijums-uz-socialo-parvaldibas-izglitibas-un-zinatnes-jomu-latvija-neatliekamie-istermina-pasakumi-un-vidēja-termiņa-merki-un-ieteikumi-ricibai-13495#gsc.tab=0> (13.11.2020.).
- Latvijas Valsts prezidenta kanceleja (2020) Valsts prezidents: zinātnes finansējuma trūkuma dēļ daudzas Latvijas valstij nozīmīgas nozares paliek neizpētītas (26.10.2020.). Pieejams: <https://www.president.lv/lv/jaunumi/zinas/valsts-prezidents-zinatnes-finansejuma-trukuma-del-daudzas-latvijas-valstij-nozimigas-nozares-paliek-neizpetitas-26459#gsc.tab=0> (12.03.2021.).
- Latvijas Zinātnes padome (2018a) 2018. gada fundamentālo un lietišķo pētījumu projektu konkursa nolikums (02.02.2018.). Pieejams: https://lzp.gov.lv/wp-content/uploads/2020/10/FLPP_nolikums_01.02.2018.pdf (27.12.2020.).
- Latvijas Zinātnes padome (2018b) 2018. gada pirmā fundamentālo un lietišķo pētījumu projektu konkursa izvērtēšanas pārskats. Rīga. Pieejams: https://lzp.gov.lv/wp-content/uploads/2020/10/FLPP_2018_1_PARSKATS-1.pdf (12.11.2020.).
- Latvijas Zinātnes padome (2019) 2019. gada fundamentālo un lietišķo pētījumu projektu konkursa nolikums (22.05.2019.). Pieejams: https://lzp.gov.lv/wp-content/uploads/2020/10/flpp_2019_nolikums.pdf (27.12.2020.).
- Latvijas Zinātnes padome (2020) 2020. gada fundamentālo un lietišķo pētījumu projektu konkursa izvērtēšanas pārskats. Rīga. Pieejams: https://lzp.gov.lv/wp-content/uploads/2020/12/FLPP_2020_konkursa_izvertesanas_parskats.pdf (27.12.2020.).
- Latvijas Zinātnes padome (2021) Par fundamentālo un lietišķo pētījumu projektu konkursa norisi 2021. gadā (20.01.2021.). Pieejams: <https://lzp.gov.lv/2021/01/20/aktuali-par-fundamentalo-un-lietisko-petijumu-projektu-konkursa-norisi-2021-gada/> (03.03.2021.).

- Marx, W.; Bornmann, L. (2013) Journal Impact Factor: “the poor man’s citation analysis” and alternative approaches. *European Science Editing*, 39, 3, 62–63. Pieejams: https://www.researchgate.net/profile/Lutz-Bornmann/publication/268077675_Journal_impact_factor_the_poor_man%27s_citation_analysis_and_alternative_approaches/links/5c54475092851c22a3a101c5/Journal-impact-factor-the-poor-mans-citation-analysis-and-alternative-approaches.pdf (18.01.2021.).
- McIntyre, L. (2018) *Post-Truth*. Cambridge : The MIT Press.
- Metris (2011) *Country Report: Social Sciences and Humanities in Latvia: 2011*. European Commission.
- Ochsner, M.; Hug, S. E.; Daniel, H.-D. (2012) Indicators for Research Quality for Evaluation of Humanities Research: Opportunities and Limitations. *Bibliometrie – Praxis und Forschung*, 1, 4-1–4-17. Pieejams: <https://d-nb.info/1029494584/34> (26.01.2021.).
- OECD *Economic Surveys: Latvia 2019*. Paris: OECD Publishing. Pieejams: https://www.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-economic-surveys-latvia_25222988 (18.12.2020.).
- Orupe, A. (2019) Zinātnieku algas joprojām zemas un nekonkurētspējīgas. NRA.lv (14.06.2020.). Pieejams: <https://nra.lv/latvija/izglitiba-karjera/283773-zinatnieku-algas-joprojam-zemas-un-nekonkuretspejigas.htm> (16.12.2020.).
- Par nacionālās zinātnes stabilu un ilgtspējīgu attīstību: Latvijas zinātnieku atklātā vēstule. Ir.lv (18.01.2021.). Pieejams: <https://ir.lv/2013/01/16/par-nacionalas-zinatnes-stabilu-un-ilgtspejigu-attistibu/> (03.06.2021.).
- Pārresoru koordinācijas centrs (2020) Latvijas nacionālais attīstības plāns 2021.–2027. gadam. Rīga. Pieejams: https://www.pkc.gov.lv/sites/default/files/inline-files/NAP2027_apstiprin%C4%81ts%20Saeim%C4%81_1.pdf (19.01.2021.).
- Pellens, M.; Peters, B.; Rammer, C.; Licht, G. (2016) *Public investment in R&D in reaction to economic crises: A longitudinal study for OECD countries*. SPINTAN Working Paper Series, 16. Valencia: Instituto Valenciano de Investigaciones Económicas. Pieejams: http://www.spintan.net/wp-content/uploads/public/WP_16_Pellens_Peters_Rammer_Licht.pdf (25.11.2020.).
- Rozenberga, G. (2017) Pieejams LU Bibliotēkas semināra *Vispārpieņemtās un inovatīvās pētniecības sasniegumu novērtēšanas metodes* videoieraksts (28.11.2017.). Pieejams: <https://www.biblioteka.lv/par-mums/zinas/zina/t/23074/> (18.12.2020.).
- Segal, N.; Koleva, D.; Sausverde, E.; Larsen, S. E.; Blockmans, W. (2013) Latvia: Research Assessment Exercise: Panel Report: Humanities. Brighton: Technopolis Group. Pieejams: https://www.izm.gov.lv/sites/izm/files/data_content/zisi_061.pdf (01.02.2021.).
- Shah, H. (2020) Global problems need social science. *Springer Nature* (24.01.2020.). Pieejams: <https://www.nature.com/articles/d41586-020-00064-x> (17.01.2021.).
- Spaapen, J.; Dijstelbloem, H.; Wamelink, F. (2007) *Evaluating Research in Context: A method for comprehensive assessment*. Hague : Consultative Committee of Sector Councils for Research and Development (COS). Pieejams: https://www.qs.univie.ac.at/fileadmin/user_upload/d_qualitaetsicherung/Dateidownloads/Evaluating_Research_in_context_-_A_method_for_comprehensive_assessment.pdf (12.01.2021.).
- Stradiņš, J. (1995) Zinātne Latvijā – laika svaros Baltijas pētījumu konferences atskaņās (01.09.1995). *Latvijas Vēstnesis*, 133. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/27509> (22.12.2020.).
- The World Bank Group (2021) Researchers in R&D (per million people). Pieejams: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.SCIE.RD.P6> (03.02.2021.).
- Toledo, E. G. (2018) Research assessment in Humanities and Social Sciences in review. *Revista Española de Documentación Científica*, 41, 3, 1–14. Pieejams: <http://redc.revistas.csic.es/index.php/redc/article/view/1012/1627> (12.01.2021.).
- UNESCO Institute of Statistics (2019) New UIS Data for SDG 9.5 on Research and Development (19.06.2019). Pieejams: <http://uis.unesco.org/en/news/new-uis-data-sdg-9-5-research-and-development> (23.12.2020.).
- United Nations Conference on Trade and Development (2020) *The need to protect science, technology and innovation funding during and after the COVID-19 crisis*. Policy Brief, 80. Pieejams: https://unctad.org/system/files/official-document/presspb2020d4_en.pdf (12.01.2021.).
- University of Oulu (2021) Evaluation based on scientific publishing: Citation analysis and databases containing citation information (24.03.2021.). Pieejams: <https://libguides oulu.fi/evaluatingpublications/citationanalysis> (26.03.2021.).
- Valsts izglītības attīstības aģentūra (2020) Taps video sižeti par pēcdoktorantūras pētniecības pieteikumu rezultātiem (30.10.2020.).

- Valtenbergs, V.; Kalniņš, V.; Grumolte-Lerhe, I.; Beizītere, I. (2019) Lobēšanas normatīvais regulējums un problemātika Latvijā un Eiropā. Rīga: Latvijas Republikas Saeima. Pieejams: https://www.saeima.lv/petijumi/Lobesana_Latvija_un_Eiropa_2019.pdf (17.01.2021.).
- Veidmane, E. (2020) Ne tikai politiskā, bet arī zināšanu vara vajadzīga. [Intervija ar Ivaru Kalviņu, Andreju Ērgli, Ojāru Spārīti un Baibu Rivžu.] *Neatkarīgā Rīta Avīze*, 20.02.2020.
- Vrieliņk, J.; Lemmens, P.; Parmentier, S. (2011) Academic Freedom as a Fundamental Right. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 13, 117–141. Pieejams: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042811001790> (18.01.2021.).
- Zinātne Latvijā: attīstības pamatmetu raksturojums (1775–2016). *Acta medico-historica Rigensia*, XI: 11–52. Pieejams: <https://dspace.rsu.lv/jspui/bitstream/123456789/460/1/amhr.2018.XI.11-52.pdf> (14.12.2020.).

PAR LIKUMĪBU UN TAISNĪGUMU

Vaira Viķe-Freiberga dzimusi Rīgā (1937), dzīvojusi Vācijas bēgļu nometnēs, Marokā un Kanādā. *B.A.* un *M.A.* grāds iegūts Toronto Universitātē, *Ph.D.* grāds eksperimentālajā psiholoģijā Makgila (*McGill*) Universitātē Monreālā. Psiholoģijas profesore Monreālas Universitātē (*Université de Montréal*) (1965–1998), ievēlta par emeritēto goda profesori 1998. gadā, kad atgriezās uz dzīvi Latvijā kā jaun dibinātā Latvijas Institūta direktore (1998–1999). Latvijas Valsts prezidente (1999–2007). Galvenie pētījumi vērsti uz atmiņas, valodas un prāta procesiem. Vienlaikus veikti pētījumi par dainu semiotiku, poētiku un struktūru (citstarp 7 grāmatas par Saules dainām). 5 zinātņu akadēmiju locekle, 22 goda doktora grādi, 47 apbalvojumi. Oksfordas Universitātes Vulfsona (*Wolfson*) koledžas goda biedre (*honorary fellow*). Bijusi Pasaules lideru alianses *Madrides klubs* (*World Leadership Alliance – Club de Madrid*) prezidente (2013–2019), kopš 2011. gada Nizāmī Gandžavī starptautiskā centra (*Nizami Ganjavi International Center*) valdes līdzpriekšsēdētāja. Turpina publicēties.

Raksturvārdi: tiesiskums, taisnīgums, demokrātija, Satversme, cilvēktiesības, vienlīdzība.

Pārdomas par valstu un cilvēku tiesībām mani nopietni nodarbinājušas visa mūža garumā, sākot jau ar došanos trimdā agrā bērnībā līdzī vecākiem kā politiskiem bēgļiem, garus gadus turpinoties, dzīvojot zemēs ar demokrātiskām iekārtām, un kulminējot ar manu atgriešanos atkal neatkarīgajā dzimtenē un ievēlēšanu par Valsts prezidenti 1999. gada 17. jūnijā (17. jūnijs ir diena, kad 1940. gadā sākās Padomju Savienības īstenotā Latvijas okupācija). Biju pagodināta ar ielūgumu tiešsaistē uzrunāt svinīgo sēdi par godu Satversmes tiesas jaunā tiesas gada atklāšanai 2021. gada 4. janvārī ar šādu (šeit nedaudz rediģētu) tekstu.

To astoņu gadu laikā, kad kalpoju tautai kā Latvijas Valsts prezidente, viens no maniem pienākumiem bija jauno tiesnešu zvēresta pieņemšana un amata ķēdes uzlikšana uz viņu pleciem. Tādos gadījumos es vienmēr uzsvēru, cik valstij svarīgi ir pienākumi, ko viņi tajā brīdī uzņemas, jo likuma vara un to īstenojoša tiesu sistēma pieder pie demokrātijas pašiem svarīgākajiem balstiem. Tiesu sistēmai jāgādā par to, lai visas tiesības, ko katram pilsonim garantē gan valsts Satversme, gan likumdevēju gadu gaitā pieņemtie civillikumi un krimināllikumi, tik tiešām tiktu respektētas un lai katrs

pilsonis var paļauties uz vienādu attieksmi tiesas priekšā.

Demokrātiskās iekārtās ir pieņemts, ka tiesu vara ir neatkarīga, tas ir fundamentāls un svarīgs princips, bet tas tomēr nedrīkstētu nozīmēt, ka tiesu vara var atļauties būt neefektīva, bezatbildīga vai neprofesionāla, kur nu vēl korumpēta. Gluži kā katram citam brīvas profesijas pārstāvim, arī tiesnesim vai tiesnesei ir jābūt pakļautam regulāriem savu kompetenču un savas profesionalitātes izvērtējumiem, citādi iestāšanās visatļautības un profesionālās patvaļas atmosfēra, kas iedragā visas tiesu sistēmas prestižu un reputāciju. Tiesu prestižam kaitē, ja tiesnesis – atsaukdamies tieši uz savu kā tiesneša amatu – atļaujas publiski pasludināt nosodījumus vārdos nosauktām personām, par konkrētās situācijas faktiem nebūdam informēts. Kur tadā gadījumā paliek profesionālā ētika un nevainīguma prezumpcija? Tiesu prestižam vēl vairāk kaitē, ja tiesas uzkrītoši bieži attaisno smagos finansiālos noziegumus apsūdzētas personas vai gadiem ilgi pasludina tikai nosacītus sodus narkotiku tirgotājiem, ko policija noķerusi burtiski ar precī rokās. Vēl vairāk – neuzticība tiesu varas taisnīgumam rada pilsoņu neuzticību visai valsts pārvaldes

sistēmai, un tas jau kļūst par nopietnu draudu valsts iekšējai drošībai un stabilitātei. Tamdēļ tieši tiesu varai pašai jābūt visaktīvākajai savas darbības objektīvā izvērtēšanā un uzlabošanā, tā pierādot, ka neviens nedrīkst stāvēt pāri atbildībai par savu darbu.

Tiesu prestižu pilsoņu acīs ļoti iespaido arī tiesu sistēmas procedurālie aspekti, pie kuriem būtu pieskaitāmi arī jautājumi, kas saistīti ar prokuratūras darba kvalitāti. Būtu vērtīgi zināt, kurā rangā atrodas Latvija caurmēra gaidīšanas laika ziņā līdz lietu izskatīšanas sākumam, kā arī uz caurmēra laiku starp vienu tiesas sēdi un nākamo katrā lietā. Cik daudzās citās demokrātiskās valstīs tiesu procesi pat vienkāršām lietām var ilgt vairāk nekā 10 gadu, cik valstīs lietas atkārtoti tiek sadalītas, atkal apvienotas, atkal sadalītas, un katru reizi viss process atsākas no gala? Cik vēl valstīs atsevišķu lietu iztiesāšanā bijis nepieciešams 200 un vairāk sējumus, un kur vēl nabaga tiesnesim vai tiesnesei vairākas dienas nākas stāvēt kājās, lai skaļā balsī nolasītu sīki detalizētu savu spriedumu? Procedūras vienmēr ir iespējams uzlabot, un salīdzinājumi ar citām valstīm te varētu būt lietderīgi.

Turpmāk šajā rakstā vēlētos pakavēties pie taisnīguma un tiesiskuma jēdziena ļoti vispārīgā līmenī. Neviens nenoliegs, ka pasaulē vēl joprojām valda ārkārtīgi daudz netaisnības un vardarbības, tomēr vēsturiskā perspektīvā tieši pēdējo dažu gadsimtu laikā ir noticis milzīgs progress gan tautu, gan indivīdu tiesību izpratnē. 1789. gadā sākušās Lielās franču revolūcijas sauklis *Liberté, égalité, fraternité* vienlīdzību, it īpaši jau likuma priekšā, iekļauj ka centrālo principu starp brīvību un brālību, ar ko, protams, domāta sabiedriskā atbildība un solidaritāte. Tomass Peins (*Thomas Paine*) savā traktātā *Rights of Man* (1791, 1792) spoži argumentēja pret tiem laikabiedriem Anglijā, kas bija jau pasteigušies asi nosodīt šīs vērtības. Peins uzsvēra, ka katram cilvēkam pienākas jau no dabas dotas tiesības, un uzsvēra, ka šīs neatņemamās tiesības ir pārākas par sabiedrībā pieņemtām politiskām hartām (un likumiem). Hartas un likumi jebkurā brīdī var arī tikt mainīti, un tieši tas vēl mūsdienās, 2021. gadā, tiek darīts varai par labu daudzās autoritārās mūsdienu iekārtās. Peins arī argumentēja, ka mantotās privilēģijas (tās,

kas piederēja gan aristokrātijai, gan muižniecībai kā lielajiem zemes īpašniekiem) ir pamatā netaisnas. Savā dzimtajā Lielbritānijā viņš tamdēļ tika apsūdzēts par musināšanu uz sacelšanos pret Kroni (angl. *sedition libel against the Crown*) un notiesāts *in absentia* uz nāvi pakarot. No nāves viņu izglāba tikai atrašanās Francijā un pēc tam pārcelšanās uz ASV, kur viņš turpināja atbalstīt amerikāņu revolūciju un tās Neatkarības deklarāciju. Tai pašā 1792. gadā Anglijā iznāca Mērijas Volstonkrafes (*Mary Wollstonecraft*) darbs *A Vindication of the Rights of Woman*, kur izteiktās prasības pēc sieviešu tiesībām un vienlīdzības likuma priekšā diemžēl vēl 2021. gadā nebūt nav visas visur pasaulē pilnībā atzītas.

Pagājušajā gadsimtenī nopietns principiāls pavērsiens notika pēc Otrā pasaules kara līdz ar Apvienoto Nāciju Organizācijas (ANO) nodibināšanu un drīz pēc tam ar ANO Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas pieņemšanu. Aukstā kara beigās un Padomju Savienības sabrukums ļāva šos principus iedibināt praksē arī tādām valstīm kā Latvija, kas pusgadsimtu bija apspiesta un atradās svešu spēku okupācijā. Pēc perioda, kad ASV uz laiku bija kļuvušas it kā par vienīgo hegemonu pasaulē, arvien aktīvāk ir izvērtušās debātes par multilaterālismu kā visaptverošu pamatprincipu, kam būtu jāvalda valstu starptautiskajās attiecībās. Multilaterālisms tiek piesaukts kā pretspēks vienas vai vairāku lielvalstu kā hegemonu pārlietu smagam iespaidam pasaules mērogā, un šis jautājums ieguvis īpašu dinamiku saistībā ar ANO 75. dibināšanas gada dienu. Tas attiecas uz tādu pasaules kārtību, kur valdītu likumība un taisnīgums un kur starpvalstu attiecībās spēks un vara nebūtu vairs vienīgie noteicēji. To varētu saukt par demokrātiju starptautiskajās attiecībās, un mazām valstīm kā Latvija šāds princips, protams, var būt tikai simpātisks. Starptautisku principu deklarācijas, protams, vēl negarantē, ka tie tiks respektēti arī praksē, tomēr nonākšana līdz kopējām deklarācijām jau ir nopietns solis uz priekšu. Pie pasaules mēroga kopēji pieņemtiem mērķiem pieder arī ANO ilgtspējīgās attīstības mērķi, kuru sasniegšanai ilgstošā Covid-19 pandēmija diemžēl var tikai nākt par ļaunu un prasīt lielākas pūles to īstenošanā.

Likumība un taisnīgums katrā nācijvalstī balstās uz vēsturiski tikai pakāpeniski atzītiem demokrātijas un cilvēktiesību principiem. Šie tiesiskuma pamatprincipi valstīs, kas vai nu reāli, vai tikai nomināli bauda demokrātisku iekārtu, ir tikuši iekļauti katras valsts satversmē, resp., visaptverošā pamatlikumā (vai juridisko precedentu kopumā), kas stāv augstāk par visiem citiem likumiem un kas principā tiek mainīts tikai ļoti nozīmīgu nepieciešamību gadījumā. Konstitucionālām tiesām kā Latvijas Satversmes tiesai tad pieder nopietnā funkcija izvērtēt to, vai likumdevēja pieņemtie likumi atbilst vai neatbilst tobrīd spēkā esošam Satversmes burtam un garam. Pašu Satversmi mainīt toties nav tiesu sistēmas varā, jo to spēj tikai Saeima vai viss pilsoņu kopums tautas nobalsošanā.

Latvijā jau kopš valsts neatkarības proklamēšanas ir pieņemts un Satversmē vēlāk apstiprināts, ka vara pieder tautai, bet šo varu pilsoņi deleģē saviem ievēlētajiem priekšstāvjiem Saeimā, jo Latvija tika dibināta kā parlamentāra republika. Tautas vara tātad pirmkārt izpaužas kā nosacīta uzticība likumdevēja varai, kas kalpo kā starpniece, izvēloties – ar Valsts prezidenta ierobežotu, bet nozīmīgu līdzdalību – tos politiskos spēkus un tās konkrētās personas, kuru rokās tiks nodota izpildvara, resp., valsts pārvalde savās ikdienas izpaušmēs. Latvijas parlamentārā republika tātad nepastāv tāda stāva varas vertikālē, kāda valda prezidentālās republikās kā ASV vai arī dažās konstitucionālajās monarhijās, kur Ministru prezidenta rokās tiek nodotas ļoti plašas pilnvaras un ļoti plaša rīcības brīvība (kā tas, piem., ir Kanādas premjeram).

“Tauta”, protams, nav viengabalains veselums, bet gan ļoti dažādu indivīdu kopums, kam neizbēgami ir dažādi viedokļi un dažādas intereses. Tieši tamdēļ ir tikušas izveidotas daudzpartiju sistēmas, kas cenšas šo dažādību adekvāti atspoguļot parlamentārās debatēs. Politiskās partijas tomēr nav vienīgais veids, kā pilsoņiem paust savus uzskatus un virzīt savas intereses. Visā pasaulē arvien lielāku lomu spēlē tā sauktā pilsoniskā sabiedrība, kas apvieno vienādi domājošos gan nacionālā, gan internacionālā līmenī. Šādas organizācijas var ļoti nopietni iespaidot kā politiskos, tā ekonomiskos procesus. Tās var izteikt izaicinājumus

autoritāriem režīmiem vai arī pildīt nopietnu korigējošu funkciju, reaģējot uz situācijām, kur politiskie procesi ir par tuvu saauguši vai nu ar ekonomiskiem grupējumiem, vai ar noziedzīgo pasauli. Ekstrēmās gadījumos tauta var iziet ielās un dažreiz pat panākt netaisna režīma maiņu un demokrātijas atjaunošanu, kā tas bija ar Tautas frontes aktivizēto tautu Latvijā un aparteīda izbeigšanu Dienvidāfrikas Republikā. Stingri autoritārās sistēmās, protams, ka demonstrācijas tiek apspiestas un to dalībnieki sodīti, bet modernie saziņas līdzekļi arvien efektīvāk atbalsta spontānas masu kustības. Diemžēl tie paši saziņas līdzekļi var izplatīt arī melus un dezinformāciju. Tamdēļ populistisku un demagoģisku spēku iespaidā pūļa vara var būt arī demokrātijai naidīga, kā tas bija redzams 2021. gada 6. janvāra uzbrukumā ASV Kaptolijam.

Ņemot vērā, cik strauji apstākļi mainās mūsdienu pasaulē, spēkā esošiem likumiem ir nepieciešami nemitīgi papildinājumi un uzlabojumi, gluži kā tas ir ar jebkuru mehānisku ierīci, kam nepieciešama regulāra tehniskā apskate un labojumi. Moderno parlamentu aktivitātes līmenis šajā ziņā krasi atšķiras no pašiem pirmajiem parlamentiem Eiropā, viņu vēsturiskajiem priekštečiem. Piem., 17. gadsimta Anglijā karaļa Čārlza I valdīšanas laikā karalis veselus 11 gadus (1629–1640) vienkārši atteicās parlamentu sasaukt (tas viņam gan dārgi maksāja, jo beigās viņš zaudēja ne tikvien varu, bet arī galvu).

Tas vien, ka likumdevējs ir aktīvs, diemžēl vēl negarantē, ka pieņemtie likumi vienmēr būs kvalitatīvi, resp., valsts interesēs tie labākie iespējamie. Pēc Latvijas neatkarības atgūšanas bija ietekmīgi sabiedrības slāņi, kam tā sauktā “nesakārtotā” likumdošana vairāku gadu garumā bija izcili izdevīga. Vēlākos gados ES un NATO Latvijai kā kandidātvalstij izvirzītās prasības bija ļoti svētīgas, lai pārliecinātu Saeimu sakārtot to, kas ilgstoši bija palicis “nesakārtots”. Latvijas vienpalātas sistēmā Augstākās palātas trūkumu kompensē vienīgi Valsts prezidentam Satversmē paredzētās veto tiesības. Valsts prezidentam tātad ir jāpilda tās funkcijas, kas citās valstīs būtu Senātam, un tas sniedz ļoti būtisku iespēju uzlabot pieņemtos likumus tādos gadījumos, kad tie dažādu iemeslu dēļ būtu labojami. Otrā instance, kam

tas ir iespējams, ir Satversmes tiesa, bet tikai lemjot par to, vai likums atbilst Satversmei. Citās valstīs, piem., Francijā, Satversmes tiesai ir iespējas konsultēt Nacionālo asambleju un valdību vēl likumu tapšanas gaitā. Valsts prezidents Egils Levits kā pieredzējis konstitucionālo tiesību speciālists vēl nesen ir nācis klajā ar vairākiem priekšlikumiem, kā uzlabot likumdošanas kvalitāti un tiesu sistēmu Latvijā. Es novēlu Satversmes tiesai auglīgu sadarbību ar Valsts prezidentu šajos jautājumos, abām valsts instancēm uzņemoties kopīgas rūpes par tiesiskuma nostiprināšanu Latvijā.

Viens no svarīgākajiem principiem, kas jebkuras modernas demokrātijas satversmē tiek iekļauts kā likuma varas pirmā un pēdējā izpausme, ir – viens likums visiem bez izņēmumiem, par labu vai par sliktu jebkurai jebkādi identificējamai tautas daļai. Tas varbūt izklausās vienkārši, bet nebūt tā nav. Viena no lielākajām vēstures ironijām ir tā, ka šāds princips savas attīstības pirmsākumos – tieši otrādi – vispirms tika attiecināts tikai uz šauri definētiem iedzīvotāju slāņiem. Tā vēsturiskās *Magna carta* parakstīšana Anglijā paplašināja aristokrātijas tiesības iepretim karalim, bet nekādā ziņā nemainīja viņu privilēģijas savās attiecībās ar parastiem iedzīvotājiem. Kad lēnām paplašinājās parlamentu vara iepretim karaļi it kā Dieva dotām iedzīmtām tiesībām uz absolūtu varu, vēl joprojām spēkā palika privilēģijas vai to trūkumi zemes īpašniekiem iepretim bezzemniekiem, vīriešiem iepretim sievietēm, baltās rases pārstāvjiem iepretim melnādainajiem kā vergiem, kungiem iepretim dzimcilvēkiem, kristiešiem iepretim ebrejiem utt. un tā joprojām. Vēstures gaitā inkluzivitāte jeb iekļautība likuma priekšā ir kļuvusi arvien liberālāka, kamēr konservatīvākie spēki tam parasti ir turējušies pretim. Dažkārt pretošanās vienlīdzībai notikusi vardarbīgi un ar ieročiem rokās kā ASV pilsoņu karā, kad Dienvidu štati pretojās vergu brīvlaišanai; citreiz vienlīdzība panākta ar nevardarbīgām akcijām, kā pagājušā gadsimta 60. gadu protestos pret rasu segregāciju, kas joprojām vēl bija spēkā tajos pašos ASV štatos. Eiropas vēl gluži nesenajā vēsturē neizdzēšams kauna traips, nenoliedzami, ir bijis Hitlera režīma veiktais genocīds pret ebreju tautu, kas bija ekstrēmākā iespējamā rasisma izpausme,

kā arī vēl nesenākais 1995. gada serbu armijas genocīds pret Bosnijas musulmaņu vīriešiem un zēniem.

Mūsdienu Eiropā šobrīd valdošā ir cilvēktiesību interpretācija, kas neļauj jebkāda veidā izslēgt jebkādu pilsoņu apakšgrupu no citiem paredzētām tiesībām uz darbu, izglītību, veselības aprūpi un visām citām pilsoņu tiesībām. Dzīves īstenībā tomēr atklājas, ka šo principu ir iespējams uzskatīt kā esam pretrunā ar vairāku reliģisko konfesiju dogmām kur, piem., sievietei netiek uzskatīta par līdzvērtīgu cilvēciņu būtnei vīrietim, ja jau viņai nav paredzētas tās pašas tiesības kalpot Dievam tādā pašā veidā kā vīrietim, vai arī cilvēki tiek iedalīti dažādās vērtības kategorijās atkarībā no savas seksuālās orientācijas. Šāda veida ideoloģiskās pretrunas kopš Lielās franču revolūcijas laikiem ir iespējams risināt ar reliģijas kā garīgās autoritātes atšķiršanu no valsts likumīgās laicīgās autoritātes, t. i., ar reliģijas atšķiršanu no valsts. Savos pirmsākumos Lielā franču revolūcija, protams, gan bija atklāti antiklerikāla, jo asi vērsās ne tikvien pret aristokrātijas, bet arī baznīcas pārmērīgām laicīgām privilēģijām. Tomēr, kad obligātās nodevas baznīcai tika likvidētas, kļuva iespējams ieviest apgaismības laikmeta attīstīto reliģiskās jeb sirdsapziņas brīvības principu, kas atļauj katram pilsonim brīvi izvēlēties ticēt vai neticēt Dievam, kā arī Dievu pielūgt pēc pašā izvēlētas vai no vecākiem mantotas konfesijas tradīcijām.

Konservatīvo morālo vērtību vārdā tomēr nereti tiek sludināti arī ekstrēmi aizspriedumaini, rasistiski vai populistiski viedokļi, kā arī izplatītas konspirācijas teorijas. Ungārijā un Polijā ir nākušas pie varas populistiskas un preteuropeiskas partijas, kas savās programmās nopietni novirzās no cilvēktiesību principiem, kādi citviet Eiropā jau sen pieņemti kā paši par sevi saprotami. Tas, protams, vājina Eiropas Savienību kā politisku spēlētāju pasaules mērogā. Vecāko dalībvalstu starpā par šo šķelšanos dažkārt tiek vainota “nacionālisma” atdzimšana Austrumeiropā, kas saprotami apvaino daudzus Austrumeiropas iedzīvotājus, jo norāda uz vismaz daļas rietumeiropiešu nespēju atšķirt leģitīmu nacionālismu un patriotismu no neonacisma, kas ir pilnīgi atšķirīgas lietas. Tajā pašā laikā nevar noliegt, ka Latvijas likumdevēji diemžēl noveduši pie

Latvijas iekļaušanas to sešu Eiropas Savienības valstu sarakstā, kas vēl joprojām nav spējušas ratificēt Stambulas konvenciju un kam vēl šī gada janvāra beigās Eiropas Savienības instances izteikušas pieklājīgu mudinājumu censties beidzot to darīt.

Kā tautai, kas vēstures gaitā ilgi un smagi cietusi no savas cilvēcīgās cieņas un vērtības noliegšanas no citu tautu puses, mums kā latviešiem tiešām nepiestāv nostājas, kas nespēj pieņemt vienlīdzības principus un attiecināt tos uz visiem cilvēkiem bez izņēmumiem. Aizspriedumu ziņā ne tikvien mūsu bērniem, bet arī mums pašiem ir priekšā vēl nopietns izglītošanās ceļš ejams, līdz mēs būsīm pilnībā gatavi atteikties no maldīgās domas, ka citu

noniecināšana kalpo mūsu pašu pašapziņas celšanai. Atcerēsimies, ka varam sagaidīt cieņu un taisnīgumu pret sevi tikai tādā sabiedrībā, kur visi ir gatavi to pašu dāvat arī citiem. Laimīgā kārtā kultivēt iecietību nemaz nav tik grūti, kā dažkārt tas varbūt šķiet. Turpināta izaugsme un izglītība mūža garumā ļaus mums sasniegt ne to vien!

Noslēgumā novēlu Satversmes tiesai un tās tiesnešiem sekmīgu darba gadu, labu veselību (īpaši – ilgstošās pandēmijas laikā) un turpināt nenogurstoši rūpēties par tiesiskumu un taisnīgumu Latvijā. Novēlu, lai Satversmes tiesas darbs būtu visai mūsu tiesu sistēmai par paraugu un lai tas izpelnītos visas tautas atziņu un cieņu!

VĒRES

Paine, Thomas (1791–92). *Rights of Man*.

Wollstonecraft, Mary (1792). *A Vindication of the Rights of Woman*.

SABIEDRĪBAS INTEREŠU, INDIVĪDA UN INDIVIDUĀLO TIESĪBU IEROBEŽOŠANAS PIEĻAUJAMĪBA UN SAMĒRĪGUMS COVID-19 KONTEKSTĀ

Karina Palkova, Ph.D., ir Rīgas Stradiņa universitātes (RSU) Juridiskās fakultātes docente, vadošā pētniece un RSU doktora studiju programmas *Juridiskās zinātnes* vadītāja, Latvijas Zinātnes padomes eksperte tiesību zinātnē. Viņas specializācija ir medicīnas tiesības un starptautiskās veselības tiesības, kā arī sociālās tiesības. Piedalījies vairākos starptautiskos pētniecības projektos gan kā pētniece, gan arī projektu vadītāja. Ir RSU Juridiskās fakultātes zinātnisko rakstu žurnāla *Socrates* zinātniskā redaktore, kā arī starptautisko zinātnisko organizāciju biedre, tādu kā Eiropas Veselības tiesību asociācija (*European Association of Health Law*), Pasaulē Medicīnas tiesību asociācija (*World Association for Medical Law*) un Eiropas Mākslīgā intelekta asociācija (*European Association for Artificial Intelligence*). Publicējusies žurnālos *European Journal of Interdisciplinary Studies*, *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, *Acta Universitatis Danubius. Juridica*, *Archives of Criminology and Forensic Sciences* u. c.

Inga Kudeikina, Dr. iur., Rīgas Stradiņa universitātes (RSU) Juridiskās fakultātes docente, nepilna laika bakalaura studiju programmas *Tiesību zinātne* vadītāja, Latvijas Zinātnes padomes eksperte tiesību zinātnē. Piedalījies vairākos starptautiskos pētniecības projektos, RSU Juridiskās fakultātes zinātnisko rakstu žurnāla *Socrates* redakcijas locekle. Zinātniskās publikācijas žurnālos *European Journal of Sustainable Development*, *Wiadomości lekarskie*, *Mediterranean Journal of Social Sciences* u. c.

Raksturvārdi: tiesības uz informāciju, tiesību uz informāciju ierobežošana, vārda brīvība.

Ievads

Covid-19 situācija ir mainījusi ne tikai sabiedrības uzvedības paradumus, bet arī vietējās un starptautiskās pārvaldības modeli. Pieredzes trūkums Covid-19 infekcijas izplatības pārvarēšanā kļuvis par šķērslī šo problēmu ātrai un efektīvai risināšanai. Valdības spēja rīkoties ātri, konsekventi un efektīvi ietekmēja Covid-19 infekcijas izplatības tempus, taču,

ņemot vērā sarežģīto, arī no tiesiskā viedokļa, situāciju, valdības rīcībā pastāvēja nepilnības, kas radīja papildu slogu ātrai un efektīvai Covid-19 infekcijas izplatības novēršanas politikai. Skaidrs redzējums par krīzes stratēģisku komunikāciju, krīzes laikā īstenoto politiku, kā arī tiesiskā regulējuma jautājumi ir svarīgi nosacījumi veiksmīgai Covid-19 infekcijas izplatības novēršanai.

Raksta mērķis ir analizēt tiesiskos jautājumus, kas izriet no sabiedrības un indivīda tiesību samērīguma un individuālo tiesību ierobežošanas pieļaujamības saistībā ar Covid-19.

Raksta uzdevums ir sniegt ieskatu par sabiedrības interešu, indivīda un individuālo tiesību ierobežošanas pieļaujamību, kā arī tā samērīgumu. Veicot attiecīgu pētījumu, secināms, ka pirms Covid-19 infekcijas izplatības Latvijā pastāvēja tiesiskais regulējums krīzes situācijas laikā, taču tā praktiskā piemērojamība nevarēja būt paredzama un starpdisciplināri novērtēta.

Iestājoties Covid-19 infekcijas izplatības riskam, valdība uzsāka infekcijas slimības apkarošanu, kas veicināja tiesiska rakstura trūkumu identificēšanu nacionālajā līmenī. Izaicinājums ir samērot indivīda tiesības uz informāciju, tiesības uz viedokļa paušanu ar aizliegumu izplatīt nepatiesas ziņas un ziņas, kas satur ierobežotas pieejamības informāciju. Tiesiskais regulējums, lai arī ir pietiekams un vispusīgs, tomēr satur pietiekami daudz ģenerālklauzulu, kuru piepildīšana ar saturu ir atstāta tiesību piemērotāja ziņā. Strīdu rašanos nevajadzētu uzskatīt par negatīvu parādību vai tiesiskā regulējuma problēmu.

Covid-19 infekcijas izplatība un tās sekas var uzskatīt par vienu no lielākajiem 21. gadsimta izaicinājumiem globālā mērogā. Covid-19 infekcija ir ietekmējusi cilvēku ikdienas dzīves aspektus visā pasaulē un kļuvusi par nacionāla un starptautiska mēroga problēmu. Covid-19 situācija ir mainījusi ne tikai sabiedrības uzvedības paradumus, bet arī vietējās un starptautiskās pārvaldības modeli. Pieredzes trūkums Covid-19 infekcijas izplatības pārvarēšanā kļuvis par šķērslī šo problēmu ātrai un efektīvai risināšanai.

Katrai no iepriekš minētajām darbībām jābūt pakārtotai ne tikai sabiedrības interešu aizsardzībai, bet arī indivīdu pamattiesību ievērošanai un aizsardzībai. Tiesiski konsekventai rīcībai ir liela nozīme jebkuras pandēmijas vai epidēmijas apkarošanā. Turklāt būtiska Covid-19 infekcijas izplatības apkarošanā ir katra indivīda, sabiedrības kopumā, valsts un pašvaldību institūciju loma. Līdz ar to jāvērs uzmanība arī uz sabiedrības un valsts tiesību un interešu sabalansēšanu. Pirms Covid-19 infekcijas izplatības Latvijā pastāvēja tiesiskais

regulējums krīzes situācijas laikā, taču tā praktiskā piemērojamība nevarēja būt paredzama un starpdisciplināri novērtēta.

Sabiedrības interešu un indivīda tiesību ierobežojumu samērīgums

Satversmes 111. pantā noteikts valsts pienākums aizsargāt cilvēku veselību.¹ Līdz ar to sabiedrības veselība ir viena no Satversmē ietvertajām konstitucionālajām vērtībām, kuras aizsardzībai valsts var ierobežot atsevišķu personu pamattiesības, ja tas ir nepieciešams un ir samērīgi šī leģitīmā mērķa sasniegšanai. Kā norāda Ilze Plakane, samērīguma princips ietver četrus kritērijus, kas jāievēro, nosakot ierobežojumus:

- 1) ierobežojumam jābūt noteiktam vispārības interesēs;
- 2) ierobežojošā normā paredzētajam līdzeklim mērķa sasniegšanai ir jābūt derīgam un piemērojamam;
- 3) normā paredzētajam noteiktajam ierobežojumam jābūt vienīgajam saudzīgākajam līdzeklim, kā sasniegt mērķi;
- 4) līdzeklim un mērķim jābūt savstarpēji samērīgiem. Labumam, ko sabiedrība iegūst, nosakot pamattiesību ierobežojumus, ir jābūt lielākam par atsevišķa indivīda interesēm nodarīto kaitējumu.² Arī Satversmes tiesa ir atzinusi, ka pamattiesību ierobežojuma gadījumā ir jāizvērtē, vai minēto tiesību ierobežojums ir attaisnojams, proti, vai:

- 1) tas ir noteikts ar likumu;
- 2) tam ir leģitīms mērķis;
- 3) tas ir samērīgs.³

Vērtējot samērīgumu, Satversmes tiesa ir secinājusi, ka, konstatējot pamattiesību ierobežojuma leģitīmo mērķi, nepieciešams izvērtēt šā ierobežojuma atbilstību samērīguma principam un tādējādi noskaidrot:

¹ Latvijas Republikas Satversme.

² Plakane 2004, 721.

³ Satversmes tiesas 2018. gada 26. aprīļa sprieduma lietā Nr. 2017-18-012 1. punkts. Pieejams: https://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2017/07/2017-18-01_Spriedums.pdf (12.12.2020.).

- 1) vai likumdevēja lietotie līdzekļi ir piemēroti leģitīmā mērķa sasniegšanai;
- 2) vai šāda rīcība ir nepieciešama, t. i., vai mērķi nevar sasniegt ar citiem, personas tiesības un likumiskās intereses mazāk ierobežojošiem līdzekļiem;
- 3) vai likumdevēja rīcība ir atbilstoša, t. i., vai labums, ko iegūst sabiedrība, ir lielāks par personas tiesībām un likumiskajām interesēm nodarīto kaitējumu. Ja tiek atzīts, ka tiesību normā noteiktais ierobežojums neatbilst kaut vienam no šiem kritērijiem, tad ierobežojums neatbilst arī samērīguma principam un ir prettiesisks.⁴

Nosakot atsevišķu indivīdu tiesību ierobežojumus otrajā ārkārtas stāvoklī no 2020. gada 9. novembra līdz 2021. gada 11. janvārim, Ministru kabinets noteikti ņēma vērā kļūdas, kas tika pieļautas pirmajā ārkārtas stāvoklī no 2020. gada 12. marta līdz 2020. gada 9. jūnijam.⁵

Ministru kabineta rīkojuma Nr. 655 *Par ārkārtējās situācijas izsludināšanu* 5.2. punktā tika aizliegti skaistumkopšanas (izņemot friziera) pakalpojumi. Šo ierobežojumu dēļ liels skaits skaistumkopšanas speciālistu palika bez darba. Šāds lēmums radīja kosmetologu neizpratni, jo viņi uzskatīja, ka spēj nodrošināt cilvēkiem drošu pakalpojumu sniegšanu arī Covid-19 apstākļos. Manikīra un pedikīra meistari pat sarīkoja piketu pie Saeimas. Skaistumkopšanas speciālistu spiediena rezultātā Ministru kabinets grozīja MK noteikumus Nr. 655, atļaujot sniegt skaistumkopšanas pakalpojumus.

Var secināt: lai arī ārkārtas situācijā ir bijuši sabiedrības interešu aizsardzības un indivīdu tiesību ierobežošanas pārspilējumi, tomēr kļūdas ir novērstas un ieviestie ierobežojumi saprātīgi sabalansē sabiedrības intereses un indivīda tiesību ierobežojumus.

Individuālo tiesību (personas datu aizsardzība, tiesības uz privātumu) ierobežošanas pieļaujamība un tās robežas

Covid-19 ne tikai Latvijā, bet arī pasaulē radījis jaunus izaicinājumus arī privātuma jautājumos, kas balstīti uz krīzes komunikācijas politiku valstī. Covid-19 laikā bija bezprecedenta gadījumi privātuma un datu aizsardzībā. Notika sensitīvu personas datu vākšana, izmantošana un izpaušana, analizējot un kartējot vīrusa izcelsmi un apkarojot tā izplatību. Privātuma apdraudējumu veicināja arī digitālo tehnoloģiju ātra izplatīšanās un jaunu digitālo risinājumu formulēšana. Iezīmētās privātuma un datu aizsardzības problēmas ir parādījušas kopējo pamatvērtību principus. Informācijas sniegšana krīzes komunikācijā, kā arī digitālās inovācijas atklāja nepilnības tiesiskajā regulējumā gan nacionālā, gan arī starptautiskā mērogā.

Minētā situācija datu aizsardzībā ir pretrunā ar virkni tiesību aktu un starptautisko politikas plānošanas dokumentu. Saskaņā ar *Global Privacy Assambly* stratēģiskajām prioritātēm (2019–2021) prioritāra ir globālā privātuma veicināšana digitālajā laikmetā.⁶ Akcentējot iepriekš minēto, Eiropas Savienības līmenī tika strādāts pie risinājumiem un rekomendācijām personas datu aizsardzībā, uzsverot, ka dati un tehnoloģijas, kas tiek izmantotas, lai palīdzētu cīņā pret Covid-19, būtu jāizmanto, lai palielinātu sabiedrisko interešu aizsardzību īpašajā tiesiskajā stāvoklī.

2020. gada maijā Ministru prezidents Krišjānis Kariņš paziņoja, ka kontaktu apzināšanai ir izstrādāta mobilā lietotne *Apturi Covid*, kas arī varētu noderēt kā papildu drošības mehānisms vīrusa ierobežošanai. Vēlāk valdība aktīvi aicināja izmantot šo lietotni.⁷ Saskaņā ar *Apturi Covid* privātuma politikas noteikumiem lietotnes datu apstrādes virsmērķis ir epidemioloģiskā drošība sabiedrības veselības aizsardzībai pret Covid-19, kā arī Covid-19 gadījumu ātrā atklāšana, piesardzības pasākumu veikšana un Covid-19 epidemioloģiskā uzraudzība.⁸

⁴ Satversmes tiesas 2018. gada 11. oktobra sprieduma lietā Nr. 2017-30-01 15. punkts. Pieejams: https://www.satv.ties.gov.lv/wp-content/uploads/2017/11/2017-30-01_Spriedums.pdf (03.12.2020.).

⁵ Par ārkārtas situācijas izsludināšanu: Ministru kabineta rīkojums Nr. 103.

⁶ Stratēģic Plan 2019–2021.

⁷ Kariņš 2020.

⁸ Privātuma politika 2020.

Saskaņā ar Eiropas Parlamenta sniegto informāciju mobilās lietotnes ir svarīgs rīks cīņā pret Covid-19 uzliesmojumu. Taču vienlaikus Eiropas Parlaments jau 2020. gada maijā ir norādījis, ka pastāv privātuma pārkāpuma riski, jo kontaktu izsekošanas lietotnes varētu atklāt sensitīvus lietotāja datus. Līdz ar to dalībvalstis tika aicinātas pievērst īpašu uzmanību lietotņu izstrādes koordinācijai, lai nodrošinātu to pilnīgu atbilstību Eiropas Savienības noteikumiem par personu datu aizsardzību.

Latvijā valdība sabiedrībai nesniedza informāciju par izstrādātās lietotnes datu drošību, tāpēc sabiedrības viedoklis sašķēlās divās daļās, proti, sniedzot atbalstu lietotnei vai, gluži pretēji, paužot negatīvu attieksmi, īpaši norādot uz datu drošības riskiem. Eiropas Komisija publicēja ieteikumu izstrādāt kopēju Eiropas Savienības pieeju mobilo lietotņu izmantošanai kontaktu izsekošanas vajadzībām, norādot, ka dalībvalstu iestāžu izstrādāto lietotņu izmantošana nedrīkst būt obligāta, un nosakot turpināmības klauzulas, lai lietotņu izmantošana tiktu atcelta pēc pandēmijas beigām.⁹

Papildus tika norādīta nepieciešamība skaidrot sabiedrībai šo tehnoloģiju nozīmi. Pētot valdības komunikāciju, secināms, ka sniegtā informācija neatspoguļoja Eiropas Parlamenta un Eiropas Komisijas dokumentos iekļautās prasības. Tas radīja sabiedrībā zināmas bažas par lietotnes mērķi un uzdevumiem. Lietotnes proaktīva reklamēšana un valdības publiskā retorika raisīja virkni jautājumu par personas tiesību uz privātumu ievērošanu, kā arī par personas datu aizsardzību.

Personas datu aizsardzībā un tiesībās uz privātumu ir virkne problēmjautājumu ne tikai lietotnes *Apturi Covid* lietošanas, personas datu aizsardzības jomā un personas tiesību uz privātumu ievērošanas jomā, bet arī tādu prasību jomā, kas attiecas uz pases datu norādi, atgriežoties Latvijā no citām valstīm vai arī sniedzot informāciju par personu, kas ir atzīstama par Covid-19 pacientu vai kontaktpersonu.¹⁰

⁹ Covid-19 izsekošanas lietotnes 2020.

¹⁰ Epidemioloģiskās drošības pasākumi Covid-19 infekcijas izplatības ierobežošanai: MK noteikumi Nr. 360.

Jāatzīmē Vispārīgā datu aizsardzības regulā ietvertais tiesiskais regulējums: saskaņā ar regulā noteikto personas datu apstrāde ir likumīga tikai tādā apmērā un tikai tad, ja ir piemērojams vismaz viens no Vispārīgās datu aizsardzības regulas 6. panta 1. punktā minētajiem pamatojumiem. Tas nozīmē, ka ir jābūt šādiem tiesiskiem pamatiem: personas piekrišana, liguma izpilde, juridisks pienākums, sabiedrības intereses, vitālo interešu aizsardzība un leģitīmo interešu ievērošana. Veselības datu, kas ir īpašas kategorijas personas dati, apstrāde ir atļauta, ja pastāv vismaz viens no regulas 9. panta 2. punktā minētajiem pamatojumiem, proti, apstrāde ir vajadzīga sabiedrības interešu ievērošanai sabiedrības veselības jomā – aizsardzībai pret nopietniem pārrobežu draudiem veselībai. Līdz ar to būtiski ir nošķirt informāciju un datus, kas nepieciešami tieši sabiedrības interešu nodrošināšanai.

Pašlaik personas dati tiek vākti, ievērojot normatīvos aktus, taču tajos noteiktais datu apjoms un vākšanas pamatojums nav skaidrs. Komunikācijā ar sabiedrību nav vērojams datu pieprasījuma pamatojums. Nav skaidrs arī datu uzglabāšanas mehānisms jeb sistēma, ja datus vāc pakalpojuma sniedzējs vai darba devējs.

Valdība atbalsta Covid-19 apkarošanas pasākumu kopumu, taču nav rekomendāciju iegūto datu apstrādei un uzglabāšanai. Līdz ar to veidojas situācija, ka publiskajā un privātajā sektorā nav izstrādāts ricības modelis šādu iegūto datu uzglabāšanai un nodošanai.

Papildu jautājums ir arī par fizisko personu datu uzglabāšanu un apkopošanu, ko veic pakalpojuma sniedzējs. Fiziskai personai pirms pakalpojuma saņemšanas (ārsts, zobārsts, skaistumkopšana u. tml.) ir pienākums aizpildīt anketu par saviem datiem, taču nereti nākas aizdomāties, vai šo datu glabāšana ir leģitīma. Valstī nav vadlīniju šo datu leģitīmai uzglabāšanai un apstrādei. Veidojas situācija, ka valdības pieņemtie lēmumi, cenšoties apkarot Covid-19, nav pārdomāti. Pastāv nepilnības, kas būtiski apdraud personas datu aizsardzību. Tāpēc būtu jāizvērtē valdības pieņemto lēmumu kvalitāte un saturs, īpaši vēršot uzmanību uz to, vai prasītā informācija tiešām ir nepieciešama sabiedrības veselības aizsardzībai. Protams, nepieciešamās informācijas norobežošanas jautājums ir komplicēts.

No minētā izriet Latvijā vēl neatrisināts jautājums, proti, brīva informācijas aprite un personas tiesības uz privātumu. Valdība stratēģiskajā komunikācijā pievēršas virknei pasākumu, kas noteikti speciālajos normatīvajos aktos un saistīti ar Covid-19 apkarošanu. Taču jautājums par informācijas apriti, privātumu un tā nozīmīgumu krīzes komunikācijā netiek analizēts.

Informācijas aprite mūsdienu pasaulē ir kļuvusi teju neierobežota laikā un telpā. Tiesības uz informāciju ir viena no cilvēka pamattiesībām, ko Latvijā garantē Latvijas Republikas Satversmes 100. pants. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāts ir norādījis, ka tiesības uz informāciju ir tiesību uz vārda brīvību sastāvdaļa.¹¹

Par informāciju Informācijas atklātības likuma izpratnē tiek uzskatīta ziņa vai ziņu kopums jebkurā tehniski iespējamā fiksēšanas, uzglabāšanas vai nodošanas veidā.¹² Tomēr aprobežoties ar minēto informācijas izpratnes tvērumu nebūtu pareizi, jo ziņas ir ne tikai tā informācija, kura jāsniedz iestādei, bet arī informācija, kas tiek radīta un tirāžēta masu informācijas līdzekļos. Mūsdienās par nozīmīgu informācijas veidu ir kļuvušas arī sociālās platformas. Turklāt, lietojot sociālos kontus, ar sabiedrību komunicē arī valsts amatpersonas. Publicētā informācija ir oficiāla, tā ir aktuāla, vispusīga un precīza. Informācijas sniegšanas kārtībai ir noteiktas kvalificētas prasības.

Privātpersonu informācijas apmaiņu sociālajās platformās regulē katras platformas iekšējā privātuma politika. Tas ir riska faktors, jo īpaši krīzes situācijās. Informācija šādās platformās var būt, sākot no nepārbaudītas, neprecīzas, kļūdainas, beidzot ar apzināti nepatiesu (angl. *fake news*).

Ir acīmredzami, ka privātās informācijas apmaiņas platformas sasniedz plašu auditoriju un ietekmē sabiedrības viedokli, tomēr tās netiek tiesiski regulētas. Veidojas kolīzija,

jo cenzūra neapšaubāmi ir aizliegta¹³, saturu cenzēt nav tiesiska pamata, bet tajā pašā laikā privātās sociālās platformas iespaido sabiedrisko domu, tostarp sniedzot nepārbaudītu vai apzināti nepatiesu informāciju. Zinātniskajā literatūrā norādīts, ka līdz ar sociālo tīklu parādīšanos pieaug korporāciju (platformu īpašnieku) nozīme. To praksei, politikai un tehnoloģijām ir būtiska loma privātajā komunikācijā un publiskā diskursa veidošanā, un tās ietekmē virkni cilvēktiesību aizsardzības mehānismu. Sociālo platformu īpašniekiem ir savas intereses (tostarp materiālās), kas ne vienmēr sakrīt ar valstiskām (sabiedrības) interesēm.

Izkristalizējas problēmjautājums, kā, neieviešot cenzūru, samērot privātpersonu tiesības (tiesības iegūt, apmainīties ar informāciju un nodarboties ar komercdarbību) ar valstiskām interesēm, proti, sabiedrisko drošību un kārtību, tiesiskumu un tiesisko paļāvību. Viens no tiesisko attiecību veidošanas pamatprincipiem noteic, ka tiesības izlietojamas un pienākumi izpildāmi pēc labas ticības.¹⁴ Jāatzīst, ka tas ir deklaratīvs un vispārīgs. Tomēr minētais princips ir bāze, veidojot valsts un indivīda sociālo dialogu un risinot jautājumu par to, kā tiesisko attiecību dalībniekus – privātpersonas – mudināt to ievērot savstarpējā komunikācijā. Gadījumos, kad indivīdi savu tiesību realizēšanā neievēro godprātības principu, valsts rīcībā jābūt līdzsvarojošam mehānismam. Ir izaicinājums noteikt ierobežojumu nepieciešamību un to robežas, jo ierobežojoši rīki ir galējais risinājums, kad ir izsmeltas motivējošās iespējas.

No otras puses, jautājumu par informācijas atklātību un informācijas sniegšanu var aplūkot no informācijas sniedzēja skatpunkta. Katrai personai ir tiesības uz informāciju. Tiesības saņemt informāciju ir tiesību uz vārda brīvību sastāvdaļa, kas izriet no vispārējiem cilvēktiesību principiem. Katrai personai ir arī tiesības brīvi paust informāciju.¹⁵

Izplatoties Covid-19 vīrusam, publiski informatīvajā telpā parādās informācija par šo vīrusu un par tā apkarošanas pasākumiem.

¹¹ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 16.09.2006. spriedums lietā Nr. SKA-241/2009.

¹² Informācijas atklātības likuma 1. pants. Sk. *Latvijas Vēstnesis*, 334/335 (06.11.1998.); *Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs*, 24 (24.12.1998.).

¹³ Latvijas Republikas Satversme.

¹⁴ Civillikuma ievada 1. pants. Sk. *Valdības Vēstnesis*, 41 (20.02.1937.).

¹⁵ ANO Vispārējā cilvēktiesību deklarācija.

Pēc Pasaules Veselības organizācijas apkopotās informācijas, pamatoti tika norādīts, ka publiskajā telpā nepatiesas ziņas tiek atspoguļotas lielā ātrumā un ir nepieciešams veikt darbības, kas novērstu šo ziņu izplatīšanos, aizsargājot sabiedrības intereses.¹⁶ Kā piemēru var minēt Covid-19 laikā plašsaziņas līdzekļos bieži publicēto informāciju, aicinājumu sabiedrībai nevilkt maskas, jo minētais ir pretrunā ar starptautiskiem dokumentiem¹⁷, pamatojot to ar valdības pieņemto lēmumu neatbilstību starptautiskajam tiesiskajam regulējumam.

Mūsdienās ir vērojama tendence atsaukties uz cilvēktiesībām jebkurā gadījumā, kad indivīds subjektīvi nepiekrīt valsts varas lēmumam. Kopumā tā ir arī bīstama tendence, kas palielina tiesiskā nihilisma risku un vājina tiesiskas valsts pamatus. Līdz ar to jāpēta jautājums par to, vai tiesības uz informāciju, komentējot, apgāžot valdības pieņemtos lēmumus par sabiedrisko drošību un kārtības nodrošināšanu, ir absolūtas.

Saskaņā ar Apvienoto Nāciju Organizācijas Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas 1. pantu visi cilvēki piedzimst brīvi un vienlīdzīgi savā cieņā un tiesībās. Minētais, no vienas puses, norāda uz ekskluzīvu un neapstrīdamu faktu, taču, no otras puses, uzliek virkni pienākumu.¹⁸ ANO Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas 29. panta pirmajā un otrajā daļā noteikts, ka katram cilvēkam ir pienākumi pret sabiedrību, jo tikai tajā ir iespējama viņa personības brīva un pilnīga attīstība. Proti, konkrētiem apstākļiem iestājoties, personas iegūtās tiesības tiek pakļautas ierobežojošam mehānismam. Papildus ANO Vispārējās cilvēktiesību deklarācijā noteikts, ka, realizējot savas tiesības un brīvības, katram cilvēkam ir jāpakļaujas tikai likumā noteiktajiem ierobežojumiem, kuru nolūks ir vienīgi citu cilvēku tiesību un brīvību pienācīgas atzīšanas un cieņas nodrošinājums un morāles, sabiedriskās kārtības un vispārējās labklājības taisnīgu prasību apmierināšana demokrātiskā sabiedrībā.¹⁹

Indivīda vai arī preses paustai informācijai par Covid-19 ir liela ietekme uz informācijas uztveri. Satversmes 100. pantā noteikts, ka ikvienam ir tiesības uz vārda brīvību. Šajā pantā arī ietvertas tiesības brīvi iegūt, paturēt un izplatīt informāciju, paust savus uzskatus. Cenzūra ir aizliegta.²⁰ Vārda brīvības privātais aspekts nozīmē, ka ikvienai personai ir tiesības uz saviem uzskatiem, tiesības turēties pie tiem un brīvi tos paust. Savukārt vārda brīvības publiskais aspekts attiecas uz ikviena tiesībām brīvi saņemt informāciju un paust savus uzskatus. Pie šiem informācijas izplatīšanas un uzskatu paušanas veidiem pieder arī plašsaziņas mediji.

Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir norādījusi, ka vārda brīvība attiecināma ne tikai uz "informāciju" vai "idejām", kas tiek uztvertas labvēlīgi vai neitrāli, bet arī kas apvaino, šokē vai uztrauc valsti vai kādu sabiedrības daļu. Eiropas Cilvēktiesību tiesa vienlaikus arī norāda, ka tādas prasības tiek izvirzītas plurālisma, tolerances un iecietības dēļ, bez kā nav iedomājama demokrātiska sabiedrība.²¹ Papildus jāatzīmē, ka, tiesas ieskatā, Satversmes 100. pantā garantētās tiesības nav absolūtas. Satversmes tiesa ir vērsusi uzmanību, ka, neraugoties uz vispārīgu regulējumu, valsts var noteikt vārda brīvības ierobežojumus gadījumos, kad personas tiesības uz vārda brīvību tieši ietekmē citu personu tiesības, kā arī gadījumos, kad vārda brīvība rada nepārprotamus un tiešus draudus sabiedrībai.²²

Valsts uzdevums ir rūpēties gan par katru tās iedzīvotāju, gan par sabiedrību kopumā. Līdz ar to atzīmējams būtu Satversmes 116. pantā noteiktais: "Personas tiesības, kas noteiktas Satversmes 96., 97., 98., 100., 102., 103., 106. un 108. pantā, var ierobežot likumā paredzētajos gadījumos, lai aizsargātu citu cilvēku tiesības, demokrātisko valsts iekārtu, sabiedrības drošību, labklājību un tikumību."²³ Satversmes tiesa atzinusi, ka "likumdevējs ir tiesīgs ieviest tādas pamattiesību ierobežojumus, kādus tas uzskata par nepieciešamiem,

¹⁶ Immunizing the public against misinformation 2020.

¹⁷ Aicinājums nevilkt maskas 2020.

¹⁸ ANO Vispārējā cilvēktiesību deklarācija.

¹⁹ Turpat.

²⁰ Latvijas Republikas Satversme.

²¹ Latvijas Republikas Satversme: Satversmes tiesas atziņas 2019, 114.

²² Balodis et al. 2011, 363–364.

²³ Latvijas Republikas Satversme.

lietderīgiem un samērīgiem demokrātiskā sabiedrībā.²⁴ Satversmes tiesa uzsvērusi, ka pamattiesības ne vienmēr ir absolūtas. Pamattiesību ierobežojumi pieļaujami tikai tiktāl, ciktāl tie nepieciešami konkrētā mērķa sasniegšanai.²⁵ Tādējādi ne visi informācijas un cilvēktiesību ierobežojumi ir atzīstami par pārmērīgiem.

Eiropas Parlamenta deputāti vērsa uzmanību dezinformācijas problemātikai Covid-19 laikā, īpaši uzsverot, ka tā ir sabiedrības veselības un drošības problēma. Tāpēc tika aktualizēts jautājums par to, ka visiem iedzīvotājiem būtu jānodrošina piekļuve precīzai un pārbaudītai informācijai. Attiecībā uz plašsaziņas līdzekļu vārda brīvību pamatprincipi ir nostiprināti arī Eiropas Savienības Pamattiesību hartā un Eiropas Cilvēktiesību konvencijā. Eiropas Savienības Pamattiesību hartas 11. pantā noteikts, ka ikvienai personai ir tiesības uz vārda brīvību. Šīs tiesības ietver uzskatu brīvību un brīvību saņemt un izplatīt informāciju vai idejas bez valsts iestāžu iejaukšanās un neatkarīgi no valstu robežām.²⁶

Neraugoties uz tiesisko regulējumu, kā arī starptautisko organizāciju ieteikumiem, pastāv procesuālas problēmas, kas saistītas ar publiskajā telpā izplatīto nepatieso ziņu bloķēšanu vai šo ziņu radīto seku novēršanu.

Nobeigums

Tiesības uz informāciju ir vienas no indivīda pamattiesībām. Jāņem vērā, ka tiesības uz informāciju aptver ne tikai tiesības brīvi

iegūt informāciju, bet arī tiesības to nodot, izplatīt un interpretēt. Tiesības uz informāciju leģitīmu iemeslu dēļ var tikt ierobežotas vai pat liegtas. Arī informācijas nodošanu, izplatīšanu un interpretāciju leģitīmu iemeslu dēļ tiesiskajā regulējumā var liegt jeb vārda brīvība nav absolūta. Daudz grūtāk ir nodrošināt šāda tiesiskā regulējuma izpildi. Informācijas iegūšana un tālāknodošana noris nepārtraukti, cilvēkiem sarunājoties, publicējot dažāda veida ziņas, fotogrāfijas sociālajos tīklos, izsakot tajos savu viedokli u. tml. Ievērojot informācijas apjomu, samērā sarežģīti ir kontrolēt informācijas plūsmu. Jāuzsver, kā kontrole nevar pārvērsties par cenzūru. Izaicinājums ir samērot indivīda tiesības uz informāciju, tiesības uz viedokļa paušanu ar aizliegumu izplatīt nepatiesas ziņas un ziņas, kas satur ierobežotas pieejamības informāciju. Tiesiskais regulējums, lai arī ir pietiekams un vispusīgs, tomēr satur pietiekami daudz ģenerālklausulu, kuru piepildīšana ar saturu ir atstāta tiesību piemērotāja ziņā. Strīdu rašanos nevajadzētu uzskatīt par negatīvu parādību vai tiesiskā regulējuma problēmu. Demokrātiskā sabiedrībā, demokrātiskā valstī tiesa ir kompetenta izšķirt strīdu, piepildot ģenerālklausulu ar saturu un dodot kādas parādības tiesisko novērtējumu. Strīdu esība kā par vārda brīvību, tā par tās ierobežojumiem, kā arī par publiskajā telpā izplatīto nepatieso ziņu bloķēšanu vai šo ziņu radīto seku novēršanu un citiem informācijas aprītes jautājumiem liecina par sabiedrības atvērtību dažādiem viedokļiem un spēcīgu tiesisko mehānismu indivīda tiesību aizsardzībai.

²⁴ Latvijas Republikas Satversme: Satversmes tiesas atziņas 2019, 148.

²⁵ Turpat, 762–763.

²⁶ Eiropas Savienības Pamattiesību harta. *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*, C 202/389. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016P/TXT&from=ES> (02.12.2020.).

Raksts tapis valsts pētījumu programmas projektā Nr. VPP-COVID-2020/1-0013: *Dzīve ar Covid-19: novērtējums par koronavīrusa izraisītās krīzes pārvarēšanu Latvijā un priekšlikumi sabiedrības noturībai nākotnē*, veicot Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrijas finansēto WP5 pētījumu *Stratēģiskā komunikācija: tiesiskās problēmas Covid-19*.

VĒRES

- Aicinājums nevilkt maskas, jo tas ir pretrunā ar Nirnbergas kodeksu (2020) Pieejams: <https://www.facebook.com/sensejs.aivis/posts/146764193824951> (02.12.2020.).
- ANO Vispārējā cilvēktiesību deklarācija. Pieejams: <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/> (02.12.2020.).
- Balodis, R.; Rudevskis, J.; Levits, E.; Briede, J. et al. (2011) *Latvijas Republikas Satversmes komentāri: VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības*. Rīga : Latvijas Vēstnesis.
- Covid-19 izsekošanas lietotnes: privātuma un datu aizsardzības nodrošināšana (2020) Pieejams: <https://www.europarl.europa.eu/news/lv/headlines/society/20200429STO78174/Covid-19-izsekosanas-lietotnes-privatuma-un-datu-aizsardzibas-nodrosinasana> (08.12.2020.).
- Eiropas Savienības Pamattiesību harta. *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*, C 202/389. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016P/TXT&from=ES> (02.12.2020.).
- Epidemioloģiskās drošības pasākumi Covid-19 infekcijas izplatības ierobežošanai: MK noteikumi Nr. 360. *Latvijas Vēstnesis* (09.06.2020.).
- Immunizing the public against misinformation (2020) Pieejams: <https://www.who.int/news-room/feature-stories/detail/immunizing-the-public-against-misinformation> (02.12.2020.).
- Kariņš: mobilā lietotne Covid-19 kontaktu apzināšanai būs papildu drošības mehānisms vīrusa ierobežošanai (2020) Pieejams: <https://www.mk.gov.lv/lv/aktualitates/karins-mobila-lietotne-Covid-19-kontaktu-apzinasanai-bus-papildu-drosibas-mehanisms> (12.12.2020.).
- Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 16.09.2006. spriedums lietā Nr. SKA-241/2009. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/judikaturas-nolemumu-arhivs-old/senata-administrativo-lietu-departaments/hronologiska-seciba/2009> (12.12.2020.).
- Latvijas Republikas Satversme. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/57980-latvijas-republikas-satversme> (13.09.2021.).
- Latvijas Republikas Satversme: Satversmes tiesas atziņas* (2019) Rīga : Latvijas Vēstnesis.
- Par ārkārtas situācijas izsludināšanu: Ministru kabineta rīkojums Nr. 103. *Latvijas Vēstnesis* (12.03.2020.).
- Plakane, I. (2004) *Cilvēktiesības: Konstitucionālās tiesības*. Rīga : Latvijas Vēstnesis.
- Privātuma politika (2020) Pieejams: <https://covid19.gov.lv/privatuma-politika> (13.09.2021.).
- Strategic Plan 2019–2021. Pieejams: <http://globalprivacyassembly.org/wp-content/uploads/2019/11/GPA-Strategic-Plan-2019-2021.pdf> (12.12.2020.).

SOCIĀLĀ SOLIDARITĀTE UN PALĪDZĪBAS SNIEGŠANA COVID-19 PANDĒMIJAS LAIKĀ

Ritma Rungule ir Rīgas Stradiņa universitātes asociētā profesore. Aizstāvējusi zinātņu kandidāta disertāciju Socioloģisko pētījumu institūtā Maskavā (1987), tā pielīdzināta Latvijas socioloģijas doktora grādam (1992). Pasniedz socioloģiju, socioloģijas teorijas un kvalitatīvās pētniecības metodes.

Silva Senkāne ir Rīgas Stradiņa universitātes docente. Aizstāvējusi zinātņu kandidāta disertāciju M. Lomonosova Maskavas Valsts universitātes Socioloģijas fakultātē (1990), tā pielīdzināta Latvijas socioloģijas doktora grādam (1992). Pasniedz biostatistiku, matemātisko statistiku, analītiskās statistikas metodes psiholoģijas pētījumos.

Diāna Kalniņa ir pabeigusi doktorantūras studijas Rīgas Stradiņa universitātes doktora studiju programmā *Komunikācijas kultūra un multimediji*, ieguvusi matemātikas maģistra grādu Latvijas Universitātē, turpat arī pedagogijas maģistra grādu un Rīgas Stradiņa universitātē – komunikācijas maģistra grādu sociālajās zinātnēs. RSU pasniedz sociālo pētījumu metodes, veselības statistiku, pētījumu datu apstrādi un analīzi, analītiskās statistikas metodes psiholoģijas pētījumos. Tirgus un sabiedriskās domas pētījumu centrā SKDS vada Tirgus un mārketinga pētījumu nodaļu.

Raksturvārdi: solidaritāte, formālā un neformālā palīdzība, darītspēja, uzticēšanās, Covid-19 pandēmija.

Ievads

Ikdienā solidaritāte attiecas uz vēlmi palīdzēt citiem vai atbalstīt grupu, pie kuras pieder, nesaņemot par to atlīdzību. Solidaritāte attiecas uz vēlēšanos ieguldīt citu cilvēku labklājībā.

Solidaritāte nozīmē, ka vienas personas vai grupas labklājība ir pozitīvi saistīta ar citas personas vai grupas labklājību. Solidāra darbība var būt vienpusēja – abpusēja; formāla – neformāla; brīvprātīga – obligāta; lokāla, nacionāla vai globāla mēroga. Solidāra attieksme

var būt balstīta emocijās (angl. *affective*) vai aprēķinā (angl. *calculating*).¹

Solidaritātes jēdzienu izmanto, lai raksturotu emocionāli un normatīvi motivētu gatavību savstarpējam atbalstam, ko ilustrē aicinājums *Viens par visiem, visi par vienu*. Solidaritāti var apskatīt deskriptīvi un normatīvi. Deskriptīvā nozīme attiecas uz saiknēm ar citiem cilvēkiem dažāda lieluma grupās. Normatīvā nozīmē solidaritāte raksturo sociālu integrāciju, uz normām balstītu sociālu kārtību pretstatā haosam un konfliktam.² Abi šie aspekti ļauj skatīt solidaritāti gan cilvēku savstarpējās attiecībās, gan sabiedrībā kopumā.

Ar solidaritāti mūsdienās saprot pilsoņu uzskatu un darbību kopumu, kas, sniedzot savstarpēju atbalstu, vērsti uz sabiedrības saliedēšanu. Ruānas Universitātes profesore Mari-Kloda Blē (*Marie-Claude Blais*) norādījusi, ka solidaritātes jēdziens palīdz pārvarēt dilemmu: kā samierināt indivīda centienus pēc brīvības ar reālajām saistībām, kas saista indivīdus sabiedrībā. Viņa raksta, ka 19. gs. beigās solidaritātes jēdziens ļāva apvienot divas pretrunīgas prasības – pēc indivīda brīvības un sociālā taisnīguma. Indivīds nezaudē brīvību solidaritātes dēļ, tajā viņš apzinās savu atbildību. M. K. Blē pievērs uzmanību tam, ka mūsdienu sabiedrībā, kur valsts gādā par pilsoņu sociālo drošību, indivīdi mazāk domā par solidaritāti ar citiem. Ja solidaritāti attiecina tikai uz palīdzību trūcīgajiem, tas neveicina visu sabiedrības locekļu kopības jūtu veidošanos un tās kopējo mērķu apzināšanos.³

Covid-19 pandēmija un tās ierobežošanas pasākumi ir mainījuši sabiedrību, indivīdu mijiedarbību un sociālo attiecību izpausmes. Sabiedrības saliedētību un solidaritāti pirms Covid-19 pandēmijas sapratām citādāk nekā ārkārtējās situācijas laikā, kad palīdzību un atbalstu viens otram varējām sniegt distancējoties un izolējoties cits no cita. Par to, kā dzīve pandēmijas laikā ietekmē sabiedrības solidaritāti, publiski izteikti dažādi, pat pretēji viedokļi. Daļa autoru uzsver, ka laikā, kad katrs domā par savu dzīvību, nevar būt ne runas par solidaritāti. Piem., itāļu filozofs

Džordžo Agambens (*Giorgio Agamben*) raksta: “Kailā dzīvība – un bailes to zaudēt – cilvēkus nevis vieno, bet gan padara aklus un nošķir.”⁴ Savukārt britu socioloģe Silvija Volbija (*Sylvia Walby*) aizstāv sociāldemokrātisko pandēmijas ierobežošanas modeli, kas balstās sabiedrības veselības pieejā, kurā tiek uzsvērts – “ja kāds ir slims, mēs visi esam potenciāli slimi” un kurā ar slimību saistītie riski un izmaksas ir kopīgi visai sabiedrībai, ne tikai indivīdam, kas ir slims.⁵ Britu filozofs Džerārds Delantijis (*Gerard Delanty*), apkopojot dažādas teorētiskās pieejas pandēmijai, atsaucas gan uz slovēņu filozofu Slavojū Žižeku (*Slavoj Žižek*), kurš apgalvojis, ka vēlme izdzīvot radis jaunas solidaritātes saites, gan uz korejiešu filozofu Pjongčolu Hanu (*Byung-Chul Han*), kurš atzinis, ka vīrusa izraisītā pandēmija veicina cilvēku nošķirtību. Arī Delantijis izsaka šaubas par to, vai sociālā distancēšanās un pašizolācija veidos alternatīvu politisko kārtību, kas balstās uz solidaritāti.⁶

Šo jautājumu – kas notiek ar solidaritāti pandēmijas laikā – vēlamies apskatīt arī šajā rakstā. Balstoties uz 2020. gada septembra aptaujā pausto iedzīvotāju viedokli, varētu teikt, ka 24,7% iedzīvotāju uzskata, ka savstarpējā solidaritāte / izpalīdzība ir palielinājusies, 54,1% uzskata, ka tā palikusi nemainīga, 12,0% atzīst, ka tā samazinājusies, bet 9,1% nav devuši atbildi. Tomēr, lai solidaritāte nepaliktu tikai lozunga vai principa līmenī, apskatījam solidaritātes izpausmes veidus – palīdzības saņemšanu un sniegšanu, solidaritāti saistībā ar individuāliem un sociāliem ietekmējošiem faktoriem.

Analīzi balstījām uz iedzīvotāju aptauju programmā *Dzīve ar Covid-19* (VPP-COVID-2020/1-0013). Latvijas iedzīvotāju viedokļi par Covid-19 izraisītajām dzīvesveida izmaiņām tika noskaidroti pētījumu centra SKDS aptaujā 2020. gada septembra beigās. Aptaujā tika intervēti 1003 respondenti. Šajā rakstā sociāldemogrāfisko pazīmju atšķirības raksturotas tikai tad, ja tās ir statistiski nozīmīgas $p = 0,05$. Salīdzinājumam izmantoti projekta *INTERFRAME* ietvaros SKDS 2019. gada

¹ Beer, Koster 2009.

² Laitinen, Pessi 2014.

³ Ble 2018.

⁴ Agambens 2020.

⁵ Walby 2021.

⁶ Delanty 2020.

novembrī ($N = 1014$) un 2013. gada oktobrī ($N = 1000$) veikto aptauju dati.

Savstarpējā palīdzība

Paļaušanās uz palīdzību

Latvijas iedzīvotāji galvenokārt paļaujas uz trīs atbalsta sistēmām, nonākot finansiālās grūtībās: ģimenes locekļu un radnieku atbalsts; personiskie uzkrājumi, īpašumi; kā arī valsts sociālās apdrošināšanas sistēma. Šāds sadalījums iezīmējas jau sociālekonomiskās krīzes seku izpētē 2013. gadā. Savukārt 2019. gada rudenī veiktā aptauja liecina, ka šāds sadalījums raksturīgs ne tikai krīzes situācijām, bet iedzīvotājiem kopumā, un atklāj viņu paļaušanos uz palīdzību grūtā brīdī. Salīdzinot pagadiem, iezīmējas šādas tendences: pieaug iedzīvotāju daļa, kas paļaujas uz personiskiem uzkrājumiem, bet samazinās iedzīvotāju daļa, kas paļaujas uz pašvaldību sniegto atbalstu, kā arī sabiedrisku, starptautisku un reliģisku organizāciju atbalstu.

Palīdzība un atbalsts, ko cilvēki var saņemt krīzes situācijā, nāk no dažādiem avotiem. Nav tā, ka valsts un pašvaldību atbalsts tiek uzskatīts par vienīgo un galveno. Lielākā daļa iedzīvotāju uzskata, ka krīzes situācijā visdrošāk ir paļauties uz ģimenes locekļu un radnieku atbalstu (61,1%) un personiskiem uzkrājumiem, īpašumiem (57,3%). Uz šo atbalstu vairāk

paļaujas strādājošie nekā nestrādājošie, kā arī vairāk latvieši nekā citu tautību iedzīvotāji. Uz valsts sociālās apdrošināšanas sistēmu paļaujas 36,4%, vairāk uz to paļaujas nestrādājošie un pensionāri. Uz draugu, kaimiņu, kolēģu palīdzību kopumā paļaujas 17,6%, vairāk rīdžinieki (21,7%) nekā citu pilsētu iedzīvotāji (12,5%). Savukārt uz pašvaldību sniegto atbalstu kopumā paļaujas 8,5%, mazāk Rīgā (3,9%), vairāk citās pilsētās (11,3%) un laukos (10,5%). Tādi, kas uzskata, ka ne uz ko nevar paļauties, ir 13,3%, salīdzinoši mazāk starp latviešiem (10,8%) nekā starp citu tautību iedzīvotājiem (16,5%). Vairāk tādu ir citās pilsētās (17,6%) nekā Rīgā (9,2%).

Varam secināt, ka iedzīvotāji vairāk paļaujas uz ģimenes locekļu un radnieku atbalstu, tātad tuvāko loku, paši uz saviem resursiem un valsts sociālās apdrošināšanas sistēmu. Pandēmijas ierobežošanas pasākumi ar distancēšanos un pašizolāciju vairāk skāra tieši tuvāko loku un apgrūtināja ģimenes un radnieku savstarpējā atbalsta sniegšanu. Par to liecina arī aptaujas dati.

Saņemtā un sniegtā palīdzība

Iedzīvotāju paļaušanās uz dažādiem palīdzības veidiem un avotiem atšķiras no reāli saņemtās palīdzības. Paļaušanās uz palīdzību ir vairāk hipotētiska, bet nonākšana grūtībās prasa reālu atbalstu un palīdzību. Covid-19

1. tabula. Paļaušanās krīzes situācijā: uz kurām atbalsta sistēmām ir visdrošāk paļauties (%)

	Covid-19 2020. g. sept. $N = 1003$	Pirms Covid-19 2019. g. okt. $N = 1014$	Sociālekonom. krīze 2013. g. okt. $N = 1000$
Ģimenes locekļu, radnieku atbalsts	61,1	70,8	61,1
Draugu, kaimiņu, kolēģu palīdzība	16,7	Netika uzdots	Netika uzdots
Personiskie uzkrājumi, īpašumi	57,3	54,7	51,1
Valsts sociālās apdrošināšanas sistēma	36,4	39,3	32,4
Pašvaldību sniegtais atbalsts	8,5	13,4	16,2
Savs uzņēmums, bizness	3,9	Netika uzdots	Netika uzdots
Sabiedrisku, starptautisku un reliģisku organizāciju atbalsts	5,2	9,1	13,7
Ne uz ko nevar paļauties	13,3	12,7	16,0

2. tabula. Palīdzība citiem cilvēkiem
(arī no organizācijām saņemtā un organizāciju sniegtā) (N = 1003)

Saņēma palīdzību	Sniedza palīdzību
Saņēma no citiem cilvēkiem – 5,9%	Sniedza citiem cilvēkiem – 7,8%
Saņēma no organizācijām – 1,6%	Sniedza organizāciju ietvaros – 0,8%
No ziedojumiem – 0,3%	Ziedoja – 2,6%
Nesaņēma – 88,4%	Nesniedza – 84,9%
Nesniedza konkrētu atbildi – 3,8%	Nesniedza konkrētu atbildi – 3,9%

pandēmijas laikā varam runāt par formālo (valsts un pašvaldību institūciju sniegto) un neformālo (iedzīvotāju savstarpējo un no nevalstiskām organizācijām saņemto) palīdzību.

Kā liecina iedzīvotāju aptaujas dati, 2020. gada septembrī ar likumu noteiktos pabalstus ārkārtējās situācijas laikā un pēc tās bija saņēmis 31,1% aptaujāto iedzīvotāju. Te ieskaitīti gan īpašie pabalsti, kas saistīti ar ekonomiskās darbības ierobežojumiem pandēmijas laikā (piem., dīkstāves pabalsts), gan pabalsti, kas tika piešķirti gan pirms pandēmijas, gan pandēmijas laikā (piem., bezdarbnieka pabalsts), gan brīvpusdienu kompensācija skolēniem attālināto mācību laikā; netika nošķirti arī valsts un pašvaldības piešķirtie pabalsti.

Palīdzību no citiem cilvēkiem saņēmuši 5,9%, snieguši 7,8% iedzīvotāju. Lai arī runājam par nelieliem procentiem, tomēr redzam, ka sniedzēju daļa ir nedaudz lielāka nekā saņēmēju daļa.

Salīdzinot formālo un neformālo palīdzību saņēmušo iedzīvotāju daļu, redzam, ka ievērojami lielāka iedzīvotāju daļa saņēmusi ar likumu noteikto palīdzību nekā savstarpējo palīdzību. To var skaidrot ar pandēmijas ierobežošanas pasākumu būtību – distancēšanos no citiem.

Aptaujā tika uzdots arī atklātais jautājums: “Vai Jums bija nepieciešama palīdzība ārkārtējās situācijas laikā, kuru Jūs nesaņēmtāt? Kāda?” Uz šo jautājumu atbildēja 36 respondenti. Lielākā daļa atbilžu (15) ir par finansiālas palīdzības nepieciešamību, cilvēki minējuši īslaicīgu naudas pabalstu, pabalstu algas apmērā, arī “normālas algas virs 700 eiro”. Daži (5) bija minējuši dīkstāves pabalsta nesaņemšanu, kā arī to, ka, bankrotējot uzņēmumam, kurā cilvēks strādājis, nav saņemta nekāda palīdzība. Bažas tika izteiktas par medicīnas pakalpojumu

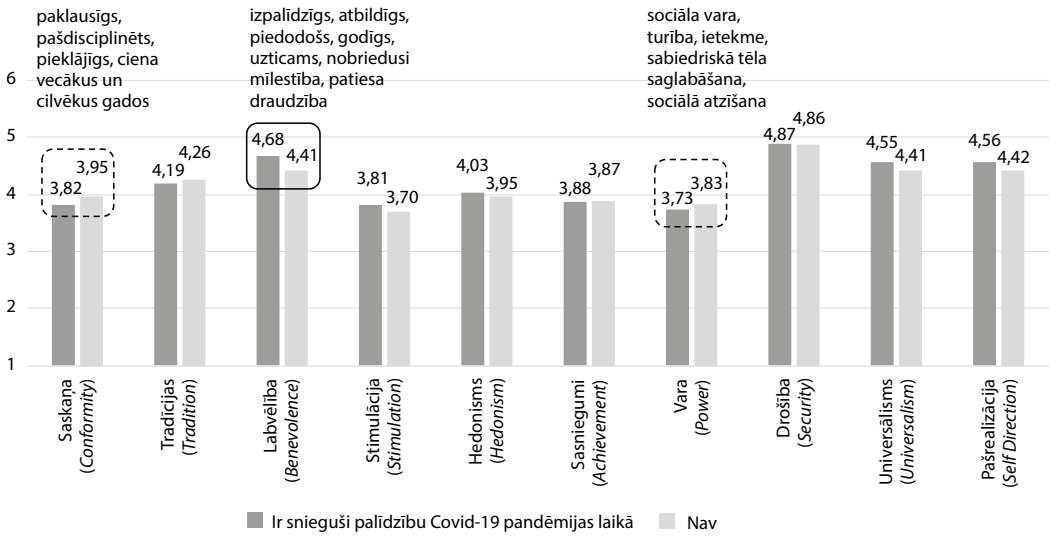
pieejamību (5): “uztraucos par savu veselību, baidījos, ka aizvērs poliklīnikas”, bija atlikta operācija, atliktas vizītes pie ārsta, liegums apmeklēt radniekus slimnīcā. Dažiem (4) bija nepieciešama pārtika, pārtikas pakas, brīvpusdienas. Vēl cilvēki bija norādījuši uz emocionālo spriedzi un psihologa pakalpojumu nepieciešamību (3), piem., “man sākās depresija, un es biju pilnīgi viens un izolēts, tas bija murgs”, “emocionālā spriedze bija sākumā, nebija, ar ko parunāt”. Vēl bija nepieciešama šāda palīdzība: jurista konsultācija, zaudējot darbu; komunālo maksājumu samazināšana; “palīgīdzekļi darbā: dezinfektori, kuri nekaitē rokām, ērtas maskas, tās, kuras tika iedotas, ir neērtas”.

Kas ir tie, kas snieguši palīdzību citiem pandēmijas laikā? Aptaujas dati liecina, ka to vairāk darījuši cilvēki vecumā no 25 līdz 34 gadiem, ģimenes ar bērniem vecumā līdz 18 gadiem, strādājošie un publiskā sektorā nodarbinātie, cilvēki ar vidēji augstiem personīgiem ienākumiem. Personisko ienākumu lielums nav noteicošais palīdzības sniedzēju raksturojumā: ienākumu amplitūda no zemiem līdz ļoti augstiem ienākumiem daudz lielāka ir palīdzību nesniegušo vidū.

Balstoties uz Šaloma Švarca vērtību izpētes metodoloģiju⁷, var konstatēt atšķirības palīdzības sniedzēju un nesniedzēju vērtībās. Š. Švarcs izšķīris desmit pamatvērtības, kas raksturo cilvēku motivāciju: pašrealizācija, stimulācija, hedonisms, sasniegumi, vara, drošība, saskaņa / konformitāte, tradīcijas, labvēlība un universālisms (šajā rakstā tiek izmantots Ievas Dzalbes Švarca vērtību tulkojums latviešu valodā)⁸. Aptaujas anketā tiek doti dažādu

⁷ Schwarz 2013.

⁸ Dzalbe 2015.

1. attēls. Vērtību salīdzinājums palīdzības sniedzēju un nesniedzēju grupā

cilvēku raksturojumi ($N = 21$). Piem., viens no vērtības “sasniegumi” raksturojumiem: “Viņam/ai ir svarīgi parādīt savas spējas. Viņš/ viņa vēlas, lai cilvēki apbrīno to, ko viņš/a dara.” Katram anketā dotajam raksturojumam respondentiem jānovērtē līdzības pakāpe sešu punktu skalā – no “nepavisam nav līdzīgs man” līdz “ļoti līdzīgs man”. Vērtību skaitlisko izteiksmi veido vidējais aritmētiskais iepriekš aprakstītajā skalā. Salīdzinot palīdzības sniedzēju un nesniedzēju vērtības, redzams, ka palīdzības sniedzējiem raksturīgāka labvēlības vērtība, savukārt nesniedzējiem – saskaņas / konformitātes un varas vērtība. Tātad palīdzības sniedzējiem raksturīga mazāka orientēšanās uz savu personīgo interešu īstenošanu, gatavība ierobežot savas intereses, rūpēties par citu labklājību, mazākas rūpes par savu sociālo pārākumu, statusu, prestižu vai varu pār citiem cilvēkiem, mazāka konformitāte sociālo normu ievērošanā.

Covid-19 pandēmijas laikā saņemtās un sniegtās palīdzības raksturojums dod priekšstatu par faktiskām izpausmēm. No tā grūti veikt plašākus vispārinājumus. Tāpēc pievēršam uzmanību, mūsdiā, ar solidaritāti saistītiem aspektiem: indivīda paša iespējām un

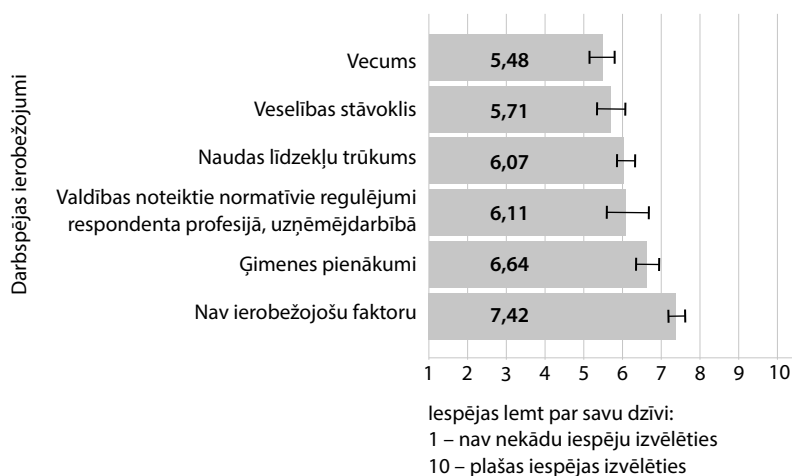
savstarpējās uzticēšanās līmenim. Ja runājam par palīdzību, tad tā drīzāk ir savstarpēja – tie, kas var, palīdz tiem, kam palīdzība ir nepieciešama, nevis vispārēja. Dati liecina, ka sabiedrībā ne pārāk labi darbojas princips “bagātie palīdz nabadzīgajiem”, tāpēc materiālo resursu vietā pievēršam uzmanību indivīdu darītspējai. Uzticēšanās nepieciešama, lai sadarbotos cits ar citu.

Solidaritāti ietekmējošie faktori: indivīda darītspēja un savstarpējā uzticēšanās

Ja runājam par solidaritāti kā savstarpēju palīdzību, tad svarīgi ņemt vērā individuālās iespējas palīdzēt un paļaušanos uz palīdzību, gatavību to pieņemt. Šo aspektu raksturošanai apskatīsim divus jēdzienus – darītspēja un savstarpējā uzticēšanās.

Darītspēja

Darītspējas (*capability*) pieeju izstrādā Amartija Sens (*Amartya Sen*) 20. gs. 80. gados. Labklājības un attīstības mērķi tiek izteikti kā cilvēku iespējas funkcionēt; t. i., viņi dara, ko vēlas, un ir tie, kas vēlas būt. Ir svarīgi, lai

2. attēls. Lemtspējas novērtējums atšķirībā no darītspēju ierobežojošiem faktoriem

cilvēkiem būtu brīvība jeb iespējas dzīvot tādu dzīvi, kādu viņi vēlas. Šī pieeja vērtē rīcībpolitikas pēc to ietekmes uz cilvēku iespējām. Piem., tā skaidro, vai cilvēki ir veseli un vai ir pietiekoši daudz resursu šīs spējas uzturēšanai.⁹

Balstoties uz darītspējas/-u pieeju, labklājības un attīstības mērķi ir saistāmi ar cilvēka spējām funkcionēt, tās ir viņu iespējas veikt darbības un aktivitātes, ko viņi vēlas. Funkcionēšana ietver būšanu un darišanu (*beings and doings*), kas kopā dzīvi padara vērtīgu. Spējas attiecas uz funkcionēšanas potenciālu. Ir atšķirība starp realizēto funkcionēšanu un spējām kā iespējamu funkcionēšanu, kur svarīga ir cilvēka izvēle. Svarīgi ir, ka cilvēkiem ir brīvība izvēlēties dzīvot dzīvi, kādu tie vēlas.

Šī A. Sena izstrādātā pieeja vairāk tiek izmantota kā teorētisks pamatojums dzīves kvalitātes pētījumos. Piem., darītspējas principi ir tautas attīstības (*human development*) koncepcijas pamatā. Cilvēka / tautas attīstība (*human development*) vērsta uz cilvēku dzīves kvalitātes uzlabošanu, atzīstot, ka ekonomikas attīstība vien automātiski nenoved pie labklājības visiem, ienākumu pieaugums var būt labklājības sasniegšanas līdzeklis, bet ne mērķis pats par sevi. Dot cilvēkiem brīvību izvēlēties

dzīvi, kādu viņi vēlas, – attīstīt cilvēku spējas un dot iespējas tās izmantot.

Darītspēju ir vieglāk teorētiski aprakstīt nekā praktiski izpētīt, jo tas, ko cilvēki dara un kas viņi ir (A. Sena formulējums), liekas pats par sevi saprotams, un cilvēki nav pieraduši par to runāt, tāpat kā nerunā par gaisu, ko elpo, un par savām ikdienas darbībām. Tāpēc, lai noskaidrotu Latvijas iedzīvotāju darītspēju, 2020. gada septembrī programmas *Dzīve ar Covid-19* iedzīvotāju aptaujā tika uzdoti divi jautājumi darītspējas raksturošanai: par ierobežojumiem, kas neļauj cilvēkiem darīt to, ko viņi vēlētos, kā arī par lemtspēju – “Dažiem cilvēkiem šķiet, ka viņi paši nosaka savu dzīvi, savukārt citiem šķiet, ka viņi paši nevar reāli ietekmēt to, kas ar viņiem notiek. Lūdzu, izmantojot skalu no viens līdz desmit, pasakiet, kā Jūs vērtējat savas iespējas pašam/-ai brīvi lemt par savu dzīvi, ja 1 nozīmē – nav nekādu iespēju izvēlēties, bet 10 – plašas izvēles iespējas!”

Darītspējas ierobežojumi ir saistīti ar savu iespēju lemt un izvēlēties vērtējumu. Lielā mērā iespējas izvēlēties un pašam lemt par savu dzīvi ierobežo vecums, veselības stāvoklis, naudas līdzekļu trūkums un birokrātisku ierobežojumu pastāvēšana (pēc ANOVA un *Games-Hovell* testa šo faktoru starpā statistiski nozīmīgas atšķirības nav novērojamas). Ģimenes pienākumi, salīdzinot ar citiem

⁹ Robeyns 2005.

ierobežojumiem, mazāk traucē pašam lemt par savu dzīvi.

Sociālās politikas uzdevums būtu stiprināt iedzīvotāju darītspēju. Tas nozīmē mazināt ierobežojošo faktoru ietekmi un veicināt iedzīvotāju aktivitāti. Protams, iedzīvotāju novecošanu un tās sekas nespēs likvidēt pat visideālākā sociālā politika, tomēr, rūpējoties par veco cilvēku dzīves kvalitāti un veicinot viņu aktivitāti, iespējams mazināt vecuma ierobežojošo ietekmi uz darītspēju. Saistībā ar solidaritāti varam pieņemt, ka tie, kuru darītspēja ir lielāka, var palīdzēt iedzīvotājiem ar darītspējas ierobežojumiem.

Savstarpēja uzticēšanās/paļaušanās

Palīdzības saņemšana un sniegšana nozīmē savstarpēju sadarbību – starp indivīdiem, kā arī starp indivīdiem un valsts institūcijām. Lai sadarbotos, nepieciešama savstarpēja uzticēšanās un paļaušanās citam uz citu. Nepieciešama paļāvība, ka krīzes situācijā būs kam palūgt palīdzību un to varēs arī saņemt. Indivīda un valsts attiecībās šo paļāvību garantē institucionālā kārtība – likumi un noteikumi, kas nosaka, kādu palīdzību krīzes situācijās un citos gadījumos varam saņemt. Arī indivīdu savstarpējās attiecībās to nosaka sociālās normas, taču tās var atšķirties dažādās sociālās grupās.

Ja runājam par savstarpēju uzticēšanos, tad šie rādītāji Latvijas sabiedrībā ir zemi. Ne velti viens no Nacionālā attīstības plāna (NAP) stratēģiskajiem mērķiem ir sociālās uzticēšanās paaugstināšana. Aptaujas dati (SKDS, 2020. g. sept.) liecina, ka atšķiras uzticēšanās rādītāji cilvēku vairākumam un pazīstamiem cilvēkiem. Vērtējot skalā no 1 (nevar uzticēties) līdz 10 (var uzticēties), vidējais vērtējums attiecībā uz visiem cilvēkiem ir 5,07, bet attiecībā uz pazīstamiem cilvēkiem – 6,85. Salīdzinājumam: NAP 2027 plānots, ka savstarpējā uzticēšanās pārsniegs 7 punktus.¹⁰

Pētījumi liecina, ka uzticēšanās ir svarīga gan attiecībā uz valsts nodrošināto sociālo palīdzību, gan attiecībā uz indivīdu savstarpējo palīdzību. Somu pētnieki Juho Sāri (*Saari*) un Anne Birgita Pesi (*Pessi*) pētījuši iedzīvotāju attieksmi pret solidaritāti kā palīdzību citiem.

Viņi noskaidrojuši sociālā kapitāla lomu solidaritātes izpausmēs: sasaistošās (*bonding*) sociālās saites veido solidaritāti starp līdzīgiem indivīdiem, bet savienojošās (*bridging*) sociālās saites veido solidaritāti starp vairāk atšķirīgiem indivīdiem. Savienojošais sociālais kapitāls ir būtisks vispārējās sociālās solidaritātes veidošanā. Autori apgalvo, ka labklājības valsts un tuvās saites ģimenes un draugu lokā ir divas galvenās solidaritātes izpausmes mūdienu Eiropā. Jo lielāka cilvēku paļaušanās uz institūcijām, jo vairāk viņi pauž rūpes par palīdzību citiem. Valstis ar stipru publisko sektoru savstarpējā uzticēšanās ir lielāka – vienlīdzība veicina uzticēšanos.¹¹ Tāpēc nevaram iepriekš apskatītās iedzīvotāju “drošības sistēmas” pretstatīt vienu otrai, bet uz tām jāskatās ka savstarpēji saistītām – stiprinot indivīdu darītspēju, var veicināt savstarpējo uzticēšanos un sadarbību gan tuvākajā lokā, gan sabiedrības mērogā.

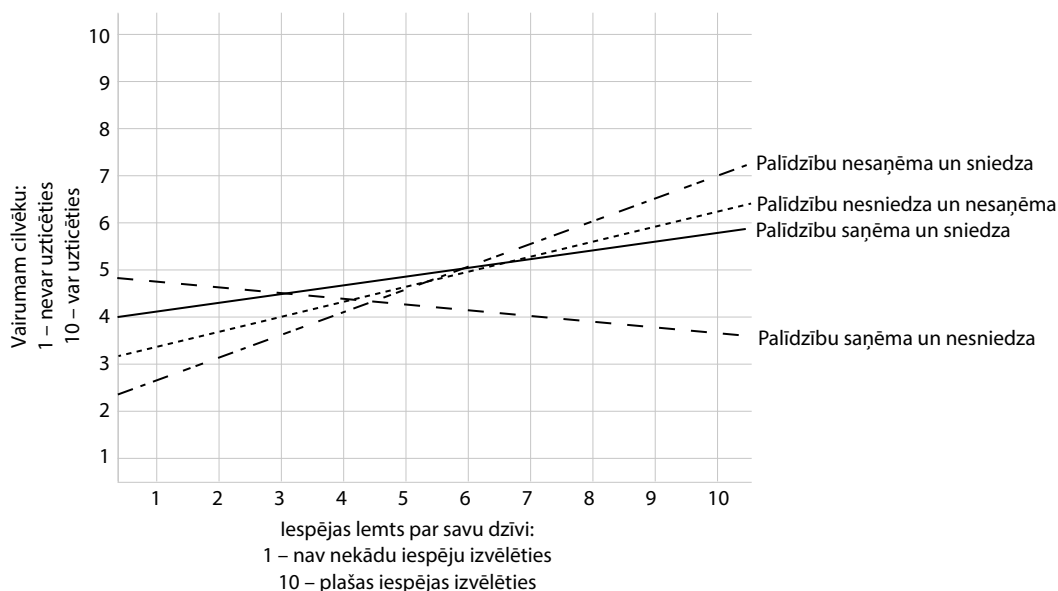
Indivīdu lemtspējas par savu dzīvi vērtējums veido pozitīvu korelāciju ar uzticēšanās rādītājiem: jo augstāks lemtspējas par savu dzīvi vērtējums, jo augstāks uzticēšanās rādītājs, tas attiecas kā uz uzticēšanos tuvāko cilvēku lokam, tā arī uz uzticēšanos vairumam cilvēku (attieci $r_s = 0,297$ un $r_s = 0,292$).

Saistībā ar palīdzības sniegšanu un saņemšanu var izšķirt četras kategorijas: paši sniedza un saņēma palīdzību no citiem, sniedza un nesaņēma, nesniedza un saņēma, nesniedza un nesaņēma. Lielākā daļa iedzīvotāju pieder pie kategorijas, kas nesniedza un nesaņēma palīdzību. Taču, ja skatāmies korelācijas starp lemtspēju par savu dzīvi ar uzticēšanos vairākumam cilvēku katrai no šīm kategorijām, tad būtiski atšķiras tie, kuri paši palīdzību nesniedza, bet saņēma to no citiem (3. attēls). Atbilstoši paši sniedza un saņēma palīdzību no citiem $R^2 \text{ Linear} = 0,057$, sniedza un nesaņēma $R^2 \text{ Linear} = 0,254$, nesniedza un saņēma $R^2 \text{ Linear} = 0,014$, nesniedza un nesaņēma $R^2 \text{ Linear} = 0,107$.

Ja citām kategorijām vairāk vai mazāk iezīmējas jau minētā korelācija – lielāka lemtspēja saistīta ar augstāku uzticēšanos, tad tiem, kas paši nesniedza palīdzību, bet to saņēma,

¹⁰ Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2021.–2027. gadam.

¹¹ Saari, Pessi 2014.

3. attēls. Korelācijas starp lemtspēju par savu dzīvi, uzticēšanos cilvēku vairākumam un palīdzības sniegšanu un saņemšanu

mazāka lemtspēja saistīta ar lielāku uzticēšanos, bet lielāka lemtspēja savukārt – ar mazāku uzticēšanos. Var secināt, ka cilvēki, kuru lemtspēja ir ierobežota, saņemot palīdzību, vairāk atzīst uzticēšanos citiem cilvēkiem nekā tie, kuru lemtspēja ir mazāk ierobežota; pēdējie, lai arī saņem palīdzību, tomēr uzticas mazāk. Iespējams, ka tas attiecināms uz gadījumiem, kad palīdzība “pienākas” pēc formāliem kritērijiem, un ka saņēmēji tajā mazāk saskata sabiedrības solidaritātes izpausmi.

Solidaritātes veidi

Attieksme pret solidaritāti kā palīdzību citiem saistīta ar sabiedrības vērtībām. Balstoties uz Eiropas sociālā pētījuma (ESS) datu analīzi, M. Paskova parādījusi, ka egalitārākās sabiedrībās solidaritāte vairāk tiek pieņemta kā norma un ka tādēļ palīdzība citiem mazāk tiek novērtēta un saistīta ar palīdzības sniedzēja reputāciju, nekā tas ir mazāk egalitārās sabiedrībās.¹² Iespējams, ka šī atziņa jāņem vērā,

arī dziļāk pētīt attieksmes pret solidaritāti Latvijas sabiedrībā, jo padomju laikā veidotais “vienlīdzīgas” sabiedrības tēls vēl ir daudzu iedzīvotāju atmiņā.

Balstoties uz mūsu aptaujas datiem, varam tikai konstatēt, ka dažādās sociāldemogrāfiskās grupās attieksme pret solidaritāti atšķiras. Var teikt, ka Latvijas sabiedrībā nav vienotas izpratnes par solidaritāti. Faktoranalīze ļauj izšķirt četrus solidaritātes veidus, ko nosaucām: normatīvā solidaritāte, turīgo-maznodrošināto solidaritāte, solidaritāte ar visiem, ģimenes solidaritāte.

Faktoranalīze ir matemātiska procedūra, ar kuras palīdzību var strukturēt lielāku skaitu mērījumu pēc to kombinācijām. Lai interpretētu faktoranalīzes rezultātus, ņem vērā dominējošās kombinācijas. Faktoranalīze parāda apgalvojumu kopuma slēpto (latento) struktūru, t. i., tā sauktos faktoros¹³. Šajā pētījumā no sākotnējiem 13 izteikumiem par dažādiem solidaritātes aspektiem tika iegūti četri solidaritātes faktori, ko interpretējam kā solidaritātes veidus.

¹² Paskov 2016.

¹³ Field 2018.

3. tabula. Skalas *Solidaritātes veids* izpētošās faktoru analīzes rezultāti

Skalas apgalvojumi ("Cik lielā mērā Jūs piekrītat vai nepiekrītat katram no šiem apgalvojumiem?")	Faktoru svāri				h ²
	F1	F2	F3	F4	
Tiem radiem, kas ir turīgāki, būtu jāpalīdz radiem, kas nav tik pārtikuši	0,887	0,073	0,058	0,117	0,810
Tiem, kas ir turīgāki, būtu jāpalīdz draugiem, kas nav tik pārtikuši	0,878	0,071	0,098	-0,011	0,786
Ir pieļaujams veidot draudzību ar cilvēkiem tikai tāpēc, ka Jūs zināt, ka viņi var būt Jums noderīgi	0,515	0,185	-0,101	-0,381	0,454
Biznesā un politikā var sadarboties tikai ar partneriem, kurus personiski pazīsti jau vairākus gadus	0,174	0,737	-0,072	-0,029	0,580
Ja grupas locekļiem ir daudz atšķirīgu viedokļu, tad šāda grupa nevar ilgstoši pastāvēt	-0,012	0,722	0,021	0,092	0,531
Biznesā un politikā cilvēki var sadarboties tikai tad, ja viņus uzrauga un lēmumus pieņem stingrs līderis	0,104	0,719	-0,096	0,051	0,540
Visi cilvēki ir iedalāmi divās kategorijās: tie, kas atbalsta taisnīgumu, un tie, kas neatbalsta	-0,037	0,656	0,149	0,135	0,472
Cilvēki lielākoties ir izpalīdzīgi / gatavi sniegt atbalstu citiem	0,065	-0,005	0,819	0,002	0,675
Cilvēkiem kopumā var uzticēties	0,039	-0,028	0,749	-0,223	0,614
Esmu gatavs sniegt palīdzību citiem cilvēkiem, nesaņemot par to maksu vai pateicību	0,042	0,044	0,660	0,283	0,519
Nekad nenāk par ļaunu būt piesardzīgam attiecībā ar citiem cilvēkiem	-0,118	0,103	-0,088	0,653	0,458
Vispirms jāparūpējas par sevi un savu ģimeni un tikai tad jāpalīdz citiem cilvēkiem	0,103	0,167	0,026	0,600	0,400
Pieaugušiem bērniem ir pienākums rūpēties par saviem vecākiem vecumdienās	0,470	-0,103	0,263	0,482	0,533
Īpašvērtība pēc rotācijas	2,119	2,109	1,805	1,337	-
% no dispersijas	16,304	16,220	13,884	10,287	56,694

Piezīme. $N = 1003$. Treknrakstā attēlots faktoru svārs virs 0,40. Faktori iegūti ar galveno komponentu metodi (*Principal Component Analysis*), piemērojot varimaksa rotāciju ar Kaizera normalizāciju. F1 – turīgo un maznodrošināto solidaritāte; F2 – normatīvā solidaritāte; F3 – solidaritāte ar visiem; F4 – ģimenes solidaritāte.

Turīgo un maznodrošināto solidaritāte (1) balstīta uz uzskatiem, ka turīgāko radnieku un draugu pienākums ir palīdzēt mazāk turīgiem. Šāds skatījums vairāk saistīts ar viena cilvēka mājsaimniecībām, bezdarbniekiem, nestrādājošiem iedzīvotājiem, respondentiem ar zemiem ienākumiem mājsaimniecībā. Mazāk

saistīta šī tipa solidaritāte ir ar divu cilvēku mājsaimniecībām, precētajiem vai ar partneri dzīvojošiem un ar strādājošiem.¹⁴

¹⁴ Raksturojums balstīts uz kvartiļu grupu salīdzinājumu.

Normatīvā solidaritāte (2) balstās uz stingri noteiktu sociālo kārtību, pakļaušanos vienotām normām, tā var būt stingra līdera noteikta, iespējama nelielā cilvēku lokā. Šāds skatījums vairāk saistīts ar zemiem mājsaimniecības ienākumiem, zemiem personiskiem ienākumiem, dzīvošanu Latgalē, dzīvošanu laukos. Mazāk saistīts ar augstāko izglītību un dzīvošanu Rīgā.

Solidaritāte ar visiem (3) iziet ārpus radnieku un tuvāko cilvēku loka, saistīta ar uzticēšanos citiem cilvēkiem. Šāds skatījums vairāk raksturīgs sievietēm, respondentiem ar augstāko izglītību, speciālistiem, ierēdņiem, kas nestrādā fizisku darbu, cilvēkiem ar vidēji augstiem personīgiem ienākumiem, retāk raksturīgs respondentiem ar vidējo un vidējo profesionālo izglītību, strādniekiem, kas strādā fizisku darbu, tiem, kam ir savs uzņēmums vai individuālais darbs, cilvēkiem ar zemiem ienākumiem ģimenē, arī vidējiem personīgiem ienākumiem, kā arī Zemgalē dzīvojošiem.

Ģimenes solidaritāte (4) pirmajā vietā liek rūpes par sevi un savu ģimeni, ļauj uz starppaaudžu solidaritāti ģimenē. Šāds skatījums ir vairāk izteikts vecumgrupā no 45 līdz 54 gadiem, ar vidēji augstiem ienākumiem, Rīgā un Vidzemē dzīvojošiem. Mazāk izteikts tiem, kas šķirušies vai nedzīvo kopā ar vīru / sievu, divu un trīs cilvēku mājsaimniecībās, speciālistiem un ierēdņiem, cilvēkiem ar vidēji zemiem personīgiem ienākumiem, Zemgalē un Latgalē, kā arī citās pilsētās dzīvojošiem.

Nobeigums

Solidaritāte pandēmijas laikā ir sarežģīta tēma. Par to liecina gan ievadā minēto autoru dažādie uzskati, gan šajā rakstā analizētie Latvijas iedzīvotāju aptaujas dati. Raksta sākumā minētais iedzīvotāju vērtējums par savstarpējās solidaritātes / izpalīdzības izmaiņām pandēmijas laikā lielu skaidrību nedod, jo vairāk nekā puse aptaujāto iedzīvotāju uzskata, ka tā nav mainījusies, taču vairāk ir to, kas uzskata, ka solidaritāte ir palielinājusies, nekā to, kas atzīst, ka pandēmijas laikā tā ir mazinājusies.

Latvijas iedzīvotājiem raksturīgi krīžu laikos vairāk ļaunies uz sevi un tuvāko cilvēku

loku, ģimenes un radnieku atbalsts tiek uzskatīts par svarīgāko. Šajā Covid-19 izraisītajā krīzē pandēmijas ierobežošanas pasākumi izmainīja savstarpējās palīdzības principus tuvāko cilvēku lokā – palīdzēt cits citam varējām izolējoties un distancējoties. Tāpēc lielākā iedzīvotāju daļa saņēma valsts un pašvaldību sniegto, nevis savstarpēji tuvāko un citu cilvēku sniegto palīdzību.

Savstarpējās palīdzības sniegšana mazāk saistīta ar ienākumu līmeni, taču datu analīze parāda atšķirības palīdzības sniedzēju un nesniedzēju vērtībās. Jāņem vērā arī, ka materiālā palīdzība pandēmijas laikā ne vienmēr bija pati nepieciešamākā.

Solidaritātes sabiedrības mērogā priekšnoteikums ir savstarpēja uzticēšanās. Latvijas iedzīvotāji vairāk uzticas tuvāko cilvēku lokam, tāpēc arī solidaritātes principi vairāk tiek attiecināti uz ģimeni un pazīstamiem cilvēkiem.

Aptaujas datu analīze liecina, ka uzticēšanās citiem cilvēkiem ir saistīta ar indivīda darītspēju, viņa iespējām izvēlēties, ko darīt, un pašam pieņemt lēmumus. Cilvēki, kuru darītspēja ir lielāka, vairāk uzticas citiem. Var pieņemt, ka, stiprinot indivīdu darītspēju, var palielināt uzticēšanos cilvēkiem, tā veicinot arī solidaritāti sabiedrības mērogā.

Jāatzīst, ka padomju laikā veidotais priekšstats par solidaritāti vēl reizēm mēdz izpausties arī šodienas skatījumā. Raksta sākumā minētais solidaritātes princips *Viens par visiem, visi par vienu* tajā laikā darbojās kā *Viens (valsts) par visiem, visi par vienu (valsti)*, padomju valsts centās nodrošināt gan "vienlīdzību", gan "solidaritāti". Turpinot šādi domāt, uzticēšanās citiem cilvēkiem nemaz nav nepieciešama, katrs var solidarizēties ar sev tuvākajiem un saņemt palīdzību, kas "pienākas", no valsts. Tā sanāk, ka palīdzība tiek sniegta, bet solidaritātes nav.

Pandēmijas laiks piespieda neuzticēties citiem, izolēties, distancēties, tā ļaujot piedzīvot to sabiedrības modeli, uz kuru pakāpeniski virzāmies. Vai mēs to vēlamies? Dzejniece Inese Zandere uzskata, ka jāmeklē risinājums: "Bet šobrīd man ir sajūta, ka indivīds ir atbrīvots no tautas tik lielā mērā, ka šajā procesā esam nonākuši līdz zināmam kritiskajam punktam,

kurā šis indivīds var vienkārši pazust. Viņš kļūst nepiesaistīts, neatbalstīts un vārģs. Tāpēc vajadzētu iet uz pretējo – nonākt pie kādas kopējas apziņas. Un nevis tikai šaurā izpratnē, tajā, ko mēs dēvējam par burbuļiem, ne tikai domubiedru lokā, bet pie kaut kā tāda, uz ko var balstīt plašāku vienotību. [...] Ir jāatrod vai jāatjauno mehānisms, kā indivīdi sadarbojoties

var justies kā kaut kas lielāks, nekā tikai katrs atsevišķi.”¹⁵

Raksts sagatavots ar valsts pētījumu programmas *Dzīve ar Covid-19* (VPP-COVID-2020/1-0013) atbalstu.

¹⁵ Madris 2021.

VĒRES

- Agambens, D. (2020) Brīvības upuris. *Rīgas Laiks*. Pieejams: <https://www.rigaslaiks.lv/blogi/brivibas-upuris-20194> (08.06.2021.).
- Beer, P.; Koster, F. (2009) *Sticking Together or Falling Apart: Solidarity in an Era of Individualization and Globalization*. Amsterdam : Amsterdam University Press.
- Ble, M.-K. (2018) Solidarity. *Sociologiķeskie issledovanija/Sociological Studies*, 8, 12–21.
- Delanty, G. (2020) Six political philosophies in search of a virus: Critical perspectives on the coronavirus pandemic. LEQS Paper, 156/2020. Pieejams: <https://www.lse.ac.uk/european-institute/Assets/Documents/LEQS-Discussion-Papers/LEQSPaper156.pdf> (08.06.2021.).
- Dzalbe, I. (2015) *Vērtības*. Sīlis, V. (red.) *Filosofiskā antropoloģija: Rakstu krājums*, 1. Rīga : RSU, 113–131.
- Field, A. (2018). *Discovering Statistics Using IBM SPSS Statistics*. 5th ed. SAGE Publishing.
- Laitinen, A.; Pessi, A. B. (eds.) (2014) *Solidarity: Theory and Practice: An Introduction*. Lexington Books.
- Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2021.–2027. gadam. Pieejams: <https://www.pkc.gov.lv/nap2027> (08.06.2021.).
- Madris, A. (2021) *Liberālisma robežas visu laiku ir jāuzmana: Intervija ar Inesi Zanderi*. Delfi.lv. Pieejams: <https://www.delfi.lv/kultura/news/books/liberalisma-robezas-visu-laiku-ir-jauzmana-intervija-ar-inesi-zanderi.d?id=53108837> (08.06.2021.).
- Paskov, M. (2016) *Is solidarity less important and less functional in egalitarian contexts?* *Acta Sociologica*, 59, 1.
- Robeyns, I. (2005) The Capability Approach: A Theoretical Survey. *Journal of Human Development*, 6, 1.
- Saari, J.; Pessi, A. B. (2014) National social models and helping others in the European Union. Laitinen, A.; Pessi, A. B. (eds.) *Solidarity: Theory and Practice*. Lexington Books, 179–267.
- Schwarz, S. (2013) Human Values: European Social Survey Education Net. Pieejams: <http://essedunet.nsd.uib.no/cms/topics/1/> (13.09.2021.).
- Walby, S. (2021) The COVID pandemic and social theory: Social democracy and public health in the crisis. *European Journal of Social Theory*, 24, 1, 22–43.

COVID-19 EPIDĒMIJAS IETEKME UZ GADOS VECĀKU CILVĒKU VESELĪBU LATVIJĀ

Ieva Reine, *Dr. med., Mg. psych., Mg. sc. sal.*, ir Zviedrijas Sociālās apdrošināšanas aģentūras sociālās apdrošināšanas eksperte un analitiķe. Kopš doktora grāda iegūšanas sociālajā medicīnā un dzimtes studijās Ūmeo (*Umeå*) Universitātē Zviedrijā (2009) pētījusi galvenokārt labklājības un sociālās apdrošināšanas jautājumus cilvēkiem ar smagu invaliditāti. Bijusi ilggadēja asociētā pētniece Uppsālas Universitātē, kur darbojusies par projekta vadītāju, turpina lasīt lekcijas un vada maģistrantūras un doktorantūras studentu darbus. Pašlaik vadošā pētniece Rīgas Stradiņa universitātē (RSU), vada vairākus pētījumus par sabiedrības novecošanas jautājumiem Baltijas jūras reģiona valstīs, kā arī veic pētījumus Latvijas Universitātē (LU) par veselības aprūpi migrācijas kontekstā.

Madara Miķelsone, *Mg. sc. sal.*, vairāk nekā 10 gadus strādājusi LU P. Stradiņa medicīnas koledžā par lektori, kā arī veikusi kvalitātes vadības sistēmas speciālistes pienākumus un vadījusi veselības aprūpes un sociālās labklājības virzienu studentu darbus. Pašlaik RSU Statistikas laboratorijas lektore, ikdienā vada nodarbības, kā arī konsultē studējošos pētniecisko datu apstrādē. Aktīvi piedalās vairākos sabiedrības novecošanas izpētes projektos gan Baltijas valstu, gan plašākā mērogā par veselīgu novecošanu.

Ilze Koroļeva, *Dr. sc. soc.*, ir LU Filozofijas un socioloģijas institūta direktora vietniece un vadošā pētniece. Zinātniskajā darbā pievērsusies galvenokārt jauniešu, migrācijas, identitātes, kā arī sociālās nevienlīdzības, labklājības un veselības jautājumu izpētei. Bagāta pieredze sociālo pētījumu metodoloģijas izstrādē un kvantitatīvo datu analizē. Vadījusi vairākus lielus ES pētnieciskos projektus Latvijā, piem., *Path of the Generation*, *EUROSTUDENT*, *ESPAD*, *European Social Survey (ESS)*, kā pētniece piedalījies daudzos starptautiskos projektos, ieskaitot *FP7 Measuring Youth Well-Being (MYWEB)*, *H2020 Cultural Heritage and Identities of Europe's Future (CHIEF)* u. c. Zinātniskās publikācijas žurnālos *The Sociological Review*, *European Psychiatry*, *Religious-Philosophical Articles*. Saņēmusi LZA Tālivalža Vilciņa vārdbalvu socioloģijā (2016).

Sigita Sniķere, *Mg. sc. soc.*, ir pētniece LU Filozofijas un socioloģijas institūtā un Socioloģisko pētījumu institūtā, kā arī konsultante Pārresoru koordinācijas centrā. Pabeigusi LU socioloģijas maģistra studiju programmu, iegūstot sociālo zinātņu maģistra grādu socioloģijā. Guvusi nozīmīgu pieredzi (kopš 2001) kā pētījumu koordinatore un pētniece, līdzdarbojoties vairāku starptautisku salīdzinošu pētījumu īstenošanā, nodrošinot socioloģisko aptauju datu analīzi un politikas analīzi par dažādām sociālās politikas un sabiedrības veselības aktualitātēm. Specializējies atkarību sociālās politikas, psihiskās veselības pētniecības, ģimenes socioloģijas, jaunatnes socioloģijas un sabiedrības novecošanas jomā, ir vairāku zinātnisko publikāciju līdzautore.

Raksturvārdi: novecošana, sabiedrības veselība, veselības aprūpe, psihiskā veselība, pētījums par veselību, novecošanu un pensionēšanos Eiropā (*SHARE*).

Ievads

Vecāka gadagājuma cilvēki ir viena no iedzīvotāju grupām, kurai Covid-19 pandēmija ir radījusi nozīmīgus izaicinājumus gan veselības, gan dažādās sadzīves jomās. Vairāk nekā 95% ar Covid-19 saistīto nāves gadījumu pandēmijas sākumposmā skāra personas, kas vecākas par 60 gadiem¹. Turklāt 8 no 10 nāves gadījumiem bija saistīti ar kādu blakus slimību, jo īpaši ar sirds un asinsvadu slimībām / hipertensiju un diabētu, kā arī ar virkni citu hronisku pamatslimību. Gados vecākiem cilvēkiem ir arī novērots palielināts smagu komplikāciju rašanās risks pēc Covid-19 izslimošanas. Tomēr Covid-19 pandēmijas ietekme uz vecāka gadagājuma cilvēkiem varētu pārsniegt šī brīža aktuālo ietekmi saistībā ar saslimstību un nāves gadījumiem. Jau 2020. gadā bija paredzama turpmāka negatīva ietekme uz jau esošajiem sabiedrības novecošanas procesiem, bet veselīgas novecošanas izpētei nav pietiekama tikai oficiālā statistika par mirstību un inficēto personu skaitu. Pēc pandēmijas beigām novecošanas procesi daudziem indivīdiem paātrināsies neatkarīgi no inficēšanās ar Covid-19². Vecāka gadagājuma cilvēku regulāra novecošanas novērtēšana un monitorings, iekļaujot iekšējās kapacitātes faktoros, sniedz iespēju labāk izprast indivīda funkcionālās spējas un aizsargātību, īpaši pandēmijas laikā. Jāņem vērā arī to cilvēku skaits, kam būs pieaugošas veselības un sociālās aprūpes vajadzības. Tas var pat tuvākā nākotnē radīt ne vien ekonomiskus, bet ar cilvēkresursiem saistītus izaicinājumus.

Latvijā, tāpat kā daudzās citās valstīs, Covid-19 pirmā viļņa laikā iedzīvotājiem bija ierobežota piekļuve pakalpojumiem veselības aprūpes iestādēs, radot paaugstinātu saslimstības un mirstības risku. Tādēļ pētījuma mērķis bija analizēt vecāka gadagājuma cilvēku veselību un psiholoģisko labbūtību Covid-19 pirmajā vilnī, lai izprastu, kādi sabiedrības veselības pasākumi ir veicami, lai uzlabotu dzīvildzi, veselīgus dzīves gadus un mazinātu sabiedrības slogu, nodrošinot aprūpi gados vecākiem cilvēkiem. Šis pētījums ir starpdisciplinārs projekts, kura īstenošanas rezultātā tika iegūta uzticama un plaši lietojama datubāze

par dzīvesveida un veselības rādītājiem gados vecākajiem Latvijas iedzīvotājiem.

Šajā rakstā apskatīta Covid-19 epidēmijas ietekme uz gados vecāku cilvēku veselību Latvijā, kā arī aplūkota sociālo kontaktu un sociālā atbalsta loma psihiskās veselības profilaksē citu riska faktoru kontekstā krīzes situācijā.³ Ir veikti arī aprēķini par veselības stāvokļa prognozēm nākotnē. Pētījumā iekļauti cilvēki 50 gadu vecumā vai vecāki, un tajā izmantoti starptautiski salīdzinošā pētījuma par veselību, novecošanu un pensionēšanos Eiropā (*SHARE*)^{4, 5} dati.

Dati un metodes

Rakstā ir izmantoti Latvijas dati no starptautiska salīdzinošā longitudināla pētījuma *SHARE* 7. posma, kas veikts 2017. gadā, kā arī 8. posma divām aptaujām, no kurām viena īstenota tieši pirms, bet otra pēc ārkārtējās situācijas ieviešanas 2020. gadā. Līdz ar to, izmantojot ziņas par respondentu agrāko veselības stāvokli, kā arī sociodemogrāfiskos datus, garengriezuma datu pieejamība ļauj izpētīt veselības aprūpes pieejamības kopējo ietekmi uz sabiedrības veselību gados vecākiem cilvēkiem. Atbilstoši *SHARE* metodoloģijai pētījuma dalībnieki tiek intervēti atkārtoti ik pēc diviem gadiem. Šāda pieeja ļauj sekot līdzi dzīves apstākļu izmaiņām un analizēt ne tikai esošo situāciju, bet arī tendences un dzīves gaitu izmaiņu atšķirības dažādu valstu vidējo un vecāko paaudžu vidū. Lai iegūtu plašāku informāciju par to, kā Covid-19 ietekmējis vecāka gadagājuma cilvēku stāvokli, 8. posma aptaujā, kas veikta pēc pirmā Covid-19 uzliesmojuma viļņa, bez starptautiski salīdzinošajiem

³ Pētījuma datu ieguve un rezultātu analīze veikta Latvijas valsts finansētā projekta *COVID-19 epidēmijas ietekme uz veselības aprūpes sistēmu un sabiedrības veselību Latvijā; veselības nozares gatavības nākotnes epidēmijām stiprināšana* (VPP-COVID-2020/1-0011) apakšprojektā *COVID-19 ietekme uz Latvijas iedzīvotāju grupām vecumā virs 50 gadiem: ieteikumi veselības un sociālo seku mazināšanai un sagatavotībai iespējamām krīzēm nākotnē*.

⁴ Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe 2021.

⁵ Börsch-Supan 2020.

¹ WHO 2020.

² CDC COVID-19 Response Team 2020.

mērījumiem iekļauts vēl papildus oriģināli izstrādāts aptaujas instrumentārija Latvijas modulis.

SHARE aptaujas ģenerālo kopu veido Eiropas valstu pastāvīgie iedzīvotāji vecumā no 50 gadiem. Tas nozīmē, ka aptaujā jautājumi tiek uzdoti gan izlasē iekļautajiem respondentiem, gan arī viņu dzīvesbiedriem neatkarīgi no dzīvesbiedra vecuma.

Tradicionāli SHARE pētījumā par aptaujas metodi tiek izmantota datorizēta tieša (angl. *face-to-face*) strukturēta intervija respondentu dzīvesvietā (*computer assisted personal interview – CAPI*). Taču SHARE 8. posma aptaujā, kas organizēta pēc Covid-19 pandēmijas pirmā viļņa, izmantota datorizētas telefonintervijas metode (*computer assisted telephone interview – CATI*), lai tādējādi nodrošinātu epidemioloģiski drošu pētījuma lauka darba norisi, kā arī labāku respondentu sasniegšanu.

Realizējamās izlases apjoms katrā SHARE pētījuma posmā Latvijai ir noteikts $n = 2000$, kas ir ar pietiekamu reprezentativitāti, lai izvērtētu tādas raksturojošās pazīmes, kuru izplatība gados vecāku cilvēku vidū svārstās 5–10% robežās.

SHARE 8. posma pirmajā aptaujā, kas īstenota pirms Covid-19 pandēmijas, realizētas divas izlases – garengriezuma paneļa izlase (*panel sample*) un atjauninājuma izlase (*refreshment sample*). Garengriezuma paneļa izlasē iekļauti SHARE pētījuma respondenti, kuri iepriekš piedalījušies pētījuma 7. posmā 2017. gadā. Kopējais šīs izlases apjoms bija $n = 1519$, paredzot, ka sasniedzamā izlase būs $n = 1099$. Savukārt atjauninājuma izlasei bruto izlases apjoms noteikts $n = 1424$ mājsaimniecības, paredzot, ka atbildētības līmenis būs 43%.

SHARE 8. posma otrās aptaujas, kas īstenota pēc Covid-19 pandēmijas pirmā viļņa 2020. gada vasarā, izlasi veidoja SHARE longitūdinālā paneļa dalībnieki – SHARE 7. posma respondenti neatkarīgi no tā, vai intervētāji paspēja vai nepaspēja viņus intervēt SHARE 8. posma pirmajā aptaujā pirms Covid-19 pandēmijas,⁶ – kā arī tie 8. posma atjauninājuma izlases respondenti, kurus intervētāji

⁶ No izlases tika izslēgtas personas, kuras bija mirušas, kā arī tie, kuri 8. posma pirmās

bija paspējuši nointervēt pirms Covid-19 pandēmijas sākuma. Tādējādi bruto izlasi šajā aptaujā veidoja 1293 personas no 895 mājsaimniecībām. Attiecīgi no izlasē iekļautajām mājsaimniecībām kopumā tika sasniegtas 753 mājsaimniecības, tajās iegūstot 1071 interviju. Šajā rakstā analīzei izmantoti dati par 1071 personu.

Lai nodrošinātu datu reprezentativitāti un līdzsvarotu respondentu sastāvu atbilstoši Latvijas ģenerālpopulācijai, dati tika svaroti pēc dzimuma un vecumgrupām saskaņā ar šo pazīmju sadalījumu Latvijas ģenerālpopulācijā⁷.

Analīze un interpretācija

Veselības pašvērtējums

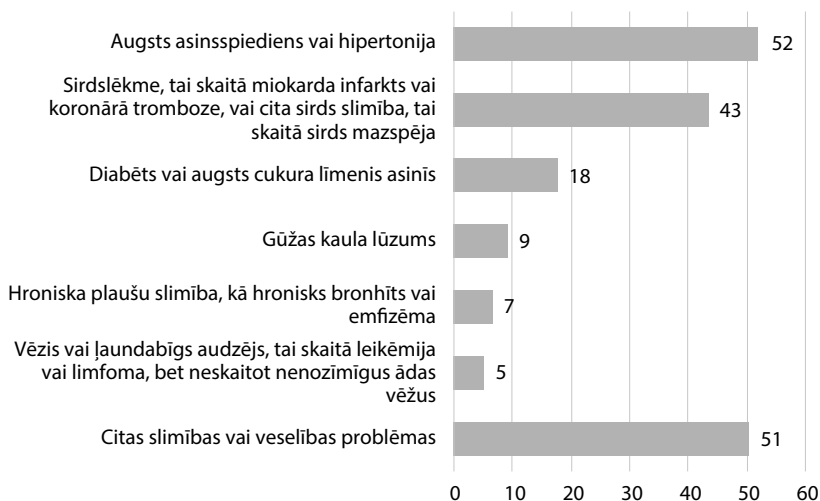
Latvijas iedzīvotāji vecumā virs 50 gadiem SHARE 8. posma aptaujā pirms Covid-19 uzliesmojuma norādīja uz dažādām veselības problēmām, kurām nepieciešama regulāra un savlaicīga veselības aprūpes iestāžu uzraudzību (1. attēls). Aptaujā sniegtās atbildes liecina, ka puse iedzīvotāju, kam ir **50 vai vairāk gadu**, savu veselību pirms Covid-19 uzskatīja par vidēju, bet 13% – par sliktu. Tikai aptuveni trešdaļa (35%) vērtēja savu veselību kā labu vai ļoti labu.

Runājot par savu veselības stāvokli, 52% šo respondentu atzīst, ka viņiem ir augsts asinsspiediens vai hipertonijs, turklāt 50% lieto zāles pret augstu asinsspiedienu, 43% cieš no kādām sirds slimībām (23% tāpēc lieto medikamentus). 18% ir diabēts vai augsts cukura līmenis asinīs (9% lieto zāles pret diabētu), 7% ir hroniska plaušu slimība, un vēl daudzi cieši no dažādām citām kaitēm. Daudzas no tām ir saistītas ar paaugstinātu risku smagi pārciest Covid-19 saslimšanu. Var secināt, ka

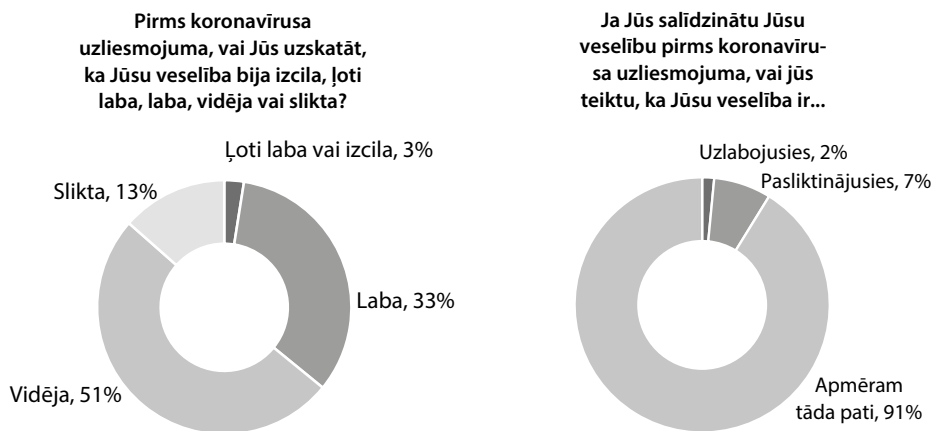
aptaujas laikā atteicās turpmāk piedalīties SHARE pētījumā.

⁷ Informācija par iedzīvotāju sadalījumu ģenerālpopulācijā iegūta no Centrālās statistikas pārvaldes pieejamās datubāzes atbilstoši IRG120 formai *Iedzīvotāju skaits pēc dzimuma, vecuma grupām un valstiskās piederības gada sākumā*. Informācija atjaunināta 28.05.2020., pieejama: https://data.csb.gov.lv/pxweb/lv/iedz/iedz__iedzrakst/IRG120.px/table/tableViewLayout1/.

Vai Jums ir kāda no minētajām slimībām vai veselības problēmām?

1. attēls. Veselības problēmas Latvijas iedzīvotājiem 50 un vairāk gadu vecumā (%)

2. attēls. Veselības pašvērtējums pirms Covid-19 un pēc tā uzliesmojuma (%)

Latvijā lielākajai daļai šāda vecuma cilvēku ir kāda saslimšana, kas iepriekš veiktajos pētījumos saistīta ar smagāku Covid-19 slimības norisi, tostarp augsts asinsspiediens, diabēts vai plaušu slimības⁸. Kopumā divas trešdaļas

iedzīvotāju 50 vai vairāk gadu vecumā regulāri lieto kādas ārsta izrakstītas zāles.

Lūgti salīdzināt savu veselību pirms koronavīrusa uzliesmojuma, 7% atzina, ka viņu veselība ir pasliktinājusies. 10% kopš pēdējās intervijas (t. i., pirms Covid-19) šo nedaudzu mēnešu laikā tika diagnosticēta nopietna slimība vai veselības problēmas (2. attēls). Tas apliecina, ka daudzi šīs vecumgrupas iedzīvotāji ir

⁸ Sal. CDC 2021.

Covid-19 riska grupa, turklāt pandēmijas laikā pastāv arī papildu slimību saasināšanās risks, kas saistīts gan ar saasinātu psihoemocionālo stāvokli, gan novecošanu.

Lai novērtētu dažādu faktoru ietekmi uz veselības stāvokļa pasliktināšanos Covid-19 pirmā viļņa laikā, sākotnēji tika lietota vienfaktora binārā loģistiskā regresija. Iegūtie rezultāti rāda, ka būtiskākie faktori, kas prognozē veselības stāvokļa pasliktināšanos, individuālā līmenī ir saistīti gan ar veselības stāvokli, gan Covid-19 pirmo vilni. Būtiskākie faktori, kas saistīti ar veselības stāvokli: diagnosticēta veselību ietekmējoša slimība vai stāvoklis Covid-19 pirmā viļņa laikā, ierobežotas ikdienas aktivitātes veselības stāvokļa un vecuma dēļ, kā arī suboptimāls (0–5 punkti no 10) veselības stāvoklis pirms Covid-19, savukārt būtiskākie faktori, kas saistīti ar Covid-19 pirmo vilni, ir samazināts vai pārtraukts tiešs kontakts ar kaimiņiem, draugiem, darba kolēģiem, pastiprināta vientulības sajūta, samazināts vai pārtraukts tiešs kontakts ar vecākiem (pielikuma 1. tabula).

Lietojot daudzfaktoru binārās loģistiskās regresijas metodi un iekļaujot modelī gan faktoros, kas nosaka veselības stāvokli, gan demogrāfiskos rādītājus, kā arī ar Covid-19 pirmo vilni saistītos rādītājus, pēc iegūtiem rezultātiem var secināt, ka veselības stāvokļa pasliktināšanās Covid-19 pirmā viļņa laikā vairāk ir saistāma ar faktoriem, kas nosaka veselības stāvokli, un ar demogrāfiskiem rādītājiem. Kopumā nozīmīgākie faktori, ņemot vērā pārējo faktoru klātbūtni, ir diagnosticēta veselību ietekmējoša slimība vai stāvoklis Covid-19 pirmā viļņa laikā, suboptimāls veselības stāvoklis pirms Covid-19, ikdienas aktivitāšu ierobežojums vecuma dēļ, kā arī pastiprināta nervozitātes simptomu intensitāte (pielikuma 2. tabula).

Pētījuma Covid-19 papildmoduļa dati parāda, ka ceturta daļa respondentu Covid-19 pirmā viļņa laikā nav saņēmuši medicīnisko palīdzību. 14% atlika nepieciešamos veselības aprūpes pakalpojumus, bet 16% tos atcēla pavisam; 9% atlika vizīti pie zobārsta vai cita speciālista, bet 11% to atcēla. Tāpat 11% atlika vizīti pie ģimenes ārsta, bet 7% gados vecāku cilvēku veselības aprūpes pakalpojumi tika atteikti.

Tie iedzīvotāji, kuri gribēja ātrāk saņemt kādu veselības aprūpes pakalpojumu, nevarēja to saņemt, jo attiecīgās ārstniecības iestādes nepiedāvāja šādu iespēju. Pakalpojumi tika piedāvāti par maksu, nevis ietilpa valsts apmaksāto pakalpojumu klāstā, bet finansiālu apsvērumu dēļ iedzīvotāji šo pakalpojumu nevarēja atļauties.

Tiem cilvēkiem, kuriem bija ierobežotas kustības, kā liecina atvērtās atbildes uz aptaujas jautājumiem un intervijas, nebija iespējams saņemt palīdzību mājās, jo ģimenes ārsti nevarēja vai atteicās ierasties vizītē mājās.

Pētījuma dalībnieku pieredze atklāj, ka gados vecākie tuvinieki netika pienācīgi un laicīgi aprūpēti un viņu drošība tika apdraudēta ne vien mājas apstākļos, bet arī pēc izrakstīšanas no stacionāra (kad nebija pārliecības, kā nokļūs mājās; vai būs, kas sagaida, turklāt vēl komandantstundas laikā, kad pacientiem ar demences pazīmēm bija jānokļūst mājvietā).

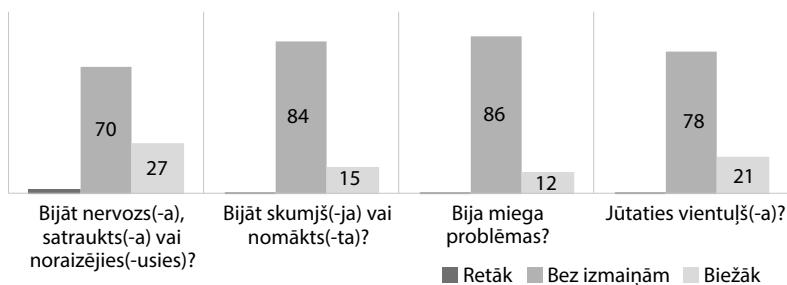
COVID-19 ietekme uz psihisko veselību

Lai arī kopumā Covid-19 pirmā viļņa laikā iedzīvotāji ir saskārušies ar dažādām problēmām un jauniem izaicinājumiem, tomēr daudzi norāda arī uz pozitīvam izēmēm gan individuālā pieredzē, gan sabiedrībā – vairāk laika izdevies veltīt sev, laipnākas kļuvušas savstarpējās attiecības. Tomēr Covid-19 pandēmija un neziņa par situācijas stabilizēšanos radījusi arī trauksmi un nomāktību.

Covid-19 laikā vismaz katrs ceturtais (27%) iedzīvotājs 50 vai vairāk gadu vecumā biežāk juties nervozs, satraukts vai noraizējies (3. attēls). Aptuveni katrs sestais respondents (15%) biežāk sajutis skumjas vai nomāktību, bet 12% biežāk saskārušies ar miega traucējumiem. Nedaudz biežāk psihoemocionālos traucējumus Covid-19 ietekmē izjutušas sievietes, iedzīvotāji 75 vai vairāk gadu vecumā. Tāpat nozīmīgi biežāk nervozi un nomākti jutušies lielajās pilsētās dzīvojošie. Vienlaikus aptaujas dati liecina, ka kopumā 39% vecāka gadagājuma iedzīvotāju šajā periodā vismaz dažas reizes izjutuši vientulību, bet 21% jutušies vientuļāki nekā pirms Covid-19 uzliesmojuma.

Pieaugot vecumam, samazinās visa veida sociālo kontaktu biežums un plašums, palielinās vientuļo cilvēku skaits neatkarīgi no

Vai koronavīrusa Covid-19 laikā Jūs izjutāt biežāk vai retāk nekā parasti šādus stāvokļus?

3. attēls. Psiholoģiskie stāvokļi Covid-19 laikā (%)

pandēmijas ietekmes. Prasība pēc sociālās distancēšanās Covid-19 laikā, kas skar it visu sabiedrību, vēl vairāk samazina gados vecākās paaudzes sociālos kontaktus un sociālā atbalsta saņemšanas jau tā ierobežotās iespējas. Dzīvojot šādos paaugstināta stresa un sociālās izolētības apstākļos, pieaug arī psihiskās veselības traucējumu riska pakāpe.

Arī Pasaules Veselības organizācija norāda, ka vecāka gadagājuma cilvēki Covid-19 epidemioloģisko ierobežojumu dēļ, kas paredz sociālo distancēšanos un tiešo sociālo kontaktu ierobežošanu, varētu kļūt satraukti, sašutuši, saspringti⁹. Lai arī vientulības ietekmes uz veselību novērtējums paredz vientulības mērījumu veikšanu ilgākā laika posmā vairāku gadu garumā¹⁰, tomēr pētījumi norāda, ka vecāka gadagājuma indivīdiem jau Covid-19 pandēmijas sākumā tika novēroti paaugstināti depresijas rādītāji, kā arī biežāka vientulības sajūta.

Sociālās izolētības pieaugums un tā ietekme uz psihiskās veselības stāvokļa izmaiņām

Latvijas kontekstā ir īpaši svarīgi aplūkot sociālās izolētības ietekmi uz psihisko veselību, jo gados vecāki cilvēki mūsu valstī, atšķirībā no senioriem daudzās citās Eiropas valstīs, ir viena no sociālās atstumtības riska grupām. 65 un vairāk gadu vecumā sociālās atstumtības riskam Latvijā ir pakļauti 50,5% iedzīvotāju,

kamēr Eiropā vidēji tikai 18,9%¹¹. Teorētiskajā literatūrā tiek norādīts uz trīs sociālās atstumtības pamatdimensijām – materiālo atstumtību, atstumtību no darba tirgus un sociālo izolētību¹². Novecošana saistīta ar atstumtības riska pieaugumu gandrīz visās dimensijās¹³. Materiālo atstumtību un atstumtību no darba tirgus gados vecākiem cilvēkiem vairāk prognozē individuālā līmenī neietekmējami apstākļi – sociālās apdrošināšanas un sociālās palīdzības sistēma valstī, kā arī vecums, bet sociālo izolētību nosaka mijiedarbības trūkums ar līdzcivēkiem un fiziska nošķirtība no citiem. Tā var būt gan cilvēka brīva izvēle, gan arī ģimenes apstākļu noteikta neizbēgamība¹⁴. Pētījumi liecina, ka, pieaugot vecumam, samazinās visa veida sociālo kontaktu biežums un sociālo kontaktu tīkla plašums, palielinās cilvēku skaits, kuri dzīvo vieni¹⁵. Atbilstoši Eurostat datiem teju 45% visu māsaimniecību Latvijā ir vienas personas māsaimniecības, vairāk nekā 15% no visām māsaimniecībām veido tās, kurās persona 65 un vairāk gadu vecumā dzīvo viena¹⁶.

Sociālā izolētība un vientulība, lai arī līdzīgas, tomēr ne vienmēr ir savā starpā saistītas. Sociālo izolētību parasti definē kā sociālo sakaru un sociālā atbalsta, ko dod sociālās

¹¹ Eurostat 2021.

¹² Gallie 2004.

¹³ Rungule et al. 2012.

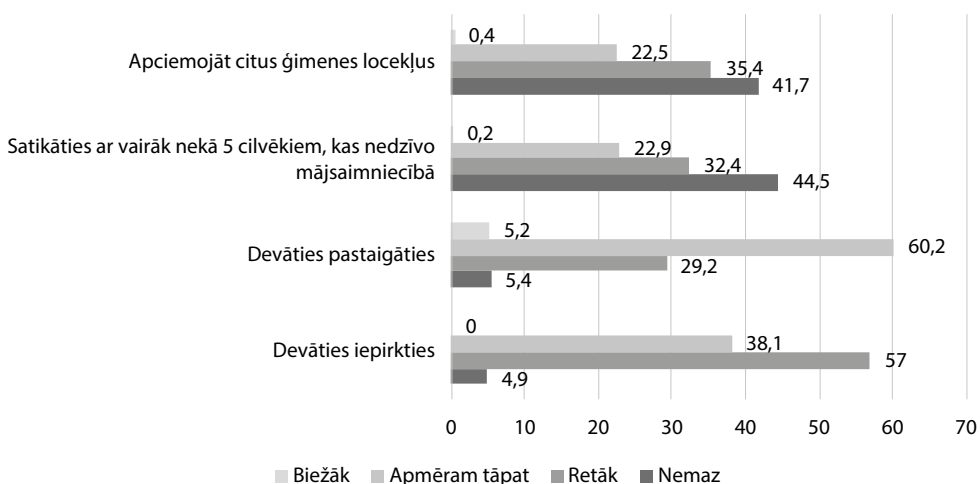
¹⁴ Cacioppo, J. T., Cacioppo, S. 2014.

¹⁵ Baranowska-Rataj, Abramowska-Kmon 2019.

¹⁶ Eurostat 2017.

⁹ WHO 2020.

¹⁰ Hawkley, Cacioppo 2010.

4. attēls. Iesaiste dažādās aktivitātēs kopš Covid-19 pandēmijas sākuma, salīdzinot ar laiku pirms koronavīrusa uzliesmojuma (%)

Bāze: n = 976

attiecības un iesaistīšanās sociālās grupās, trūkumu¹⁷. Turpretim vientulība ir subjektīva satraukuma sajūta par to, ka cilvēks ir viens vai nošķirts no citiem¹⁸. Tieši tāpēc ir iespējams justies vientuļi, dzīvojot ģimenē un uzturot kontaktus ar draugiem, kā arī pretēji – dzīvojot vienam, nejusties vientuļi.

Katrai kontaktu grupai cilvēku dzīvē ir sava īpaša nozīme. Ikdienā visbiežākie kontakti pastāv primārajā – ģimenes – attiecību līmenī. Jo īpaši tas sakāms par vecāka gadagājuma cilvēkiem, kam ģimenes saites un kontakti viennozīmīgi ir dominējošie sociālo kontaktu sfērā, tādēļ Covid-19 pandēmijas ierobežojumi, kas ievērojami samazina iespējas personiski tikties ar ģimenes locekļiem un draugiem, palielina vecāku iedzīvotāju vientulības un sociālās izolētības sajūtu, draudot saasināt psiholoģiskas problēmas.

Pētījumi ir pierādījuši kā sociālās izolētības, tā arī vientulības ietekmi uz dažādu fiziskās un psihiskās veselības stāvokļu un traucējumu veidošanos: paaugstinātu asinsspiedienu, sirds slimībām, aptaukošanos, novājinātu imūnsistēmu, trauksmi, depresiju, kognitīvo spēju

pasliktināšanos, Alzheimerera slimības veidošanos un mirstību¹⁹.

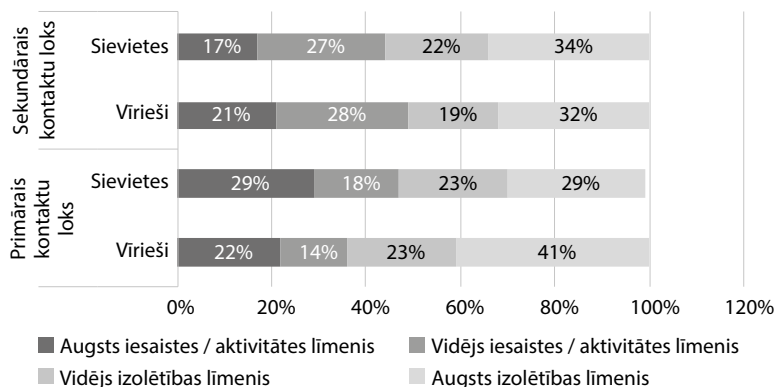
Sociālās izolētības pieaugums Covid-19 pandēmijas laikā

Kā tas bija prognozējams, aptaujas dati liecina, ka kopš pandēmijas sākuma cilvēku aktivitāte nozīmīgi mazinājusies jebkurā sociālās darbības sfērā. Izņēmums ir vienīgi pastaigas svaigā gaisā, kuru biežums atbilstoši situācijai pat pieaudzis, – 5% indivīdu devušies pastaigās biežāk nekā pirms tam (4. attēls). Pandēmijas ierobežojumi būtiski samazinājuši sociālo kontaktu biežumu: vairākums (vidēji 75%) iedzīvotāju 50+ vecumgrupā retāk apciemoja vai nemaz neapciemoja ģimenes locekļus un nesatikās ar citiem cilvēkiem ārpus māsaimniecības: 42% vispār netikās ar ārpus māsaimniecības dzīvojošajiem ģimenes locekļiem, bet 44% – ar citiem cilvēkiem ārpus māsaimniecības, un atbilstīgi 35% un 32% to darīja retāk nekā pirms pandēmijas.

¹⁷ Rungule et al. 2007.

¹⁸ Cacioppo, J. T., Cacioppo, S. 2014.

¹⁹ Cacioppo, J. T., Cacioppo, S. 2014.

5. attēls. Sociālās iesaistes un izolētības līmenis atbilstoši dzimumam (%)

Sociālās izolētības ietekme uz psihiskās veselības stāvokli

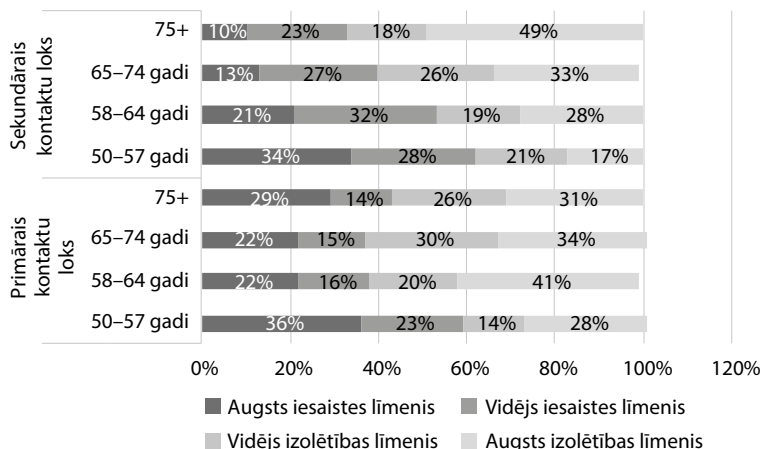
Lai novērtētu sociālās izolētības ietekmi uz psihoemocionālo stāvokli izmaiņām pandēmijas laikā, balstoties uz tiešo un netiešo (saziņa pa telefonu, elektroniski u. tml.) kontaktu biežuma mērījumiem, tika aprēķināti sociālās izolētības indeksi dažādos attiecību līmeņos: primārajā līmenī, ko veido ģimenes saites un kontakti ar ģimenes locekļiem (pieaugušajiem bērniem, tuviem radniekiem), sekundārajā līmenī, ko veido kontakti ar draugiem, kaimiņiem, attālākiem radniekiem, kā arī summārais izolētības indekss katram indivīdam²⁰. Lai izvērtētu sociālās izolētības atšķirības dažādās sociāldemogrāfiskās grupās, izmantots hi kvadrāta tests.

Datu analīzes rezultāti liecina, ka piederība pie grupas ar augstu izolētības pakāpi statistiski nozīmīgā līmenī biežāk raksturīga vīriešiem (5. attēls). Bet interesanti atzīmēt, ka tas attiecināms tieši uz primāro attiecību loku un sociālajiem kontaktiem kopumā. Savukārt sekundārajā attiecību līmenī, kas ietver

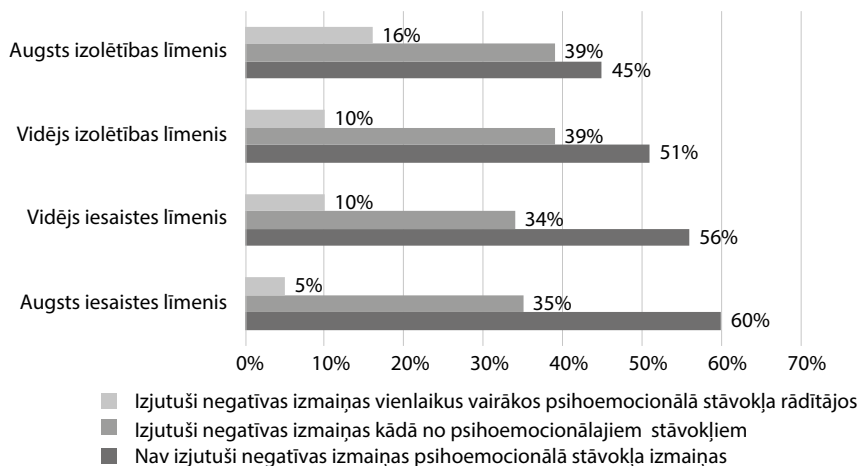
kontaktus ar draugiem un citiem cilvēkiem, vīriešu pārsvars ir tieši pretējā grupā – starp sociāli aktīvajiem / iesaistītajiem. Iespējams, tas daļēji skaidrojams ar to, ka ģimenes lokā attiecības ar bērniem, tuvākajiem radniekiem biežāk uztur sievietes.

Kopumā sociālās izolētības risks pieaug, palielinoties vecumam, lai gan arī vecuma griezumā iezīmējas atšķirības atkarībā no kontaktu līmeņa. Primārajā kontaktu lokā, saglabājoties minētajai tendencei, augstāks izolētības līmenis tomēr raksturīgs respondentiem 58–64 gadu vecumā (6. attēls), kas, iespējams, skaidrojams ar to, ka šajā vecumgrupā lielākā daļa indivīdu vēl ir nodarbināti algotā darbā, kas atņem laiku kontaktiem ar pieaugušajiem bērniem, mazbērniem. Arī tas, ka pašiem indivīdiem vēl nav nepieciešama bērnu vai citu tuvu radnieku palīdzība vai aprūpe, var mazināt kontaktu biežumu. Īpaši vecuma ietekme vērojama sekundārajā kontaktu lokā – pieaugot vecumam ļoti nozīmīgā pakāpē, pieaug arī sociālās izolētības riski. Vecumgrupā 75+ sociālās izolētības līmenis ir gandrīz 3 reizes augstāks nekā vecumgrupā 50–57 gadi. Arī skatoties pēc summārā indeksa, sociālās izolētības riski vienmērīgi un statistiski nozīmīgā līmenī pieaug, palielinoties indivīda vecumam. Tātad viennozīmīgi varam secināt, ka visaugstākā sociālās izolētības pakāpe raksturīga pensionāru māsaimniecībām un vientuļajiem pensionāriem, kam ir salīdzinoši šauri primāro kontaktu (ar ģimenes

²⁰ Iegūtā indeksa vērtība tika sadalīta kvartilēs, izveidojot skalas mainīgo, kur 1 nozīmē augstu iesaistes/aktivitātes līmeni, 2 – vidēju iesaistes līmeni, 3 nozīmē vidēju sociālās izolētības līmeni, bet 4 – augstu izolētības līmeni (visbiežāk iekļauj indivīdus, kuri nekontaktējas ne ar vienu no tuvākajiem radniekiem vai draugiem vai kuriem šādu radnieku vai draugu nav).

6. attēls. Sociālās iesaistes un izolētības līmenis atkarībā no vecuma (%)

7. attēls. Sociālās iesaistes un izolētības ietekme uz psihoemocionālo stāvokļu izmaiņām (%)

Bāze: $n = 976$

locekļiem, bērniem, tuviem radniekiem) un sekundāro kontaktu loks vai kam kontaktu nav vispār, turklāt viņus skar pandēmijas rezultātā ieviestie ierobežojumi.

Aplūkojot tiešo saikni starp sociālās izolētības rādītājiem un psihiskās veselības stāvokļa izmaiņām, analīzes rezultāti norāda uz to, ka pastāv nozīmīga saistība starp sociālo kontaktu mazināšanos, sociālo izolētību un psihoemocionālajiem traucējumiem. Pandēmijas

laikā izmaiņas vismaz kādā no psihoemocionālajiem stāvokļiem biežāk izjūtuši indivīdi ar vidējiem un augstiem sociālās izolētības rādītājiem. Bet tie, kas izjūtuši izmaiņas visos mērītajos psihiskās veselības rādītājos, proti, tie respondenti, kas pandēmijas laikā izjūtuši gan miega problēmas, gan nervozitāti vai satraukumu, gan skumjas un nomāktību, ir 3 reizes vairāk pārstāvēti grupā, kuru raksturo augstākais sociālās izolētības līmenis (7. attēls).

Lai novērtētu dažādu faktoru ietekmi uz vecāka gadagājuma cilvēku psihoemocionālo stāvokli Covid-19 pandēmijas pirmā viļņa laikā, tika aprēķināti *multinomiālās* loģistiskās regresijas modeļi, iekļaujot psihoemocionālo stāvokļu izmaiņu pieredzi vienā no trim dimensijām (miega traucējumi, nervozitāte, depresija) kā atkarīgo mainīgo, bet kā neatkarīgos mainīgos izvēloties tās pazīmes, kurām bija statistiski nozīmīga korelācija ar psihoemocionālās veselības rādītājiem (pielikuma 3. tabula)²¹.

Analīzes rezultāti pierāda to, ka sociālo kontaktu trūkums ir nozīmīgs riska faktors psihoemocionālo veselības traucējumu attīstībā. Kā jau iepriekš secināts, pamatojoties uz aprakstošās statistikas rezultātiem, psihoemocionālie traucējumi ir nozīmīgi saistīti ar dzimumu un vecumu. Sievietēm, kā arī vecākā gadagājuma cilvēkiem ir lielākas izredzes piedzīvot kādu no psihoemocionālajiem traucējumiem Covid-19 pandēmijas laikā. Atbilstīgi mazākā vecumā samazinās varbūtība, ka cilvēks piedzīvos izmaiņas psihoemocionālajā stāvoklī. Emocionālā stāvokļa raksturojums, proti, vientulības izjūta, kas ir cieši saistīta ar indivīda sociālās izolācijas līmeni, modeli tika iekļauta kā neatkarīgs mainīgais, un var secināt, ka vientulības izjūta nozīmīgā pakāpē prognozē psihoemocionālo traucējumu varbūtību – cilvēkiem, kuri bieži jūtas vientuļi, ir

ievērojami lielākas izredzes piedzīvot psihoemocionālos traucējumus. Psihisko veselību nozīmīgi ietekmē indivīda vispārējais veselības stāvoklis: tie cilvēki, kuri savu veselības stāvokli vērtē kā sliktu vai drīzāk sliktu, arī Covid-19 laikā biežāk piedzīvojuši psihoemocionālā stāvokļa izmaiņas. Materiālās labklājības līmenis arī ir psihoemocionālā stresa cēlonis, ko neapšaubāmi saasina pandēmijas izraisītā krīze. Šajā gadījumā modeli iekļauts subjektīvais materiālās labklājības novērtējums (“cik viegli ir savilkt galus kopā”). Jo zemāks materiālās labklājības līmenis, jo lielāka varbūtība, ka krīze paaugstina psihoemocionālo traucējumu risku.

Apkopojot aptaujas rezultātus, redzam, ka Covid-19 laikā lielākajai daļai vecāka gadagājuma cilvēku tieši sociālie kontakti nav bijuši vai bijuši ārkārtīgi reti. Lai arī lielākoties tos aizstāj kontakti pa tālruni vai elektroniska saziņa ar radiem vai draugiem, tomēr augsts sociālās izolētības līmenis raksturo vidēji 36% vīriešu un 26% sieviešu. Covid-19 pandēmijas laikā 30% cilvēku 50+ vecumā dažkārt jutušies vientuļi, bet gandrīz katrs desmitais šajā vecumgrupā vientulību izjūts bieži. Padziļināta datu analīze apliecina to, ka vientuļo un sociālai izolācijai vairāk pakļauto vidū ir nozīmīgi augstāks to personu īpatsvars, kas pandēmijas pirmā viļņa laikā izjūtuši psihiskās veselības traucējumus: trīs reizes vairāk to personu, kas izjūtušas nervozitāti, trauksmi, divreiz vairāk to, kas izjūtušas skumjas, nomāktību, bet miega traucējumus piedzīvojuši 44% šīs grupas pārstāvju, kamēr pārējiem šie traucējumi bijuši tikai 8% gadījumā. Tāpat analīzes rezultāti norāda uz to, ka lielāka varbūtība piedzīvot psihoemocionālos traucējumus Covid-19 laikā ir sievietēm, kā arī vecākā gadagājuma cilvēkiem. Biežāk no psihoemocionāliem traucējumiem ir cietuši tie cilvēki, kuri savu veselības stāvokli vērtē kā sliktu vai drīzāk sliktu un kuri ir vai jūtas vientuļi.

Secinājumi

Pētījuma rezultāti apliecināja, ka gados vecākiem cilvēkiem ir paaugstināts papildu slimību saasināšanās risks, kas saistīts gan ar saasinātu psihoemocionālo stāvokli, gan novecošanu. Veselības stāvokļa pasliktināšanās

²¹ Dati tika analizēti, izmantojot statistikas paketi *Stata* (versija 14.1). Statistiskā nozīmība novērtēta 0,05 nozīmīguma līmenī. *Rao-Scott Chi* kvadrāta tests tika izmantots, lai pārbaudītu kategoriju mainīgo atšķirības starp respondentu grupām *bez psihoemocionālām problēmām, ar psihoemocionālām problēmām un ar psihoemocionālām problēmām, kas pandēmijas laikā palielinājās*. Atkarīgajam mainīgajam tika izmantotas trīs psihoemocionālā stāvokļa kategorijas (bez PE problēmām, ar PE problēmām, ar PE problēmām un problēmām, kas palielinājās pandēmijas laikā). 1. modeli tika pārbaudīta saistība starp PE problēmas statusu (kā atkarīgo mainīgo) un katru faktora mainīgo, atsevišķi kontrolējot dzimumu un vecumu. Regresijas analīzē, kas veikta 2. modelim, tika pārbaudītas vairāku mainīgo asociācijas starp depresiju un katru faktora mainīgo, kontrolējot citu mainīgo klātbūtni modeli atbilstoši maksimālās varbūtības koeficientiem.

Covid-19 pirmā viļņa laikā vairāk ir saistāma ar faktoriem, kas nosaka veselības stāvokli, un demogrāfiskiem rādītājiem, kuru ietekmi var nozīmīgi pastiprināt veselības aprūpes pakalpojumu nepieejamība katram ceturtajam Latvijas iedzīvotājam virs 50 gadu vecuma. Turklāt savlaicīgas aprūpes trūkums var nopietni apdraudēt gados vecāku cilvēku drošību ne vien mājas apstākļos, bet arī pēc izrakstīšanas no stacionāra.

50+ grupā gandrīz pietkā daļa respondentu ir izjutuši Covid-19 krīzes izraisīto ietekmi uz psihisko veselību. *SHARE* pētījuma rezultāti uzskatāmi pierāda to, ka sociālo kontaktu samazināšana un sociālā atbalsta pieejamības ierobežošana krīzes laikā var izraisīt sociālās izolācijas pieaugumu, paaugstinot psihoemocionālo traucējumu, kā arī psihisko slimību attīstības riskus. Un, kā liecina iepriekš veiktie pētījumi, psihiskās veselības pasliktināšanās savukārt veicina to, ka pieaug nepamatots pieprasījums pēc veselības aprūpes pakalpojumiem²². Šobrīd joprojām nav zināms, cik ilgs vēl būs Covid-19 epidemioloģisko ierobežojumu un to radītās sociālās nošķirtības periods, tādēļ tā ietekme uz vecāka gadagājuma indivīdu fizisko un psihisko veselību nav precīzi prognozējama. Šo iemeslu dēļ Covid-19 pandēmijas laikā jo īpaši svarīgi ir turpināt sniegt sociālo atbalstu, iesaistīt brīvprātīgos atbalsta un palīdzības sniegšanā, lai mazinātu vientulību, izolāciju un ar to saistīto psihiskās veselības pasliktināšanos, kā arī valsts līmenī īstenot stratēģisko komunikāciju, kas mazinātu senioru trauksmi.

²² Rancans et al. 2014.

Būtu jāīsteno arī tādas iniciatīvas, kas uzlabo vecāka gadagājuma cilvēku spēju pašiem tikt galā ar sociālo izolāciju, piem., sociālo saišu stiprināšana, izmantojot interneta lietotnes, video tērzēšanu, tālruņa atbalsta linijas vai atbalsta grupas, dzīvesveida izmaiņas (regulārs miega un pamošanās aplis, fiziskās aktivitātes un uztura ieradumi, un kognitīvā stimulēšana (mobilo lietotņu izmantošana vai psihisko vingrinājumu stimulēšana)). Īpaši svarīgas šādas aktivitātes ir tiem cilvēkiem, kuriem iepriekš bijuši kognitīvie traucējumi²³.

Raksts izstrādāts pētniecības projektā Nr. 1.1.1.2/VIAA/3/19/540 *Sabiedrības novecosānās izaicinājumi Baltijas jūras reģionā* un Latvijas Universitātes prioritārajā projektā *Kritiskā domāšana, inovācija, konkurētspēja un globalizācija*. Raksta autore izsaka pateicību valsts pētījumu programmas *Covid-19 seku mazināšanai* projekta Nr. VPP-COVID-2020/1-0011 *COVID-19 epidēmijas ietekme uz veselības aprūpes sistēmu un sabiedrības veselību Latvijā; veselības nozares gatavības nākotnes epidēmijām stiprināšana* vadītājam Andai Ķīvītei-Urtānei un pētnieku grupas dalībniekiem apakšprojektā *COVID-19 ietekme uz Latvijas iedzīvotāju grupām vecumā virs 50 gadiem: ieteikumi veselības un sociālo seku mazināšanai un sagatavotībai iespējamām krīzēm nākotnē* Agnesei Reinei, Aleksandram Aleksandrovam, Andrejam Ivanovam, Diānai Baltmanei, Guntim Balodim, Ilonai Gehtmanei-Hofmanei, Intai Mieriņai un Olgai Rajevscai, kā arī visiem *SHARE* pētījuma un Latvijas aptaujas atlasē iekļuvušajiem respondentiem par dalību pētījumā.

²³ Sepúlveda-Loyola et al. 2020.

VĒRES

- Baranowska-Rataj, A.; Abramowska-Kmon, A. (2019) Number of children and social contacts among older people: The moderating role of filial norms and social policies. *European Journal of Ageing*, 16, 1, 95–107. doi: 10.1007/s10433-018-0469-0.
- Börsch-Supan, A. (2020) *Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe (SHARE) Wave 8. COVID-19 Survey 1 (0.0.1.beta) [Data set]*. SHARE-ERIC. doi: 10.6103/SHARE.W8CABETA.001.
- Börsch-Supan, A.; Brandt, M.; Hunkler, C.; Kneip, T.; Korbmacher, J.; Malter, F.; Schaan, B.; Stuck, S.; Zuber, S. (2013) Data Resource Profile: The Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe (SHARE). *International Journal of Epidemiology*, 42, 4, 992–1001. doi: 10.1093/ije/dyt088.
- Cacioppo, J. T.; Cacioppo, S. (2014) Older adults reporting social isolation or loneliness show poorer cognitive function 4 years later. *Evidence Based Nursing*, 17, 2, 59–60. doi: 10.1136/eb-2013-101379.

- Cacioppo, J. T.; Hawkley, L. C.; Thisted, R. A. (2010) Perceived social isolation makes me sad: 5-year cross-lagged analyses of loneliness and depressive symptomatology in the Chicago Health, Aging, and Social Relations Study. *Psychology and Aging*, 25, 2, 453–463. doi: 10.1037/a0017216.
- Cacioppo, S.; Capitano, J. P.; Cacioppo, J. T. (2014) Toward a neurology of loneliness. *Psychological Bulletin*, 140, 6, 1464–1504. doi: 10.1037/a0037618.
- CDC (2021) *People with Certain Medical Conditions*. Pieejams: <https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/need-extra-precautions/people-with-medical-conditions.html> (21.03.2021.).
- CDC COVID-19 Response Team (2020) Severe Outcomes Among Patients with Coronavirus Disease 2019 (COVID-19) – United States, February 12–March 16, 2020. *MMWR* (27.03.2021), 69, 12, 343–346. doi: org/10.15585/mmwr.mm6912e2.
- Eurostat (2017) Archive: People in the EU – statistics on household and family structures – Statistics Explained. Pieejams: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=People_in_the_EU_%5CT1%5Ctextendash%20_statistics_on_household_and_family_structures&oldid=375234%22%20%22Single-person_households (13.09.2021.).
- Eurostat (2021) People at risk of poverty or social exclusion by age and sex [Data set]. Pieejams: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?lang=en&dataset=ilc_peps01 (13.09.2021.).
- Gallie, D. (2004) *Resisting Marginalization*. Oxford University Press. doi: 10.1093/0199271844.001.0001.
- Hawkley, L. C.; Cacioppo, J. T. (2010) Loneliness Matters: A Theoretical and Empirical Review of Consequences and Mechanisms. *Annals of Behavioral Medicine*, 40, 2, 218–227. doi: 10.1007/s12160-010-9210-8.
- Oficiālās statistikas portāls (2020) Pieejams: https://data.csb.gov.lv/pxweb/lv/iedz/iedz__iedzrakst/IRG120.px/table/tableViewLayout1/ (28.05.2020.).
- Rancans, E.; Vrublevska, J.; Snikere, S.; Koroleva, I.; Trapencieris, M. (2014) The point prevalence of depression and associated sociodemographic correlates in the general population of Latvia. *Journal of Affective Disorders*, 156, 104–110. doi: 10.1016/j.jad.2013.11.022.
- Rungule, R.; Koroļeva, I.; Mierina, I.; Trapežņikova, I.; Kārķliņa, I.; Trapenciere, I.; Aleksandrovs, A. (2012) *Sabiedrības novecošana: Sociālā aizsardzība, nevienlīdzība un darba tirgus riski*. Rīga : LU FSI.
- Rungule, R.; Koroļeva, I.; Trapenciere, I.; Pranka, M.; Mieriņa, I.; Kārķliņa, I.; Trapencieris, M.; Lāce, T.; Goldmanis, M.; Vule, I.; Hazans, M.; Trapežņikova, I.; Dmitrijeva, J.; Āriņš, M.; Žabko, O. (2007) *Bezdarba un sociālās atstumtības iemesli un ilgums*. Rīga : Socioloģisko pētījumu institūts, LU FSI, BICEPS.
- Sepúlveda-Loyola, W.; Rodríguez-Sánchez, I.; Pérez-Rodríguez, P.; Ganz, F.; Torralba, R.; Oliveira, D. V.; Rodríguez-Mañas, L. (2020) Impact of Social Isolation Due to COVID-19 on Health in Older People: Mental and Physical Effects and Recommendations. *The Journal of Nutrition, Health and Aging*. doi: 10.1007/s12603-020-1469-2.
- SHARE COVID-19 Release Guide (2020) Pieejams: http://www.share-project.org/fileadmin/pdf_documentation/SHARE_COVID19_Survey1_Release_Guide.pdf (13.09.2021.).
- Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe (2021) Pieejams: <http://www.share-project.org/> (15.05.2021.).
- World Health Organization (2020) *Mental health and psychosocial considerations during the COVID-19 outbreak*. Pieejams: <https://www.who.int/publications/i/item/WHO-2019-nCoV-MentalHealth-2020.1> (13.09.2021.).

Pielikums

1. tabula. Vienfaktora binārās loģistiskās regresijas izredžu attiecības koeficienti* pasliktinātam veselības stāvoklim Covid-19 laikā atkarībā no demogrāfiskiem, ar veselības stāvokli un Covid-19 saistītiem faktoriem

Faktori	Veselības stāvoklis pasliktinājies vs veselības stāvoklis nemainīgs
Demogrāfiskie rādītāji	
Vecums (80+)	1,96 (1,91–2,01)
Dzimums (sieviete)	1,48 (1,45–1,51)
Ģimenes stāvoklis (neprecējies, šķīries, atraisītais statuss)	1,29 (1,27–1,31)
Ar veselības stāvokli saistītie faktori	
Diagnosticēta veselību ietekmējoša slimība vai stāvoklis Covid-19 pirmā viļņa laikā	15,45 (15,1–15,8)
Ierobežotas ikdienas aktivitātes veselības stāvokļa dēļ	4,53 (4,42–4,64)
Ierobežotas ikdienas aktivitātes vecuma dēļ	3,01 (2,95–3,08)
Suboptimāls (0–5 punkti no 10) veselības stāvoklis pirms Covid-19	2,66 (2,59–2,72)
Ar Covid-19 pirmo vilni saistītie faktori	
Samazināts vai pārtraukts tiešs kontakts ar kaimiņiem, draugiem, kolēģiem	2,55 (2,49–2,61)
Pastiprināta vientulības sajūta	2,43 (2,37–2,49)
Samazināts vai pārtraukts tiešs kontakts ar vecākiem	2,29 (2,16–2,43)
Pastiprināta nervozitāte	1,89 (1,59–1,93)
Pastiprināta depresijas simptomu intensitāte	1,79 (1,74–1,84)

* *unadjusted OR* (95% ticamības intervāls)

Piezīme: teksts treknrakstā norāda uz nozīmīgām atšķirībām no atsauces grupas: $p < 0,001$.

2. tabula. Daudzfaktoru binārās loģistikās regresijas izredžu attiecības koeficienti* pasliktinātam veselības stāvoklim Covid-19 laikā atkarībā no demogrāfiskiem, ar veselības stāvokli un Covid-19 saistītiem faktoriem

Faktori	Veselības stāvoklis pasliktinājies vs veselības stāvoklis nemainīgs
Demogrāfiskie rādītāji	
Vecums	0,96 (0,95–0,96)
Dzimums (sieviete)	3,74 (3,53–3,96)
Ģimenes stāvoklis (precējušies, bet nedzīvo kopā)	1,40 (1,33–1,47)
Ar veselības stāvokli saistītie faktori	
Diagnosticēta veselību ietekmējoša slimība vai stāvoklis Covid-19 pirmā viļņa laikā	10,39 (9,96–10,8)
Ierobežotas ikdienas aktivitātes veselības stāvokļa dēļ	1,91 (1,79–2,03)
Ierobežotas ikdienas aktivitātes vecuma dēļ	3,63 (3,40–3,87)
Suboptimāls (0–5 punkti no 10) veselības stāvoklis pirms Covid-19	4,42 (4,01–4,88)
Ar Covid-19 pirmo vilni saistītie faktori ir	
Samazināts vai pārtraukts tiešs kontakts ar bērniem	1,93 (1,84–2,02)
Pastiprināta nervozitāte	2,21 (2,09–2,32)
Pastiprināta depresijas simptomu intensitāte	1,66 (1,59–1,73)

* *adjusted OR* (95% ticamības intervāls)

Piezīme: teksts treknrakstā norāda uz nozīmīgām atšķirībām no atsauces grupas: $p < 0,001$.

Pelēkā krāsā iekrāsotas šūnas norāda uz 5 nozīmīgākajiem faktoriem modeli pēc *Wald statistics*.

3. tabula. Relatīvie riska koeficienti* paaugstinātām psihoemocionālām problēmām Covid-19 laikā atkarībā no dzimuma, vecuma un sociāliem kontaktiem

Faktori	1. modelis			2. modelis		
	Ir palielinājušās problēmas vs nav problēmu	Ir pastāvīgas problēmas vs nav problēmu	Palielinājušās problēmas vs ir pastāvīgas problēmas	Ir palielinājušās problēmas vs nav problēmu	Ir pastāvīgas problēmas vs nav problēmu	Palielinājušās problēmas vs ir pastāvīgas problēmas
Dzimums						
Vīrieši	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0
Sievietes	2,3 ^(c)	1,7 ^(b)	1,3	2,1 ^(c)	1,4 ^(d)	1,4
	(1,6–3,2)	(1,2–2,3)	(0,9–2,0)	(1,4–3,1)	(1,0–1,9)	(0,9–2,2)

Vecums						
50-57	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0
58-64	1,2 (0,7-2,1)	1,2 (0,7-2,2)	1,0 (0,5-1,9)	0,9 (0,5-1,6)	1,0 (0,5-1,8)	0,9 (0,4-1,8)
65-74	1,6 ^(d) (0,9-2,7)	2,9 ^(c) (1,7-4,9)	0,6 ^(d) (0,3-1,1)	0,9 (0,5-1,6)	1,8 ^(a) (1,0-3,2)	0,5 ^(a) (0,3-1,0)
75+	2,9 ^(c) (1,6-4,9)	3,7 ^(c) (2,2-6,4)	0,8 (0,4-1,4)	1 (1,0-2,1)	1,9 ^(a) (1,0-3,3)	0,6 ^(d) (0,3-1,1)
Ekonomiskās problēmas						
Nav	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0
Ir	2,2 ^(c) (1,6-3,1)	2,0 ^(c) (1,4-2,7)	1,1 (0,8-1,6)	1,4 ^(d) (1,0-2,1)	1,4 ^(a) (1,0-2,0)	1,0 (0,7-1,4)
Veselības stāvoklis						
Labs	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0
Vidējs	3,7 ^(c) (2,4-5,9)	2,9 ^(c) (2,0-4,3)	1,2 (0,8-2,2)	2,9 ^(c) (1,8-4,6)	2,5 ^(c) (1,7-3,7)	1,2 (0,7-2,0)
Slikts	12,9 ^(c) (7,1-23,7)	5,2 ^(c) (2,9-9,4)	2,5 ^(b) (1,3-4,6)	7,5 ^(c) (4,0-14,3)	3,6 ^(c) (2,0-6,5)	2,1 ^(a) (1,1-4,0)
Sociālie kontakti						
Augsta iesaiste	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0
Vidēja	4,4 ^(b) (1,9-10,6)	1,6 ^(d) (1,0-2,7)	2,8 ^(a) (1,1-7,0)	4,3 ^(b) (0,4-1,1)	1,6 (0,9-2,7)	2,8 ^(a) (1,1-7,0)
Zema/ļoti zema	9,6 ^(c) (3,8-24,3)	1,7 ^(d) (0,9-3,4)	5,4 ^(b) (2,0-15,0)	8,5 ^(c) (3,2-22,5)	1,6 (0,8-3,2)	5,2 ^(b) (1,9-14,3)
Vientulības izjūta						
Nav	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0
Ir	4,6 ^(c) (3,2-6,6)	3,2 ^(c) (2,2-4,4)	1,5 ^(d) (1,0-2,1)	3,4 ^(c) (2,3-5,0)	2,5 ^(c) (1,8-3,6)	1,3 (0,9-2,0)

* – 95% ticamības intervāls

1. modelis. Multinomiālās loģistikās regresijas rezultāti izteikti relatīvo risku koeficientos (RRK) ar attiecīgiem 95% ticamības intervāliem, kas kontrolēti pēc dzimuma un vecuma.

2. modelis. Multinomiālās loģistikās regresijas rezultāti izteikti relatīvo risku koeficientos (RRK) ar attiecīgiem 95% ticamības intervāliem, kas kontrolēti visiem faktoru mainīgajiem (dzimums, vecums, pieredzētās ekonomiskās grūtības, subjektīvais veselības stāvokļa novērtējums, sociālie kontakti, vientulības sajūta).

Teksts treknrakstā norāda uz nozīmīgām atšķirībām no atsaucēs grupas: $a = p < 0,05$; $b = p < 0,01$; $c = p < 0,001$; $d = p < 0,1$.

LATVIJAS INTERNETA ZIŅU PORTĀLU KOMENTĒTĀJU VERBĀLĀS AGRESIVITĀTES LĪMENIS COVID-19 PANDĒMIJAS LAIKĀ (2020–2021)

Anda Rožukalne ir Rīgas Stradiņa universitātes profesore un Komunikācijas fakultātes dekāne. Daudzu mediju kvalitātei, žurnālistikas attīstībai un mediju sistēmai veltītu publikāciju autore. Uzrakstījusi monogrāfiju par Latvijas mediju īpašniekiem un to vietu mediju sistēmā *Kam pieder Latvijas mediji?* (2013). Pārstāvējusi Latviju projektā *European Media Pluralism Monitor* (2015–2021). Strādāja Eiropas Komisijas (EK) Augsta līmeņa ekspertu grupā jautājumos par viltus ziņām un dezinformāciju tīmeklī (2018). Pētniecības intereses ir saistītas ar žurnālistikas vērtībām, inovatīvām mediju auditorijas izpētes metodēm, mediju regulāciju. Vadīja pētniecības apakšprojektus valsts pētījumu programmā *Dzīve ar Covid-19* (2020). Daļa no tajā savāktajiem datiem apkopoti šajā rakstā. Pārstāv Latvijas komunikācijas pētnieku grupu *Apvārsnis 2020* projektā *MEDIADELCOM*; tā uzmanības centrā ir ar plaša-ziņas medijiem saistīto risku un iespēju novērtējums Eiropas mediju telpā.

Raksturvārdi: Covid-19, verbālā agresivitāte, interneta ziņu portāli, digitālā publikācija sfēra, Interneta agresivitātes indekss.

Ievads

Covid-19 pandēmijas gada nestās pārmaiņas Latvijas iedzīvotāju ikdienā jau pirmajos pandēmijas mēnešos 2020. gada pirmajā pusē lika runāt par dažāda veida sekām. Publiski arvien biežāk tika minēts epidemioloģisko ierobežojumu, neskaidrības, nedrošības radīta sabiedrības neapmierinātība un tās izraisītas reakcijas – protesti, pandēmijas bīstamības noliegums, dusmas pret ierobežojumu pārkāpējiem vai ierobežojumu aizstāvjiem, neuzticēšanās valdībai un citām atbildīgām institūcijām¹, pieauga neuzticēšanās valdības darbam un medijiem.

Covid-19 pandēmijas laikā mediji ir galvenais avots, ar kura palīdzību iedzīvotāji saņem informāciju², pieaugoša loma ir tīmekļa medijiem, kas nodrošina sekošanu nozīmīgiem notikumiem reālajā laikā. Latvijas iedzīvotājiem

no pandēmijas pirmajām dienām tika piedāvāta informācija par dažādiem aspektiem, kas saistīti ar pandēmijas norisi. Pandēmijas sākumā pieauga iedzīvotāju interese par ziņām, ievērojams auditorijas pieaugums bija interneta medijiem³. Jau pandēmijas pirmā gada otrajā pusē tika konstatēts salīdzinoši augsts sabiedrības nogurums no ziņām. Pandēmijas ziņas tika identificētas kā tādas, kuras izraisa apjukumu, bezspēcību, nedrošības izjūtu, vienaldzību⁴. Sabiedriskās domas aptaujas sniedza informāciju, ka pandēmijas apstākļi ietekmē daudzu cilvēku emocionālo labsajūtu⁵, ka mazinās sabiedrības satraukums par Covid-19 slimības bīstamību⁶.

Tik neparastos apstākļos ir būtiski saprast, kā novērtēt sabiedrības noskaņojumu, tā dinamiku. RSU izveidotais pētniecības rīks

¹ Kleinberga et al. 2020, 132; Rožukalne et al. 2020b, 168.

² Stainback et al. 2020, 2.

³ Gemius 2020.

⁴ Rožukalne et al. 2020a, 165.

⁵ Kantar 2020.

⁶ Kantar 2021.

*Interneta agresivitātes indekss (IAI)*⁷ paredzēts komentāru satura agresivitātes mērīšanai. Apkopojot datus par komentētāju uzvedību, komentāru saturu un tā saikni ar ziņu saturu, pastāvīgi tiek vērtēts agresivitātes līmenis komentāru telpā. Pētījuma instruments sniedz ieguldījumu sabiedrības noskaņojuma⁸ (angl. *sentiment analysis*) pētniecībā tīmekļa vidē. Ņemot vērā datu apjomu (raksta tapšanas laikā vairāk nekā 25 miljoni lietotāju komentāru), iespējams izdarīt secinājumus ne tikai par komentētāju izteikto attieksmi, bet arī interneta lietotāju noskaņojumu konkrētā laika posmā vai par noteiktiem jautājumiem.

Ievērojot pandēmijas apstākļu radītās izmaiņas sabiedrības un indivīdu ikdienas dzīvē, šī pētījuma pamatā ir pieņēmums, ka pandēmijas radītās grūtības un ar pandēmijas norisēm saistītā ziņu plūsma palielina sabiedrības agresivitātes līmeni un to iespējams fiksēt IAI datus, analizējot ziņu portālu lietotāju komentāru saturu. Pētījumā ziņu portālu komentāru datu uzrādītais verbālās agresivitātes līmenis konceptualizēts kā tāds, kas atspoguļo interneta lietotāju kopējo noskaņojumu un daļēji parāda arī sabiedrības noskaņojumu (Latvijā vairāk nekā 80% iedzīvotāju regulāri izmanto internetu⁹). Pētījumā nav analizēta verbālā agresivitāte, kas saistīta ar Covid-19 ziņām, pieņemot, ka portālu lietotāju attieksme, ja to ietekmējusi pandēmijas laika realitāte, tiks izteikta tīmeklī, reaģējot uz jebkāda satura ziņām.

Pētījumā izvirzīta hipotēze, ka, ielgstot pandēmijai, pieaugot grūtībām, kas jāpārvar katram indivīdam un sabiedrībai kopumā, pieaug sabiedrības agresivitātes līmenis. To iespējams fiksēt, analizējot IAI datus.

Lai to noskaidrotu, izvirzīti šādi pētnieciskie jautājumi:

1. Kāds ir *Interneta agresivitātes indeksa* identifikētais interneta komentētāju agresivitātes līmenis gada laikā kopš pandēmijas sākuma 2020. gada martā līdz otrās ārkārtas situācijas beigām 2021. gada aprīlī?
2. Kāds ir interneta komentētāju agresivitātes līmenis latviešu un krievu valodas

⁷ Barometrs 2021.

⁸ Salter-Townshend, Murphy 2014.

⁹ Centrālā statistikas pārvalde 2020.

komentāru vidē katrā no diviem ārkārtas situācijas periodiem?

Lai atbildētu uz pētījuma jautājumiem, tālāk rakstā piedāvāta teorētiska diskusija par komentāru lomu digitālo mediju saturā, definēta verbālā agresivitāte, aprakstīta pētījuma metode un iegūtie dati.

Interneta komentāri un digitālā publiskā sfēra

Ziņu un cita veida informācijas komentēšana kā auditorijas iesaiste diskusijās par nozīmīgiem sabiedriski politiskiem jautājumiem ir viens no nozīmīgākajiem mediētas komunikācijas fenomeniem, ar ko sastopas sabiedrības visās pasaulē. Komentāri ir daļa no auditorijas aktivitātes izpausmēm mijiedarbībā ar saņemto ziņu vai citiem auditorijas pārstāvjiem, komentāri ir daļa no līdzdalības kultūras¹⁰, kas izmainījusi mediju auditorijas uzvedību. Iespējas reaģēt uz mediju saturu pārveidojusi varas attiecības starp mediju sniegto informāciju un tās saņēmēju, jo palielina auditorijas lomu publiskās informācijas radīšanas procesā. Komentāri dod iespēju miljoniem tīmekļa mediju lietotāju dalīties ar savām domām un izteikt savu personību¹¹, paust pārliecību vai emocijas, izklaidēties¹², piedalīties diskusijās. Komentēšana palīdz auditorijas pārstāvjiem interpretēt žurnālistu veidoto saturu, apliecināt savu sociālo identitāti, nodarboties ar “vārtu vērošanu”, kā Aske Kammer (*Aske Kammer*) raksturo līdzdalību diskusijās vai metadiskusijās¹³, to vērtējot kā pretēju žurnālistu “vārtu sargāšanas” funkcijai. Komentāru rakstīšanu ietekmē komentētāju zināšanas par ziņās apskatīto tēmu un izpratne par iespēju sniegt savu ieguldījumu konkrētā diskusijā¹⁴.

Tiešsaistes komunikācijas vidē ziņu komentēšana notiek gandrīz vienlaikus ar ziņu publicēšanas laiku. Komentētāji reaģē gan anonīmi, gan atklājot savu identitāti un komentē visus ar ziņām saistītos aspektus – ziņu saturu, žurnālistikas kvalitāti, citu komentētāju

¹⁰ Jenkins et al. 2009, 9.

¹¹ Barnes et al. 2018

¹² Spyridou 2019, 830.

¹³ Kammer 2013, 121.

¹⁴ Soffer 2017, 783; Weber 2014, 944.

reakcijas. Komentāri palīdz ātri saprast ziņas interpretāciju, tos var nosaukt par īsceļiem starp ziņu saturu un viedokļa veidošanu¹⁵. Komentāri ziņu portālos parāda gan to, kāda uzmanība veltīta ziņām¹⁶, gan to, kādi ziņu temati ir būtiski auditorijai, gan to, kādā līmenī auditorija līdzdarbojas mediju satura veidošanas procesā¹⁷.

Auditorijas komentāri paplašina medija darbības funkcijas un arī attīsta diskusijas¹⁸ par sabiedrībai nozīmīgām problēmām. Sniedzot iespēju ziņu mediju lietotājiem brīvi pievienoties domu apmaiņai, tīmekļa mediju komentāru vide raksturo mūsdienu digitālo publisko sfēru. Tā ir vienlaikus līdzīga un atšķirīga no Jirgena Hābermāsa¹⁹ definētās publiskās sfēras, kurā satiekas dažādu sabiedrības grupu pārstāvji un diskutē par sabiedriski politiskiem jautājumiem, lai ietekmētu lēmumu pieņemšanu. Digitālajai publiskajai sfērai nav nepieciešama fiziska atrašanās vieta. Atšķirībā no Jirgena Hābermāsa publiskās sfēras²⁰, digitālā publiskā sfēra raksturota kā fragmentēta, daudzveidīgāka, tā ir heterogēna no auditoriju, satura un tehnoloģisko iespēju viedokļa. Tā ietver daudz lielāku dalībnieku skaitu un mainīgumu. Digitālajā publiskajā sfērā vienlaikus mijiedarbojas dažādu grupu pārstāvji, tajā saplūst sabiedriski nozīmīga un personiska informācija, tās kvalitāti un dalībnieku iesaistes līmeni raksturo tehnoloģisko rīku attīstība²¹.

Verbālo agresivitāti tīmekļa diskusiju vidē rada auditorija. Tās pārstāvji vēlas gan diskutēt par ziņu tematiem, gan emocionāli uz tiem reaģēt, bieži nespējot pievienoties racionālai diskusijai²². Komentāru vidē iespējamā lietotāju anonimitāte nodara kaitējumu diskusiju kvalitātei, jo samazina iesaistīto atbildīgumu un palielina rupjību, nepieklājību. Tā rada arī atsvešinātību starp diskusijā iesaistītajiem

dalībniekiem²³. Vienlaikus jāatzīst, ka digitālo sabiedrisko domu raksturo gan racionāls, gan emocionāls un tostarp agresīvs saturs.

Verbālā agresivitāte digitālajā vidē

Tīmekļa auditorijas pārstāvju komentāru saturs un raksturs jau visai neilgu laiku pēc komentēšanas iespēju rašanās lika pārskatīt iepriekš izteiktos pieņēmumus, ka interneta komentētāji sniegs pozitīvu ieguldījumu diskusiju kvalitātes un daudzveidības nodrošināšanā, veidojot demokrātiskai domu apmaiņai piemērotu vidi. Tā vietā tīmekļa ziņu portālu lietotājiem un pētniekiem nācās sastapties ar rupjību, agresivitāti, nepieklājību²⁴, cieņas un goda aizskaršanu, neslavas celšanu, verbāliem uzbrukumiem, ziņās pieminēto cilvēku vai sabiedrības grupu diskrimināciju, jebkādu zināmu vai tīmekļa vidē definētu uzvedības normu pārkāpšanu²⁵. Šie procesi gan apgrūtināja lielāka komentētāja skaita iesaisti, gan lika redakcijām investēt resursus komentāru rediģēšanā, veidojot arī pašregulācijas noteikumus, jo tīmekļa mediju lietotāji biežāk komentē ziņas, pret kuru saturu tiem ir negatīva attieksme²⁶.

Verbālo agresivitāti var definēt kā aizskarošu, nievājošu, diskriminējošu un naidīgu izteikumu vēršanu pret ziņu saturu, autoriem vai citiem komentētājiem. Verbālo agresivitāti identificē ar pieklājības noteikumu, normu, standartu neievērošanu, vulgaritāti²⁷.

Verbālu agresivitāti var izraisīt individuālas vērtības, ideoloģiskie uzskati²⁸. Tā var palielināties, ja digitālo mediju lietotāji diskutē par ļoti svarīgiem un pretrunīgiem ziņu tematiem, par kuriem sabiedrībā pastāv dažādi viedokļi²⁹.

¹⁵ Kumpel, Unkel 2019, 4.

¹⁶ Kalogeropoulos et al. 2017, 3.

¹⁷ Masip et al. 2018, 302; Juarez Miro 2020, 4.

¹⁸ Weber 2014, 952; Masip et al. 2018, 303; Miller et al. 2016, 139.

¹⁹ Habermas 1989, 27.

²⁰ Rauchfleisch 2017, 3.

²¹ Ruiz et al. 2011, 463.

²² Turpat, 464–465.

²³ McDermott 2018, 189; Kalogeropoulos et al. 2017, 3.

²⁴ Luck, Nardi, 2019, 3014.

²⁵ Naab et al. 2018, 779.

²⁶ Miller et al. 2016, 141.

²⁷ Wilhelm et al. 2020, 922–923; Naab et al. 2018, 779.

²⁸ Su et al. 2018, 3693–3695.

²⁹ Humprecht et al. 2020, 9.

Pētījuma metode un dati

Lai atbildētu uz pētījuma jautājumiem, izmantoti digitālās pētniecības rīka – Interneta agresivitātes indeksa (IAI) – dati. IAI izveidots, lai analizētu lietotāju agresivitātes izpausmes internetā. Pētījuma instrumenta izveidošanas mērķis ir fiksēt sabiedrības noskaņojumu digitālajā vidē, vērtējot attiecības starp piedāvāto saturu un lietotāju attieksmi. IAI darbības pamatā ir programmatūra, kuras veidošanā piedalās LU Mākslīgā intelekta laboratorijas pētnieki. Tā kodē un analizē trīs lielāko ziņu portālu – *Delfi.lv*, *TVnet.lv* un *Apollo.lv* – lietotāju komentārus. Analīzes pamatā ir vairākas datu grupas: atslēgvārdi, to agresivitātes pakāpe jeb svāri, proti, tiek atšķirīgi vērtēti ļoti agresīvi, vidēji un viegli agresīvi vārdi. IAI dati iedalīti vienpadsmit kategorijās: diskriminējoši vārdi, lamu vārdi, netaisnību apzīmējoši vārdi, aicinājums uz vardarbību, agresīvas darbības, simboliska, ar agresivitāti saistīta personība, agresivitātes asociācijas, ar agresivitāti saistīti militāri termini, apsūdzība, ar agresivitāti saistītas emocijas, nodevība. IAI komentāru agresivitātes līmeni nosaka pēc šādas formulas: agresīvo vārdu skaits tiek reizināts ar vārdu svaru, un iegūto summu dala ar kopējo vārdu skaitu, kas izmantots katras konkrētās dienas lasītāju komentāros.

Izmantojot Interneta agresivitātes indeksu, ir iespējams noteikt visagresīvāk komentētās portālu ziņas, tajās izmantotos atslēgvārdus, to skaitu un portālu komentētāju skaitu. Programmatūra analizē pilnu komentāru saturu. Pašreizējā IAI datu kopa sastāv no aptuveni 25,18 miljoniem komentāru un aptuveni 1,37 miljoniem rakstu³⁰.

Šajā pētījumā Latvijas sabiedrības noskaņojuma atklāšanai izmantoti šādi IAI kvantitatīvie dati latviešu un krievu valodā laika posmā no pirmās ārkārtējās situācijas sākuma 2020. gada 12. martā līdz otrās ārkārtējās situācijas beigām 2021. gada 26. aprīlī: vidējais agresivitātes līmenis visā periodā un katrā ārkārtējās situācijas periodā, kopējā agresivitātes tendence un tendence, ņemot vērā atslēgvārdu svarus.

Lai noteiktu vidējo agresivitātes vērtību tendenču grafikos, to aprēķina šādi: pirmkārt, tiek aprēķināts potenciālo agresīvo atslēgvārdu kopējais relatīvais biežums katram datumam, kopējo atslēgvārdu gadījumu skaitu dalot ar kopējo vārdu skaitu attiecīgajā datumā. Tomēr tas rada diezgan haotisku ainu ar daudzām virsotnēm, kas apzīmē agresivitātes kāpumus un kritumus. Tādēļ, otrkārt, tiek izlīdzināts tendenču grafiks, aprēķinot vidējo mainīgo vērtību katram datumam. Mainīgā vidējā vērtība ir 7 dienas, ņemot vērā 3 dienas pirms konkrētā datuma un 3 dienas pēc tā.

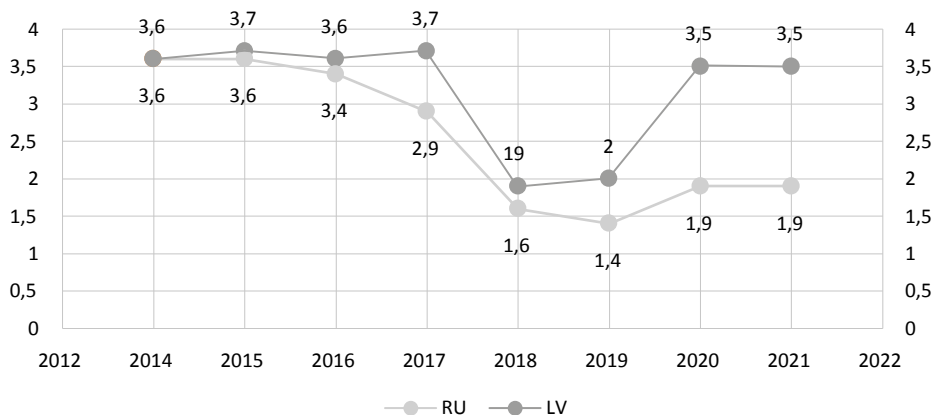
Pētījuma rezultāti

Lai novērtētu kopējo vidējo agresivitātes līmeni Latvijas lielāko ziņu portālu komentāru sadaļā, vispirms sniegts IAI apkopotā agresivitātes vidējā līmeņa datu apkopojums no 2014. gada līdz 2021. gadam. Šie dati ļauj spriest par to, vai pandēmijas periodā vērojamas izmaiņas agresivitātes vidējās vērtības datos latviešu (LV) un krievu (RU) valodas komentāru vidē.

Dati rāda (1. attēls), ka vairāk nekā piecu gadu laikā (2021. gada dati atspoguļoti līdz 13.05.2021; 2018. gadā tehnisku iemeslu dēļ pieejama tikai daļa datu) IAI fiksētā agresivitātes vidējā vērtība visos gados, par kuriem pieejami salīdzināmi dati, bijusi augstāka par 3,5. Krievu valodas komentāru vidē tā gandrīz visā periodā (izņemot 2014. gadu) bijusi zemāka par latviešu valodas komentāru vidē fiksēto līmeni. Datu vākšanas periodā ir mainījušies gan tehnoloģiskie rādītāji portālos un iespējas fiksēt komentārus, gan komentēšanas noteikumi, kas saistīti ar lietotāju reģistrēšanos, tomēr kopējie dati ir salīdzinoši stabili.

Laikā no 2014. gada līdz 2016. gadam latviešu un krievu valodas komentāru vidē ir līdzīga lietotāju agresivitātes vidējā vērtība. 2020. gadā un 2021. gada pirmajā pusē, proti, Covid-19 pandēmijas periodā, komentāri latviešu valodas vidē uzrāda nedaudz zemāku, bet iepriekšējo gadu datiem tuvu agresivitātes vidējo vērtību (3,5), krievu valodas komentāru vidē tā ir daudz zemāka – 1,9. Krievu valodas portālu vietnēs ir ievērojami mazāks komentāru skaits, komentētāji lieto mazāk agresīvu vārdu un izmanto vārdus ar salīdzinoši

³⁰ Barometrs 2021.

1. attēls. IAI uzrādītā komentētāju agresivitātes vidējā vērtība (2014.–2021. g. maijs)

zemāku agresivitātes svaru, tātad krievu valodas komentāri ir ar zemāku agresivitātes vidējo līmeni.

Tālākie dati attiecas uz pētījuma periodu no 2020. gada 12. marta līdz 2021. gada 26. aprīlim, kā arī uz abiem ārkārtējās situācijas periodiem (no 12.03.2020. līdz 09.06.2020.; no 09.11.2021. līdz 26.04.2021.).

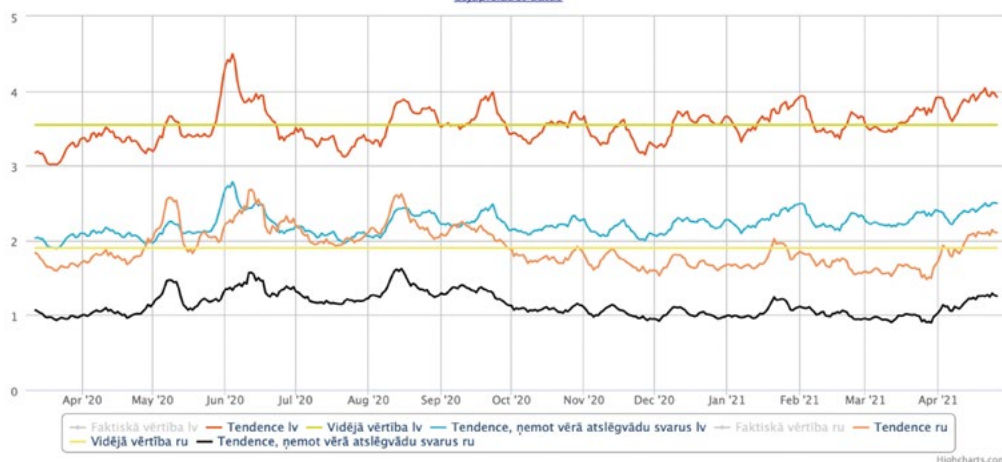
Pandēmijas laikā no 2020. gada sākuma līdz 2021. gada sākumam agresivitātes vidējā vērtība (2. attēls) ir 3,5 latviešu valodas komentāru vidē (zaļgandzeltenā līnija) un 1,9 krievu valodas komentāru vidē (dzeltenā līnija). Tendence apzīmē agresivitātes līmeni katrā minētā perioda dienā. Tendences dati rāda, ka IAI fiksētā komentētāju agresivitāte latviešu valodas komentāru vidē (sarkanā līnija) ir zemāka par vidējo 2020. gada martā un aprīlī, jūlijā, oktobrī, novembrī, 2021. gada februārī un martā. Tendence (sarkanā līnija) ir augstāka par agresivitātes vidējo vērtību dažas dienas 2020. gada maijā, lielāko daļu dienu 2020. gada jūnijā, augustā, septembrī, decembrī, 2021. gada janvārī un aprīlī. Tā bijusi no 3 līdz 4,5 visā periodā, visaugstāko līmeni 4,5 sasniedzot 2020. gada 4. jūnijā. Tendence, kas atspoguļo atslēgvārdu svarus (tirkīz zilā līnija) jeb komentāru tekstā fiksēto agresivitātes līmeni, atspoguļo kopējās tendences likni, tā bijusi no 1,9 līdz 2,7 visā periodā.

IAI fiksētā komentētāju agresivitāte krievu valodas komentāru vidē, ko apzīmē tendence (oranžā līnija), ir zemāka par vidējo 2020. gada

martā un aprīlī, jūlijā, oktobrī, novembrī, decembrī un 2021. gada sākuma mēnešos līdz aprīļa sākumam. Tendence ir augstāka par vidējo vērtību 2020. gada maijā, jūnijā, augustā, septembrī, decembrī, dažas dienas 2021. gada janvārī un lielāko daļu no dienām aprīlī. Tā bijusi no 1,4 līdz 2,7 visā periodā, visaugstāko līmeni 2,7 sasniedzot 2020. gada 12. jūnijā. Atslēgvārdu svaros balstītie dati (melnā līnija) rāda, ka šī tendence svārstās robežās no 0,8 līdz 1,6, augstāko rādītāju sasniedzot 2020. gada 15. augustā.

3. un 4. attēlā apkopotie dati sniedz detalizētu informāciju, vai auditorijas agresivitāte komentāru vidē atšķiras abu ārkārtas situāciju laikā. Pirmajā periodā 2020. gada pirmajos trīs mēnešos (3. attēls) komentētāju agresivitātes vidējā vērtība ir nedaudz zemāka (3,4) par visā pētījuma periodā fiksēto vidējo vērtību (3,5) latviešu valodas komentāru vidē, bet nemainīga (1,9) krievu valodas komentāru vidē. Tendence parāda, ka pirmajā periodā latviski rakstošo komentētāju agresivitāte bijusi augstāka par vidējo vērtību tikai vienā datumā aprīlī, dažas dienas maijā, augstāko līmeni sasniedzot perioda beigās jūnija sākumā, svārstoties starp 3,0 zemākajā punktā līdz 4,5 augstākajā punktā šajā periodā. Savukārt tendence, kurā fiksēti atslēgvārdu svāri, rāda, ka latviešu valodas vidē tā bijusi 1,9 zemākajā punktā un 2,8 augstākajā. Tātad abu tendenču dati latviešu valodas komentāru vidē neatšķiras no kopējā periodā fiksētā agresivitātes līmeņa.

1. grafiks. Potenciāli agresīvo vārdlietojumu īpatsvars, analizējot ziņu portālu komentārus kā vienotu datu kopu [Lejupielādēt datus](#)

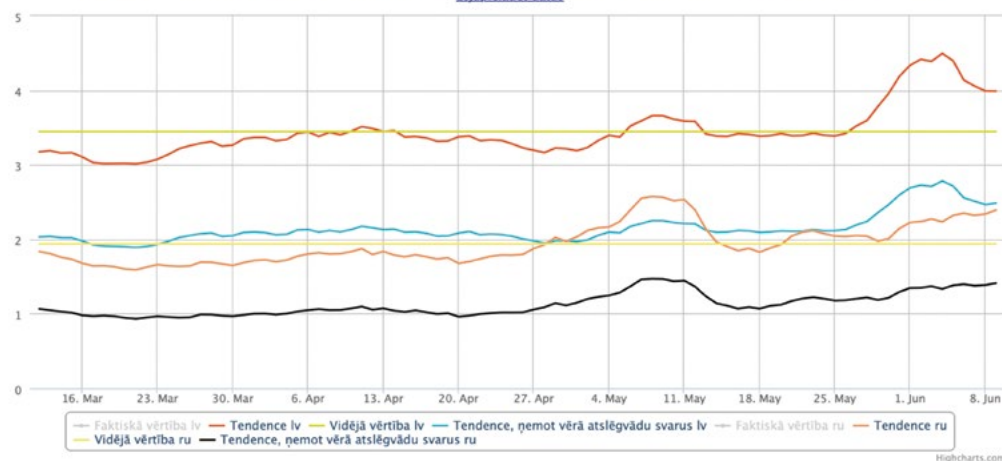

2. attēls. Visa pandēmijas perioda IAI dati: vidējā vērtība, agresivitātes tendence un tendence, ņemot vērā atslēgvārdu svaru latviešu (LV) un krievu (RU) valodā

Krieviski rakstīto komentāru tendences dati rāda, ka pirmajā ārkārtas situācijā lielāko daļu laika komentētāju agresivitāte nav pārsniegusi vidējo vērtību (1,9), tā pieaugusi maija sākumā un jūnija sākumā, visā periodā svārstoties no 1,6 līdz 2,6. Tendence, kurā fiksēti atslēgvārdu svāri, rāda, ka krievu valodas komentāru vidē

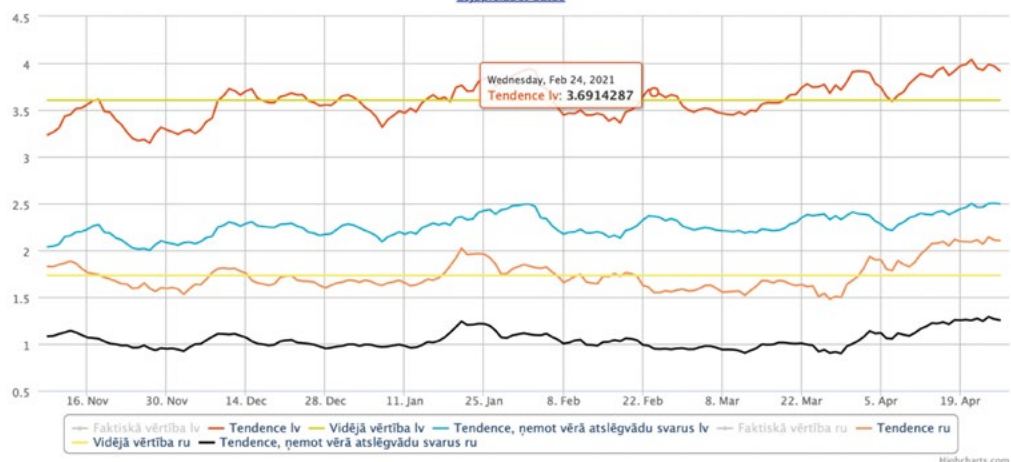
tā bijusi 0,9 zemākajā punktā un 1,4 augstākajā punktā. Tas nozīmē, ka arī krievu valodas komentāru vidē IAI dati par pirmo ārkārtas situāciju kopumā sakrīt ar visa perioda datiem, uzrādot nedaudz augstāku līmeni (0,9) pirmās ārkārtas situācijas perioda sākumā un nedaudz zemāku līmeni (1,4) perioda beigās.

1. grafiks. Potenciāli agresīvo vārdlietojumu īpatsvars, analizējot ziņu portālu komentārus kā vienotu datu kopu [Lejupielādēt datus](#)

3. attēls. IAI dati pirmajā ārkārtas situācijas periodā (no 12.03.2020. līdz 09.06.2020.)

1. grafiks. Potenciāli agresīvo vārdlietojumu īpatsvars, analizējot ziņu portālu komentārus kā vienotu datu kopu [Lejupielādēt datus](#)

4. attēls. IAI dati otrajā ārkārtas situācijas periodā (no 09.11.2020. līdz 26.04.2021.)

Otrajā ārkārtējās situācijas periodā 2020. gada beigās un 2021. gada sākumā (4. attēls) komentētāju agresivitātes vidējā vērtība ir augstāka (3,6) par visā pētījuma periodā fiksēto vidējo vērtību (3,5) latviešu valodas komentāru vidē, bet zemāka (1,7) krievu valodas komentāru vidē (vidējā visā periodā – 1,9). Tendences dati rāda, ka otrajā periodā latviešu valodā rakstošo komentētāju agresivitāte bijusi augstāka par vidējo vērtību visos perioda mēnešos, augstāko līmeni sasniedzot perioda beigās 21. aprīlī, svārstoties

starp 3,1 zemākajā punktā līdz 4,0 augstākajā punktā šajā periodā. Savukārt tendence, kurā fiksēti atslēgvārdu svāri, rāda, ka latviešu valodas komentāru vidē tā bijusi 2,0 zemākajā punktā un 2,5 augstākajā punktā.

Krievu valodas komentāru tendences dati rāda, ka otrajā ārkārtas situācijā lielāko daļu laika komentētāju agresivitāte nav pārsniegusi vidējo vērtību (1,7), tā pieaugusi dažas dienas perioda sākumā novembrī, decembrī, 2021. gada janvārī un ievērojami augusi aprīlī, visā periodā svārstoties no 1,4 līdz 2,1.

Tabula. IAI datu salīdzinājums

	Visā periodā	Pirmajā ārkārtējās situācijas periodā	Otrajā ārkārtējās situācijas periodā
Vidējā vērtība LV	3,5	3,4	3,6
Vidējā vērtība RU	1,9	1,9	1,7
Tendence LV	3,0–4,5	3,0–4,5	3,1–4,0
Tendence RU	1,4–2,7	1,6–2,6	1,4–2,1
Tendence, ņemot vērā atslēgvārdu svarus LV	1,9–2,7	1,9–2,8	2,0–2,5
Tendence, ņemot vērā atslēgvārdu svarus RU	0,8–1,6	0,9–1,4	0,9–1,3

Tendence, kurā fiksēti atslēgvārdu svāri, rāda, ka krievu valodas komentāru vidē tā bijusi 0,9 zemākajā punktā un 1,3 augstākajā punktā.

Lai varētu pārskatāmāk prezentēt un salīdzināt IAI datus visos šī pētījuma periodos, izveidota tabula. Dati rāda, ka vidējā agresivitātes vērtība nedaudz izmainījās gan pirmās, gan otrās ārkārtējās situācijas laikā: 2020. gada sākumā tā bija zemāka (latviski rakstītos komentāros) vai nemainīga (krievu valodas komentāru vidē), otrajā periodā tā pieauga latviešu, bet samazinājās krievu valodas komentāru vidē. Tendences analīze parāda, ka agresivitātes izpausmes neatšķiras no kopējā perioda datiem pirmajā periodā, bet samazinās (ņemot vērā agresīvo vārdu skaitu un to agresivitātes līmeni) otrajā periodā latviski rakstītajos komentāros. Krievu valodas komentāru vidē verbālās agresivitātes līmenis pēc dažādiem rādītājiem ir būtībā nemainīgs, tas ir ievērojami zemāks, vērtējot pēc agresivitātes kāpuma periodiem.

Secinājumi

Lai gan IAI dati ļauj fiksēt ziņu mediju saturs un portālu lietotāju reakciju mijiedarbību, šī pētījuma uzmanības centrā ir jautājums par vispārējo sabiedrības vai vismaz ziņu portālu lietotāju noskaņojumu, ko var fiksēt, analizējot liela apjoma datus.

Atbildes uz pētījuma jautājumiem:

1. Kāds ir *Interneta agresivitātes indeksa* (IAI) identificētais interneta komentētāju agresivitātes līmenis gada laikā kopš pandēmijas sākuma 2020. gada martā līdz otrās ārkārtas situācijas beigām 2021. gada aprīlī?

Salīdzinot pēdējo piecu gadu IAI datus ar pandēmijas perioda datiem, kopējā agresivitātes vidējā vērtība ir līdzīga vai nedaudz zemāka latviešu valodas komentāru vidē un ievērojami zemāka krievu valodas komentāru vidē. Tas nozīmē, ka ziņu portālu lietotāji joprojām izsaka agresīvus komentārus, izmanto agresīvus vārdus, tomēr pandēmijas gada laikā nav bijušas komentētāju noskaņojuma un verbālās agresivitātes nozīmīgas izmaiņas. (Šis secinājums izdarīts, ņemot vērā tehniskās problēmas ar datiem 2018. gadā, secinājumi izdarīti par gadiem, kad bija pieejams līdzīgs datu apjoms.)

2. Kāds ir interneta komentētāju agresivitātes līmenis latviešu un krievu valodas komentāru vidē katrā no diviem ārkārtas situācijas periodiem?

Latviski rakstīto komentāru dati rāda, ka pirmajā ārkārtējās situācijas laikā agresivitātes vidējā vērtība bija zemāka, bet otrajā tā bija augstāka par vidējo visā periodā. Salīdzinot tendenču datus un ņemot vērā atslēgvārdu tendences, var secināt, ka pirmajā ārkārtējās situācijas periodā datumos, kad bija visvairāk agresīvu komentāru, tika lietoti salīdzinoši agresīvāki vārdi nekā otrajā ārkārtējās situācijas periodā, kurā agresīvo komentāru skaits bija augstāks, bet verbālā agresivitāte jeb valodas naidīgums – zemāks.

Pētījuma laikā latviski un krieviski rakstošo komentētāju agresivitātes līmenis ir atšķirīgs. Lai gan sakrīt abu šo valodu grupu komentētāju agresivitātes dati 2020. gada maijā un jūnijā, tomēr tie ir atšķirīgi 2020. gada nogalē un 2021. gada sākumā, kad bija izsludināta otrā ārkārtējā situācija Latvijā. Latviski rakstošo komentētāju agresivitātes līmenis otrās ārkārtējās situācijas laikā ir pieaudzis. Krievu valodas portālu vides komentētāji 2002. gada beigās un 2021. gada pirmajos mēnešos ievērojami retāk un mazāk agresīvi komentējuši ziņas.

Krievu komentāru agresivitātes vidējā vērtība otrajā periodā ir zemāka, tātad ir mazāk agresīvu komentāru, otrajā periodā ir fiksēti mazāk agresīvi komentāri un arī komentāros izmantoto vārdu agresivitātes līmenis ir zemāks.

Arī citi pētījumi, kuros izmantoti citi IAI³¹ dati, pierāda, ka pandēmijas laika pārmaiņas un grūtības nav veicinājušas ievērojamu verbālās agresivitātes pieaugumu tīmekļa ziņu portālu vietnēs. Pētījumā, kura mērķis bija noskaidrot, vai interneta ziņu portālu lietotāju agresivitāte pandēmijas laikā ir saistīta ar ziņām par dažādiem Covid-19 pandēmijas aspektiem, tika secināts, ka portālu lietotāji agresīvi komentē ar Covid-19 saistītās ziņas, tomēr pandēmijas informācija veido aptuveni pusi no visagresīvāk komentētajām ziņām. Verbālā agresivitāte tīmekļa komentāru vidē

³¹ Rožukalne et al. 2020b.

ir sastopama, ja komentētāji negatīvi reaģē uz konkrētām ziņām par pandēmijas gaitu, tomēr šīs reakcijas nepalielina kopējo agresivitātes līmeni. Tas arī nav saistāms ar pandēmijas ieilgušo gaitu un sabiedrības satraukuma līmeni³², daudzām ikdienas neērtībām, kas varētu izraisīt lielāku sociālo spriedzi, indivīdu dusmas un aizkaitinājumu, kuru ar IAI palīdzību varētu fiksēt ziņu portālu komentāru vidē.

Vērtējot šos datus, var izteikt pieņēmumu, ka Latvijas iedzīvotāju agresivitāte, ko izraisījusi Covid-19 pandēmija, izpaudusies citās platformās, piem., sociālo mediju vidē vai

sadzīvē. No otras puses, šī pētījuma dati ļauj secināt, ka verbālā agresivitāte ir veidojusies ilgākā laikā un portālu komentāru vietnēs izpaužas kā iemācīta mediju lietotāju uzvedība, veidojot digitālās publiskās sfēras raksturu. Tomēr šajā pētījumā nav pietiekamu datu, lai varētu nodalīt komentētāju agresīvu reakciju uz notikumiem ziņās un faktorus, kas varētu raksturot komentēšanas kultūras aspektus. Tāpēc galvenais secinājums ir šāds: lai gan verbālā agresivitāte latviešu valodā pieaugusi pandēmijas otrās ārkārtas situācijas laikā 2021. gada pavasara mēnešos, tomēr salīdzinājumā ar citu periodu datiem pandēmijas apstākļi nav nozīmīgi mainījuši komentētāju verbālās agresivitātes līmeni.

³² Kantar 2021.

VĒRES

- Barnes, R. et al. (2018) Personality and online news commenting behaviours: uncovering the characteristics of those below the line. *Media International Australia*, 169, 1, 117–130. doi: 10.1177/1329878X18798695.
- Barometrs (2021) Par projektu. Pieejams: <http://barometrs.korpuss.lv/?from=2020-04-14&to=2021-04-14&site=lv§ion=about> (12.04. 2021.).
- Centrālā statistikas pārvalde (2020) Desmit gados interneta pieejamība mājās saimniecībās pieaugusi par 30%. Pieejams: <https://www.csb.gov.lv/lv/statistika/statistikas-temas/zinatne-ikt/datori-internets/meklet-tema/2775-iedzivotaju-interneta-lietosanas-paradumi> (05.05.2021.).
- Gemius (2020) Gemius: Martā ievērojami pieaugusi TOP 20 populārāko portālu auditorija. Pieejams: <https://www.gemius.lv/all-reader-news/gemius-marta-ieverojami-pieaugusi-top-20-popularako-portalu-auditorija.html> (01.05.2021.).
- Habermas, J. (1989) *The Structural Transformation of the Public Sphere*. Cambridge, Massachusetts : The MIT Press.
- Humprecht, E.; Hellmueller, L.; Lischka, J. A. (2020) Hostile Emotions in News Comments: A Cross-National Analysis of Facebook Discussions. *Social Media + Society*. doi: 10.1177/2056305120912481.
- Jenkins, H. et al. (2009) *Confronting the Challenges of Participatory Culture: Media Education for the 21st Century*. Chicago : MacArthur Foundation.
- Juarez Miro, C. (2020) The comment gap: Affective publics and gatekeeping in The New York Times' comment sections. *Journalism*. doi: 10.1177/1464884920933754.
- Kalogeropoulos, A. et al. (2017) Who Shares and Comments on News?: A Cross-National Comparative Analysis of Online and Social Media Participation. *Social Media + Society*. doi: 10.1177/2056305117735754.
- Kammer, A. (2013) Audience Participation in the Production of Online News: Towards a Typology. *Nordicom Review*, 34, 113–126.
- Kantar (2020) 41% strādājošo atzīst, ka Covid-19 pandēmijas apstākļi ir ietekmējuši viņu emocionālo labsajūtu. Pieejams: <https://www.kantar.lv/41-stradajoso-atzist-ka-covid-19-pandemijas-apstakli-ir-ietekmejusi-vinu-emocionalo-labsajutu/> (10.05.2021.).
- Kantar (2021) Sabiedrība ir nogurusi no pandēmijas radītajām sekām un jūtas aizvien brīvāk. Pieejams: <https://www.kantar.lv/sabiedriba-ir-nogurusi-no-pandemijas-raditajam-sekam-un-jutas-aizvien-brivak/> (10.05.2021.).
- Kleinberga, V. et al. (2020) Sabiedrības zināšanas par COVID-19 un uzticēšanās informācijas avotiem. Projekta papildu rezultāts Nr. 34, 111–133. Pieejams: https://www.rsu.lv/sites/default/files/imce/Projekti/VPP_COVID/34_zinojums_final.pdf (21.02.2021.).

- Kumpel, S.; Unkel, J. (2019) Negativity Wins at Last: How Presentation Order and Valence of User Comments Affect Perceptions of Journalistic Quality. *Journal of Media Psychology*, 1–20.
- Luck, J.; Nardi, C. (2019) Incivility in user comments on online news articles: Investigating the role of opinion dissonance for the effects of incivility on attitudes, emotions and the willingness to participate. *SCM Studies in Communication and Media*, 8, 3, 311–337. doi:10.5771/2192-4007-2019-3-311.
- Masip, P.; Suau-Martínez, J.; Ruiz-Caballero, C. (2018) Questioning the Selective Exposure to News: Understanding the Impact of Social Networks on Political News Consumption. *American Behavioral Scientist*, 62, 3, 300–319. doi: 10.1177/0002764217708586.
- McDermott, L. (2018) Online news comments as a public sphere forum: Deliberations on Canadian children's physical activity habits. *International Review for the Sociology of Sport*, 53, 2, 173–196. doi: 10.1177/1012690216644444.
- Miller, M. B.; Qian, X.; Barnett, B. (2016) Commenter anonymity affects reader perceptions. *Newspaper Research Journal*, 37 (2), 138–152. doi: 10.1177/0739532916648959.
- Naab, T. K.; Kalch, A.; Meitz, T. G. (2018) Flagging uncivil user comments: Effects of intervention information, type of victim, and response comments on bystander behavior. *New Media & Society*, 20, 2, 777–795. doi: 10.1177/1461444816670923.
- Rauchfleisch, A. (2017) The public sphere as an essentially contested concept: A co-citation analysis of the last 20 years of public sphere research. *Communication and the Public*, 2, 1, 3–18. doi: 10.1177/2057047317691054.
- Rožukalne, A. et al. (2020a) COVID–19 ziņu uztvere. Projekta papildu rezultāts Nr. 34, 149–167. Pieejams: https://www.rsu.lv/sites/default/files/imce/Projekti/VPP_COVID/34_zinojums_final.pdf (21.02.2021.).
- Rožukalne, A. et al. (2020b) Agresivitātes līmenis interneta ziņu portālu komentāros. Projekta papildu rezultāts Nr. 34, 168–175. Pieejams: https://www.rsu.lv/sites/default/files/imce/Projekti/VPP_COVID/34_zinojums_final.pdf (21.02.2021.).
- Ruiz, C. et al. (2011) Public Sphere 2.0?: The Democratic Qualities of Citizen Debates in Online Newspapers. *The International Journal of Press/Politics*, 16, 4, 463–487. doi: 10.1177/1940161211415849.
- Salter-Townshend, M.; Murphy, T. B. (2014) Mixtures of biased sentiment analysers. *Advances in Data Analysis and Classification*, 8, 85–103.
- Soffer, O. (2017) Assessing the climate of public opinion in the user comments era: A new epistemology. *Journalism*, 20, 6, 772–787. doi: 10.1177/1464884917714938.
- Spyridou, L.-P. (2019) Analyzing the active audience: Reluctant, reactive, fearful, or lazy?: Forms and motives of participation in mainstream journalism. *Journalism*, 20, 6, 827–847. doi: 10.1177/1464884918784733.
- Stainback, K.; Hearne, B. N.; Trieu, M. M. (2020) COVID-19 and the 24/7 News Cycle: Does COVID-19 News Exposure Affect Mental Health? *Socius*. doi: 10.1177/2378023120969339.
- Su, L. Y.-F. et al. (2018) Uncivil and personal?: Comparing patterns of incivility in comments on the Facebook pages of news outlets. *New Media & Society*, 20, 10, 3678–3699. doi: 10.1177/1461444818757205.
- Weber, P. (2014) Discussions in the comments section: Factors influencing participation and interactivity in online newspapers' reader comments. *New Media & Society*, 16, 6, 941–957. doi: 10.1177/1461444813495165.
- Wilhelm, C.; Joeckel, S.; Ziegler, I. (2020) Reporting Hate Comments: Investigating the Effects of Deviance Characteristics, Neutralization Strategies, and Users' Moral Orientation. *Communication Research*, 47, 6, 921–944. doi: 10.1177/0093650219855330.

ATTĀLINĀTĀ MĀCĪŠANĀS UN MĀCĪŠANA LATVIJAS AUGSTSKOLĀS SARS-COV-2 (COVID-19) ATSPULGĀ JEB KĀ AUGSTĀKĀ IZGLĪTĪBA PIELĀGOJĀS NEZINĀMAJAM

Dr. paed. Nora Jansone-Ratinika ir Rīgas Stradiņa universitātes (RSU) asociētā profesore, vadošā pētniece, senatore un Pedagoģiskās izaugsmes centra direktore. Darbība augstākās izglītības sektorā mērojama vairāk nekā 15 gadu garumā. Profesionālo kompetenci bagātinājusi administratīvā darbā, RSU Pedagoģiskās izaugsmes centra izveidē, lai sniegtu atbalstu docētājiem, pedagoģiskajā darbā ar studējošajiem un docētājiem, pētniecībā, docētāju tālākizglītības organizēšanā, studiju procesa kvalitātes analizē un tematisku inovāciju projektu īstenošanā. Darbības jomas starpdisciplināri aptver gan veselības aprūpes, gan sociālo zinātņu virzienus. Pētnieciskās un pedagoģiskās prakses intereses: studentcentrēta mācīšanās un mācīšana augstākajā izglītībā, docētāju pedagoģiskās kompetences pilnveide, tehnoloģiju bagātināta un simulācijās balstīta izglītība, akadēmiskais godīgums u. c.

Mg. paed. Raimonds Strods ir RSU Pedagoģiskās izaugsmes centra mācīšanas un mācīšanās projektu vadītājs, kurš iniciē un īsteno inovācijas studiju kvalitātes veicināšanai. Profesionālajā darbībā atbalsta akadēmisko personālu pedagoģiskās kompetences pilnveidē, vadot tālākizglītības mācīšanās aktivitātes un RSU Jauno docētāju skolu. Pabeidzis doktora studiju programmu pedagoģijā un pašreiz strādā pie promocijas darba. Kā pētnieks iesaistās starptautiskos zinātniskos projektos par augstākās izglītības studiju procesa digitalizāciju (kopš 2014).

Raksturvārdi: augstākās izglītības digitalizācija, attālinātas studijas, docētāju pedagoģiski digitālā kompetence, Covid-19.

Ievads

2020. gada pavasarī pasauli pārņēmusi veselības krīze un pakāpeniski izsludinātie epidemioloģiskie ierobežojumi Eiropas, tostarp Latvijas, augstākās izglītības telpai likuši saskarties ar masīvu izaicinājumu: transformēt studiju procesu no klātienē uz attālinātu formātu. Uzdevums augstskolām – būt aktīviem aģentiem globālās pandēmijas mazināšanā un tajā pašā laikā nodrošināt pilnvērtīgu iespēju iegūt izglītību – bijis līdz šim nepieredzēts.

Lai apzinātu notikušo, apkopotu gūtās mācības un izstrādātu zinātniskas prognozes par

turpmākās rīcības scenārijiem, īstenota *Valsts pētījumu programma Covid-19 seku mazināšanai* (turpmāk – VPP). VPP projekta *Dzīve ar Covid-19: Novērtējums par koronavīrusa izraisītās krīzes pārvarēšanu Latvijā un priekšlikumi sabiedrības noturībai nākotnē* 6. darba grupā *Izglītības sistēmas transformācija: Covid-19 krīzes sekas un iespējamie risinājumi*¹ Rīgas Stradiņa universitātes pētnieki apzinājuši situāciju

¹ Informācija par *Valsts pētījumu programmā Covid-19 seku mazināšanai* paveikto pieejama: <https://www.rsu.lv/projekts/dzive-ar-covid-19>.

Latvijas augstskolās un pievērsušies docētāju pedagoģiskās jaudas izpētei. No 2020. gada augusta līdz šī paša gada decembrim noritējis intensīvs pētniecības darbs, īstenojot pētījuma mērķi: izstrādāt docētāja pedagoģiski digitālās kompetences (PDK) ietvaru, kas balstīts literatūras, izglītības attīstības vietējo un starptautisko nostādņu dokumentu un Latvijas augstākās izglītības institūciju (AII) prakses empīrisku datu izpētē.

Dati un metodes

Jauktajā pētījuma dizainā iekļaujas kvantitatīvā un kvalitatīvā datu kopa, kas iegūta 2020. gadā laikposmā no augusta līdz novembrim². Teorētiskā ietvara veidošanai pēc 23 informācijas atlasē kritērijiem īstenoja sistemātiskās literatūras analīzi, kurā saturs atlasīts datubāzē *Web of Science*, izmantojot raksturvārdus: *digital competence*, *digital skills*, *digital literacy* un *academic staff*, *university lecturer*. Meklēšana tika ierobežota ar rakstiem angļu valodā, kas publicēti laika posmā no 2019. līdz 2020. gadam. Rakstu iekļaušanu analīzes kopā noteica tas, vai saturā atklāti ar docētāju digitālo kompetenci un tehnoloģiju integrēšanu studiju procesā tieši vai pastarpināti saistīti aspekti. Pēc vairākkārtējas atlasē un dublikātu izslēgšanas tika padziļināti izpētīts saturs 50 sekundārajiem pētījumiem un 13 raksti atzīti par atbilstīgiem padziļinātai analīzei.

Savukārt, lai izkristalizētu vietējās un starptautiskās politiskās tendences tehnoloģiju bagātinātā (TB) studiju procesa nodrošināšanai, tika analizēti 17 izglītības attīstības nostādņu dokumenti. Analīzes procesam piemērota kvalitatīvā kontentanālizē, kuru izmantojot tika identificēti vārdi, izteikumi un teikumi, kas atspoguļo starptautisko izglītības politiski filozofisko diskursu par TB studiju procesu un docētāju digitālo kompetenci.

Sistemātiskās literatūras un izglītības attīstības nostādņu dokumentu analīzes rezultāti tika vērtēti un interpretēti kopā, lai izkristalizētu teorētisku pamatojumu docētāju PDK empīriskai izpētei.

Pētījumā no 2020. gada oktobra līdz novembrim tika veikta Latvijas augstskolu un koledžu docētāju elektroniskā aptauja, kurā iegūtas 349 derīgas docētāju anketas no 33 Latvijas augstākās izglītības institūcijām (AII), tai skaitā 13 koledžām.

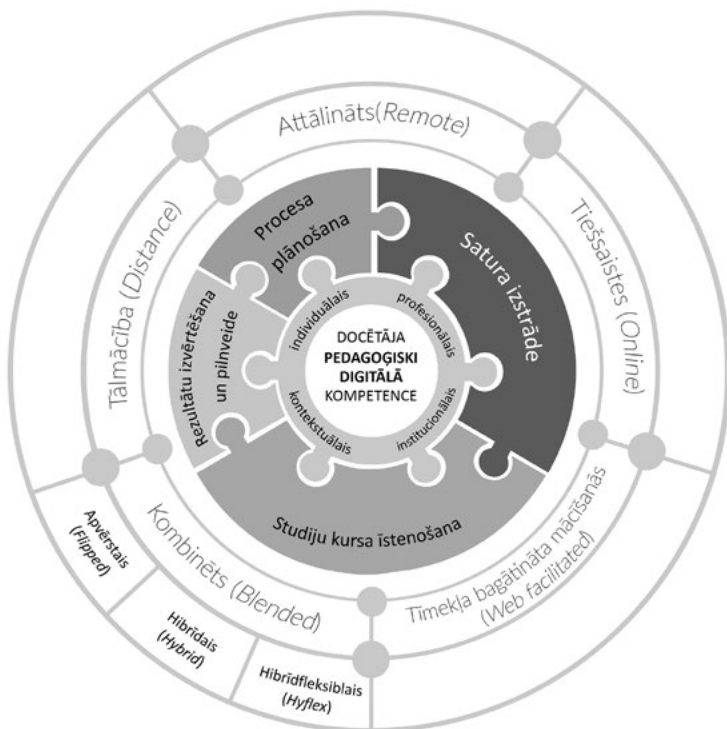
Ierobežojumi Latvijas docētāju kopumu reprezentējošās izlases nodrošināšanai skaidrojami ar Latvijas docētāju kopuma sociāldemogrāfisko parametru statistikas un kontaktinformācijas pieejamību, kas attiecīgi neļauj izmantot kvotu izlasi; kā arī īso pētījuma īstenošanai noteikto laika posmu, docētāju aktuālās darba situācijas apstākļiem – pastiprināta slodze, paaugstināts stress, intensīva komunikācijas plūsma, paralēlas pētniecības iniciatīvas VPP citos projektos – pandēmijas izplatībā. Līdz ar to rezultātos ir iespējams salīdzināt dažādu sociāldemogrāfisko grupu atbildes, kā arī analizēt sakarības starp saturiskajiem mainīgajiem, taču atbilžu kopējais sadalījums nav izmantojams vispārīnam situācijas novērtējumam valstī un salīdzinājumiem ar vēlāk/agrāk veidotām reprezentatīvām aptaujām, kur būtu uzdoti analogiski jautājumi, toties ļauj iezīmēt situācijas un mērķgrupas viedokļa tendences, kā arī ļauj identificēt turpmāk nepieciešamos padziļinātas izpētes virzienus.

Balstoties uz teorētiskās literatūras analīzi, tika noteiktas galvenās anketā iekļaujamās tematiskās grupas. Bija nozīmīgi iegūt informāciju par docētāju vispārīgo attieksmi un viedokli par tehnoloģijām, kurā viņi atklāja to lietošanas riskus un ieguvumus, viņu pašnovērtējumu par prasmju izaugsmes dinamiku šajā laikposmā, paradumiem tehnoloģiju un tehnoloģisko risinājumu (TTR)³ lietošanā TB studiju procesa nodrošināšanā, AII nodrošinājumu studiju procesa digitalizācijai un aktuālo situāciju docētāju profesionālās pilnveides segmentā individuālā un institucionālā redzējumā.

Datu pēcapstrādē tika izmantotas programmas *MS Excel* un *SPSS*, nodrošinot rezultātu tabulāciju, statistisko atšķirību aprēķinu un grafiku sagatavošanu. Rezultātu

³ Pētījumā jēdzieni skaidroti šādi: tehnoloģijas – datortehnika; tehnoloģiskie risinājumi – programmas, lietotnes, IKT rīki, digitālie mācību līdzekļi un tiešsaistes materiāli.

² Jansone-Ratinika et al. 2020.

1. attēls. Docētāja pedagoģiski digitālās kompetences ietvars

(Jansone-Ratinika et al. 2020.)

atspoguļojamam galvenokārt tika izmantota aprakstošā statistika: mainīgo biežumi, aritmētiskie vidējie mainīgajiem, kā arī vidējie pieauguma rādītāji.

Empīrisku datu ieguves un apstrādes noslēguma posmā tika organizētas divas fokusgrupu diskusijas, kurās piedalījās 22 docētāji un studējošie no 14 AII un Latvijas Studentu apvienības. Fokusgrupu diskusijas tika īstenotas, lai pētījuma autori validētu un padziļināti interpretētu visus iegūtos pētījuma datus un rezultātus. Citāti no fokusgrupu diskusijām šajā rakstā izmantoti, lai stiprinātu un skaidrotu kvantitatīvo datu rezultātus.

Analīze un interpretācija

Tehnoloģiju bagātinātas mācīšanās un mācīšanas (MM) raksturjēdzienu konceptualizēšana

Teorētiskās literatūras izpētes posmā precizēts pētījuma fokuss, centrā izvirzot docētāju PDK, kuras pētījumā skaidrotas kā zināšanu,

prasmju un attieksmes konsekventa lietošana, kas nepieciešama, lai plānotu studiju procesu, izstrādātu studiju saturu un vadītu MM procesu dažādās pieejās un veidos (tīmekļa bagātinātā, kombinētā, tostarp apvērstā, hibrīdā, hibrīdfleksiblā mācīšanās; attālinātā un tiešsaistes mācīšanās, tālmācība), kā arī nepārtraukti novērtētu un pārskatītu TB studiju vidi, pamatojoties uz teorijām, pētījumiem un izvērtēto pieredzi, lai bagātinātu studējošo mācīšanās pieredzi mūsdienu darba tirgum atbilstošu studiju rezultātu apguvei.⁴

Docētāju pedagoģiskā kompetence lielākoties saistāma ar tradicionālo klātienē balstīto studiju modeli, kam transformējoties līdztekus digitalizācijas tendencēm arī docētāja meistarība ieņem PDK veidolu. Arī PDK ietvara (1. attēls) pamatā ir ciklisks studiju procesa ritējums, kas iesākas ar tā plānošanu, turpinās ar satura izstrādi, studiju kursa īstenošanu, rezultātu

⁴ From 2017; Guillén-Gámez et al. 2020.

PRO- PORCIJA	TIPS	ĪSTENOŠANAS VEIDS	
0%	TRADICIONĀLA MĀCĪŠANĀS	Studiju process tiek īstenots klātienē (F2F).	
1–29%	TĪMEKĻA BAGĀTINĀTA MĀCĪŠANĀS (<i>Web facilitated</i>)	Tiek izmantotas tehnoloģijas un tehnoloģiskie risinājumi (tiešsaiste, virtuālā, paplašinātā un jauktā realitāte, u. c.), lai bagātinātu klātienes nodarbības. Tiek izmantotas datubāzes, e-studiju vide, kurā tiek ievietots apgūstamais studiju saturs, uzdevumi utt.	
30–79%	KOMBINĒTA MĀCĪŠANĀS (<i>Blended learning</i>) Tiek kombinētas klātienes nodarbības ar sinhronām un asinhronām mācīšanās aktivitātēm e-studiju vidē. Tiek īstenota studējošo sadarbība e-vidē mācīšanās nolūkos	Apvērsta mācīšanās (<i>Flipped learning</i>)	Studiju satura izskaidrošana pārvirzīta no grupas mācību telpas uz individuālo mācību telpu, un rezultātā atslēgtā grupas telpa tiek pārveidota par dinamisku, interaktīvu studiju vidi, kurā docētājs vada studējošo savstarpējās mācīšanās procesus
		Hibrīdā mācīšanās (<i>Hybrid learning</i>)	Tiešsaistes mācīšanās aktivitātes veidotas, lai arvien vairāk aizstātu klātienes nodarbības. Turklāt nodrošinātu mācīšanās aktivitātes vienlaikus kā klātienē, tā tiešsaistē
		Hibrīdfleksiblā mācīšanās (<i>Hyflex – Hybrid Flexible – learning</i>)	Pilnībā tiešsaistē organizēts studiju kurss ar regulārām (izvēles) klātienes nodarbībām. Pilnībā fleksiblā mācīšanās forma, kurā studējošais var izvēlēties, kurā brīdī ir nepieciešama palīdzība
80% un vairāk	ATTĀLINĀTA MĀCĪŠANĀS (<i>Remote learning</i>)	Ietver kombinētās un tiešsaistes mācīšanās principus, bet īstenota tiek ārkārtas apstākļos ar iespēju atgriezties iepriekšējā darba formā. Nav studiju programmas pamata mācīšanās forma	
	MĀCĪŠANĀS TIEŠSAISTĒ (<i>Online learning</i>)	Studiju kursa satura apgūšana lielākoties tiek organizēta tiešsaistes formātā sinhroni un asinhroni. Studējošo un docētāju iepazīšanās aktivitātes vai studiju kursa noslēgums tiek organizēts klātienē	
	TĀLMĀCĪBA (<i>Distance learning</i>)	Mācīšanās process, kurā studējošie un docētāji atrodas ģeogrāfiski izkliedētās vietās un mijdarbojas sinhroni vai asinhroni. Parasti mācīšanās notiek interneta platformās, taču iepriekšējos periodos galvenokārt tika izmantoti citi līdzekļi (piem., pasts, telefons, radio, televīzija)	

1. tabula. MM tipi tehnoloģiju bagātinātā studiju procesā

Adaptēts pēc Allen, Seaman 2010; Stein, Graham 2020; Tsetsos, Prentzas 2021; Jansone-Ratinika et al. 2020.

vērtēšanu plašā nozīmē un secīgu pilnveidi. Ikvienā posmā šajā pēctecībā fokusēšanās uz TB mācīšanos rosina fundamentālas izmaiņas. Docētāja izvēles jautājums (atkarībā no pedagoģiskajiem mērķiem un Covid-19 izplatības ārkārtas situācijā, no pieejamajiem resursiem un ierobežotajām darbības iespējām) ir, kuras

TTR un kā jēgpilni integrēt studiju rezultātu apgūvē – saziņas organizēšanā, arī pedagoģiskā procesa administrēšanā, nodrošinot studiju procesu attālināti, tiešsaistē, tīmekļa bagātinātā veidā, tālmācībā vai viselastīgākajā kombinētā veidā, ietverot apvērstās, hibrīdās un/vai hibrīdfleksiblās mācības (1. tabula).

Gan teorētiskā, gan empīriskā izpēte liecina, ka MM jomā Covid-19 izplatības laikā ar TB studiju procesu saistītie jēdzieni netiek lietoti viennozīmīgi un to izpratnē ir atšķirīgas interpretācijas, kas rada izaicinājumus gan komunikācijā, gan, protams, pašā pedagoģiskā procesa nodrošināšanā. Pētījumā RSU zinātnieki skaidrojuši, ka studentcentrētā pieejā TB studiju procesā MM tipu atšķirības balstās uz klātienē un tiešsaistes proporcijas īpatsvaru. Tās variē no 1% līdz pat 80% un vairāk. Pārsvārā gandrīz katra studiju kursa īstenošanā diferencētā apjomā tiek izmantota tīmekļa bagātināta mācīšanās, kā arī ārkārtas situācijas laikā faktiski ikviens studiju kurss modificēts, lai tas būtu īstenojams attālināti un tiešsaistē, iekļaujot sinhronu un asinhronu mācīšanos. Nereti šis formāts tiek jaukts ar tālmācību, kas neatbilst jēdziena būtībai. Tālmācības process ir mērķtiecīgi dizainēts, lai būtu pilnvērtīgi īstenojams gandrīz bez klātienē intervencēm. Šādā izglītības ieguves formā studējošais saturs apgūst patstāvīgi individuālā veidā, izmantojot īpaši strukturētus mācību materiālus, dažādus tehniskos un elektroniskos saziņas līdzekļus.⁵

Jauno un iepriekš maz dzirdēto jēdzienu džungļos līdztekus attālinātajām arvien biežāk izglītības telpa saskaras ar kombinētajām mācībām, kas raksturojamas kā pārdomāts klātienē un tiešsaistes mācīšanās pieredžu sakausējums, kurā cieši integrēta klātienē mutiskā un tiešsaistes rakstiskā komunikācija, lai priekšrocības kombinētos jēgpilnā mācību pieredzē saskaņā ar kontekstu un plānoto izglītības nolūku.⁶ Asinhronā un sinhronā formāta kombinācija piedāvā plašas variācijas personalizētas, kompetencē balstītas mācīšanās īstenošanai.⁷ Tostarp starptautiskajā izglītības politikas diskursā tieši kombinētā mācīšanās pieeja ir definēta kā primārā Eiropas augstākās izglītības telpas (EAIT) attīstības kontekstā. Šīs pieejas iedzīvināšana AII veicinās izglītības pieejamību, elastību, aktīvu mācīšanos, studējošo un docētāju digitālās kompetences

pilnveidi, kā arī nodrošinās iespēju iesaistīties pilnvērtīgās mūžmācīšanās aktivitātēs.⁸

Pandēmijas apstākļos pieredzētais augstākās izglītības digitalizācijas kontekstam piešķir trīskāršu aktualitāti. Saprotams, ka saistošo jēdzienu izpratne ir tikai viens no jēgpilnas TTR lietošanas priekšnoteikumiem. Saprotot, ka digitalizācijas efektivitātes kāpināšana izglītībā nav tikai sarežģītu tehnoloģiju pārvaldīšanas jautājums, pētnieki paplašināja izpētes areālu, koncentrējoties galvenokārt uz docētāja paš(cit)redzējumu un kontekstuāli vērstot uzmanību uz studējošo mācīšanās pieredzi, AII situāciju, kā arī valstiski virzītajiem lēmumiem. Katras iesaistītās puses izpratne, attieksme un prasmes ir būtiskas sadarbības veidošanā, mēģinot acumirkli augstskolās rast jaunus veidus, kā apgūt gan teoriju, gan praksi. Pētījuma datu analīzes rezultāti apliecina, ka pētītais laikposms bijis emocionāli, fiziski, tehniski un arī ekonomiski izaicinošs visiem procesā iesaistītajiem: studējošajiem, docētājiem, atbalsta un administratīvajam personālam.

Docētāju pašvērtējums un pedagoģiskās meistarības pilnveide

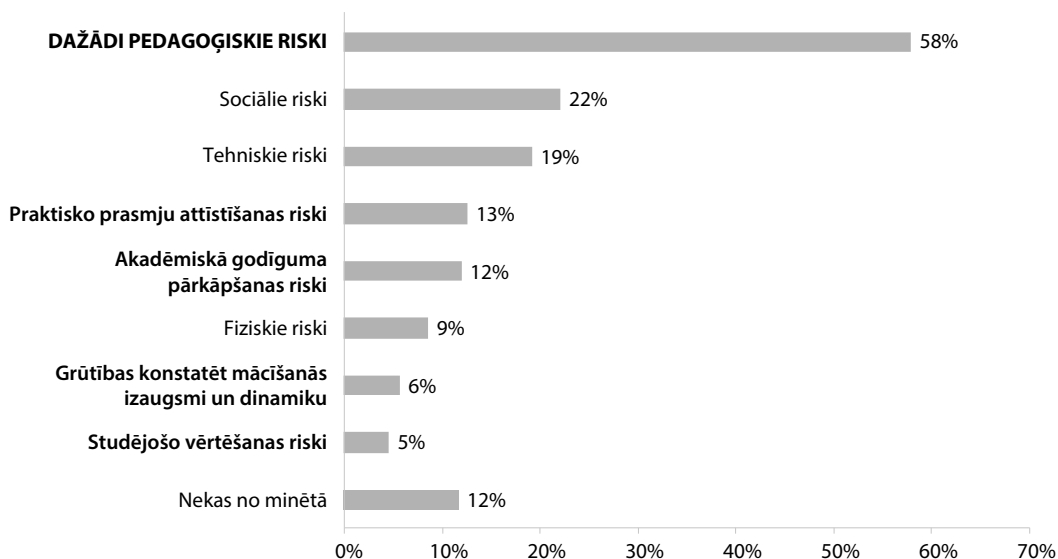
Kopumā Latvijas augstskolu aptaujātie docētāji kā ieguvumus no TTR integrēšanas studiju procesā visbiežāk akcentē translokālītāti (38%), informācijas un komunikācijas aprītes efektivitāti (19%), studiju procesa dažādošanas iespējas (16%), mazāk tomēr norāda arī uz iespējām efektīvzēt MM procesu un rezultātu. No vienas puses, izgaismojas iespēja iekonomēt dažādus resursus (pavadītais laiks ceļā uz AII, drukāto materiālu samazināšanās, iespēja ātrāk nodrošināt atgriezenisko saiti studējošajiem u. c.), no otras puses, būtiski sevi piesaka arī izaicinājumi, kas saistīti ar šo situāciju un kas trīskāršojuši docētāju slodzi studiju kursa dizaina maiņā, materiālu pielāgošanā un jaunizstrādē, pedagoģisko tehnoloģisko risinājumu meklējumos, kā arī lielajā komunikācijas intensitātē dažādajos kanālos. Uz izaugsmi vēsta attieksme nolasāma akadēmiskās saimes pārstāvju minētajā, ka, neskatoties uz izaicinājumiem, TTR izmantošana ir iespēja izmēģināt un pārbaudīt savu varēšanu un izprast,

⁵ Sk. Izglītības likuma (1999) 1. pantu.

⁶ Garrison, Vaughan 2007.

⁷ Horn et al. 2014; Bokolo Jr. et al. 2020.

⁸ Paris Communiqué 2018; Rome Ministerial Communiqué 2020.

2. attēls. TTR radītie riski studiju procesā

kurā kompetences jomā nepieciešama pilnveide, kurā izdodas kvalitatīvs sniegums, kuru atzinīgi vērtē studējošie. Determinētais impulss rosinājis studiju procesā meklēt tehnoloģiskas iespējas un atrast risinājumus, kuri strādā iespējami efektīvi, tāpat pieņemot lēmumus par to, kuru pedagoģisko mērķu sasniegšanā TTR ir noderīgas, kuru, iespējams, pat traucējošas.

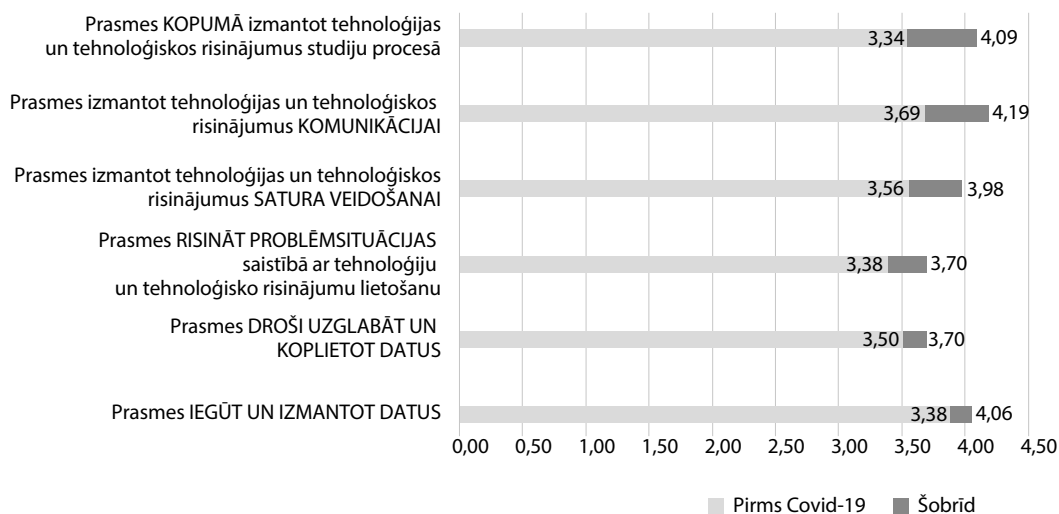
Anketā tika ietverts atvērta tipa jautājums, kurā docētājiem bija iespēja komentēt TTR radītos riskus studiju procesā un atbildes tika kvantitatīvi kodētas, iegūstot atbilžu procentuālo īpatsvaru. Kā nozīmīgākie ir izvirzīti dažādi pedagoģiskie riski (58%), kuros izkristalizējās četri dominanti apakšriski: praktisko prasmju attīstīšana, akadēmiskā godīguma pārkāpšana, grūtības konstatēt mācīšanās izaugsmi un dinamiku, kā arī studējošo vērtēšana (2. attēls).

Kvalitatīvo datu materiālā parādās tas, ka docētājiem attālinātu studiju īstenošanas laikā vislielākais cietais rieksts bijis praktisko prasmju apguves nodrošināšana studējošajiem, jo klātienēs studiju laikā izmantotie laboratoriju, simulāciju telpu, mulāžu un manekenu u. c. resursi nav bijuši pieejami. Latvijas augstskolās kopumā docētāji apliecinājuši savu pedagoģisko radošumu, izstrādājot neskaitāmus alternatīvus materiālus zināšanu un prasmju apguvei.

Nenoliedzams ir fakts, ka docētāju un studējošo mācīšanās piespiedu situācijā nav notikusi saskaņā ar kvalitatīvam izaugsmes procesam raksturīgiem pamatprincipiem – samērīgā laikā un tempā, adekvātā apjomā, inovāciju līmenī, kas atbilst pieredzes un priekšzināšanu apjomam, tāpēc jo būtiskāk ir situāciju izlīdzināt, skatoties tuvākā un tālākā nākotnē.

Svarīgs rādītājs esošās situācijas izvērtēšanai un nākotnē īstenojamās pilnveides aktivitāšu plānošanai ir docētāju TTR lietošanas prasmju pašvērtējums. Docētāji atzīst, ka gan ieguvuši jaunas prasmes, gan arī padziļinājuši un nostiprinājuši esošās, izvērtējuši esošos un ieguvuši jaunus TTR lietošanas paradumus. Docētāji, izvērtējot savas prasmes izmantot TTR studiju procesā, Likerta skalā no 1 (ļoti zemas prasmes) līdz 5 (ļoti augstas prasmes) pirms Covid-19 un šobrīd uzrāda kopumā pozitīvas prasmju pilnveides tendences (+ 0,55) (3. attēls).

Savukārt Eiropas Komisijas digitālās kompetences (*The Digital Competence Framework 2.0*) piecu pamata komponentu izvērtējumā vislielāko prasmju pieaugumu demonstrē prasmē komunicēt un veidot digitālu saturu. Tas sasaucas ar to, ka docētāji piešķir svarīgu nozīmi TTR integrēšanai studiju procesā tieši

3. attēls. Prasmju pašvērtējuma pieaugums, salīdzinot vērtējumu pirms Covid-19 un pašlaik

informācijas un komunikācijas aprites efektivitātei. Jo lielāks docētāju prasmju pieaugums konkrētā kompetences jomā, jo tai tiek piešķirta lielāka nozīme un ieguvums studiju procesā.

Docētāji pašvērtējumā par TTR izmantošanu studiju procesā augstāk vērtē digitālās saziņas prasmes (Mean 4.20), satura vizualizācijas, strukturēšanas, studiju procesa organizēšanas, teorētisko prasmju apguves nodrošināšanas pratību. Salīdzinoši zemāki rādītāji ir prasmēs, kuras nepieciešamas, lai padarītu mācīšanos aktīvu, pašvadītu, iesaistošu, personīgi nozīmīgu, rosinātu eksperimentēt un atbalstītu to, reaģētu uz dažādām vajadzībām procesā, objektīvi īstenotu summātīvo un formatīvo vērtēšanu (2. tabula).

Šādu pašredzējumu stiprina arī kvalitatīvajos datos apkopotās atziņas, kurās docētāji apraksta milzīgo jaudu un straujo tempu, ar kādu centušies renovēt un jaunradīt savu pedagoģisko rokrakstu. Adaptēšanās stratēģijas darbam attālinātā studiju formātā bijušas atšķirīgas: vieni nekavējoties ķērušies pie darba, kamēr citi tikai pakāpeniski apzinājušies, ka stāvoklis ietilgs, tāpēc nogaidīšanas taktika nepalīdzēs. Datu analīzes rezultāti iezīmē šādus attieksmes paternus: (1) neatkarīgi proaktīvie – šajā rīcības modelī docētāji primāri paļaujas paši uz sevi un proaktīvi meklē un arī rada risinājumus. Iniciatīva liecina par viņu spēju un

gatavību risināt, taču viņi reizēm ir pārsteidzīgi un nepilnīgi izvērtē jau esošās iespējas vai sadarbības ceļus ar kolēģiem; (2) pasīvi nogaidošie – rīcību vairāk raksturo uzskats, ka atbalstu viņiem pilnībā nodrošinās AII, un pasīva gatavu risinājumu gaidīšana; (3) inkluzīvie – šis modelis raksturojams kā optimālas rīcības modelis, kurā docētāji darbību balsta uz kombinēto pieeju, kritiski izvērtējot esošos un piedāvātos resursus, kā arī viņi ir gatavi ieguldīt savu kompetenci un radošuma arsenālu. Tādējādi būtībā docētāju kopienu varam uzlūkot kā divus cilvēku tipus: patvēruma meklētājus un jaunatklājējus.

Steidzamība un tūlītēja risinājuma krasa nepieciešamība gluži dabiski docētājiem noteica primāro uzdevumu nodrošināt bāzes līmeņa vajadzības – saziņu, materiālu un aktivitāšu pārvaldību mācību platformās, alternatīvus risinājumus praktisko prasmju apguvei u. c. Lielajā steigā un neparedzamībā docētājiem bija mazāka iespēja mērķtiecīgi un pēctecīgi pilnveidot savas prasmes TTR izmantošanā praktiski sarežģītāku uzdevumu risināšanas plānošanai, radošāka un kognitīvi izaicinošāka mācīšanās procesa dizainēšanai.

Tomēr, neskatoties uz sarežģītību un skaudro nepieciešamību kalkulēt laika resursu un ieguldāmā darba apjomu, 69% docētāju bieži izmantojuši pašu radītos digitālos mācību

2. tabula. Prasmju pašvērtējums par TTR izmantošanu studiju procesā

Saziņai ar studējošajiem studiju procesā	4,20
Lai vizualizētu studiju saturu	3,99
Lai organizētu mācīšanās un mācīšanas procesa norisi	3,97
Lai veicinātu studējošo teorētisko zināšanu apguvi	3,91
Lai sniegtu atgriezenisko saiti studējošajiem	3,89
Studiju kursa satura strukturēšanai e-studiju vidē	3,84
Lai attīstītu studējošo domāšanu, spriestspēju	3,78
Lai dažādotu mācīšanās un mācīšanas metodes	3,77
Lai iegūtu atgriezenisko saiti no studējošajiem	3,74
Lai padarītu interaktīvāku studiju saturu	3,72
Lai veicinātu nozares specifisko prasmju apguvi studējošajiem	3,70
Lai īstenotu summatīvo vērtēšanu	3,68
Lai veicinātu aktīvu studējošo mācīšanos	3,64
Lai kombinētu TTR atbilstoši dažādām studiju procesa vajadzībām	3,63
Lai īstenotu formatīvo vērtēšanu	3,58
Lai padarītu interaktīvāku studiju organizācijas formu	3,56
Lai veicinātu studējošo sadarbību mācīšanās procesā	3,55
Lai veicinātu mūžmācīšanās prasmju apguvi studējošajiem	3,53
Lai veicinātu pašvadības prasmju apguvi studējošajiem	3,53
Lai personalizētu studējošo mācīšanos	3,45
Lai nodrošinātu studējošajiem iespēju eksperimentēt	3,19

resursus un 26% bieži pielāgojuši citu autoru veidotos materiālus. Docētāji fokusgrupu diskusijās uzsver, ka tieši materiālu izstrādei patērēts visapjomīgākais laika resurss. Tas bijis izaicinoši, tajā pašā laikā sniedzis iespēju apgūt iepriekš neiepazītus TTR un attīstīt jaunas prasmes.

58% docētāji sliecās domāt, ka spēj paši formulēt tās TTR lietošanas prasmes, kuras viņiem būtu nepieciešams stiprināt, savukārt 60% apstiprināja, ka viņiem būtu nepieciešams konsultatīvs atbalsts mācīšanās vajadzību formulēšanai. Docētāji vēstīja, ka kopumā augstskolās primāri tiek nodrošināts tehniskais atbalsts TTR lietošanā, ievērojami mazāk, tomēr augstskolas cenšas rūpēties arī par psiholoģiskā atbalsta sniegšanu, savukārt krietni zemāks rādītājs ir pedagoģiskā atbalsta aktivitātēm AII. Docētāju pedagoģiskās darbības

pilnveidei un pēctecīgi izglītības kvalitātes uzlabošanai tas nepieciešams visvairāk. Docētāji akcentē nepieciešamību PDK pilnveides mācībās vairāk uzmanības pievērst atbilstošas modernas datortehnikas iegādei, pedagoģiski mērķtiecīgai tehnoloģisko rīku izvēlei, praktisku mācību organizēšanai mazās grupās atbilstoši kompetences limenim, atbalsta personāla cilvēkresursu palielināšanai pilnvērtīgai docētāju PDK stiprināšanai, regulārai docētāju vajadzību apkopošanai un analīzei, obligātas dalības noteikšanai tālākizglītības aktivitātēs, docētāju tālākizglītības aktivitāšu īstenošanu pedagoģiskās kvalifikācijas un izpratnes par studiju procesu celšanai, jaunāko pedagoģisko tendenci iekļaušanai tālākizglītības aktivitāšu teorētiskajā un praktiskajā pamatojumā. Kopumā docētāji uzskata, ka PDK pilnveidē vienlīdz svarīgi būtu ieguldīt resursus gan pamatlīmeņa

prasmju kāpināšanai, kas nepieciešamas TTR TB studiju procesa nodrošināšanai, gan izaugsmei – sistēmiskai augsta līmeņa TTR lietošanai studiju procesā studiju kvalitātes un internacionalizācijas veicināšanai.

Augstskolas institucionālo risinājumu meklējumi

Augstskolas ātri apzinājušas vajadzību radīt un stabilizēt tehnisko nodrošinājumu studiju procesa īstenošanai attālināti, kas ir bāze, lai docētājiem un studējošajiem piedāvātu rikus, kurus izmantot saziņai, studiju materiālu izstrādei, izvietojšanai un lietošanai. Sinhronām un asinhronām mācībām bijusi īpaša nepieciešamība pēc stabila galvenā saziņas kanāla (*Zoom, Ms Teams, Cisco WebEx* u. c.), kurā docētājiem komunicēt ar studējošajiem. Liels darbs ieguldīts atbilstošā e-studiju vides – digitālās platformas pielāgošanā, kurā docētājs izvietojis studiju kursa materiālus, veidojis mācību uzdevumus, kā arī sazinājies ar studējošajiem un varējis pārlūkot katra studējošā aktivitātes un izaugsmi mācību sasniegumos. Pētījumā konstatēta neviendabīga situācija AII tehniskajā nodrošinājumā. Tās bijušas atšķirības digitālās infrastruktūras esamībā, tās jaudā, kas tieši ietekmējis studiju procesa elastību. AII atbilstoši pieejamajiem resursiem mēģinājušas rast tūlītējus risinājumus un sniegt nepieciešamo atbalstu saviem docētājiem un studējošajiem. Vislielākās pūles augstskolām šajā laikā prasījusi tieši digitālās kompetences pilnveide, primāri docētāju, taču noteikti arī studējošo. Apjomīgo profesionālās pilnveides nodrošināšanas darbu augstskolās 48% gadījumu veikušas struktūrvienības, kas organizē centralizētas mācības vai arī pašas ikdienā īsteno to saturu (45%). Lielā daļā gadījumu mācības kopumā AII ne tikai pandēmijas apstākļos, bet arī regulārā situācijā tiek finansētas un nodrošinātas projektu ietvaros. Līdzšinējo PDK pilnveides mācību nodrošinājumu augstskolās 21% docētāju vērtē kā pietiekamu, 55% kā drīzāk pietiekamu, savukārt 24% uzskata, ka tas tomēr nav atbilstošs. Tas skaidrojams gan ar satura atbilstību, gan intensitātes pietiekamību. Docētāji uzsver, ka digitālo prasmju kāpināšana jāskata MM kontekstā. Nepietiek vien ar zināšanām par konkrētu tehnoloģiju tehnisku lietošanu, nepieciešama arī zināšanās pamatota

izpratne par tehnoloģiju izvēli un lietošanu studiju procesa atbalstam. Pārsvārā AII docētāji atzīst, ka administrācija nenosaka prasības docētājiem pilnveidot TTR lietošanas prasmes. Kontekstuāli iezīmējas arī risks, kuram nākotnē pievēršama nopietna uzmanība. Docētāji atzīst, ka AII netiek pilnvērtīgi nodrošināta atbalstoša profesionāla atgriezeniskā saite par docētāja darbību. Pētījuma veikšanas brīdī docētāji pauda arī viedokli, ka AII tomēr nav īsti skaidras institucionālās attīstības vīzijas TTR jomā, tāpēc docētājiem ir grūti paredzēt vienu darbības virzienu. Tieši šobrīd notiek vairāku augstskolu stratēģijas izstrāde nākamajam periodam un viens no būtiskākajiem diskusiju jautājumiem ir tieši mērķtiecīgas digitalizācijas ievirze.

Secinājumi

Pētījumā paveiktais apkopojams vairāklīmeņu secinājumos, kurā situācija un tajā izgūtās mācības tiek aplūkotas no cilvēka perspektīvas, AII skatpunkta un valsts mēroga tvērumā. Visaptveroši secināms, ka depersonalizētais spēks – Covid-19 izplatība faktiski darbojusies kā katalizators esošajām iestrādēm un dzinējs straujākai virzībai un inovācijdarbībai.

Konkrētās krīzes pārmaiņu vadībā izšķiramas galvenās darbības zonas: tehniskais nodrošinājums, pedagoģiski digitālā kompetence, komunikācija, organizatoriski praktiskā vadība. Savukārt galvenie procesa raksturvārdi ir skaidrība, konsekvence, dinamiska pielāgošanās un atbalsts dažādos līmeņos.

Indivīda līmenis

Docētājs un studējošais aizvien vairāk TB studiju procesu pieņem kā normalitāti, tomēr abu mērķgrupu skatījumā izgaismojas divi polarizēti viedokļi – tehnoloģiju entuziasti un tehnoloģiju skeptiķi. Attieksmes maiņu, kā arī kritiski konstruktīvu skatījumu veicina kompetences pieaugums, kas apliecina nepieciešamību turpināt mērķtiecīgi ieguldīt resursus akadēmiskā personāla un arī studējošo prasmju attīstībā, lai varētu mācīt un mācīties TB procesā. Salīdzinoši vienmērīgā izkliedē digitālās kompetences pamata komponentēs docētāji visās pedagoģiskā darba stāža grupās

ir uzrādījuši prasmju pieaugumu, kas ļauj secināt, ka visas docētāju grupas ir mērķtiecīgi strādājušas, lai tās pilnveidotu. Vislielākais pieaugums novērojams prasmē komunicēt un veidot digitālu saturu. Līdztekus docētāju prasmei izvēlēties pamatrikus attālināta studiju procesa nodrošināšanai vajadzīgs atbalsts to prasmju stiprināšanā, kuras nepieciešamas, lai docētājs būtu spējīgs kompetenti izvēlēties arī papildrikus, tādējādi paplašinot funkcionalitāti un inovējot augstākā līmenī.

Institūcijas līmenis

Ārkārtas situācijas pārvaldība katrā AII prasījusi lielus papildieguldījumus – tehnoloģijās, saturā, organizatoriskos risinājumos un psihoemocionālā atbalsta nodrošināšanā. Akadēmiskā personāla un studējošo motivāciju konstruktīvi adaptēties jaunajā situācijā AII ļoti ietekmē augstākā un vidējā līmeņa vadības komunikācija. Svarīga ir atbalstoša, konsekventa komunikācija un skaidri darba uzdevumi.

Joprojām gan tehniskais nodrošinājums, gan akadēmiskā personāla PDK līmenis variē starpinstitucionāli un dažādās studiju programmu jomās un ir atkarīgs no pieejamajiem resursiem, iepriekšējās pieredzes, studiju kursu specifikas u. c. faktoriem. Tas norāda uz nepieciešamību veicināt un sistēmiski organizēt TTR nodrošinājumu atbilstoši identificētajām studiju procesa vajadzībām, kā arī nostiprināt pārdomātu atbalsta ietvaru docētājiem un studējošajiem kvalitatīvas vides nodrošināšanai, kompetences pilnveidei, pieredzes apmaiņai, organizācijas kultūras stiprināšanai un akadēmiskās kopienas izaugsmei. Nākotnes orientācija iezīmē virzību uz kombinētu (*Blended*) studiju un administratīvo darbu TB vidē.

Valsts mērogs

Lai nodrošinātu uzsāktā darba ilgtspēju, nepieciešams turpināt TTR izpēti un attīstīšanu izglītības kontekstā, kā arī sistēmiski sakārtot normatīvi regulējošo un atbalsta ietvaru konsekventai augstākās izglītības attīstībai.

Eiropas vienotās izglītības telpas attīstības iniciatīvu īstenošanai nepieciešama mērķtiecīga kopdarbība starp politikas veidotājiem, AII vadību, docētājiem un studējošajiem, kā arī darba devējiem un citām ieinteresētajām pusēm starptautisko un vietējo pētījumu un nozares prakses analizē, darbībā integrējamas rīcībpolitikas veidošanā.

Lai arī turpmāk nodrošinātu akadēmiskā personāla jēgpilnas un vienmērīgas profesionālās pilnveides kvalitāti un sekmētu PDK un tehnoloģiju racionālu lietojumu kombinētas mācīšanās pieejā, nepieciešams ievērojams valstisks un institucionāls sistēmiski sakārtots, savstarpēji saturiski un organizatoriski saskaņots un pilnvērtīgi finansēts atbalsts.

Par situācijas analīzes kvintesenci futuristiski vēsta kāda docētāja citāts: *Ārkārtas situācijai ir citi noteikumi, taču tuvā un tālā nākotnē jāraugās, lai studiju procesā nelokāmi nr. 1 būtu pedagoģiskie mērķi un studentu mācīšanās*. Tas uzskatāmi iezīmē visai augstākās izglītības telpai saistošo darba uzdevumu.

Izdzīvošanas apstākļos pandēmijas laikā TTR neizbēgami nokļuva studiju procesa priekšgalā, taču mūsu kopīgais uzdevums ilgtermiņam ir tās pakārtot mācīšanās mērķiem, lai mēs uz tehnoloģijām raudzītos kā uz vienu no palīgriekiem studiju kursa dizaina īstenošanā. Prasmīgs un jēgpilns TTR lietojums nav attiecināms tikai uz mācībspēkiem, prasme kopīgi veidot TB mācīšanos stiprināma abu pušu sadarbībā. Arī studējošajiem jāapzinās savs pienākums mērķtiecīgi un atbildīgi pārstāvēti trenēt savu prasmi mācīties pašvadīti, docētāju un augstskolas atbalstītiem. Augstākās izglītības uzdevums nav pašmērķīgi virtuozī žonglēt ar modernām TTR, bet gan, gudri izmantojot dažādus resursus, palīdzēt saviem absolventiem dažādās nozarēs būt prasmīgiem pasaules aktuālo problēmu risinātājiem, kritiskiem domātājiem, lieliskiem komunikācijā, sadarbībā un nepārtrauktā pašattīstībā.

VĒRES

- Allen, I. E.; Seaman, J. (2010) Learning on demand: Online education in the United States 2009. The Sloan Consortium. Pieejams: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED529931.pdf> (05.08.2021.).
- Bokolo Jr., A.; Phon, D.; Kamaludin, A. B. (2020). Blended Learning Adoption and Implementation in Higher Education: A Theoretical and Systematic Review. *Technology, Knowledge and Learning*. doi.org/10.1007/s10758-020-09477-z.
- European Higher Education Area (2020) Annex III to the Rome Ministerial Communiqué: Recommendations to National Authorities for the Enhancement of Higher Education Learning and Teaching in the EHEA. Pieejams: http://eha.info/Upload/Rome_Ministerial_Communique_Annex_III.pdf (05.08.2021.).
- European Higher Education Area: Paris Communiqué (2018) Ministerial conference in Paris. Pieejams: http://www.ehea.info/media.ehea.info/file/2018_Paris/77/1/EHEAParis2018_Communique_final_952771.pdf (01.08.2021.).
- Flipped Learning Network (FLN) (2014) Definition of Flipped Learning. Pieejams: www.flippedlearning.org/definition (05.08.2021.).
- From, J. (2017). Pedagogical Digital Competence – Between Values, Knowledge and Skills. *Higher Education Studies*, 7, 2, 43–50. doi: 10.5539/hes.v7n2p43.
- Garrison, D. R.; Vaughan, N. D. (2007). *Blended Learning in Higher Education*. San Francisco : Jossey-Bass.
- Guillén-Gámez, F. D.; Mayorga-Fernández, M. J., Bravo-Agapito, J. et al. (2020) Analysis of Teachers' Pedagogical Digital Competence: Identification of Factors Predicting Their Acquisition. *Technology, Knowledge and Learning*. doi: 10.1007/s10758-019-09432-7
- Horn, M. B.; Staker, H.; Christensen, C. M. (2014). *Blended: Using Disruptive Innovation to Improve Schools*. USA : Jossey-Bass.
- Jansone-Ratinika, N. et al. (2020) VPP Dzīve ar COVID-19: Novērtējums par koronavīrusa izraisītās krīzes pārvarēšanu Latvijā un priekšlikumi sabiedrības noturībai nākotnē. CoviDzīve, Nr. VPP-COVID-2020/1-0013. 5. pielikums: Akadēmiskā personāla pedagogiski digitālās kompetences pašizvērtējums un pilnveides piedāvājums. Pieejams: https://lzp.gov.lv/wp-content/uploads/2021/02/35_lidz_38_zinojumi_pielik_03_rez_37_38_c.pdf (05.08.2021.).
- European Higher Education Area. Paris Communiqué. (2018). Ministerial conference in Paris. Pieejams: http://www.ehea.info/media.ehea.info/file/2018_Paris/77/1/EHEAParis2018_Communique_final_952771.pdf (06.08.2021)
- Rome Ministerial Communiqué, 19 November 2020. Pieejams: http://eha.info/Upload/Rome_Ministerial_Communique.pdf (12.08.2021.)
- Stein, J.; Graham, C. R. (2020). *Essentials for Blended Learning: A Standards-Based Guide*, 2nd ed. United Kingdom : Routledge.
- Tsetos, S.; Prentzas, J. (2021). A Survey of Recent Approaches Integrating Blogs in School Education. Khosrow-Pour, M. (ed.) *Handbook of Research on Modern Educational Technologies, Applications, and Management*. Pennsylvania : IGI Global, 229–245.

IZDEGŠANA UN GARĪGĀS VESELĪBAS PROBLĒMAS KĀ PROFESIJAS MAIŅAS IEMESLS: BŪTISKIE APSVĒRUMI JAUNAS PROFESIJAS IZVĒLĒ

Oksana Žabko, sociālo zinātņu maģistre socioloģijā, ir nodibinājuma *Baltic Institute of Social Sciences* pētniece un Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes socioloģijas doktorantūras studente. Savu profesionālo darbību veltījusi darba tirgus pētījumiem vairāk nekā 15 gadu garumā, citstarp pētījusi darba un privātās dzīves līdzsvarošanas iespējas, cilvēkresursu piesaistes problemātiku, strādājošo prasmju atbilstību darba tirgus vajadzībām, motivāciju un iespējas iesaistīties pieaugušo izglītībā. Sava promocijas darba tēmu par profesijas maiņas apstākļiem, to raksturīgākajiem modeļiem un pieaugušo izglītības piedāvājuma atbilstību šīs pārmaiņas piedzīvojošo strādājošo vajadzībām izvēlējusies, sekojot mūsdienu darba tirgū novērotajām attīstības tendencēm.

Raksturvārdi: profesijas maiņa, profesionālā mobilitāte, profesijas izvēle, garīgā pārslodze, izdegšana, darba un privātās dzīves līdzsvars.

Ievads

Strādājošo garīgās veselības saglabāšana Covid-19 pandēmijas laikā ir kļuvusi par aktuālu jautājumu¹, lai gan garīgās pārslodzes negatīvā ietekme uz strādājošo darba motivāciju, produktivitāti un pašnovērtējumu ir bijusi ārvalstu speciālistu redzeslokā jau ilgi pirms pandēmijas sākuma². Tomēr Latvijā šis temats līdz šim ir bijis salīdzinoši mazaktuāls. Lai gan izdegšanas sindroms (pārslodzes radīts garīgs un fizisks izsīkums) ir iekļauts arodslimību sarakstā ar 2007. gada 1. janvārī³, nodarbināto izdegšana līdz šim tika atpazīta novēloti un tika ārstēta, personai individuāli vērstoties pie veselības aprūpes speciālistiem⁴. Raksturīgi, ka Latvijas iedzīvotāji pamatā izturas pret savu veselību kā instrumentu citu mērķu, piem., augstākas dzīves kvalitātes, sasniegšanai, nevis

kā tās daļu, maz uzmanības veltot saslimšanu profilaksei⁵. Turklāt garīgo veselību stiprinošus ieradumus (piem., izvairīšanos no stresa, pietiekamu miegu) Latvijas iedzīvotāji kā sev raksturīgus atzīst reti⁶.

Tā kā izdegšanas sindroma rašanos veicina virkne darba vides fizisko un psiholoģisko faktoru, piem., augsta konkurence, orientēšanās uz panākumiem, konflikti un sociālā atbalsta trūkums darbavietā, darbs ar klientiem u. tml.⁷, tad blakus tiešai slimības ārstēšanai profilaktisks individuāla līmeņa risinājums ir brīvprātīga darbavietas vai pat profesijas maiņa⁸. Ārvalstu literatūrā profesijas maiņa parasti tiek aplūkota kā galējs un reti sastopams lēmums un analizēta caur uzkrātās pieredzes un ienākumu zaudējumu, kā arī būtisku papildu ieguldījumu prizmu, jo iepriekš iegūtās prasmes un zināšanas nav vai ir maz

¹ Eurofound 2021.

² Piem., Barthauer et al. 2020; Boersma, Lindblom 2009.

³ Ministru kabinets 2006.

⁴ Eurofound 2018.

⁵ Silis 2006.

⁶ Turpat.

⁷ Eurofound 2018.

⁸ Hughes 2001.

piemērojamas jaunajā profesijā⁹. Lai gan kopumā ārvalstu literatūrā ir labi izpētīta izdegšanas saistība ar nodomu mainīt profesionālās darbības virzienu¹⁰, mazāk ir zināms par lēmuma pieņemšanas procesa gaitu, kura rezultātā indivīds vairāku alternatīvu risinājumu starpā par vispieņemamāko ir atzinis tieši profesijas maiņu. Latvijas gadījumā raksta autorei nav izdevies atrast pētījumu, kurā būtu aplūkoti līdzīgi jautājumi. Tādējādi šī raksta mērķis ir, ņemot vērā Latvijas specifisko kontekstu, kurā garīgās veselības jautājumiem tiek veltīts maz uzmanības, analizēt indivīda resursus, kas veicinājuši darba vides radītas izdegšanas vai garīga diskomforta apzināšanos, un apsvērumus, kas bija svarīgi, pieņemot lēmumu mainīt profesiju. Šo jautājumu izpēte ir veikta, balstoties uz dzīvesstāsta intervijām, kas veiktas autorei promocijas darba izstrādes laikā. Intervijās dalībnieki atklāj, ka viņi mainījuši profesiju arī tādu faktoru dēļ, kuri negatīvi ietekmējuši viņu garīgo veselību.

Teorētiskais ietvars: lēmuma mainīt profesiju attīstība

Beļģu sociālais zinātnieks R. Esbrūks (*Raoul van Esbroeck*) ar kolēģiem¹¹ apraksta karjeras lēmuma attīstības modeli (angl. *dynamic model of career choice development*), balstoties uz plašu jēdziena “karjera” izpratni. Karjera ir indivīda profesionālās darbības gaitas (piedzies) kopums laikā un sociālajā telpā¹², t. i., bez sasaistes ar paaugstinājumu saņemšanu. Interpretējot šādi, jebkurš lēmums, kas rada (vai kavē) izmaiņas indivīda darba dzīvē, tiek pieņemts, sekojot piedāvātajam karjeras lēmuma attīstības modelim.

R. Esbrūka un viņa kolēģu modelis balstās uz pārliecību, ka, lai pieņemtu lēmumu par savas darba dzīves tālāko virzību, indivīds veic sešas darbības, taču tās nav sakārtojamas hierarhiskā secībā un savstarpēji neizslēdz cita citu¹³. Tādējādi, lai gan modelis aptver darbības, sākot ar brīdi, kad indivīds sastopas ar

kādu problēmu savā darba dzīvē vai vajadzību pieņemt lēmumu, tas paredz, ka virzība no vienas aktivitātes uz citu, un rezultātā veidojas izvēle, var notikt atšķirīgā secībā. Pāriešana no vienas aktivitātes uz nākamo var notikt plūstoši, turklāt pati modeļa loģika paredz arī atgriešanos un atkārtotu kādas darbības veikšanu, kamēr nepieciešamā informācija ir iegūta pietiekamā apmērā lēmuma pieņemšanai. Šīs sešas darbības ir: (1) turpmāk veicamo darbību un sagaidāmo grūtību apzināšanās; (2) savu interešu, prasmju un resursu izpēte; (3) apkārtējās darba un organizāciju vides (iespējamo nodarbinātības veidu, profesiju un izglītības alternatīvu) izpēte; (4) attiecību starp sevi un apkārtējo vidi izpēte, kas ietver citu iespējamo ietekmes faktoru, piem., sabiedrības, ekonomisko apstākļu u. tml., apzināšanos; (5) alternatīvu skaita samazināšana iepriekš iegūtās informācijas analīzes gaitā un (6) lēmuma pieņemšana, kas ietver profesionālās tālākās virzības prioritāšu sarindošanu un rīcības plāna izveidošanu to sasniegšanai¹⁴. Redzams, ka šis modelis ir piemērojams, analizējot arī, kā nobriest lēmums par profesijas maiņu garīgas pārslodzes dēļ. Vispirms notiek problēmas atzišana – agrīnā stadijā tā ir apziņa, ka darba apstākļi vairs nav pieņemami, vēlīnākā stadijā tā ir jau piedzīvota slimības epizode.

Analizējot interviju dalībnieku stāstījumus par profesijas maiņu, vērā ņemamas ir vairāku citu pētījumu atziņas. Pirmkārt, atveseļošanās no izdegšanas sindroma var mainīt indivīda vērtību sistēmu un dzīves prioritātes¹⁵, arī piesaisti sākotnēji izvēlētajai profesijai, un rezultātā, izskatot dažādus risinājuma variantus, var tikt apsvērta pilnīga profesijas, nevis tikai darbavietas maiņa¹⁶. Otrkārt, iziešana cauri pašizpētes, organizāciju vides izpētes un detalizēšanas stadijai un nonākšana līdz lēmumam parasti ir ilgstošs process¹⁷. Tas atkarīgs gan no indivīda sociāldemogrāfiskajām un personības iezīmēm¹⁸, gan arī no tā, vai indivīda

⁹ Sk., piem., Blau 2000.

¹⁰ Sk., piem., Barthauer et al. 2020.

¹¹ Van Esbroeck, Tibos, Zaman 2005.

¹² De Vos, Jacobs, Verbruggen 2021.

¹³ Van Esbroeck, Tibos, Zaman 2005.

¹⁴ Van Esbroeck, Tibos, Zaman 2005.

¹⁵ Boštjančič, Koračin 2014.

¹⁶ Zimmerman, Swider, Arthur 2020.

¹⁷ Ruiz Castro, Van Der Heijden, Henderson 2020.

¹⁸ Carless, Arnup 2011.

redzeslokā ir pievilcīgas nodarbinātības alternatīvas¹⁹. Treškārt, sākotnējā profesijā iegūto zināšanu pārneses iespējas uz citām nozarēm atvieglo indivīda ieceri mainīt profesiju²⁰, tomēr, sastopoties ar spēcīgu iekšēju motivāciju un interesi par citām profesijām²¹, indivīds var veikt arī kardinālāku profesionālo pāreju, izvēloties tādu profesiju, kurā būtu nepieciešamas būtiski atšķirīgas prasmes vai kurai raksturīga cita darba organizācijas kultūra.

Dati un metodes

Šajā rakstā izvirzītie pētnieciskie jautājumi ir atklāti, izmantojot kvalitatīvo pētījuma metodi – dzīvesstāsta intervijas, kas ir nostiprinājusies pieeja Latvijas sociālajās zinātnēs gadījumos, kad pētījuma mērķis ir sniegt padziļinātu ikdienas dzīves pieredzes izpratni ilgākā laika posmā un ricībaspējas analīzi noteiktā sociālā kontekstā²², ieskaitot slimības ietekmi uz indivīda dzīvesgājumu²³. Dzīvesstāsta intervijas ir iespējams veikt dažādi²⁴, un šī pētījuma mērķiem raksta autore formulēja galvenos jautājumus, kas ir nozīmīgi darba dzīves ritējuma izpētes kontekstā, lai palīdzētu interviju dalībniekam uzsākt stāstījumu par savu sākotnējo profesiju un apstākļiem, kas noveda pie lēmuma to mainīt. Intervijas gaitā autore uzdeva precizējošus jautājumus brīžos, kad apstājās indivīda paša veidotais stāstījums un bija nepieciešams pamudinājums to turpināt.

Zinātniskajā literatūrā pastāv tradīcija uzskatīt, ka intervētājs ir iegūto dzīvesstāstu (datu) līdzautors, jo konkrētā indivīda dzīvesstāsts parasti šādā veidā iepriekš nav stāstīts un tā detalizētības pakāpe ir atkarīga no abu iesaistīto pušu savstarpējās mijiedarbības un komunikācijas prasmēm²⁵. Šīs atziņas atbalsojas autores pētījumā – veikto interviju detalizētības pakāpe atšķirās, tāpēc interviju ilgums variēja robežās no vienas stundas un

15 minūtēm līdz aptuveni trīs stundām, visbiežāk intervija ilga aptuveni divas stundas.

Raksta vajadzībām ir atlasīti tie promocijas darba pētījumā savākie dzīvesstāsti (kopumā 66 intervijas), kuros atklātais profesijas maiņas iemesls ir garīgā pārslodze darbavietā vai darba vides radītie garīgās veselības traucējumi (10 intervijas). Atlasītajās intervijās piedalījās viens vīrietis un deviņas sievietes 26–50 gadu vecumā, interviju dalībniekiem bija augstākā vai nepabeigta augstākā izglītība.

Datu analīzes pamatā ir biogrāfiski interpretatīvā metode (angl. *biographical interpretative method*), kura ietver divu līmeņu analīzi – gan skaidri izteikto, gan slēpto (neapzināto) nozīmju atklāšanu interviju dalībnieku dzīvesstāstos²⁶. Šī pieeja atzīst, ka indivīdi apzinās dažādu notikumu ietekmi uz viņa profesionālo dzīvesgājumu atšķirīgi. Lai gan iegūto datu sistematizēšanai izvēlētais R. Esbrūka un kolēģu izstrādātais modelis apskata apzinātu sevis un apkārtējās vides izpēti²⁷, kas intervijā parādītos kā skaidri izteiktas nozīmes, tomēr datu analīzes metodes izvēli noteica izvirzītie pētnieciskie jautājumi, tāpēc jāņem vērā arī iespējamās slēptās nozīmes. Slēpto nozīmju parādīšanās sagaidāma, piem., analizējot citu faktoru ietekmi uz pieņemto lēmumu, kā arī identificējot virzību cauri karjeras lēmuma attīstības modeļa aktivitātēm. Šim nolūkam tiek kodēti interviju dati, veidojot un pārbaudot pieņēmumus par kādu dzīves notikumu savstarpējo saistību vai nozīmi, turpmākajā datu sistematizēšanas gaitā cenšoties tos integrēt un atrast savstarpējās organizācijas principus²⁸.

Garīgs diskomforts darba vidē un vajadzības to risināt apzināšanās

Raugoties uz pagātnes notikumiem no intervijas brīža perspektīvas, stāstījums par problēmas apzināšanos caurvijas ar vispārēju indivīda refleksiju par savas sākotnēji izvēlētas profesijas un nozares darba organizācijas specifiku. Redzams, ka garīgu diskomfortu konkrētā darba vidē rada virkne faktoru, tostarp: (1) nepiemērotas profesijas izvēle, (2) ilgstošs

¹⁹ Sacchi, Kriesi, Buchmann 2016.

²⁰ Turpat.

²¹ Ahn, Dik, Hornback 2017.

²² Sk., piem., Bela 2018; Tetera 2015.

²³ Pranka 2015.

²⁴ Bertaux, Kohli 2008.

²⁵ Bela-Krūmiņa 2004.

²⁶ Wengraf 2001.

²⁷ Van Esbroeck, Tibos, Zaman 2005.

²⁸ Wengraf 2001.

intensīvs darbs, (3) negatīvs organizācijas psiholoģiskais klimats un (4) pārāk straujš karjeras kāpums.

Nepiemērotu profesiju indivīdi ir izvēlējušies gadījumos, kad balstījušies uz vispārējiem priekšstatiem par profesiju, savu interesi par intelektuāli intensīvām vai izaicinošām studijām, maz vērības pievēršot apcerei par savu tālāko profesionālo darbību. Šeit sākotnējā karjeras lēmuma attīstība un pieņemšana notikusi, pamatojoties uz nepietiekamiem sevis un darba vides izpētes rezultātiem. Saskaņoties ar profesionālo ikdienu, interviju dalībnieki ir skaidrāk apzinājušies savas vajadzības un resursu trūkumu: *Kad rezidentūrā sāku kontaktēties ar cilvēkiem, es sajutu, ka esmu intraverta, taču empātiska, ka es ļoti izjūtu cilvēkus, un man neizdodas sevi aizsargāt no šīm sajūtām.* (Sieviete, 35 gadi)

Ilgstošs intensīvs darbs un tā radīts spēku izsīkums ir relatīvi visbiežāk sastopamais profesijas maiņas iemesls. Tāds darba režīms raksturīgs vairākām profesionālo pakalpojumu nozarēm. Šajā pētījumā par to stāstīja arhitektūras, grāmatvedības, reklāmas un banku sektorā nodarbinātie, biežāk tie, kas strādā darbinieku skaita ziņā mazos uzņēmumos. Interviju dalībnieki vajadzību novērst intensīva darba radīto negatīvo ietekmi ir apzinājušies dažādi. Visbiežāk, sākoties veselības traucējumiem – bezmiegam, trauksmei, emocionālajam izsīkumam: *Man sākās nervu problēmas, kā es tās saucu, jo visu laiku nesu darbu uz mājām, strādāju pa naktīm, aizmigt es nevaru... Klienti brīžiem ir apmierināti, brīžiem neapmierināti, es visu laiku tā kā jutos vainīga. [..] Es vienkārši emocionāli ar to visu netiku galā. Tad arī sākās emocionālās problēmas mājās, es sāku meklēt palīdzību pie [psiho]terapeita.* (Sieviete, 30 gadi)

Apzināšanās notiek, parādoties nozīmīgām konkurējošām vajadzībām, kuru dēļ nepieciešams līdzsvarot laiku, kas veltīts darbam un privātajai: *Bija ļoti, ļoti daudz virsstundu, visi projekti “dega”, viss bija vajadzīgs vakar, vienmēr bija neadekvāti aprēķināts laika patēriņš [darba] uzdevumam. [..] Kaut kādu laiku man tas likās .. [pieņemami], bet tad, kad es gribēju veidot nopietnākas attiecības, man tas ļoti traucēja.* (Sieviete, 29 gadi)

Negatīvs organizācijas psiholoģiskais klimats rada darbiniekiem ilgstošu spriedzi,

taču arī tā ietekmi interviju dalībnieki atpazīst novēloti, saskaņoties ar nopietniem veselības traucējumiem: *[Darbavietā bija] ļoti daudz skaudības, ļoti daudz aprunāšanas. [..] Es vienkārši tāpat nepatiku, vēl jo vairāk tāpēc, ka es neiesaistījos baumošanā. Es darīju savu darbu, sēdēju savā kabinetā. [..] Un tad [mans priekšnieks] uz nervu pamata saslima, [..] līdz ar to daudzas haizivis man beidzot varēja tikt klāt. Man pašai arī sākās veselības problēmas, man vairākas reizes bija epileptiskas lēkmes. Pie dakteriem noskaidrojās, ka tas ir uz nervu pamata. [..] Es arī paralēli gāju pie psihoterapeita. Tas viss rezultējās ar to, ka es sapratu, ka man ir jāmaina mans dzīves gājums.* (Sieviete, 37 gadi)

Pārāk straujš karjeras kāpums var radīt spriedzi, kura rezultējas atkarības vielu lietošanā: *Es biju par jaunu priekš tā [amatu paaugstinājuma] lēciena, jo es nonācu [nākamajā līmenī] zem valdes. Tu katru dienu nāc uz darbu šlīpsē, bet pats istenībā esi vēl bērns. [..] Man bija par maz pieredzes. Tas pieredzes deficīts radīja iekšēju trauksmi.* (Vīrietis, 37 gadi)

Kā redzams apskatītajos piemēros, problēmas apzināšanos veicina saskarsme ar realitāti – veselības problēmām vai privāti nozīmīgu citu cilvēku (parasti – dzīvesbiedra) satraukumu, vērojot intervijas dalībnieka pašsajūtu pēc darba. Redzams, ka nerisināts satraukums laika gaitā uzkrājas: *Es kaut kādu pusotru gadu domāju, ka tas nav .. [pieņemami], bet es neko negrasījos darīt, jo visur citur ir tāpat. [..] Tad arī strīdi ar manu dzīvesbiedru sāka palikt arvien trakāki, jo viņam bija cita attieksme pret to, kā cilvēki organizē savu laiku.* (Sieviete, 29 gadi)

Problēmas apzināšanās un lēmuma pieņemšanas laikā daļa interviju dalībnieku ir apmeklējuši psihoterapeitu. Retākos gadījumos dzīvesbiedra lēmums un piedāvātais problēmas risinājums, norādot konkrētu citu profesionālās darbības alternatīvu, ir izšķirošais: *Es tiešām izdegu, jo ļoti bieži bija darbs naktīs, es gāju mājās un raudāju. Vīrs skatījās, skatījās uz mani: “Ej prom no turienes!” Tāpēc, ka [viņam] apnika, ka es raudu.* (Sieviete, 50 gadi)

Aplūkotie dzīvesstāsti rāda, ka atbalstu un pamudinājumu risināt darba vidē radušos garīgo diskomfortu interviju dalībnieki pamatā saņēmuši ārpus savas profesionālās vides. Jautāti par atbalstu darbavietā, kopējo nostāju spilgti raksturo šāda atzišanās: *Par*

tādām lietām ar darba devēju nerunā, tas nav pieņemts. Varbūt tad, kad tu jau esi izaudzis [..], tev jau ir vismaz desmit gadu pieredze un tu jau kaut kā spēj prioritizēt savu laiku. Kamēr tu esi jauns un bez savas ģimenes, tev vienkārši ir jāmoči [intensīvi jāstrādā]. [..] Tā vēl aizvien notiek. (Sieviete, 30 gadi) Redzams, ka darba un privātās dzīves līdzsvars intervijas dalībnieka skatījumā ir nevis pašsaprotamas strādājošā tiesības, bet iespējas, kas rodas tikai noteiktos apstākļos – līdz ar personības briedumu un karjeras izaugsmi, iegūstot ietekmīgu amatu. Tādējādi profesijas maiņa ir izeja no situācijas, kurā indivīdam vienam pašam nav pietiekamu resursu aizstāvēt savas darba tiesības un rūpēties par savām vajadzībām.

Savu interešu un resursu izpēte

Kā rāda dzīvesstāsti, savu interešu un resursu izpēte un apkārtējās darba un organizācijas vides izpēte notiek savstarpējā mijiedarbībā.

Savu interešu un resursu izpētes gaitā pakāpeniski samazinās indivīda piesaiste sākotnēji izvēlētajai profesijai un atklājas jaunas profesionālās intereses. **Piesaistes mazināšanās** ietver savas profesijas sociālās nozīmes un vērtības pārskatīšanu, uzdodot sev jautājumus, piem.: *Kāds ir mans pienums cilvēcei? Ko es labu daru ar savu darbu?* (Sieviete, 30 gadi)

Piesaistes mazināšanās var izpausties kā intereses trūkums turpināt strādāt ierastajā profesijā: *Es sāku domāt, ka kaut kas dzīvē ir jāmaina, ka kaut kas dzīvē nav labi. Tu sāc sūtīt CV, notiek intervija, mēs sēžam un runājam, un es saprotu, ka ne viņi man kaut ko var piedāvāt, ne arī es viņiem.* (Sieviete, 43 gadi)

Izpētes rezultāts ir **profesionālo interešu pārskatīšana un pielāgošana**, kas nozīmē no jauna atklāt, kā īstenot līdzšinējās profesionālās intereses citā veidā vai kā kādu brīvā laika aizraušanos padarīt par savu profesiju. Tas atklājas šādos pieredzes stāstos:

Es ilgi domāju, ka, no vienas puses, mani interesē psihoterapija, taču stāstus par vardarbību es nevarētu izturēt savas psiholoģiskās struktūras dēļ, taču tāda biznesa psiholoģija, kur cilvēki risina darba jautājumus, mani varētu interesēt. (Sieviete, 30 gadi)

[Pēdējos trīs gadus] es biju sākusi staigāt pa visādiem semināriem un kursiem. Iekšējo balsi

es jau biju iepriekš sajutusi. Es gāju mācīties aromterapiju, masāžas... (Sieviete, 43 gadi)

Interese par kādu profesiju var arī atklāties, saskaroties ar tajā strādājošajiem speciālistiem: *Es pati gāju pie fizioterapeita, un man ar viņu bija nodibinājies labs kontakts. Man patika tas, ko viņa darīja, viņa man arī daudz stāstīja par savu darba dinamiku. Es sapratu, ka tas man interesē, mani saistīja cilvēka veselība, es redzēju jēgu šim darbam.* (Sieviete, 30 gadi)

Resursu izpēte parasti ietver pieejamā laika un finanšu izvērtējumu, interviju dalībniekiem apzinoties, ka jāapgūst jaunajai profesijai specifiskas zināšanas un prasmes. Tā kā interviju dalībnieki ir mainījuši profesiju pēc vairāku vai pat daudzu gadu darba citā jomā, jaunas profesijas apguve (izglītības iegūšana) tiek uzverta atšķirīgāk nekā jaunībā. Salīdzinoši rūpīgi tiek izvērtēts profesijas apguvei pieejamais brīvais laiks un iespējas izturēt intensīvu intelektuālo (garīgo) slodzi. Tāpēc, lai iegūtu papildu laiku, kā risinājums tiek apsvērta iespēja nestrādāt, kas secīgi noved pie jautājuma par sagaidāmo ienākumu samazinājumu un vajadzības sabalansēt ģimenes budžetu. Redzams, ka profesijas maiņa bija iespējama gadījumos, kad interviju dalībniekiem bija pieejami brīvi finanšu resursi – iekrājumi, dzīvesbiedra un vecāku atbalsts vai bankas aizņēmums: *Man sakārtojās viens ģimenes īpašums, kas nesa naudu. Pēkšņi radās nauda. [..] Pēkšņi pavērās tā iespēja, ka tu neesi vairāk atkarīgs no darba, tu vari pat [īstenot] to savu ķecerīgo domu, kur tu [ap]skaudi, ka [..] mācīsies...* (Vīrietis, 37 gadi); *Ja man nebūtu bijuši uzkrājumi, tad es to nebūtu varējusi izdarīt.* (Sieviete, 43 gadi)

Apkārtējās darba un organizāciju vides izpēte

Apzinoties, ka darba vide rada garīgu diskomfortu, daļa interviju dalībnieku atzīst, ka sākotnēji viņiem trūcis ideju, kā risināt šo problēmu. Raksturīgi, ka iesākumā viens no mēģinājumiem ir saglabāt profesiju, bet mainīt darbavietu, pārejot uz citu nozares uzņēmumu. *Tā darba kultūra bija vērsta uz... [izdegšanu]. [..] Es izlēmu, ka es iešu prom no darba, bet man nebija ideju, ko es tālāk darīšu, es [tikai] sapratu, ka es vairs nevaru.* (Sieviete, 36 gadi) Darbavietu maiņa ļauj iegūt plašāku

priekšstatu par darba organizāciju nozarē, salīdzināt darba devēju prasības un darba apstākļus, iegūstot laiku pārdomām un arī savu interešu pārskatīšanai.

Citos gadījumos darba un organizācijas vides izpēte ir daļa no problēmas apzināšanās, kuru veicina arī dažādu nozaru darba organizācijas un kultūras salīdzinājums, daloties pieredzē draugu un paziņu lokā. Tā rezultātā, piem., kāda intervijas dalībniece secināja, ka citas nozares uzņēmumos raksturīgi tādi darba apstākļi, kādi nav atrodamī viņas pārstāvētajā profesijā: .. ir veselības apdrošināšana, nekad nav virsstundas, brīvdienās nav jāstrādā, neviens uz tevi nekad īpaši nedusmojas, viss tiek labi saplānots un visi ir saprotoši. (Sieviete, 29 gadi)

Lai gan aplūkotajā piemērā atklājas, ka labākas sociālās garantijas, darba un privātās dzīves līdzsvarošanas iespējas un pozitīva saskarsmes pieredze darbavietā ir faktori, kurus citas profesijas meklējumu laikā ir izskatījuši interviju dalībnieki, tomēr citos dzīvesstāstos atklājas interese par pretējo, proti, profesiju vai nodarbinātības formu, kurai raksturīga zemākas sociālās garantijas un aizsardzība (piem., pašnodarbinātā statuss), taču tā atbilst intervijas dalībnieka jaunatklātajām profesionālajām interesēm.

Vides izpētes gaitā tiek apzinātas arī obligāto profesionālo prasību attīstības un, ja nepieciešams, izglītības iegūšanas iespējas. Šajā procesā, kā redzams intervijās, tiek meklēts visvienkāršākais veids, kas prasa vismazāk resursu. Iespēju meklējumi mijiedarbojas ar daudzveidīgajām indivīda darba, izglītošanās un privātās dzīves vajadzībām, sociālajām normām un vērtībām: *Man vajag, lai man pašpāro ir kārtība. Varētu jau strādāt tirgū tikai ar kursiem, ļoti daudzi tā strādā, tā arī var... Es tādu iespēju vispār neizskatīju. Kaut gan tagad man liekas... Tagad, kad tu to visu zini, tad liekas, ka var visu ko citādāk, bet patiesībā jau nē, tāpat bija jāiet jāmācās.* (Sieviete, 43 gadi)

Detalizēšana, lēmuma pieņemšana un pārskatīšana

Daudzās intervijas parāda, ka lēmums tiek pieņemts ilgākā laika posmā, parasti interviju dalībnieki min gadu vai pusotru gadu ilgu

pārdomu, meklējumu, pašizpētes un vides izpētes posmu, kura rezultātā nonākuši pie lēmuma mainīt profesiju. Dzīvesstāstos atklājas, ka situācijā, kad garīgais izsīkums vai veselības problēmas bijušas mazāk izteiktas, indivīds biežāk šaubās, vai profesijas maiņa ir pareizais risinājums. Ilustrācijai piedāvātais dzīvesstāsts: *Es visu laiku [svārstījos] uz priekšu un atpakaļ, labi, es nokārtošu bioloģiju [centralizēto eksāmenu, kas nepieciešams, lai iestātos], tas par sliktu man nenāks. Nokārtoju, arī vēl šaubījos – stāties, nestāties. [...] Viena lieta, kas mani spēcīgi turēja atpakaļ, bija tas, ka man likās, ka es tik daudz esmu ieguldījusi šajā [pirmajā] profesijā. Visa izglītība, visa pieredze, viss tas, kam es esmu gājusi cauri... Kā es tā vienkārši visu pametišu? Otra lieta – šaubas par nākotni, jo es nezināju vai [izvēlētais jaunais studiju virziens] būs mans, vai es ar to varēšu nopelnīt iztiku, ko es tālāk darīšu. Man tas nebija skaidrs [...], bija tāda liela nedrošība. Es pat tagad brīnos, kur man bija tāda drosme tādu risku uzņemties.* (Sieviete, 36 gadi)

Bieži dzīvesstāstā intervijas dalībnieks koncentrējas uz jau istenotās izvēles sīkāku izklāstu un pamatojumu, sniedzot samērā īsu pārskatu par tiem risinājuma variantiem, kuri lēmuma pieņemšanas procesā tika atmesti. Intervijās būtiskākais atklājums ir sākotnējais lēmuma pieņemšanas process un lēmuma pielāgošana savām interesēm. Abi šie procesi ilustrē beļģu zinātnieka R. Esbrūka un kolēģu izstrādātā modeļa darbību. Kā piemēri šeit minamas situācijas, kad indivīdi ir sākotnēji izvēlējušies ilgāku ceļu, kā mainīt profesiju, piem., iegūt augstāka līmeņa izglītību, kura prasa vairāk laika un kurai nepieciešami lielāki resursi, lai kā gaitā atklājot, ka mērķi ir iespējams sasniegt vienkāršāk: *Es zināju, ka vēlos darīt kaut ko saistībā ar cilvēka veselību [...]. Pirmā doma bija [kļūt] par diētas ārsti un palīdzēt citām sievietēm nenokļūt tādā [dalībniecei līdzīgā] situācijā. [...] Es nomācījos gadu Medicīnas fakultātē, tas režīms bija traks. Es sapratu, ka tas ir bišķīt par traku, jo kopsummā man desmit gadus ir jāpavada tādā režīmā. [...] Tolaik es pamanīju programmu .. [esošo specialitāti], un es pārgāju uz Rehabilitācijas fakultāti.* (Sieviete, 37 gadi)

Mācības bija pirmais solis, lai tiktu tajā darbā. Līdz ar to es beigās paņēmu akadēmisko gadu. Nav tā, ka man ļoti to vajag, jo reti kurā

[šīs nozares] darbā prasa diplomu. [...] Man bija svarīgi, lai man [pieredze] ir pēc iespējas ātrāk, lai man ir pēc iespējas mazāk problēmas. (Sieviete, 29 gadi)

Pieņemtā lēmuma pārskatīšana var notikt arī darba meklēšanas gaitā, sastopoties ar darba tirgus piedāvājumu un vairākiem izvēlētās jaunās profesijas variantiem. Dzīvesstāsti rāda, ka katra darba piedāvājuma izskatīšana prasa atkārtotu savu interešu un resursu, kā arī darba organizācijas vides izpēti, apzināšanos un pārvērtēšanu. Šajā atkārtotajā procesā var rasties tādas vajadzības, kas iepriekš uz aktuālāku vajadzību (garīga diskomforta novēršanas) fona netika apzinātas.

Secinājumi

Profesijas maiņu piedzīvojušo interviju dalībnieku dzīvesstāsti atklāj, ka viņu darbavietā trūkusi savlaicīga tādu darba vides faktoru novēršana, kas var veicināt strādājošo garīgu izsīkumu vai izdegšanu. Profesijas maiņa šeit parādās kā ilgākā laika posmā apsvērts risinājums situācijā, kad interviju dalībnieki vairs nav redzējuši citu iespēju, kā nodrošināt savu vajadzību pēc līdzsvarotāka laika, kas veltīts darbam un privātajai dzīvei. Redzams, ka intensīvs darbs vairākās profesionālās darbības nozarēs tiek aplūkots kā norma, tāpēc savu interešu aizstāvēšana tiek uztverta drīzāk kā

normas pārkāpums, nevis kā likumiskas strādājošo tiesības.

R. Esbrūka un kolēģu aprakstītais karjeras lēmuma attīstības modelis, kas tika lietots, lai analizētu dzīvesstāstu intervijās iegūto materiālu, ļauj pietiekami izvērsti aplūkot šādas lēmuma attīstības stadijas: vajadzības risināt problēmas aktualizēšanos, savu interešu un resursu izpēti, apkārtējās darba un organizācijas vides izpēti un lēmuma pieņemšanu. Daļēji slēpta paliek alternatīvu skaita samazināšanas aktivitāte iepriekš iegūtās informācijas analīzes gaitā. Atšķirīga detalizētība ir datiem, kas ļauj noteikt visu minēto procesu atkārtēšanos, sastopoties ar jaunu, aktualizētu informāciju par savām vajadzībām vai apkārtējās vides prasībām.

Būtiski, ka pētījumā atklājās jēgpilnu karjeras konsultāciju trūkums jauniešiem pirms studiju uzsākšanas (aptuveni pirms desmit vai piecpadsmit gadiem, kad studijas augstskolā uzsāka minētie interviju dalībnieki), tāpēc daļa interviju dalībnieku, uzsākot darbu apgūtajā profesijā, izjuta trauksmi, jo psiholoģiski nebija piemēroti noteiktu profesionālo pienākumu veikšanai. Redzams, ka darba gaitu uzsākšana veicina interviju dalībnieku interešu, prasmju, resursu un vajadzību apzināšanos, kā arī informācijas ieguvī par citu nozaru darba vidi, uz klausot draugus (un citus tuvus cilvēkus) par profesionālās darbības pieredzi.

VĒRES

- Ahn, J.; Dik, B. J.; Hornback, R. (2017) The experience of career change driven by a sense of calling: An Interpretative Phenomenological Analysis approach. *Journal of Vocational Behavior*, 102, 48–62. doi.org/10.1016/j.jvb.2017.07.003.
- Barthauer, L.; Kaucher, P.; Spurk, D.; Kauffeld, S. (2020) Burnout and career (un)sustainability: Looking into the Blackbox of burnout triggered career turnover intentions. *Journal of Vocational Behavior*, 117. doi.org/10.1016/j.jvb.2019.103334.
- Bela, B. (2018) Nabadzības strupceļš: grūtību akumulācija un risinājumu meklējumi sieviešu pieredzes stāstos. Bela, B. (ed.) *Ilgspējīga attīstība un sociālās inovācijas*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 140–166.
- Bela-Krūmiņa, B. (2004) *Dzīvesstāsti kā sociāli vēstījumi*. Promocijas darbs. Rīga : Latvijas Universitāte.
- Bertaux, D.; Kohli, M. (2008) The life story approach: a continental view. Harrison, B. (ed.) *Life Story Research*, I. London : Sage Publications, 42–65.
- Blau, G. (2000) Job, organizational, and professional context antecedents as predictors of intent for interrole work transitions. *Journal of Vocational Behavior*, 56, 330–345. doi.org/10.1006/jvbe.1999.1718.
- Boersma, K.; Karin Lindblom (2009) Stability and change in burnout profiles over time: A prospective study in the working population. *Work & Stress*, 23, 3, 264–283. doi.org/10.1080/02678370903265860.
- Boštjančič, E.; Koračin, N. (2014) Returning to work after suffering from burnout syndrome: Perceived changes in personality, views, values, and behaviors connected with work. *Psihologija*, 47, 1, 131–147. Pieejams: <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0048-5705/2014/0048-57051401131B.pdf> (12.05.2021.).

- Carless, S. A.; Arnup, J. L. (2011) A longitudinal study of the determinants and outcomes of career change. *Journal of Vocational Behavior*, 78, 1, 80–91. doi.org/10.1016/j.jvb.2010.09.002.
- De Vos, A.; Jacobs, S.; Verbruggen, M. (2021) Career transitions and employability. *Journal of Vocational Behavior*, 126. doi.org/10.1016/j.jvb.2020.103475.
- Eurofound (2018) *Burnout in the workplace: A review of data and policy responses in the EU*. Luxembourg : Publications Office of the European Union.
- Eurofound (2021) *COVID-19: Implications for employment and working life, COVID-19 series*. Luxembourg : Publications Office of the European Union.
- Hughes, R. E. (2001) Deciding to leave but staying: teacher burnout, precursors and turnover. *The International Journal of Human Resource Management*, 12, 2, 288–298. doi.org/10.1080/713769610.
- Ministru kabinets (2006) Arodslimību izmeklēšanas un uzskaites kārtība: Ministru kabineta noteikumi Nr. 908 (06.11.2006.). Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/147550-arodslimibu-izmeklesanas-un-uzskaites-kartiba> (12.05.2021.).
- Pranka, M. (2015) *Biogrāfiskā pieeja biogrāfiskā pārrāvuma individuālo un sociālo aspektu analizē*. Promocijas darbs. Rīga : Rīgas Stradiņa universitāte.
- Ruiz Castro, M.; Van Der Heijden, B.; Henderson, E. L. (2020) Catalysts in career transitions: Academic researchers transitioning into sustainable careers in data science. *Journal of Vocational Behavior*, 122. doi.org/10.1016/j.jvb.2020.103479.
- Sacchi, S.; Kriesi, I.; Buchmann, M. (2016) Occupational mobility chains and the role of job opportunities for upward, lateral and downward mobility in Switzerland. *Research in Social Stratification and Mobility*, 44. doi.org/10.1016/j.rssm.2015.12.001.
- Sīlis, V. (2006) Rūpes par veselību un dzīves kvalitāti. Bela, B.; Tisenkopfs, T. (sast.) *Dzīves kvalitāte Latvijā*. Rīga : Zinātne, 179–216.
- Tetere, A. (2015) Vardarbības pārvarēšanas pieredze sieviešu dzīvesstāstos. *Latvijas Universitātes Raksti / Acta Universitatis Latviensis, Socioloģija/Sociology*, 808, 102–114.
- Van Esbroeck, R.; Tibos, K.; Zaman, M. (2005) A Dynamic Model of Career Choice Development. *International Journal for Educational and Vocational Guidance*, 5, 1, 5–18. doi.org/10.1007/s10775-005-2122-7.
- Wengraf, T. (2001) *Qualitative research interviewing: Biographic narrative and semi-structured methods*. London : Sage Publications.
- Zimmerman, R. D.; Swider, B. W.; Arthur, J. B. (2020) Does turnover destination matter?: Differentiating antecedents of occupational change versus organizational change. *Journal of Vocational Behavior*, 121. doi.org/10.1016/j.jvb.2020.103470.

LATVIJAS ZINĀTNIĒKU MŪSDIENU LEDĀJU PĒTĪJUMI: NOZĪME, SATURS UN LĪDZŠINĒJIE REZULTĀTI

Kristaps Lamsters ir Latvijas Universitātes (LU) Ģeogrāfijas un Zemes zinātņu fakultātes (ĢZZF) asociētais profesors, Latvijas Kvartāra pētniecības asociācijas (LATQUA), Starptautiskās Kvartāra pētniecības savienības Latvijas nacionālās komitejas un Starptautiskās Kriosfēras zinātņu asociācijas Latvijas nacionālās komitejas prezidents, ieguvis ģeoloģijas doktora zinātnisko grādu (2015). LU ĢZZF docē glaciālo ģeoloģiju, Latvijas ģeoloģiju, kvartārģeoloģiju un ģeomorfoloģiju. Pētnieciskās intereses: mūsdienu ledāji, seno segledāju dinamika, veidojumi un nogulumi, Latvijas reljefs un ģeoloģiskie procesi. Latvijas polāro ekspedīciju organizators un dalībnieks (kopš 2014). Zinātniskā žurnāla *Baltica* redkolēģijas loceklis. Monogrāfijas *Mūsdienu ledāji* (2021) autors.

Jānis Karušs ir LU ĢZZF docents, Starptautiskās Ģeodēzijas un ģeofizikas apvienības Seismoloģijas un Zemes uzbūves fizikas asociācijas (IASPEI) Latvijas nacionālās komitejas pārstāvis, ieguvis ģeoloģijas doktora zinātnisko grādu (2015). Docē ģeofiziku, struktūrģeoloģiju, datubāzes un ģeoloģisko modelēšanu, radiolokāciju ģeoloģiskos pētījumos. Pētnieciskās intereses: mūsdienu ledāji, ģeofizika, ekonomiskā ģeoloģija, tektonika. Latvijas polāro ekspedīciju organizators un dalībnieks (kopš 2014).

Raksturvārdi: Arktika, Antarktika, ledāji, polārie reģioni, polārpētniecība, klimata pārmaiņas.

Ievads

Mūsdienu globālie dati liecina, ka 20. gadsimta beigās, un it īpaši 21. gadsimtā, pasaules ledājiem un ledus vairogiem, kuri kopumā klāj aptuveni 10% sauszemes virsas, ir vērojams arvien straujāks to masas zudums un negatīva masas bilance¹. Lielākā daļa ledus masas pasaulē ir ieslēgta Antarktīkas un Grenlandes ledus vairogos, kur ledāji aizņem attiecīgi 13,9 milj. un 1,7 milj. km² lielu platību². Būtiska ledāju sarūkšana raksturīga Arktikai, kur

visspēcīgāk izpaužas pozitīvas atgriezeniskās saites mehānisms, veicinot arvien straujāku ledus kušanu. Lielāko daļu Arktikas ledāju masas zuduma nodrošina Grenlandes ledus vairogs, kura kopējā ledus masas bilance laika posmā no 1997. līdz 2002. gadam bija -44 ± 35 miljardi tonnu, savukārt no 2007. līdz 2012. gadam jau -75 ± 28 miljardi tonnu³. Kopumā no 1992. līdz 2018. gadam Grenlandes ledus vairogs zaudēja 3902 ± 342 miljardus tonnu ledus masas, paaugstinot globālo jūras līmeni

¹ WGMS 2020.

² Benn, Evans 2010.

³ The IMBIE Team 2020.

Tabula. Mūsdienu ledāju zinātnisko ekspedīciju norises laiks un dalībnieki

Gads	Vieta	Dalībnieki
2014	Islande	Kristaps Lamsters, Jānis Karušs, Dāvids Bērziņš
2015	Islande	Kristaps Lamsters, Jānis Karušs, Dāvids Bērziņš, Aleksandrs Vlads
2016	Grenlande	Kristaps Lamsters, Jānis Karušs, Māris Krievāns, Agnis Rečs, Reinis Pāvils
2017	Islande	Kristaps Lamsters, Jānis Karušs, Māris Krievāns, Agnis Rečs
2018	Antarktika	Kristaps Lamsters, Jānis Karušs, Māris Krievāns
2018	Islande	Kristaps Lamsters, Jānis Karušs, Māris Krievāns, Jurijs Ješkins
2019	Svalbāra	Kristaps Lamsters, Jānis Karušs, Pēteris Džeriņš, Ingus Pērkonis
2021	Svalbāra	Kristaps Lamsters, Jānis Karušs, Pēteris Džeriņš, Jurijs Ješkins

par $10,8 \pm 0,9 \text{ mm}^4$. Līdzīgā laika posmā no 1992. līdz 2017. gadam Antarktīkas ledus vairogi zaudēja 2720 ± 1390 miljardu tonnu ledus, paaugstinot globālo jūras līmeni par $7,6 \pm 3,9$ milimetriem⁵.

Lai noskaidrotu ledāju sarūkšanas mehānismus un izstrādātu precīzas prognozes par to dinamiku nākotnē, zinātniekiem nepieciešams detalizēti izprast mūsdienu ledāju darbību un attīstības virzību, kā arī litosfēras, atmosfēras, hidrosfēras un kriosfēras procesu mijiedarbību. Ieguldījumu mūsdienu ledāju izpētē devuši arī LU zinātnieki, kuri no 2014. gada īsteno zinātniskās ekspedīcijas un veic pētījumus ledājos Arktikā un Antarktīkā. Pētījumu galvenais mērķis ir attīstīt polāro pētījumu jomu Latvijā, savukārt specifiskie pētniecības mērķi ir bijuši atšķirīgi katrā ekspedīcijā, un tie ietver ledāju biezuma, iekšējās struktūras, termiskās un noteces sistēmas, virsmas izmaiņu, gultnes topogrāfijas, kā arī ledāju un pieledāja teritorijas vides, ekoloģijas un piesārņojuma pētījumus.

Zinātnisko ekspedīciju norises vietas un dalībnieki

Latvijā polārpētniecība līdz šim galvenokārt ir bijusi saistīta ar diviem izciliem polārpētniecīkiem – Ivaru Sili, kurš savu mūžu veltījis galvenokārt Grenlandes un tās dzīvās

dabas izziņāšanai, un Leonīdu Slaucītāju (1899–1971), kurš 20. gadsimta 50. gados organizējis ģeofizikālos pētījumus trijās Argentīnas antarktiskajās ekspedīcijās⁶.

Kopš 2014. gada Latvijā polārpētniecības virzienu attīsta galvenokārt LU ĢZZF ģeologi, īstenojot zinātniskās ekspedīcijas uz Islandes, Grenlandes, Svalbāras arhipelāga (Špicbergenas) un Antarktīkas ledājiem (tabula). Pirmos pētījumus veica LU ĢZZF Ģeoloģijas nodaļas doktorantūras studenti K. Lamsters un J. Karušs, kā arī maģistrantūras students D. Bērziņš, ierakstot pirmos mērījumus ar ģeoradaru Hofsjokula ledus kupola izvadledājos Islandes centrālajā daļā. Viens no galvenajiem šo pētījumu uzdevumiem bija izvērtēt ģeoradara lietojamības iespējas ledāju pētījumos. Turpmākās ekspedīcijas līdz 2017. gadam norisinās Islandē un Rasela izvadledāja apkārtnē dienvidrietumu Grenlandē.

Savukārt 2018. gadā pirmo reizi tika organizēta latviešu zinātnieku ekspedīcija uz Antarktiku. Tā norisinājās Kristapa Lamstera pēcdoktorantūras projekta (ERAF) ietvaros ar LU fonda (mecenāts SIA *Mikrotīkls*), SIA *Ceļu būvniecības sabiedrības "Igate"* finansiālu atbalstu. Ekspedīcijā piedalījās Jānis Karušs, Kristaps Lamsters un Māris Krievāns. Tā tika īstenota sadarbībā ar Ukrainas

⁴ The IMBIE Team 2020.

⁵ Shepherd et al. 2018.

⁶ Pieejams: <https://web.archive.org/web/20160305090328/http://foto.lu.lv/avize/19981999/ua13/leo.htm> (13.05.2021.).

Nacionālo Antarktīkas pētījumu centru, kas pārvalda akadēmiķa Vernadska polārstaciju Vilhelma arhipelāga Argentīnas salu grupas Galindesa salā.

2019. gadā zinātniskā ekspedīcija devās uz Špicbergenas salas rietumdaļas Kafieiras reģionu Svalbāras arhipelāgā, kur atrodas Nikolaja Kopernika Universitātes Toruņā polārstacija. Ekspedīcijā piedalījās ģeologi Kristaps Lamsters, Jānis Karušs un Pēteris Džeriņš, kā arī Pārtikas drošības, dzīvnieku veselības un vides zinātniskā institūta BIOR pētnieks Inģus Pērkons, kurš ievāca paraugus noturīgo organisko piesārņotāju izplatības analīzēm Svalbāras arhipelāgā. Tādējādi tika paplašināti polāro pētījumu virzieni Latvijā un aktualizētas arī problēmas, kas saistītas ar globālajām vides izmaiņām.

Nākamā ekspedīcija Covid-19 pandēmijas dēļ norisinājās tikai 2021. gadā, kad zinātnieki atgriezās Svalbāras arhipelāgā, lai izpētītu Valdemarbrēena ledāja virsmas un termiskās struktūras izmaiņas, kā arī veiktu jaunus mērījumus uz Irenabrēena ledāja. Šie pētījumi veikti Latvijas Zinātnes padomes projektā *Kafijoras reģiona (Ziemeļrietumu Svalbāra) ledāju termālā struktūra, noteces sistēmas uzbūve un virsmas izmaiņas* (līg. Nr. Izp-2020/2-0279). Pandēmijas dēļ uz 2022. gadu pārcelta plānotā ekspedīcija uz Kānākas ledus kupolu ZR Grenlandē, kurai finansējums piešķirts INTERACT (<https://eu-interact.org/>) projektā.

Ledāju pētījumu metodika

Pirmajās ekspedīcijās uz Islandi pētījumi tika veikti, izmantojot tikai Latvijā ražotu ģeoradaru *Zond-12e* ar zemas frekvences antenu. Iekārta tika lietota, lai mērītu ledus biezumu, kā arī izpētītu iekšledāja struktūru. Pētījumos uzmanība pievērsta galvenokārt ledāja gultnē sastopamajām reljefa formām, kā arī iekšledāja ūdeņu noteces sistēmai un ledāju termiskajai struktūrai. Ekspedīcijā uz Grenlandi pirmo reizi tika izmantots bezpilota lidaparāts (*DJI Phantom 3 Advanced*) aerofotogrāfiju ieguvei. Ņemot vērā to, ka no bezpilota lidaparāta datiem izdevās izveidot augstas izšķirtspējas ledus virsmas augstuma (3D) modeli, tie ir tikusi lietoti visās turpmākajās ekspedīcijās. Tādējādi ledāju pētījumos, izmantojot ģeoradaru (1. attēls) un bezpilota lidaparātus, iegūti dati, kas ļauj izveidot pētīto ledāju augstas precizitātes gultnes un virsmas modeļus un pilnvērtīgi raksturot ledāju ģeometriju un to zemledāja virsmas topogrāfiju. Papildus glacioloģiskiem pētījumiem kopš ekspedīcijas uz Grenlandi uzmanība tikusi pievērsta arī pieledāja teritorijām. Ekspedīciju laikā ievākti pieledāja teritorijās sastopamo nogulumu, augšņu, floras, faunas atlieku paraugi, kā arī paraugi no ledus virsas. Tie izmantoti, lai novērtētu dažādu sedimentācijas procesu ietekmi uz grunts graudu morfoloģiju, augsnes procesu attīstību ledājam pieguļošajā teritorijā, mikroorganismu daudzveidību, kā arī piesārņojumu.

1. attēls. Latvijas polārpētnieki Antarktīdā (A). No kreisās: Jānis Karušs, Māris Krievāns, Kristaps Lamsters. Mērījumi ar ģeoradaru uz Valdemarbrēena ledāja Svalbārā (B)

Foto: no autoru personiskā arhīva

Ledāju pētījumu rezultāti

LU ĢZZF zinātnisko ekspedīciju uz mūsdienu ledājiem rezultāti šobrīd publicēti 12 zinātniskos rakstos, kas indeksēti *Scopus* datubāzē (no tiem 8 indeksēti arī *Web of Science* datubāzē), vairākos citos rakstu krājumos sadarbībā gan ar Latvijas, gan ārzemju vairāku dažāda profila zinātnisko institūciju pētniekiem⁷, kā arī monogrāfijā *Mūsdienu ledāji*⁸.

Islandes ekspedīcijās 2014. un 2015. gadā veikti radiolokācijas mērījumi uz Mūlajokula izvadledāja. Šis ledājs ir unikāls pasaules mērogā, jo pie tā sastopams mūsdienu lielākais zemledāja veidoto plūklinijas reljefa formu (drumlinu) lauks pasaulē⁹. LU ģeologu pētījumos drumlini atklāti arī zem Mūlajokula ledāja un noteikta to iespējamā zemledāja izplatības robeža¹⁰. Pētījumā pirmo reizi pasaulē tika identificēti drumlini zem mūsdienu ledājiem ziemeļu puslodē, kā arī raksturoti to morfoloģiskie parametri un saistība ar plaису sistēmām ledājā.

2016. gada Grenlandes ekspedīcijas pētījumu rezultātā izveidoti Grenlandes ledus vairoga Rasela izvadledāja ziemeļu daļas virsmas un gultnes reljefa modeļi, kā arī identificēts iespējama iekšledāja tunelis, pa kuru noplūst ledājuūdeņi no ledāja sprostezera katastrofālu plūdu laikā¹¹. Sadarbībā ar LU ĢZZF paleoekoloģijas jomas speciālistu Normundu Stivriņu un Nikolaja Kopernika Universitātes Toruņā sedimentoloģi Editu Kaliņsku raksturots ledāja virsmā sastopamo izkusuma (kriokonīta) bedrišu minerālais un organiskais sastāvs, konstatējot mikroorganismu (zaļāļģu un ciānbaktēriju) daudzveidības un sfērisko izdedžu daļiņu koncentrācijas mainību ledāja virsmā¹², kā arī analizējot kvarca graudu mikrotekstūras un to veidojošos aģentus¹³.

2017. gada Islandes ledāju pētījumu rezultāti iegūti sadarbībā ar E. Kaliņsku, un zinātniskajā publikācijā aktualizēts jautājums, vai glaciālā vide rada glaciālas izcelsmes kvarca graudus¹⁴. Pētījumi veikti arī sadarbībā ar vairāku atšķirīgu jomu zinātniekiem no LU ĢZZF, LU Mikrobioloģijas un biotehnoloģijas institūta un Latvijas Biomedicīnas pētījumu un studiju centra. Pētījumā raksturota mikroorganismu taksonomiskā un funkcionālā daudzveidība dažāda vecuma pieledāja ezeru nogulumos¹⁵, atklājot jaunas sakarības par mikroorganismu ekoloģiju.

2018. gadā īstenotas divas zinātniskās ekspedīcijas – uz Islandi un Antarktiku. Islandē izpētītas tās lielākā ledus kupola Vatnajokula izvadledāja Eijabakajokula virsmas struktūras un augstuma izmaiņas, termiskie apstākļi, biežums un zemledāja topogrāfija. Identificēts līdz 45 m dziļš, iegarens erozijas padziļinājums, kas veidojies daudzkārtīgu ledāja uzplūdu laikā¹⁶. Pētījumā arī pievērsta uzmanība ģeoradara datu interpretācijas problemātikai un radarogrammās novērojamās vāju atstarojumu zonas izcelsmei saistībā nevis ar auksta ledus klātbūtni, bet ar piezometrisko virsmu ledājā.

Antarktīkas ekspedīcijas rezultāti pirmo reizi ļāva raksturot Argentīnas salu ledus kupolu izplatību, biežumu, uzbūvi, virsmas un gultnes reljefu¹⁷. Pēc ekspedīcijas datiem izveidotas gan salu ortofotokartes un virsmas digitālie modeļi (2. attēls), kas brīvi pieejami jebkuriem zinātniekiem¹⁸, gan salu ledāju biežuma un zemledāja reljefa modeļi. Šie jaunie dati sniedz līdz šim nezināmu augstas detalizācijas informāciju par ledājiem, kuri uzskatāmi par klimata pārmaiņu indikatoriem Antarktīdas pussalas apkārtnē. Daļa ekspedīcijā iegūto paraugu joprojām tiek analizēti, savukārt Latvijas Biomedicīnas pētījumu un studiju centra pētnieks Ņikita Zrelovs ir veicis Antarktīdas augšņu analīzes un atklājis līdz šim nezināmus baktēriju vīrusus (bakteriofāģus). Sadarbībā ar antarktiskās ekspedīcijas

⁷ Lamsters et al., 2016; Kaliņska-Nartiša et al., 2017a, b; Chernov et al. 2018a, b; Stivriņš et al. 2018; Karušs et al. 2019; Lamsters et al. 2019a, b; Lamsters et al. 2020a, b, c, d; Kaliņska et al. 2021.

⁸ Lamsters 2021.

⁹ Johnson et al. 2010.

¹⁰ Lamsters et al. 2016.

¹¹ Lamsters et al. 2020a.

¹² Stivriņš et al. 2018.

¹³ Kaliņska-Nartiša et al. 2017a, b.

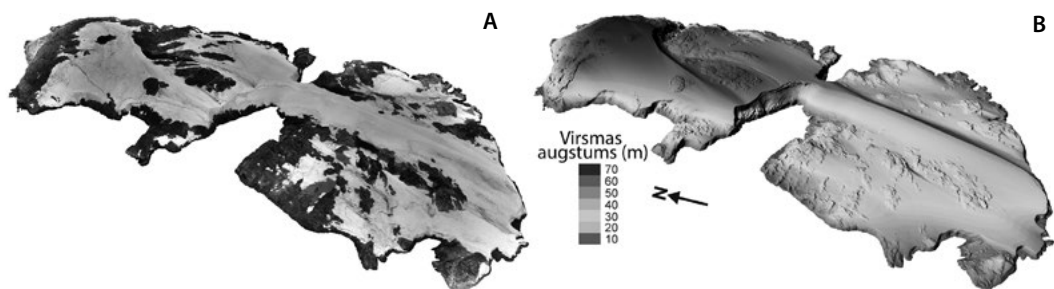
¹⁴ Kaliņska et al. 2021.

¹⁵ Lamsters et al. 2020d.

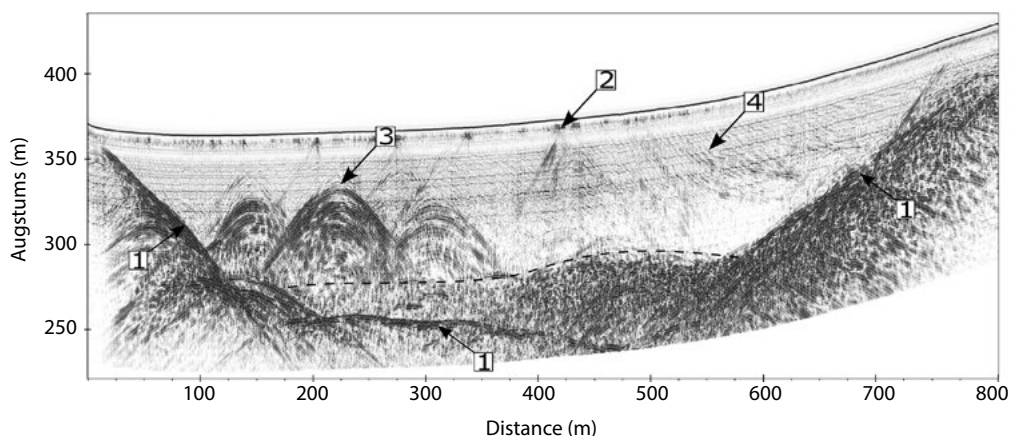
¹⁶ Lamsters et al., 2020c.

¹⁷ Chernov et al. 2018a, b; Karušs et al. 2019; Lamsters et al. 2019a, b, 2020b.

¹⁸ Lamsters et al. 2020b.

2. attēls. A. Urugvajas salas Antarktīkā ortofoto. B. Salas virsmas modelis

3. attēls. Iekšējās uzbūves piemērs no Valdemarbrēna ledāja Svalbārā. Ar cipariem atzīmēti ģeoradara signāla atstarojumi no (1) ledāja gultnes, (2) plaisas, (3) iekšledāja tuneļa un (4) primārā ledus slāņojuma

komandu jaunatklātajam bakteriofāgam, to oficiāli reģistrējot, tika piešķirts nosaukums *Sporosarcina phage Lietuvens*.

2019. gadā septītajā zinātniskajā ekspedīcijā LU ģeologi izpēta Valdemarbrēna ledāja termisko struktūru un iekšledāja noteces sistēmas veidošanos Svalbārā (3. attēls). Pētījumos atklāta ledāja politermālā struktūra, kuru veido daļēji relikti silta ledus slānis ledāja akumulācijas zonas pamatnē, virs kura visā pārējā ledājā izplatīts auksts ledus. Nozīmīgākais atklājums saistās ar iekšledāja tuneļu izvietojuma rekonstrukciju un to potenciālā veidošanās mehānisma noskaidrošanu saistībā ar hidroplaisāšanu ledājā. Ekspedīcijas rezultāti pieņemti publicēšanai Starptautiskās Glacioloģijas savienības žurnālā *Journal of Glaciology*.

2021. gada ekspedīcijas uz Svalbāru zinātniskie dati vēl ir apstrādes sākumposmā, bet paredzams, ka tie sniegs jaunas zināšanas par vairāku Arktikas kalnu ieleju ledāju virsmas un termiskās struktūras izmaiņām, kas mūsdienās norisinās sevišķi strauji.

Nobeigums

Mūsdienu klimata un aizvien straujāku apkārtējās vides pārmaiņu kontekstā palielinās detalizētu mūsdienu ledāju pētījumu nepieciešamība un nozīmība. Kopš 2014. gada ledāju pētījumus Arktikā un Antarktīkā īsteno arī LU ĢZZF zinātnieki sadarbībā ar vairākām zinātniskajām institūcijām Latvijā un ārzemēs. Pētījumos izstrādāta metodika,

lai veiktu augstas precizitātes ģeofizikālos mērījumus ledājos un iegūtu aerofotogrāfijas no bezpilota gaisa kuģiem. No iegūtajiem datiem un attēliem tiek izveidoti ledāju virsmas, ledu biezuma un zemledāja reljefa augstuma modeļi. Pētījumu rezultāti ļauj identificēt aukstus, siltus un politermālus ledājus, izvērtēt to biezumu, iekšējo struktūru, noteces sistēmu, termikas, virsmas augstuma un malas stāvokļa atšķirības un izmaiņas, kas ir vieni no būtiskākajiem faktoriem ledāju dinamikas

izpratnē. Mūsdienu ledāju pētījumi zinātniekiem ļauj labāk izprast arī seno ledāju darbību Latvijas teritorijā.

Lai turpmāk attīstītu polāro pētījumu jomu Latvijā, nepieciešams mērķtiecīgs valsts atbalsts ilglaicīgai pētījumu programmai. Lai aizstāvētu savas intereses un iekļautos globāli nozīmīgu jautājumu risināšanā un pētniecībā, Latvijai ieteicams pievienoties Antarktīkas Līguma sistēmai un Arktikas padomei novērotājvalsts statusā.

VĒRES

- Benn, D. I.; Evans, D. J. A. (2010) *Glaciers and glaciation*. 2nd. ed. London : Hodder Education.
- Chernov, A.; Karušs, J.; Lamsters, K.; Krievāns, M.; Otruba, Y. (2018a) First results of glacier monitoring on Woosle Hill (Galindez Island, the Argentine Islands, Antarctica) for the period April 2017–August 2018. *12th International Conference on Monitoring of Geological Processes and Ecological Condition of the Environment*.
- Chernov, A.; Lamsters, K.; Karušs, J.; Krievāns, M.; Otruba, Yu. (2018b) A Brief Review of Ground Penetrating Radar Investigation Results of Ice Caps on Galindez, Winter and Skua Islands (Wilhelm Archipelago, Antarctica) for the period April 2017–January 2019. *Ukrainian Antarctic Journal*, 1, 17, 40–47.
- ISPRS Annals of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences*, 2, 757–763.
- Johnson, M. D.; Schomacker, A.; Benediktsson, Í. Ö.; Geiger, A. J.; Ferguson, A.; Ingólfsson, Ó. (2010) Active drumlin field revealed at the margin of Múlajökull, Iceland: a surge-type glacier. *Geology*, 38, 10, 943–946.
- Kalińska-Nartiša, E.; Lamsters, K.; Karušs, J.; Krievāns, M.; Rečs, A.; Meija, R. (2017a) Fine-grained quartz from cryoconite holes of the Russell Glacier, southwest Greenland – a scanning electron microscopy study. *Baltica*, 30, 2, 63–73.
- Kalińska-Nartiša, E.; Lamsters, K.; Karušs, J.; Krievāns, M.; Rečs, A.; Meija, R. (2017b) Quartz grain features in modern glacial and proglacial environments: A microscopic study from the Russell Glacier, southwest Greenland. *Polish Polar Research*, 38, 3, 265–289.
- Kalińska, E.; Lamsters, K.; Karušs, J.; Krievāns, M.; Rečs, A.; Ješkins, J. (2021) Does glacial environment produce glacial mineral grains? Pro- and supra-glacial Icelandic sediments in microtextural study. *Quaternary International*. doi.org/10.1016/j.quaint.2021.03.029.
- Karušs, J.; Lamsters, K.; Chernov, A.; Krievāns, M.; Ješkins, J. (2019) Subglacial topography and thickness of ice caps on the Argentine Islands. *Antarctic Science*, 31, 6, 332–334.
- Lamsters, K.; Karušs, J.; Rečs, A.; Bērziņš, D. (2016) Detailed subglacial topography and drumlins at the marginal zone of Múlajökull outlet glacier, central Iceland: evidence from low frequency GPR data. *Polar Science*, 10, 4, 470–475.
- Lamsters, K.; Krievāns, M.; Karušs, J. (2019a) Argentīnas salu (Vilhelma arhipelāgs, Antarktīka) ledu kupolu ģeofizikālie pētījumi. Ījabs, I. (red.) *Perpetuum mobile 2019: Latvijas Universitātes fonda mecenātu atbalstīto pētnieku zinātniskais rakstu krājums*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds.
- Lamsters, K.; Karušs, J.; Krievāns, M.; Ješkins, J. (2019b) Application of unmanned aerial vehicles for glacier research in the Arctic and Antarctica. *Environment. Technology. Resources: Proceedings of the 12th International Scientific and Practical Conference, I*. Rezekne : Rezekne Academy of Technologies 1, 131–135.
- Lamsters, K.; Karušs, J.; Krievāns, M.; Ješkins, J. (2020b) High-resolution orthophoto map and digital surface models of the largest Argentine Islands (the Antarctic) from unmanned aerial vehicle photogrammetry. *Journal of Maps*, 16, 2, 335–347.
- Lamsters, K.; Karušs, J.; Krievāns, M.; Ješkins, J. (2020c) The thermal structure, subglacial topography and surface structures of the NE outlet of Eyjabakkajökull, east Iceland. *Polar Science*, 26, 100566, <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S187396522030075X?via%3Dihub>

- Lamsters, K.; Ustinova, M.; Birzniece, L.; Silamiķelis, I.; Gaidelene, J.; Karušs, J.; Krievāns, M.; Kasparinskis, R.; Fridmanis, D.; Muter, O. (2020d) Bacterial and archaeal community structure in benthic sediments from glacial lakes at the Múlajökull Glacier, central Iceland. *Polar Biology*, 43, 12, 2085–2099.
- Lamsters, K. (2021) *Mūsdienu ledāji*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds.
- Shepherd, A.; Ivins, E.; Rignot, E.; Smith, B.; Van Den Broeke, M.; Velicogna, I.; Whitehouse, P.; Briggs, K.; Joughin, I.; Krinner, G.; Nowicki, S. (2018) Mass balance of the Antarctic Ice Sheet from 1992 to 2017. *Nature*, 558, 219–222.
- Stivrins, N.; Lamsters, K.; Karušs, J.; Krievāns, M.; Rečs, A. (2018) Spheroidal carbonaceous particles in cryoconite sediment on the Russell glacier, Southwest Greenland. *Baltica*, 31, 2, 115–124.
- The IMBIE Team (2020) Mass balance of the Greenland Ice Sheet from 1992 to 2018. *Nature*, 579, 233–239.
- WGMS (2020, updated, and earlier reports). Global Glacier Change Bulletin No. 3 (2016–2017). Zemp, M.; Gärtner-Roer, I.; Nussbaumer, S. U.; Bannwart, J.; Rastner, P.; Paul, F.; Hoelzle, M. (eds.) *ISC(WDS)/IUGG(IACS)/UNEP/UNESCO/WMO*. Zurich : World Glacier Monitoring Service.

ATMIRUŠĀS KOKSNES DAUDZVEIDĪBA DAŽĀDOS MEŽOS ZEMGALĒ

Līga Liepa ir ieguvusi maģistra un doktora grādu Latvijas Lauksaimniecības universitātes (LLU) Meža fakultātē. Pašreiz turpat strādā par pēcdoktorantūras vadošo pētnieci un docenti, specializējusies meža ekoloģijā. Galvenie pētniecības virzieni ir bioloģiskās daudzveidības un ekosistēmu pakalpojumu novērtēšana meža ekosistēmās, kā arī interesē starpdisciplināru pieeju lietojums socioekoloģiskos pētījumos.

Raksturvārdi: boreonemorālie meži, kokaudzes struktūrelementi, substrāta pieejamība, saimnieciski meži, dabas aizsardzības rīki, bioloģiskā daudzveidība.

Ievads

Pēdējos gados būtiski pieaugusi un arvien aktuālāka kļuvusi atmirušās koksnes nozīme bioloģiskās daudzveidības saglabāšanā. Turklāt vēsturiski, īpaši ziemeļu puslodes meža ekosistēmās, cilvēks nesen atmirušu koku vai tā daļas ir izmantojis par kurināmā resursu, lai tiktu apmierinātas primārās eksistenciālās vajadzības, ieskaitot nodrošinājumu ar siltumu un pārtiku. Līdz ar to interese par atmirušās koksnes pieejamību un tās sniegtajiem pakalpojumiem veidiem ir bijusi aktuāla dažādām mērķgrupām jau gadsimtiem ilgi. Tāpat ir atrasta sakarība starp atmirušās koksnes daudzumu un apdzīvotību, proti, meža ekosistēmās vairāk daudzveidīgu atmirušās koksnes struktūrelementu ir sastopami tālāk no apdzīvotām vietām. Zināms, ka atmirusi koksne noder par substrātu daudzām organismu grupām, kuras tieši vai netieši ir atkarīgas no tās. Piem., boreālā bioma meža ekosistēmās ar atmirušo koksnī saista vairāk nekā 7000 taksonu¹, bet nemorālos mežos – 4500. Savukārt Latvijā vairāk nekā 90 retu un aizsargājamo

sugu eksistence tieši un netieši ir saistāma ar atmirušās koksnes substrātu un tā pieejamību².

Kopumā atmirušās koksnes substrāts ir mainīgs elements. Tā daudzveidību raksturo kokauga suga, diametrs, garums, sadalīšanās pakāpe, telpiskais novietojums, apgaismojums, kā arī citi apstākļi. Tāpat izšķir šādus atsevišķus veidus: sausoknis – stāvošs sauss koks, stubenis – stāvošs koka stubnis vai tā daļas un kritālas – gulošs sauss kritis koks vai tā daļas. Koksnes sadalīšanās procesā izmainās ķīmiskās un fiziskās īpašības, kas vēlāk rada atšķirīgu substrāta pieejamību sugām³. Kritālām sadaloties, tās kolonizē ķērpju sugas, tad sūnu sugas, ko vēlāk nomaina vaskulārie augi – pirmie kolonizētāji ir zemie lakstaugi, tos nomaina augstie lakstaugi un krūmi, bet vēlāk uz substrāta attīstās kokaugi. Piem., parastās egles kritālas pēdējās sadalīšanās pakāpēs nodrošina substrāta pieejamību jaunu kokaugu sēkļu attīstībai, tādējādi izvairoties no konkurences ar vaskulārajiem augiem zemsedzē⁴. Sugu daudzveidība sūnaugiem uz

¹ Stokland et al. 2012.

² Liepa et al. 2019.

³ Zimmerman et al. 1995.

⁴ Sollins et al. 1982.

kritālām mainās līdz ar sadalīšanās pakāpēm un tādiem elementiem kā miza, koksnes tekstūra un attālums līdz augsnei. Piem., atmirušās koksnes sadalīšanās ātrums no pirmās līdz piektajai pakāpei ir atkarīgs no koka sugas, un tas var aizņemt no 10 gadiem (piem., parastai apsei *Populus tremula*) un vidēji no 45 līdz 75 gadiem, atsevišķos gadījumos pat 100 gadus (parastai eglei *Picea abies*)⁵. Vairāki pētījumi apliecina, ka lielāks sugu skaits ir saistīts ar lielu dimensiju atmirušo koksni⁶. Tas ir skaidrojams ar to, ka lielāks sugu skaits spēj kolonizēt substrātu ilgākā periodā, salīdzinot ar mazu dimensiju atmirušo koksni. Savukārt mazu dimensiju atmiruši koksne sugām var būt īslaicīga patvēruma vieta, sugām izplatoties un pārvietojoties meža ainavā. Atsevišķu sugu sastopamība ir saistīta ar atmirušās koksnes novietojumu, piem., saulainu un sausu vietu pieejamība nodrošina labvēlīgus apstākļus dažādiem bezmugurkaulniekiem, savukārt ēnas un paaugstināta mitruma tuvumā atmirušās koksnes substrātu var apdzīvot epiksīlas sugas. Tāpat sugu daudzveidība tieši ir atkarīga no kokauga sugas.

Interese par atmirušās koksnes substrāta pieejamību saimniecisko mežu platībās parādījusies līdz ar intensīvas apsaimniekošanas pasākumu praktizēšanu. Pastāv vairāki apgalvojumi, kur norādīts, ka intensīvi apsaimniekotos mežos atmirušās koksnes daudzums un daudzveidība ir nepietiekama, lai nodrošinātu pastāvīgu vai pagaidu dzīvotni ar to saistītām sugām.

Atsevišķos pētījumos norādīts, kādas ir minimālās atsauces vērtības, proti, cik daudz atmirušās koksnes ir nepieciešams, lai tiktu nodrošināta ar šo substrātu saistītu sugu eksistence, un tas ir no 20 līdz 50 m³/ha⁻¹ dažādos mežos⁷. Savukārt šīs vērtības ir minētas kā ieteicamās, un to iegūšanai izmantots modelēšanas paņēmieni. Atsevišķos avotos norādīts, ka kritiskā sliekšņa vērtība ir 15 m³/ha⁻¹. Nesen veiktā pētījumā par atmirušās koksnes pieejamību Eiropas mežos noskaidrots, ka vidēji tā ir 15,8 m³/ha⁻¹, bet Latvijas mežos – 26,4 m³/ha⁻¹.⁸

⁵ Stokland 2001.

⁶ Kruijs et al. 2002; Stokland, Larsson 2011.

⁷ Müller, Bütler 2010.

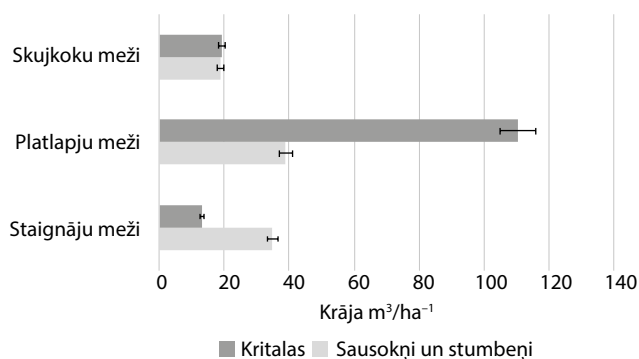
⁸ Puletti et al. 2019.

Svarīgi ir apzināt atmirušās koksnes daudzumu dažādos saimnieciskos mežos un teritorijās ārpus tām, lai varētu iegūt vidējās vērtības un izvērtēt šī substrāta pietiekamību. Papildus tam nepieciešams noteikt, cik bieži ir sastopamas sugas, kas saistītas ar šo substrātu, un vai pastāv saistība starp substrāta pieejamību un atsevišķu organisma grupu, indikatorsugu un speciālo biotopu sugu sastopamību. Šāda pieeja ļauj novērtēt pēc empiriskiem datiem noteiktās atmirušās koksnes minimālās kritiskā sliekšņa vērtības (proti – cik daudz ir pietiekami?), tāpat novērtēt, vai lielāks daudzums atmirušās koksnes nodrošina lielāku sugu skaitu un daudzveidību (proti – vai vairāk ir vairāk?), kā arī noteikt, vai atsevišķo sugu sastopamība ir saistīta tikai ar atmirušās koksnes substrāta pieejamību.

Pētījuma mērķis ir noskaidrot atmirušās koksnes substrāta pieejamību īpaši aizsargājamajos meža biotopos saimniecisko mežu platībās. Novērtējumā izmantoti autores vairāku gadu veiktie empiriskie pētījumi dažādos mežos Zemgalē.

Materiāls un metodes

Pētījums veikts Zemgales reģionā, kur kopumā izvēlētas 54 mežaudzes skujkoku mežos (dominē parastā priede *Pinus sylvestris* L. un parastā egle *Picea abies* (L.) H. Karst.), platlapju mežos (dominē parastais osis *Fraxinus excelsior* L.) un staigņāju mežos (dominē melnalksnis *Alnus glutinosa* (L.) Gaertn.). Visi pētījuma objekti ierīkoti aizsargājamajos meža biotopos, kas saimniecisko mežu platībās funkcionē kā “bioloģiskās daudzveidības karstie punkti” kopš pagājušā gadsimta 90. gadiem. Izvēlēto audžu vidējā platība ir 2,5 ha. Visas pētījumā iekļautās audzes ir pieaugušas un pāraugušas. To vidējais vecums ir no 85 gadiem staigņāju mežos un vairāk par 160 gadiem skujkoku mežos. Kopumā katrā pētījuma mežaudzē tika ierīkots viens pastāvīgs parauglaukums 20 × 50 m platībā, kur mērīti kokaudzes struktūrelementi, ietverot atmirušās koksnes noteikšanu. Katrā parauglaukumā tika uzmērīti sausokņi, stubeņi un kritālas. Uzmērītajai atmirušajai koksnei vai to daļām (sausokņiem, stubeņiem un kritālām) noteiktas arī atmirušās koksnes sadalīšanās

1. attēls. Kopējais atmirušās koksnes sadalījums staigņāju, platlapju un skujkoku aizsargājamās meža biotopos Zemgalē (Liepa et al. 2019)

pakāpes⁹. Atmirušās koksnes sadalīšanās pakāpes iedala šādi: I – koks nesēn atmiris, tā miza ir neskarta un koksnes krāsa saglabājusies sākotnējā; II – stumbra forma apaļa, zaudēti daži mizas gabali, koksne saglabājusies cieta un krāsa – sākotnējā; III – koksne ir nedaudz mīksta, mizas klājums ir mazāks par 50%, sākotnējā krāsa nav mainījusies; IV – koksne ir mīksta, miza izzudusi, koksnes struktūru veido mazi un irdeni gabali; V – stumbra daļas ir izzudušas, atlikušās daļas deformējušās un iegrīmušās augsnē, koksne ir ļoti mīksta, un to veido mazi un irstoši gabali, koksne var būt klāta ar augiem. Iegūtie dati apkopoti un apstrādāti, un rezultāti ir interpretēti.

Rezultāti un diskusija

Kopumā noskaidrots, ka atmirušās koksnes substrāta vislielākā pieejamība sastopama platlapju mežos – vidēji 149,5 m³/ha⁻¹. Tāpat augsti kvantitatīvie rādītāji ir staigņāju mežos, kur atmirušās koksne vidējā vērtība ir 48,0 m³/ha⁻¹ (1. attēls). Sausokņu un stubeņu īpatsvars staigņāju mežos ir 72%, skujkoku mežos – 38%, bet platlapju mežos – 12%. Pastāv pieņēmums, ka optimāla substrāta pieejamību daudzām organismu grupām nodrošina aptuveni 50% stāvošu un 50% gulošu atmirušu koku vai to daļas. Iegūtie aprēķini liecina, ka šāds īpatsvara sadalījums sastopams skujkoku

mežos, kur sausokņi un stubeņi veido 49,5%, bet kritālas – 50,5% (1. attēls). Samērā augsti kritālu apjoma rādītāji platlapju mežos ir saistīti ar patogēno organismu izplatību reģionā¹⁰. Zināms, ka pārauguša vecuma audzēs un dabiskos mežos koku atmiršana saistīta ar koka bioloģisko vecumu. Tiem pamazām palēninās metabolisma procesi un samazinās ikgadējais koksnes pieaugums, kā arī paaugstinās uzņēmība pret patogēnorganismiem un vides apstākļu maiņu¹¹. Savukārt staigņāju mežos vērojama pašizrobošanās dinamiska attīstība, kur stāvošu atmirušu koku lielāko īpatsvaru veido parastā egle.

Koka atmiršanu izraisa vairāki procesi un faktori – gan audzes iekšienē (piem., mitruma izmaiņas), gan ārienē (dabiskie). Audzes noturību ietekmē dažādi traucējumi, piem., vējgāzes, vējlauzes, snieglauzes un snieggāzes¹². Koku bojāeju var izraisīt arī izteikti mainīgi vides apstākļi, piem., sals, sausums, temperatūras svārstības, mitruma daudzums u. c.,¹³ vai konkurence. Atmirušās koksnes kvantitatīvo vērtību novērtējumā bieži lietots sadalījums pa dimensijām. Visos pētītajos mežos visvairāk sastopami mazu dimensiju sausokņi un stubeņi (2. attēls). Savukārt skujkoku mežos lielāko īpatsvaru veido vidēju dimensiju atmirusī koksne (49,2%), bet lielu dimensiju atmirusī

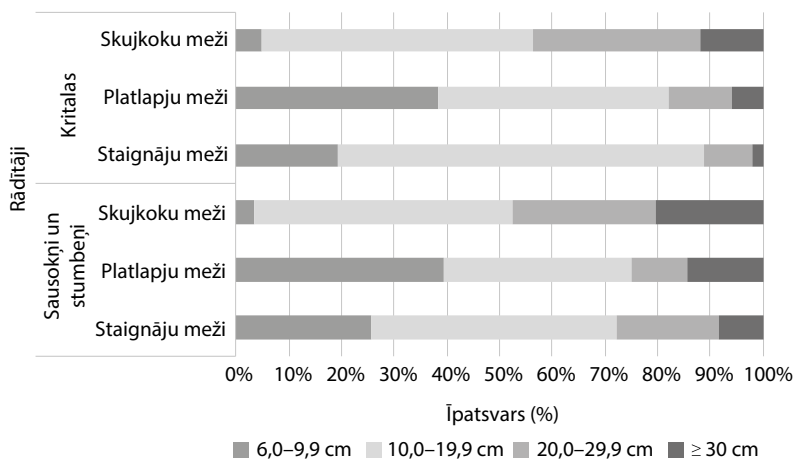
⁹ Stokland 2001.

¹⁰ Matisone et al. 2018.

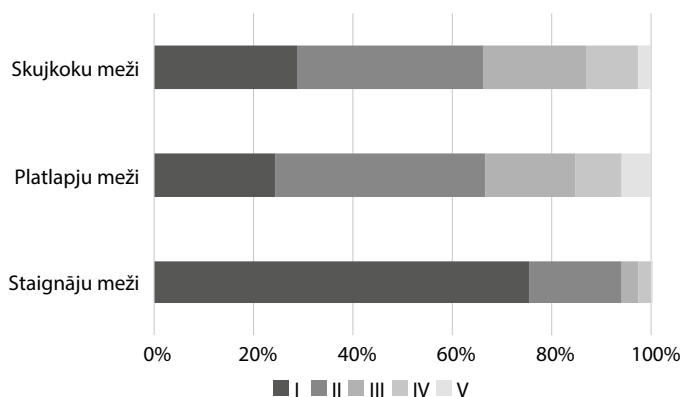
¹¹ Kramer, Kozłowski 1979.

¹² Kuuluvainen 1994.

¹³ Franklin et al. 1987.

2. attēls. Kopējais atmirušās koksnes sadalījuma īpatsvars pa dimensijām staignāju, platlapju un skujkoku aizsargājamos meža biotopos Zemgalē (Liepa et al. 2019)

3. attēls. Kopējais atmirušās koksnes sadalījuma īpatsvars pa sadalīšanās pakāpēm staignāju, platlapju un skujkoku aizsargājamos meža biotopos Zemgalē

koksne veido 20,3%, platlapju mežos – 14,3% un staignajos – 8,2% (2. attēls). Mazu dimensiju atmirušās koksnes pārstāvēniecība ir skaidrojama ar konkurenci. Savukārt vidēju un lielu dimensiju atmirusī koksne nodrošina stabilu mitruma līmeņa un temperatūras saglabāšanos, tādējādi koksnes sadalīšanās process notiek lēnāk un atmirusī koksne nodrošina stabilu substrāta pieejamību daudzām organismu grupām¹⁴. Vairāki pētījumi apliecina, ka lielāks

sugu skaits ir saistīts ar lielu dimensiju atmirušo koksni¹⁵.

Tomēr lielākai sugu daudzveidībai ir nepieciešams lielu dimensiju atmirušās koksnes substrāts, jo tas nodrošina vairāk pieejamo nišu, stabilākus mikroklimatiskos apstākļus un dzīvotnes pieejamību ilgākā periodā. Līdz ar to dabas aizsardzībā nereti lielu dimensiju atmirušās koksnes substrāts tiek vērtēts augstāk, salīdzinot ar vidēju un mazu dimensiju

¹⁴ Stokland et al. 2012.

¹⁵ Krus et al. 2002; Stokland, Larsson 2011.

Secinājumi

atmirušās koksnes pieejamību. Pretēji – citā pētījumā minēts, ka epiksilo sūnu sugu skaits staignāju mežos Latvijā nav saistīts ar lielu dimensiju kritālām¹⁶.

Atmirušās koksnes kvalitatīvo vērtību noteikšanai bieži vien tiek vērtētas pieejamā substrāta sadalīšanās pakāpes, jo tās nodrošina kontinuitāti meža ekosistēmās. Sadalīšanās process var ilgt no vairākiem gadiem līdz vairākām desmitgadēm. Tas ir atkarīgs no koka sugas.

Vērtējot sadalīšanās pakāpju dinamiku, tika konstatēts, ka vislielāko īpatsvaru veido pirmā un otrā sadalīšanās pakāpe (3. attēls). Noskaidrots, ka I sadalīšanās pakāpes atmirusī koksne visvairāk sastopama staignāju mežos – 87%, platlapju mežos – 54% un skujkoku mežos – 42% (3. attēls). Tas liecina par samērā nesen atmirušiem kokiem vai to daļām. Jāuzsver, ka, piem., tipiskos staignāju mežos lielākā daļa kritalu ir daļēji vai pilnīgi iegrimušas ūdenī un sadalīšanās process šādos apstākļos norit lēnāk, jo lielākā daļa kritalu atrodas bezskābekļa vidē zem ūdens¹⁷. Savukārt skujkokiem koksnes ķīmiskās īpašības nodrošina samērā ilgstošu sadalīšanās procesu, kur pat vienas sadalīšanās pakāpes pārstāvēniecība var ilgt līdz desmitgadei.

Kopumā noskaidrots, ka dažādos aizsargājamos meža biotopos sastopamas daudzveidīgas atmirušās koksnes kvantitātes un kvalitātes. Tāpat veiktais pētījums liecina par to, ka samērā liels daudzums atmirušās koksnes var nodrošināt pietiekamu substrāta pieejamību ar to saistītām organismu grupām. Noskaidrots, ka lielāko īpatsvaru veido atmirusī koksne dažādos mežos Zemgalē un ka atmirusī koksne ir sākotnējās (I un II) sadalīšanās pakāpēs. Tas var būt saistīts ar apsaimniekošanas pasākumu praktizēšanu blakus audzēs, kur abiotisko faktoru ietekmes rezultātā aizsargājamos meža biotopos pieaug kritalu daudzums. Tāpat jāuzsver, ka liela daļa šo mežu ir pārsnieguši koku bioloģisko vecumu. Nepieciešami tālāki pētījumi, lai noskaidrotu, vai atbilstošs daudzums un atmirušās koksnes pieejamība var ietekmēt ar substrātu saistīto sugu sastopamību, jo specifisko sugu klātesamība var būt saistīta ar sugas biogeogrāfisko izplatību, dabisko un antropogēno traucējumu biežumu un intensitāti, kā arī ar abiotisko un biotisko faktoru mijiedarbību.

Šī pētniecības aktivitāte īstenota projekta *Ekoloģisko interešu līdzsvarošana pieaugošas dabas resursu izmantošanas kontekstā saimnieciskos mežos* (Nr.1.1.1.2/VIAA/2/18/294) 1.1.1.2. pasākumā *Pēcdoktorantūras pētniecības atbalsts*. Projektu līdzfinansē Eiropas Reģionālās attīstības fonds.

¹⁶ Madžule, Brūmelis 2008.

¹⁷ Liepa, Straupe 2016.

VĒRES

- Franklin, J. F.; Shugart, H. H.; Harmon, M. E. (1987) Tree death as an ecological process. *BioScience*, 37, 8, 550–556.
- Kramer, P. J.; Kozlowski, T. T. (1979) *Physiology of woody plants*. New York : Academic Press.
- Kruys, N.; Jonsson, B. G.; Ståhl, G. (2002) A stage-based matrix model for decay-class dynamics of woody debris. *Ecological Applications*, 12, 3, 773–781.
- Kuuluvainen, T. (1994) Gap disturbance, ground microtopography, and the regeneration dynamics of boreal coniferous forests in Finland: a review. *Annales Zoologici Fennici*, 31, 1, 35–51.
- Liepa, L.; Straupe, I. (2016) Edge influence on stand structural characteristics in unmanaged black alder swamp woods in Southern Latvia. *Surveying Geology & Mining Ecology Management*, 409–414.
- Liepa, L.; Straupe, I.; Miezīte, O.; Jansons, Ā. (2019) Structural diversity of dead wood in small-scaled protected forest parcels in Latvia. *Research for Rural Development*, 1, 12–17.
- Madžule, L.; Brūmelis, G. (2008) Ecology of epixylic bryophytes in Eurosiberian alder swamps of Latvia. *Acta Universitatis Latviensis, Biology*, 745, 103–114.
- Madžule, L.; Brūmelis, G.; Tjarve, D. (2012) Structures determining bryophyte species richness in a managed forest landscape in boreo-nemoral Europe. *Biodiversity and Conservation*, 21, 2, 437–450.

- Matisone, I.; Matisons, R.; Laiviņš, M.; Gaitnieks, T. (2018) Statistics of ash dieback in Latvia. *Silva Fennica*, 52, 1, 6.
- Müller, J.; Bütler, R. 2010. A review of habitat thresholds for dead wood: a baseline for management recommendations in European forests. *European Journal of Forest Research*, 129, 6, 981–992.
- Puletti, N.; Canullo, R.; Mattioli, W.; Gawryś, R.; Corona, P.; Czerepko, J. 2019. A dataset of forest volume deadwood estimates for Europe. *Annals of Forest Science*, 76, 3, 68.
- Sollins, P. (1982) Input and decay of coarse woody debris in coniferous stands in western Oregon and Washington. *Canadian Journal of Forest Research*, 12, 1, 18–28.
- Stokland, J. N. (2001) The coarse woody debris profile: an archive of recent forest history and an important biodiversity indicator. *Ecological Bulletins*, 71–83.
- Stokland, J. N.; Larsson, K. H. (2011) Legacies from natural forest dynamics: Different effects of forest management on wood-inhabiting fungi in pine and spruce forests. *Forest Ecology and Management*, 261, 11, 1707–1721.
- Stokland, J. N.; Siitonen, J.; Jonsson, B. G. (2012) *Biodiversity in Dead Wood*. New York : Cambridge University Press.
- Zimmerman, J. K.; Pulliam, W. M.; Lodge, D. J.; Quinones-Orfila, V.; Fetcher, N.; Guzman-Grajales, S.; Parrotta, J. A.; Asbury, C. E.; Walker, L. R.; Waide, R. B. (1995) Nitrogen immobilization by decomposing woody debris and the recovery of tropical wet forest from hurricane damage. *Oikos*, 772, 3, 314–322.

BIEDRĪBU KULTŪRA UN LATVIEŠU GRĀMATNIECĪBA KURZEMĒ UN VIDZEMĒ 19. GADSIMTA SĀKUMĀ

Pauls Daija ir *Dr. philol.*, literatūrzinātnieks, Latvijas Zinātņu akadēmijas korespondētājloceklis, vadošais pētnieks Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūtā un Latvijas Nacionālajā bibliotēkā. Viņa pētnieciskās intereses ietver vācbaltiešu kultūras vēsturi, latviešu literatūras un grāmatniecības vēsturi 18. gadsimta otrajā pusē un 19. gadsimta sākumā, hernhūtiešu rokraksta literatūru. Publicējis monogrāfijas *Apgaismība un kultūrpārnese, Latviešu laicīgās literatūras tapšana* (2013) un *Literary History and Popular Enlightenment in Latvian Culture* (2017), sastādījis vairākus pētniecisko rakstu krājumus un tulkojis zinātnisko literatūru.

Raksturvārdi: apgaismība, latviešu grāmatniecība, biedrības, vācbaltieši, filantropisms.

Ievads

No 16. gadsimta līdz pat 19. gadsimta vidum latviešu grāmatniecības galvenie veidotāji bija vācbaltiešu literātu kārtas pārstāvji, galvenokārt luterāņu mācītāji. Tādējādi arī latviešu modernās daiļliteratūras, kā arī profesionāli tehniskās literatūras sākumi 18. gadsimta vidū un otrajā pusē, kuru veidošanās bija saistīta ar apgaismības idejām, tapa, pateicoties vācbaltiešu literātu iniciatīvai. Tā bija individuālos apsvērumos balstīta un decentralizēta – neekstēja vienots apgaismības projekts vai apgaismotāju grupa. 19. gadsimta sākumā un pirmajā pusē, savukārt, latviešu grāmatniecībā aizvien lielāku nozīmi ieguva biedrošanās un centralizēta iniciatīva. Šis process atbalsoja radniecīgas norises Rietumeiropā, īpaši vācvalodīgajā kultūrtelpā. Baltijā veidojās dažādas patriotiskas un profesionālas biedrības, un vairākām no tām bija būtiska nozīme latviešu literatūras veicināšanā. To tapšana bija saistīta ar dažiem faktoriem – gan Lielās franču revolūcijas un Napoleona karu, kā arī Aleksandra I īstenoto liberālo reformu inspirēto brīvo atmosfēru Vidzemē un Kurzemē, gan brīvmūrnieku ložu aizliegumu, kas lika meklēt jaunas legālas

pulcēšanās formas,¹ gan arī literātu kārtas nostabilizēšanos un nepieciešamību pēc ideju apmaiņas foruma. Liela nozīme tam, ka biedrības pievērsās latviešu izglītošanai caur grāmatām, bija dzimtbūšanas atcelšanai Kurzemē 1817. gadā un Vidzemē 1819. gadā. Biedrības ar brīvprātības principu veidoja alternatīvu sabiedriskām reformām “no augšas”, vienlaikus liekot pamatus demokrātiskas sabiedrības principu nostiprināšanai, modernās pilsoniskās sabiedrības vērtību attīstībai.²

Sekojoš Baltijas apgaismības ideju šķīrumam radikālajā un mērenajā spārnā, kura atskaites punkts ir attieksme pret dzimtbūšanas atcelšanu, patriotisko biedrību aktivitātes lielākoties pieskaitāmas mērenajai apgaismībai. Līdzīgi šāda tipa biedrībām vācvalodīgajā kultūrtelpā tās bija vērstas nevis uz revolucionāriem pārveidojumiem, bet uz reformām pastāvošā sistēmā.³ Latviešu grāmatniecības vei-

¹ Stradiņš 2009, 365–366, 390; Pīrāgs 2008, 68–79.

² Hackmann 2012, 11.

³ Reinalter 1995, 158–160; Kopitzsch 2003, 139–149.

cināšana piederēja pie šāda tipa reformām. Šī raksta mērķis ir aplūkot un analizēt vācbaltiešu biedrību ieguldījumu latviešu grāmatniecībā 19. gadsimta pirmajās desmitgadēs, pievērstoties grāmatu izdošanai un izplatīšanai, kā arī diskusijām par latviešu izglītību.

Vidzemes Vispārderīgā un ekonomiskā biedrība

1792. gadā dibinātā un 1795. gadā valdības apstiprinātā Vidzemes Vispārderīgā un ekonomiskā biedrība (*Kaiserliche Livländische Gemeinnützige und Öconomische Societät*, turpmāk – VVEB) pulcēja galvenokārt muižniekus, kuri bija ieinteresēti lauksaimniecības reformās. Runa bija par 18. gadsimta agrārajiem jauninājumiem, piem., kartupeļu un ābolīņa kultivēšanu, daudzlauku sistēmu, augsnes rotāciju, modernāku tehniku. Tāpat biedrības plānos ietilpa zināšanu izplatīšana par lauksaimniecības jautājumiem, lauksaimniecības izstrādājumu transporta organizēšana, fabriku un manufaktūru attīstības veicināšana.⁴ Apgaismības laikmetā šo jauninājumu, kuri saistīti arī ar dabaszinātņu atklājumiem, kontekstu veidoja franču fiziokrātu kustība – tā atzina zemnieku kārtas nozīmi sabiedrībā un inspirēja vācvalodīgās tautas apgaismības cēnienus izglītot zemniekus jaunākajās lauksaimniecības metodēs, ar laiku arī – būtiski mainīt zemnieku mentalitāti, padarot tos mazāk atkarīgus no tradīcijām un veicinot atvērtību jaunajam. 18. un 19. gadsimta mijā agrārās reformas galvenokārt bija muižnieku nodarbošanās, kamēr dzimtbūšanā esošie zemnieki gan tradicionālisma, gan ierobežoto resursu dēļ turpināja saimniekot saskaņā ar metodēm, kas pārmantotas no iepriekšējām paaudzēm. Tas veda pie pieaugošas nabadzības, arī aizvien biežākiem neražas un bada gadiem.

Biedrības mērķu formulēšanā būtiska nozīme bija zinātnieka, biedrības sekretāra (1795–1802), vēlākā Tērbatas Universitātes rektora Georga Frīdriha Parrota (*Georg Friedrich Parrot*, 1767–1852) idejām, kuras atbalstīja arī Vidzemes ģenerālsuperintendents Karls Gotlobs Zontāgs (*Karl Gottlob Sonntag*,

1765–1827). Akcentējot iepriekš minētos apsvērumus, kuru dēļ nepieciešams uzlabot lauksaimniecības situāciju, Parrots uzsvēra nepieciešamību sniegt dažāda veida palīdzību zemniekiem un vērsties pie tiem ar iespiesto mediju starpniecību, biedrības darbībā neaprobežojoties tikai ar “lauksaimniecības un pilsētu produktiem”, bet arī sniedzot “dvēseles produktus”.⁵

Jau 18. gadsimta 90. gados VVEB katrā draudzē bez maksas izdalīja latviešu lauksaimniecības izdevumus.⁶ Ar laiku biedrība sāka publicēt pati savus izdevumus. 1800. gadā nāca klajā VVEB biedra ārsta Johana Heinriha Dirzena (*Johann Heinrich Dyrsen*, 1770–1804) *Glābšanas un palīdzības grāmata, kas rāda, kā tos cilvēkus, kas ātrumā pamīruši ir, pie dzīvības var izglābt un ka arīdzan iekš citām neveselības klūtām* [kļūdām – P. D.] *var palīdzēt* un Johana Justīna Lopenoves (*Johann Justin Loppenowe*, 1741–1818) un Oto Frīdriha Paula Rīla (*Otto Friedrich Paul Rühl*, 1764–1835) brošūra *Sarunāšanas starp diviem latviskiem zemniek[i]em Bērze un Kalniņ.* Populārmedicīnisko tekstu par dzīvības glābšanu biedrība laida klajā arī igauņu valodā, daļu eksemplāru paredzot izvietot bez maksas krogos; savukārt dialoga formā sarakstītie lauksaimniecības padomi bija bezmaksas pielikums Vidzemes kalendāram un tulkoti pēc Georga Frīdriha Parrota apcerējuma VVEB periodiskajā izdevumā *Verhandlungen der livländischen gemeinnützigen und ökonomischen Societät*. Grāmatā bija sniegtas vispārīgas atziņas par lauksaimniecības jauninājumu izmantošanas priekšrocībām, kā arī konkrēti padomi kartupeļu, kāpostu, apiņu u. c. lauksaimniecības kultūru kultivēšanā. “Trūkst ziņu, vai šie ieteikumi ir īstenoti zemnieku sētās,” norāda Jānis Stradiņš, “taču lasītāju praktisko apvārsni tie varētu būt paplašinājuši.”⁷ Tieši šajā aspektā – lasītāju redzesloka paplašināšanā – meklējama šīs un citu biedrību izdoto darbu nozīme.

Turklāt biedrība izolīja prēmijas un goda rakstus zemniekiem, kas savā praktiskajā darbībā ieviesa lauksaimniecības jauninājumus.

⁴ Engelhardt, Neuschäffer 1983, 9–39; Strods 1962, 7–110.

⁵ Citēts pēc: Stradiņš 2009, 314.

⁶ Apinis 1991, 114.

⁷ Stradiņš 2009, 318.

Te minams 1805. gadā publicētais uzsaukums *Jaunas algas, kas Vidzemes zemniekiem top solītas* – tajā sniegtas augsnes uzlabošanas instrukcijas un informācija par prēmijām un goda rakstiem, kas piešķirami labākajiem zemniekiem. Publicēti arī saraksti ar apbalvotajiem zemniekiem.⁸ Tāpat arī 1815. gadā nāca klajā *Ziņa priekš visiem vidzemniekiem*, kurā izklāstīts VVEB aicinājums sēt miežus, paziņojums par prēmijām, padomi koku sēklu savākšanā, mežu stādīšanā.⁹

1817. gadā biedrība izdeva *Jaunu labu ziņu un padomu grāmatu*, kuru rediģēja un papildināja Mālpils mācītājs Johans Gotfrīds Ageluts (*Johann Gottfried Ageluth*, 1763–1848), ievietodams no jauna sacerētus lauksaimniecības padomus un pielāgodams darbā izklāstītās atziņas brīvajiem zemniekiem apstākļos pēc dzimtbūšanas atcelšanas.¹⁰ Šis darbs bija izcilākās 18. gadsimta beigu lauksaimniecību rokasgrāmatas *Labu ziņu un padomu grāmata* (1791) pārstrādājums. To bija veidojuši Liborijs Bergmanis (*Liborius Bergmann*, 1754–1823), Gotlībs Šlēgelis (*Gottlieb Schlegel* 1739–1810), Ludvigs Augusts Mellīns (*Ludwig August Mellin*, 1754–1835) un Gustavs Bergmanis (*Gustav Bergmann*, 1749–1814), un šo darbu var uzskatīt par pirmo lauksaimniecības un medicīnas enciklopēdiju zemniekiem, tā tapusi pēc vācvalodīgās tautas apgaismības ievērojamākā darba un dižpārdokļa – Rūdolfa Cahariasa Bekera (*Rudolph Zacharias Becker*, 1752–1822) *Noth- und Hülfsbüchlein* [Vajadzības un palīdzības grāmatiņa] (1788) parauga. VVEB turpināja šo enciklopēdisko ievirzi zemnieku apgaismošanā.

Savukārt 1831. gadā biedrība izdeva grāmatu par merīnaitu kopšanu *Īsa pamācīšana, no kuras aitu meisteri un gani var mācīties, kā merino aitas jāapkopj*, kas bija gadagrāmata *Livländisches Jahrbuch der Landwirtschaft* ievietotā apcerējuma *Schäfer-Büchlein aus Schmalzen's und Kopp'e's Anleitung für inländische Schäfer und Schäfer-Knechte* tulkojums. Šis pats apcerējums nāca klajā arī abos igauņu dialektos. Arī šīs grāmatas klajā nākšana bija saistīta ar aktuālajiem lauksaimniecības

jauninājumiem. Heinrihs Strods norāda: “Ap 1824. g. sākās plaša merīnas aitu audzēšanas pieredzes studēšana Vācijā un propaganda Latvijā. Ievērojama nozīme Vidzemes muižnieku iepazīstināšanā ar merīnas aitkopību bija sakšu aitkopim M. Špekem, kas Latvijā nolasiya lekcijas, piesūtīja materiālus par aitkopību un organizēja merīnas aitu ganāmpulku iepirkšanu Saksijā.”¹¹ Šādi biedrība, reaģējot uz aktualitātēm lauksaimniecībā un medicīnā, veicināja latviešu praktiski ekonomiskās grāmatniecības attīstību, izkopjot specializētus literatūras žanus.

Rīgas Literāri praktiskā pilsoņu savienība

Radniecīga ievirze bija Rīgas Literāri praktiskajai pilsoņu savienībai (*Literärisch-Praktische Bürgerverbindung zu Riga*, turpmāk – RLPPS), kas dibināta 1802. gadā, sekojot Hamburgas Patriotiskās biedrības paraugam.¹² Tās dibinātāji bija mācītāji Liborijs Bergmanis, Johans Augusts Albanuss (*Johann August Albanus*, 1765–1839) un Karls Gotlobs Zontāgs, ar laiku biedrībā iestājās ķīmiķis Dāvids Hieronīms Grindelīss (*David Hieronymus Grindel*, 1776–1836), arhitekts Kristofs Hāberlands (*Christoph Haberland*, 1750–1803), dendrologs un vairāku latviešu dārzkopības grāmatu autors Johans Hermanis Cigra (*Johann Hermann Zigra*, 1775–1857), par goda biedru kļuva kultūrvēsturnieks Johans Kristofs Broce (*Johann Christoph Brotze*, 1742–1823). Par savu mērķi biedrība izvirzīja vispārderīgu zināšanu izplatīšanu, sekmējot garīgo ideju izmantošanu ikdienas dzīvē un teorijas un prakses saikni. Biedrība orientējās uz morāli, medicīnu, poēziju, tirdzniecību, lauksaimniecību, vēsturi, ģeogrāfiju, ārpusē atstājot teoloģiju, jurisprudenci un politiku.¹³ Sākotnēji tā veidojās kā ideju forums, kurā priekšlasījumu un sākumā slēgtu, vēlāk atklātu sēžu formā tika spriests par nepieciešamajām reformām galvenokārt filantropisma perspektīvā un Rīgas nabadzīgo iedzīvotāju dzīves līmeņa uzlabošanā. Biedrībai bija cieši sakari ar ārzemju

⁸ Šiško 1999, 254–246.

⁹ Turpat, 288.

¹⁰ Daija 2016, 84–100.

¹¹ Strods 1972, 166.

¹² Hollander 1927, 2.

¹³ Bulmerincq 1852, 2.

biedrībām, akadēmijām, organizācijām, tāpēc bieži vien praktiski pasākumi tika īstenoti, vispirms apgūstot cittautu pieredzi un referējot par to biedrības sēdēs.¹⁴ Biedrības pamatā ir izpratne par “cilvēkiem, kas vēlas darboties priekš citiem”.¹⁵ Statūtos norādīts, ka biedrībai “nav cita mērķa kā izplatīt vispārderīgas zināšanas .. līdzpilsoņu vidū [...]. Ar šādu mērķi tā darbojas nevis priekš zinātniekiem pašiem, arī tās plānos nav darboties zinātnē tieši, bet tā tikai vēlas katru cilvēku zināšanu, domāšanas un izgudrošanas rezultātu izplatīt uz praktisko un pilsonisko dzīvi”.¹⁶

Biedrības aktivitātes galvenokārt bija saistītas nevis ar lauksaimniecību, bet ar Rīgas sabiedrisko apstākļu uzlabošanu, izstrādājot priekšlikumus tādiem jautājumiem kā sociālā higiēna, ielu apgaismojums, ūdensapgāde, kurināmā apgāde, krājkasu un zupas virtuvju organizēšana.¹⁷ Līdzās šiem tehniskajiem jautājumiem biedrība veica nozīmīgu ieguldījumu Rīgas vēstures izpētē,¹⁸ no 1810. gada sāka izdot laikrakstu *Rigaische Stadtblätter*, kas kļuva par vienu no nozīmīgākajiem Rīgas periodiskajiem izdevumiem. Biedrības redzeslokā bija nabadzīgo iedzīvotāju un bāreņu izglītības jautājumi, 1817. gadā tā dibināja Lutera skolu Rīgā.¹⁹ Visu šo daudzveidīgo aktivitāšu lokā bija arī iespiesto izdevumu publicēšana latviešu valodā.

Latviešu valodā biedrība izdeva vairākus populārmedicīniskus darbus par dzīvības glābšanu – ārsta un tiesu padomnieka Joahima Ramma (*Johann Ramm*, 1763–1825) *Mācību, kā tādiem, kas ūdenī ir slikuši, to dzīvību var glābt un atkal pamodīt* (1811), Karla Vilperta (*Karl Wilpert*, 1778–1839) darba *Anleitung zur Rettung derer, die im Wasser verunglückt sind. Anleitung zur Rettung der Erfrorenen* latviešu tulkojumu *Mācība, kā tos var glābt, kas ir noslikuši ūdenī. Mācība, kā tos var glābt, kas ir nosaluši* (abi 1816), Frīdriha Kristofa Štrāzena (*Friedrich Christoph Strahsen*, 1781–1859)

aprakstu ar pamācībām par pirmās palīdzības sniegšanu nelaiemes gadījumos (1826). Daļa no šo darbu metiena bija iecerēta bezmaksas izdalīšanai, savukārt 1826. gada izdevums bija paredzēts plakāta veidā piestiprināšanai publiskās vietās.

19. gadsimta 20. gados pēc Berlīnes parauga biedrība sekmēja arī idejas par naudas noguldīšanu uz procentiem, nodibinot krājkasu un publicējot tās statūtos arī latviešu valodā. Konceptuāli formulēta šis iniciatīvas ideja: “Gan ties: mūsu pilsētā ir gādāts, ka nabadziņš, kas caur sērdzību jeb vecumu savu maizīti vairs nevar pelnīt, dabū, ar ko var pārtikt; ka nabags slimnieks vietu atron, kur tiek kopts un ārstēts; ka nabags bāriņš top uzturēts un audzināts; bet par to vēl nav gādāts, ka nabadziņš savu pārpalikšu krātu rubeļu jebkur var nodot, kur tas labi ir glabāts, ka to neizdod pavelti jeb caur viltiniekiem nepamet. Cik labi nabadziņam klātos, ja tam arī naudas sauja būtu, kas jo gadus, jo vairāk vairotos!”²⁰

19. gadsimta 30. gados, Baltijā aizvien populārākām kļūstot atturības idejām, biedrība centās sekmēt atturības biedrību izveidi, šajā nolūkā 1837. gadā izdodot latviešu valodā Augusta Dēbnera (*August Döbner*, 1800–1873) darbu *Ziņas par sātības biedrībām*. Šī izdevuma 500 eksemplāru izdalīti mācītājiem tālākizplatīšanai zemniekiem, un tas “populāritātes ziņā palika nepārspēts citu 19. gs. pirmās puses pretalkoholisma grāmatu vidū”.²¹ Tam sekoja šveiciešu apgaismojāja Heinriha Čokes (*Heinrich Zschokke*, 1771–1848) stāsta *Die Branntweinpest* (1837) tulkojums latviešu valodā *Stāsts, kas atbild uz tiem Zālamana vārdiem* (1838). Šie darbi uzskatāmi par pirmajiem pretalkohola sacerējumiem latviešu literatūrā, kas, izmantojot vācu paraugus, lika pamatus atturības rakstniecības tradīcijai.²²

Tāpat kā VVEB, arī RLPPS literārajā darbībā redzams, ka pievērsšanās latviešu uzrunāšanai un latviešu grāmatniecībai bija saistīta ar izpratni par zemnieku un sabiedrības nabadzīgo slāņu izglītošanu. Šī izpratne bija pārmanota no 18. gadsimta, kad tikusi likta vienlīdzības zīme starp latviešiem un zemniekiem, un

¹⁴ Bulmerincq 1852, 2.

¹⁵ Turpat, 6.

¹⁶ Hollander 1927, 30; citēts pēc: Stradiņš 2009, 390–391.

¹⁷ Bulmerincq 1852, 15–21.

¹⁸ Stradiņš 2009, 392.

¹⁹ Bulmerincq 1852, 7.

²⁰ Bergmanis 1824, 3.

²¹ Limane 1980, 69.

²² Turpat, 68.

tieši apgaismošanas zemnieciskā perspektīva likusi pamatus latviešu literārajai kultūrai. Vie-
nojošs bija arī literārās produkcijas sekulārais
raksturs.

Krievijas Bībeles biedrības Rīgas un Kurzemes nodaļas

Alternatīvu iepriekš aplūkoto biedrību dar-
bībai veidoja 1813. gadā dibinātās Krievijas Bī-
beles biedrības Rīgas un Kurzemes nodaļas –
to darbības izvērsšana Krievijas impērijā bija
Londonas Britu un ārzemju Bībeles biedrības
iniciatīva. Biedrības mērķis bija, vācot ziedo-
jumus gan no augstāko kārtu pārstāvjiem, gan
zemniekiem, tirgot vai bez maksas izplatīt Jaun-
nās Derības vai Bībeles eksemplārus, cenšoties
panākt, lai Bībele vai Jaunā Derība atrastos
katrā mājā. Laikā starp 1813. un 1843. gadu
Bībeles biedrības nodaļas izdalīja 40 912 Bī-
beles un Jaunās Derības eksemplāru.²³ Īpaši
tā pievērsās tieši Svēto Rakstu izplatīšanai lat-
viešu vidū; pēc dzimtbūšanas atcelšanas Karls
Gotlobs Zontāgs uzsvēra, ka Bībele ir sevišķi
nepieciešama latviešiem, uzsākot brīvo eksis-
tenci.²⁴ Vēl 1855. gadā biedrība aicināja: “Tad
nu nestāviet dikā, miļie latvieši, kad citi jums
par labu strādā; darbojieties ir jūs paši, ka tas
Dieva vārds jums papildnam nāktu un bagātus
augļus pie jums nestu. Meklējiet, ka ikviens
jūsu starpā savu Biblii dabūtu un turētu, un
dodiet no savas puses arī labprāt savu dāvanu,
lai Bībeles biedrībām netrūktu, ar ko jums to
miļo Dieva vārdu jo lētāki apgādāt. Bet vēl
nepietiek to svētu grāmatu tikai pirkt un pie
sevim glabāt. Ja tu to, kā daži dara, nelasītu
lādē glabāsi, kādus augļus viņa tad tevim nesīs?
Voi tu nebūsi vīram līdzīgs, kam degoša
svece ir, bet viņš to pabāž pūra apakšā, ka tā
nevar savu spīdumu izlaist...”²⁵

Ar Britu un ārzemju Bībeles biedrības fi-
nansiālu atbalstu 1816. gadā no jauna Bībeles
biedrība izdeva Jauno Derību, bet 1825. gadā –
pilnu Biblii. Jaunā Derība turpmākajos gados
nāca klajā arvien jaunajos metienos, sasniedzot
daudzu tūkstošu eksemplāru tirāžu.²⁶ Bībeles

biedrības Rīgas un Kurzemes nodaļas izvērsa
aktīvu darbību arī reģionos, dibinot palīgbie-
drības Apukalnā, Dzērbenē un Drustos, Cēsīs un
Āraišos, Limbažos un Umurgā, Palsmanē un
Aumeisteros, Ropažos, Allažos un Vangažos,
Smiltēnē un citviet.²⁷ Visaktīvākā bija Straupes
un Raunas Bībeles palīg biedrība, kura ne tikai
izplatīja Svētos Rakstus un vāca ziedojumus,
bet arī izdeva hernhūtiešu kustībai radniecī-
gas grāmatas ar Jaunās Derības izvilkumiem
vai pārstāstiem, kā arī garīgajām dziesmām. Ir
saglabājušās liecības, ka šīs grāmatas lietoja ne
tikai tradicionālās luterānisma draudzes, bet
arī hernhūtieši.²⁸

Šo biedrību darbības nozīme latviešu grā-
matniecībā ir saistāma ne tikai ar latviešu
grāmatu izdošanu, bet arī ar jaunu grāmatu
izplatīšanas kanālu darbības sekmēšanu, kas
bija viens no galvenajiem tautas apgaismības
mērķiem kā vērtīgajās zemēs, tā Baltijā.
Liela nozīme ir ziedojumu vākšanai un grā-
matu bezmaksas izplatīšanai, kas apliecina
biedrību filantropisko ievirzi. Minētās biedri-
bas turpina izkopt 18. gadsimta idejisko man-
tojumu, pievērsoties praktiskai apgaismošanai
lauksaimniecībā un medicīnā, kā arī kristīgās
relīģijas izplatīšanai. Taču līdzās šīm tēmām
citu biedrību darbībā iezīmējās jau būtiski at-
šķirīga attieksme pret latviešiem – vairs ne kā
pret zemnieku kārtu, bet kā nāciju.

Kurzemes Literatūras un mākslas biedrība

1815. gadā tika dibināta Kurzemes Lite-
ratūras un mākslas biedrība (*Kurländische
Gesellschaft für Literatur und Kunst*, turpmāk –
KLMB), kurai piemita zinātņu akadēmijas am-
bīcijas un ievirze un kura vēlējās “radīt vietēju
forumu aktuālu zinātnisko un sabiedrisko
problēmu apspriešanai, veidot tiltu starp aus-
trumiem un rietumiem jeb Krieviju un Vāciju
un intelektuāli vienot trīs Baltijas provinces
(gubernāas), to skaitā Vidzemi un Kurzemi,
pirmām kārtām vietējos vāciski runājošos lite-
rātus, taču nepiemirstot latviešu cilmes iedzi-
votājus, kurus drīzumā bija paredzēts atbrīvot

²³ Apinis 1991, 113, 116.

²⁴ Klepers 1938, 76.

²⁵ [Bez autora] 1852, [2].

²⁶ Apinis 1991, 101; Apinis 1977, 112.

²⁷ Šiško 1999, 466, 644, 298, 444, 467, 472, 615,
484, 493, 298.

²⁸ Turpat, 379.

no dzimtbūšanas. Biedrībā sprieda arī par to, kāda nākotnes perspektīva jāiezīmē brīvajiem latviešiem un igauņiem.²⁹

1818. gadā KLMB dibināja Kurzemes Provinces muzeju un bibliotēku. Tās apspriedes bija veltītas dažādiem dabaszinātņu jautājumiem, biedri iztīrāja tehniskas un matemātiskas problēmas, lauksaimniecības problēmas, ģeogrāfiskus un meteoroloģiskus tematus, nozīmīgi bija Teodora Grothusa (*Theodor Grotthuß*, 1785–1822) pētījumi par “gaismas un elektrības ķīmisko darbību”.³⁰ Tomēr savā sākuma posmā, neaizmirstot statūtos formulēto, ka “biedrība neaprobežojas, lai tikai izglītotajās kārtās veicinātu gaumi, mīlestību un kaisli uz augstākām zinībām, [...] kā īpašu un svētu pienākumu tā uzliek arī no savas puses darboties, lai garīgi paceltu zemākās tautas kārtas”,³¹ biedrība “uz īsu laiku kļuva par letonistikas pirmo publisko tribīni”.³² Te minami pētījumi latviešu valodā, etnogrāfijā, senvēsturē, bet galvenokārt interese par latviešu apgaismošanu.

1817. gadā biedrība “plašā apspriedē atzina, ka zināšanas latviešiem jāsniedz reliģijas apvalkā, ka kalendāru pielikumi jāgādā mācītājiem, ka jāizdod latviešu valodā avīze tautas audzināšanai. Apspriedes atzinumiem bija principiāla un tālejoša nozīme”.³³

1817. gada 8. augustā KLMB Lestenes mācītājs Kārlis Frīdrihs Vatsons (*Karl Friedrich Watson*, 1777–1826) nolasīja referātu, kurā pieteica latviešu preses izdevuma *Mēnešu Avīze jeb Padomdevējs pie Tās Jaunas Brīvestības Būšanas* veidošanu, uzsverot, ka pēc dzimtbūšanas atcelšanas latviešos ir nepieciešams veidot sapratni par politiku, skaidrību par jauno stāvokli. Laikrakstam bija paredzētas četras rubrikas: 1) teksti par brīvlaišanas aktualitātēm, jauniem likumiem utt., 2) politiskā informācija par Kurzemi, Krieviju, citām zemēm, 3) atviešu literatūra, ziņas par latviešu grāmatām, 4) rikojumi, sludinājumi utt.³⁴ Vatsons uzsvēra, ka “biedrības statūtos iekļautie

augstie mērķi, kuri aptver visu zināšanu kopumu, jāuzskata tikai par ideālu, pēc kā tiekties, jo būtu grūti zinātņu laukā līdzināties ārzemju zinātniskām biedrībām. Toties biedrībai ir pietiekams spēks darboties tautas izglītībā. [...] Lai gan latvieši izrādot vienaldzību pret labu grāmatu lasīšanu, viņiem nepavisam netrūkstot intereses par izglītošanos vispār un caur prakti (*durch's Leben*) arī par politiku. Vēlēšanās uzzināt, kas notiek valstī un citur, savienota ar slēptu vēlmi, kur iespējams, arī kādu vārdu līdzī runāt. Šo latviešu politisko interesi .. biedrībai vajadzētu saprast ...”³⁵

1819. gadā biedrība sarīkoja diskusiju par latviešu pārvācošanos, kas ieguvusi apzīmējumu “Jelgavas debātes”.³⁶ Te iezīmējās pāreja no latviešu apgaismošanas caur grāmatām uz brīvu domu apmaiņu un ideju forumu par latviešu nākotni.

Diskusijā parādījās trīs viedokļi par latviešu pārvācošanos. Pirmais, kuru pauda mācītāji Ādams Konrādijs (*Adam Conradi*, 1768–1830), Karls Ludvigs Vilperts (*Karl Ludwig Wilpert*, 1785–1861) un Johans Georgs Bitners (*Johann Georg Büttner*, 1779–1862), aizstāvēja latviešu pārvācošanos, pieņemot, ka vācu valoda pavērs latviešiem ceļu uz izglītību, ka, aizejot bojā latviešu valodai, nenostiprināsies arī latviešu nacionalitāte, kuras tāpat nav sevišķi daudz, ja ņem vērā līdzšinējo apspiešanu, tiktu nodibinātas netraucētas attiecības starp pilsoņiem un iegūts drošs izglītības līdzeklis latviešiem: “Latvieši savu tautību tā kā tā neuzturēs, viņi paliks vai nu par krieviem, vai vāciešiem. Pēc mūsu ticības, kā arī mūsu izglītības mūsu pienākums ir, viņus saistīt sev klāt. Ar to tad reiz būtu iznīcināta līdzšinējā plaša starp vāciešiem un latviešiem, starp kungiem un tautu.”³⁷ Pretstatā šim iezīmējams otrs viedoklis, kuru pauda filozofijas doktors un antikās senatnes pētnieks Ernsts Trautfeters (*Ernst Trautvetter*, 1780–1859), jurists Georgs Benedikts Engelharts (*Georg Benedict Engelhardt*, 1760–1822), advokāts un aprinča maršals Gerhards Kristofs Georgs fon den Brinkens (*Gerhard Christoph Georg von den Brincken*, 1775–1836) un kurš balstīts bažās, ka latviešu pārvācošanās, t. i.,

²⁹ Stradiņš 2009, 372.

³⁰ Turpat, 377–382.

³¹ Turpat, 382.

³² Turpat, 383.

³³ Apinis 1977, 111.

³⁴ Zelče 2009, 98–99.

³⁵ Vanaga 2000, 195.

³⁶ [Bienemann] 1905, 61–71; Šķiņķe 1996, 85–90.

³⁷ Ārons 1929, 69–70.

vācu valodas apguves piedāvājums latviešiem, apdraudēs pašu vāciešu dominējošo lomu Baltijā: “Vācu valoda ir izglītoto, bet latviešu – zemnieku valoda, šādi arī veidojamas abu valodu turpmākās attiecības.”³⁸

Trešais viedoklis piedāvāja raudzīties uz latviešu valodu kā pašvērtību. Kārlis Frīdrihs Vatsons deklarēja, ka valoda ir “nacionalitātes sargātāja”, ka latviešu valoda “ir jāstudē un pilnībā jāapgūst, lai pārliecinātos, ka tā nekādā ziņā nav nabadzīga un barbariska, bet gan bagāta un lokana, un baznīcas jomā jau attīstīta, tātad juridiskā un politiskā jomā ir tikpat spējīga uz attīstību”.³⁹ Viņa norāde uz latviešu valodu kā patieso Kurzemes valodu, kurai ir potenciāls arī politiskajā sfērā, faktiski pavēra ceļu uz pavisam jaunu izpratni par latviešiem – kā par potenciālu kultūrnāciju, kas būtu līdzvērtīga vāciešiem, nevis kā par tautu, kuras profesija ir zemkopība. Šī izpratne bija radniecīga Johana Gotfrīda Herdera (*Johann Gottfried Herder*, 1744–1803) tēzei: “Nevar nodarīt lielāku zaudējumu kādai nācijai, kā viņai nolaupot tās nacionālo raksturu, tās gara savdabību un viņas valodu.”⁴⁰ Līdzīgi izteicās profesors Karls Vilhelms Krūze (*Karl Wilhelm Cruse*, 1765–1834), aizstāvēdams latviešu valodas saglabāšanu: “Viņu kā brīvu cilvēku vajadzībām latviešu valoda vairs nav pietiekama – tā jāattīsta. Līdz šim valodu ir attīstījis vācu gars. Nepieciešamība no vergu valodas veidot brīvu cilvēku valodu [...] [risināma] caur skolām, kurās latviešiem gan tiktu mācīta latviešu valoda, bet vienlaikus būtu iespēja apgūt vācu valodu.”⁴¹ Mācītājs Karls Johans Elverfelds (*Karl Johann Elverfeld*, 1781–1851) balstījās “viedoklī, ka liegt latvietim runāt latviski nozīmē liegt viņam eksistēt, kas arī nekaitētu tiktāl, ciktāl šī eksistence būtu nosodāma savu slikto īpašību dēļ. Tā kā tomēr latvietim neviens neko absolūti sliktu nevar pārnest, viņa tautiskums turpretī ir labs un caur iegūto brīvību kļūs izcils, neviens nedrīkst un nevar iecerēt pret viņu garīgu slepkavību!”⁴²

³⁸ Trautvetter 1822, 18.

³⁹ Watson 1822, 19–20.

⁴⁰ Citēts pēc: Šķiņķe 1996, 83.

⁴¹ Cruse 1822, 17.

⁴² Elverfeld 1822, 21–22.

Viens no svarīgākajiem biedrības apspriežu rezultātiem bija ideja par pirmā latviešu laikraksta *Latviešu Avīzes* izdošanu. Kaut gan izdošanas tiesības nenokļuva KLMB monopolā, tās redakcija atrodas KLMB telpās un laikraksta attīstība norisinās ciešā sadarbībā ar KLMB aktivitātēm.⁴³

Latviešu literārā (draugu) biedrība

Jau KLMB diskusijās iezīmējās ideja par nepieciešamību pievērst padziļinātu uzmanību ne tikai vispārderīgiem humāniem reformu plāniem, bet konkrēti latviešu valodai un kultūrai. Par šīs intereses aizmetņiem liecina 1811. gadā dibinātā neformālā Latviešu biedrība, par kuras darbību saglabāties maz ziņu un kura pastāvēja vien dažus gadus. Tā izveidota, luterāņu baznīcas konventā Cēsis izskanot idejai par latviešu valodai veltītu apcerējumu nolasīšanu turpmākajos konventos, – šī iecere pārauga īpašas biedrības izveidē, par kuras vadītāju kļuva Rubenes mācītājs Kristofs Harders (*Christoph Harder*, 1747–1818) un kura savus rakstus par latviešu valodu vispirms iesūtīja vadītājam, bet tas pēc tam ar savām piezīmēm tos izsūtīja tālāk citiem.⁴⁴ Biedrības loceklis Kristofs Reinholds Girgensons (*Christoph Reinhold Girgensohn*, 1752–1814) 1813. gadā formulēja divus ceļus, “kādam jābūt biedrības mērķim, lai tas kļūtu sabiedrībai derīgs, un kā to sasniegt”, – “vienu uz latviešu valodas apmācīšanu un bagātināšanu, otru uz nācijas apgaismi un izglītošanu, dodot latviešu rokās pamācošus un izklaidējošus sacerējumus”.⁴⁵

No 1819. gada gadskārtējos mācītāju konventos par tradīciju kļuva latviešu kultūras jautājumu apspriešana – līdzās tādām tēmām kā latviešu gramatika un tautasdziesmas tika prezentētas esejas *Vai iespējams un ir derīgi apspriest latviešu valodu?, Par latviešu tautību, Kā vislētākā kārtā ierikojami skolotāju semināri?* u. c.⁴⁶ Šajā laikā “ik pa laikam uzvirvoja domas par latviešu literārās valodas kopēju un lietotāju iespējamiem sadarbības ceļiem: bija jūtama pieaugoša vajadzība pēc apvienošanās

⁴³ Stradiņš 2009, 385.

⁴⁴ Švābe 1958, 64.

⁴⁵ Frīde 2011, 89.

⁴⁶ Ārons 1929, 108.

jaunu ideju realizēšanai, lai varētu koordinēt, sekmēt un virzīt ne tikai latviešu valodas pētīšanu un studēšanu, bet arī rakstīt un publicēt savus darbus. Turklāt ne tikai literātiem, bet arī pārējiem interesentiem un latviešu tautas attīstības veicinātājiem bija vajadzīgs centrs, kura ietvaros organizēt priekšlasījumus un disputus.⁴⁷

Šīs ieceres īstenojās Latviešu literārā (draugu) biedrībā (*Lettisch-literarische Gesellschaft*, turpmāk – LLDB), kas dibināta 1824. gadā un ko valdība apstiprinājusi 1827. gadā. Arī to veidoja vācbaltiešu mācītāji pēc Karla Gotloba Zontāga iniciatīvas, un tā primāri bija iecerēta latviešu valodas izpētei. Valodas izpēte un emancipācija tomēr nekļuva par biedrības vienīgo uzmanības objektu. Biedrības locekļi izstrādāja nozīmīgus pētījumus vēsturē, etnogrāfijā, folkloristikā (tostarp publicējot plašus folkloras vākumus), vārdnīcu izstrādē. Kaut arī biedrība tika uztverta un arī pati sevi apzināja kā vācu biedrību, nav noliedzams, ka tā “varēja nākt un nāca bez šaubām aplinkus un arī tieši latviešiem par labu”⁴⁸ un ka “daudzi vācu tautības mācītāji bija patiesi un sirsnīgi latviešu tautas draugi jeb letofili .. viņu devums latviešu tautai un arī letonistikas attīstībai ir neapšaubāms”⁴⁹.

Biedrība izdeva savu periodisko izdevumu *Magazin*, kurā tika publicēti apcerējumi par valodniecību, etnogrāfiju, folkloru, kā arī daiļliteratūras darbi latviešu valodā; kaut gan pamatā periodiskais izdevums bija paredzēts vācbaltiešu auditorijai, samērā regulāri iznāca atsevišķi tā numuri ar virsrakstu *Dažādu rakstu krājums*, kas domāti latviešu lasītājiem. Literatūras vēstures aspektā šie daiļliteratūras darbi ir svarīgi, jo balstījās idejā par latviešu valodas poētisko iespēju pārbaudīšanu – tie galvenokārt bija tulkojumi, kas iezīmēja svarīgu pavērsiena punktu latviešu literārajā kultūrā, proti, pāreju no zemniekiem adresētas daiļliteratūras uz eksperimentiem ar “augsto literatūru”, galvenokārt sacerējumiem heksametrā, kā arī Veimāras klasikas dzejas darbu tulkojumiem.

Te īpaši izceļami Dionīsijs Gotfrīda Kroona (*Dionysius Gottfried Croon*, 1779–1838) veiktie Frīdriha Gotlība Klopštoka (*Friedrich Gottlieb Klopstock*, 1724–1803) *Der Messias* fragmentu atdzejojumi 1828. gadā un Johana Volfganga fon Gētes (*Johann Wolfgang von Goethe*, 1749–1832) dzejoļa *Fischer* atdzejojums 1830. gadā, Johana Gotfrīda Ageluta veiktie Johana Heinriha Fosa (*Johann Heinrich Voß*, 1751–1826) heksametros sacerēto idīļu atdzejojumi 1828. gadā. Zīmīgs un simbolisks bija 1829. gadā izdevumā *Magazin* publicētais Frīdriha Šillera (*Friedrich Schiller*, 1759–1805) balādes *Burgschaft* atdzejojums trīs tulkotāju versijās – paralēli iespiests vācu mācītāju Kārļa Hūgenbergera (*Karl Hugenberger*, 1784–1860) un Jākoba Florentīna Lundberga (*Jakob Florentin Lundberg*, 1782–1858), kā arī latviešu skolotāja M. Aumaņa tulkojums.⁵⁰ Vērtējot izdevumā *Magazin* publicētos darbus, Garlībs Merķelis (*Garlieb Merkel*, 1769–1850) rakstīja: “No burtnīcas skaidri redzams, kādi augļi sagaidāmi no Latviešu Literariskās Biedrības darbības. Tagad rakstu sagādāšana latviešu valodā atrodas vienīgi mācītu vāciešu rokās. Pēc trim, lielākais 4 gadu desmitiem tas vairs tā nebūs, tad latviešu tautības rakstnieki saņems no šīs ļoti cienījamās biedrības savu valodu jau kā ļoti izkoptu ieroci. Kaut tā nenogurtu savā cēlā darbībā!”⁵¹

Šie darbi liecināja par sacensības garu un popularitāti, kuru latviski rakstošo vācu mācītāju vidū guva augstās literatūras tulkošana. Tā bija liecība literatūras elitarizācijai – kaut gan latvieši netika izslēgti no šo tulkojumu lasītāju loka, to primārā auditorija tomēr ir vācu elites pārstāvji. Tikmēr laikabiedri pauda bažas, vai latviešu zemniekiem šādi tulkojumi būs saprotami un piemēroti.⁵² Tam biedrība piedāvāja vairākus pretargumentus. Pirmkārt, tā balstījās viedoklī, ka “[k]atras tautas valoda ir pasargājama no iznīcības. Protams, tā bija visas tālaika Eiropas garīgās dzīves tendence – arī citas tautas veidoja un stiprināja nacionālo pašapziņu, tomēr pirmsākumos tas bija vāciskās kultūrtelpas latviešu literatū apzināts solis, kuriem rūpēja tautas liktenis un kuri negribēja

⁴⁷ Frīde 2011, 90.

⁴⁸ Ārons 1929, 120.

⁴⁹ Stradiņš 2009, 508.

⁵⁰ Klekere 2009, 88–94.

⁵¹ Ārons 1929, 120.

⁵² M[erkel] 1828, 18.

pieļaut, lai zudībā iet, viņuprāt, sena un skanīga valoda.”⁵³ Otrkārt, kā to deklarēja viens no biedrības locekļiem, “[m]ums citas svešas valodas nevajaga, jo mēs redzam, ka mēs ar savu pašu varam iztikt un pārtikt ne vien pie māju, lauku, lopu kopšanas, bet arīdzan visur un katrā būšanā, kur svēta apdoma un gudrības vajaga, kur prāts uz neredzamām garīgām lietām un augstām svētām domām cilājas!”⁵⁴

Šie uzskati un biedrības aktivitātes izauga no Kristofa Reinholda Girgensonas formulētā pretstata starp tautas apgaismošanu un valodas izkopšanu. Tieši ar dzimtbūšanas atcelšanu saistītais patoss par latviešu nākotni sekmēja ideju par latviešu valodas un literatūras emancipāciju, atbrīvošanu no zemnieku literatūras šaurajiem ietvariem, piemērojot tai vispārcilvēciskus kritērijus un uzlūkojot to kā potenciālu kultūrnācijas valodu. Tādējādi tika likti pamati vēlākajai latviešu nacionālajai atmodai.

Nobeigums

Biedrības dažādos veidos turpināja kopt apgaismības laikmeta idejas. Lielā mērā tieši biedrību darbībā vislabāk redzama kontinuitāte starp 18. gadsimta idejisko mantojumu un apgaismības turpinājumu 19. gadsimtā. Biedrību mērķi bija dažādi, lielākoties saistīti ar patriotiskām reformām un vispārderīgumu, taču simptomātiski, ka šajos mērķos stabili vietu atrada latviešu grāmatu izdošana, nereti

latviešu literatūras veicināšanu paredzot kā tikai vienu, dažkārt pat marginālu, tomēr nepieciešamu posmu to daudzveidīgajā darbībā. Tādējādi var apgalvot, ka 19. gadsimta pirmajā pusē latviešu grāmatniecība līdztekus individuāliem darbiem veidojās kā daļa no vērienīgākiem reformu projektiem, vienalga, vai tie būtu saistīti ar lauksaimniecības reformām, nabadzības izskaušanu, politiskām reformām vai akadēmiskiem pētījumiem. Raugoties no latviešu literatūras vēstures skatpunkta, biedrību loma tās veicināšanā ir ievērojama, īpaši ņemot vērā biedrību aktivitātes izdevumu bezmaksas izplatīšanā un jaunu žanru izkopšanā. Biedrību aktivitātes atklāj, no kādiem daudzveidīgiem un bieži ar literatūru tieši nesaistītiem avotiem veidojas latviešu grāmatniecība, kā īstenojas pāreja no praktiski ekonomiskās un medicīniskās literatūras uz latviešu daiļliteratūru. Vēl vairāk – tā atklāj arī, ka šajā posmā latviešu literatūra bija daļa no plašāka sabiedrības modernizācijas procesa, kas ietvēra dažādas aktivitātes.

Biedrības darbojās dažādos virzienos – ne tikai kā latviešu grāmatu izdevējas un izplatītājas, bet arī kā ideju forumi, kuros ar laiku tieši jautājumi par latviešu identitāti un nākotni nonāca uzmanības centrā. Izsekojot vācbaltiešu biedrību darbībai, ir redzams, kā attieksme pret latviešiem un zemtekstā arī pret latviešu grāmatniecību pakāpeniski mainījās – no izpratnes par latviešiem kā zemniekiem līdz priekšstatam par latviešiem kā nāciju, arī – potenciālu kultūrnāciju, kas lika pamatus vēlākajai jaunlatviešu kustībai.

⁵³ Frīde 2011, 107.

⁵⁴ Citēts pēc: Frīde 2011, 107.

VĒRES

[Bez autora] (1852) *Ziņas par Kurzemes Bībeles biedrību*. Jelgava : J. F. Stefenhāgens un dēls.

[Bienemann, F.] (1905) *Sieben Vorträge über Germanisierung der Letten: Eine Reminiszenz vom J. 1819*. *Baltische Monatschrift*, 1, 61–71.

Apīnis, A. (1977) *Latviešu grāmatniecība: no pirmsākumiem līdz 19. gadsimta beigām*. Rīga : Liesma.

Apīnis, A. (1991) *Grāmata un latviešu sabiedrība līdz 19. gadsimta vidum*. Rīga : Liesma.

Ārons, M. (1929) *Latviešu literāriskā (latviešu draugu) biedrība savā simts gadu darbā: ainas no vāciešu un latviešu attiecību vēstures*. Rīga : A. Gulbis.

Bergmanis, D. G. (1824) *Augsti apstiprināti likumi priekš krāšanas šķirsta Rīgē*. Rīga : V. F. Hekers.

Bulmerincq, A. (1852) *Geschichte der allerhöchst bestätigten literärisch-praktischen Bürger-Verbindung zu Riga*. Rīga : W. F. Häcker.

Cruse, K. W. (1822) *Einige Worte über demselben Gegenstand. Jahresverhandlungen der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst*. Band II. Mitau : J. F. Steffenhagen und Sohn, 17.

- Daija, P. (2016) Mālpils mācītājs Johans Gotfrīds Ageluts latviešu laicīgās literatūras vēsturē. Pauloviča, I. (sast.) *Kultūrvēstures avoti un Mālpils novads*. Mālpils : Mālpils novada dome, 84–100.
- Elverfeld, K. (1822) Für die Erhaltung der lettischen Sprache. *Jahresverhandlungen der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst*. Band II. Mitau : J. F. Steffenhagen und Sohn, 21–22.
- Engelhardt, H. D.; Neuschäffer, H. (1983) *Die Livländische gemeinnützige und ökonomische Sozietät (1792–1939). Ein Beitrag zur Agrargeschichte des Ostseeraums*. Köln/Wien : Böchlau.
- Frīde, Z. (2011) *Ienest sveci istabā. Latviešu literatūras veidošanās aspekti 19. gadsimta pirmajā pusē*. Rīga : LU LFMI.
- Hackmann, J. (2012) Vereinskultur und Zivilgesellschaft in Nordosteuropa: lokal, national, regional, europäisch oder global? Hackmann, J. (Hg.) *Vereinskultur und Zivilgesellschaft in Nordosteuropa: Regionale Spezifik und europäische Zusammenhänge*. Wien/Köln/Weimar : Böhlau Verlag, 11–36.
- Hollander, B. (1927) *Geschichte der Literärisch-praktischen Bürgerverbindung in Riga: 1802–1927*. Rīga : E. Plates.
- Klekere, I. (2009) Dzejas publikācijas Latviešu literārās biedrības krājumā “Magazīns”: 1828–1855. *Latvijas Nacionālās bibliotēkas Zinātniskie raksti*, 1, 88–94.
- Klepers, Ā. (1938) *Ģenerālsuperintendents Kārlis Gottlobs Zonntags kā izglītības darbinieks*. Rīga : Grāmatrūpnieks.
- Kopitzsch, F. (2003) Aufklärung. Van Dülmen, R. (Hg.) *Das Fischer Lexikon. Geschichte*. Frankfurt am Main : Fischer Taschenbuch Verlag, 139–149.
- Limane, L. (1980) Latviešu pretalkoholisma literatūra 19. gadsimta pirmajā pusē. *Bibliotēku zinātnes aspekti. Grāmata – lasītājs*. Nr. 4 (IX). Rīga : Avots, 63–81.
- M[erkel, G]. (1828) Lettische Literatur. *Literärischer Begleiter des Provinzialblattes*, 5, 18.
- Pīrāgs, V. (2008) Brīvmūrnieku rituālu izcelsme Latvijā. *Akadēmiskā Dzīve*, 45, 68–79.
- Reinalter, H. (1995) Gesellschaften, patriotische. Schneiders, W. (Hg.) *Lexikon der Aufklärung: Deutschland und Europa*. München: C. H. Beck, 158–160.
- Stradiņš, J. (2009) *Zinātnes un augstskolu sākotne Latvijā*. Rīga : Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Strods, H. (1962) Lauksaimniecības biedrību darbība Latvijā feodālisma sairšanas periodā (18. gs. beigās – 19. gs. 60. gadu sākumā). Zutis, J. (atb. red.) *Vēstures problēmas*. 5. sēj. Rīga : LPSR ZA, 71–110.
- Strods, H. (1972) *Lauksaimniecība Latvijā pārejas periodā no feodālisma uz kapitālismu (18. gs. 80. gadi – 19. gs. 60. gadu sākums)*. Rīga : Zinātne.
- Šiško, S. (1999) *Seniespiedumi latviešu valodā, 1525–1855: kopkatalogs*. Izstrādājis aut. kol. Silvijas Šiško vadībā; zin. red. Aleksejs Apinis. Rīga : Latvijas Nacionālā bibliotēka.
- Šķiņķe, I. (1996) Kurzemes Literatūras un mākslas biedrība un latviešu valodas attīstības jautājums 19. gadsimta 1. pusē. *Latvijas Arhīvi*, 3/4, 85–90.
- Švābe, A. (1958) *Kāda mācītāja dzīve*. Stokholma : Daugava.
- Trautvetter, E. C. (1822) Über das Sprachverhältniß im deutschen Ostseelande. *Jahresverhandlungen der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst*. Band II. Mitau : J. F. Steffenhagen und Sohn, 17–19.
- Vanaga, L. (2000) K. F. Vatsons (1777–1826) Kurzemei un latviešiem. *Arheoloģija un Etnogrāfija*, 20, 192–207.
- Watson, K. F. (1822) Ueber denselben Gegenstand. *Jahresverhandlungen der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst*. Band II. Mitau : J. F. Steffenhagen und Sohn, 19–21.
- Zelče, V. (2009) *Latviešu avižniecība: laikraksti savā laikmetā un sabiedrībā, 1822–1865*. Rīga : Zinātne.

LATVIJAS UNIVERSITĀTES FIZIKAS UN MATEMĀTIKAS FAKULTĀTES SĀKUMS

Jānis Jansons dzimis Jūrmalā (1944). Beidzis Rīgas 2. vidusskolu (1962) un kā fiziķis Latvijas Valsts universitātes Fizikas un matemātikas fakultāti (1973). Studijās bija pārtraukums sakarā ar dienestu armijā. Līdztekus mācībām vakara nodaļā strādājis turpat universitātē Pusvadītāju fizikas problēmu laboratorijā par laborantu, inženieri, vecāko inženieri (no 1962). Strādā Latvijas Universitātes Cietvielu fizikas institūtā par pētnieku (no 1978). Ieguvis maģistra grādu fizikā (1994). Piešķirts Latvijas Zinātņu akadēmijas goda doktora grāds fizikā (2014). 5 grāmatu, 119 zinātnisko publikāciju un 5 patentu autors.

Raksturvārdi: fizika, matemātika, universitāte, fakultāte, institūts.

Ievads

Latvijas Universitātes (LU) Fizikas un matemātikas fakultāte (FMF) sāka izveidot Latvijas pirmās padomju okupācijas laikā 1940./41. mācību gadā, sadalot divās daļās Matemātikas un dabas zinātņu fakultāti (MDZF). Sākoties pēc gada vācu nacistu okupācijai, 1941. gada 1. jūlijā sasauktā universitātes Padomes ārkārtas sēde nolēma atjaunot pirmspadomju laika LU Satversmi, struktūru un darbības kārtību. Tikai pēc atkārtotās padomju okupācijas Otrā pasaules kara beigās 1944. gada rudenī tika atjaunota FMF. No tā laika 80 gadus LU sastāvā ir FMF (tagad – Fizikas, matemātikas un optometrijas fakultāte).

Rakstā apskatīta fizikas un matemātikas studiju priekšvēsture, FMF dibināšana pirmās padomju okupācijas laikā 1940./41. mācību gadā, pārvērtības vācu nacistu okupācijas laikā un FMF attīstība līdz 1958. gadam otrās padomju okupācijas laikā.

Priekšvēsture

Vecajā Rīgas Politehniskajā institūtā, kas bija dibināts 1862. gadā, fizika un matemātika bija tikai mācību priekšmeti. Studenti nevarēja

specializēties šajos priekšmetos, lai iegūtu akadēmisko grādu. Kas gribēja studēt šīs zinātnes, tiem vajadzēja doties uz Tērbatas Universitāti vai vēl tālāk – uz Pēterpils, Maskavas vai ārzemju augstskolām.

Pēc LU dibināšanas 1919. gada 28. septembrī fiziku un matemātiku varēja sākt studēt MDZF Matemātikas nodaļā un iegūt matemātikas zinātņu kandidāta grādu, ko 1939. gadā pārdēvēja par maģistra grādu. LU MDZF Matemātikas nodaļā studenti varēja specializēties matemātikā, fizikā, ģeofizikā un astronomijā. Sākumā izmantoja mācību priekšmetu sistēmu, kaut gan formāli – kursu sistēmu. Tas bija tamdēļ, ka daudzi studenti nevarēja iekļauties studijām paredzētajos četros gados, jo līdztekus studijām bija spiesti strādāt materiālu apstākļu dēļ.

Lai studenti varētu izstrādāt beigšanas zinātnisko darbu, matemātiķi izveidoja Matemātikas kabinetu, ko 1926. gadā pārdēvēja par Matemātikas semināru. To dibināja un vadīja prof. E. Lejnīeks līdz 1935. gadam, kad viņš aizgāja mūžībā. Pēc tam semināra vadību pārzināja fakultātes dekāns. Ar 1939. gadu semināru sāka vadīt vec. doc. A. Lūsis. Seminārā izstrādātas vismaz 20 zinātniskās publikācijas

1. attēls. LU Laboratoriju ēka, kuras priekšpuses labajā spārnā izvietojās Fizikas institūts. No 1950. līdz 1958. gadam šeit atradās Fizikas un matemātikas fakultāte

un 4 mācību grāmatas akadēmisko kursu apjomā.

Fizikas padziļinātai apgūšanai doc. F. Gulbis jau 1919. gadā nodibināja Fizikas institūtu, kas darbojās līdz 1944. gadam LU Laboratoriju ēkā Kronvalda bulvārī 4 tās priekšpuses labajā spārnā (1. attēls). Tajā fizikas studenti izstrādāja maģistra darbus, kā arī zinātnieki veica pētījumus. Tika izstrādāti kādi 25 darbi, pamatā optiskajā atomu spektroskopijā, fizikālajā ķīmijā, teorētiskajā fizikā un lietišķajā fizikā. F. Gulbis sarakstīja grāmatu *Ekperimentālā fizika* trīs sējumos, ko laida klajā no 1922. līdz 1929. gadam. Tā aptvēra visu akadēmiskās fizikas kursu. Pārstrādātu un papildinātu mācību grāmatu *Fizika* prof. F. Gulbis sarakstīja Otrā pasaules kara laikā, bet paspēja izdot tikai tās pirmo sējumu 1943. gadā.

1921. gadā no Fizikas institūta nodalījās Ģeofizikas un meteoroloģijas institūts, ko vadīja prof. R. Meijers, bet pēc viņa repatriācijas uz Vāciju 1939. gada rudenī institūta vadību pārņēma prof. L. Slaucītājs. Institūta darbinieki publicējuši apmēram 40 pētījumus.

Teorētiskās astronomijas un analītiskās mehānikas institūtu (7. attēls) 1925. gadā nodibināja prof. A. Kloze. No 1936. gada par

institūta direktoru kļuva E. Gēliņš. Zinātnisko darbu publicēšanai institūts, sākot ar 1926./27. mācību gadu, izdeva *Teorētiskās astronomijas un analītiskās mehānikas institūta rakstus*. Iznākuši vismaz trīs sējumi.

1921. gada septembrī nodibināja astronomisko kabinetu LU galvenajā ēkā, saņemot savā rīcībā refraktora torni, auditoriju un divas nelielas istabas. 1922. gada 18. oktobrī kabinetu pārdēvēja par LU Astronomisko observatoriju (6. attēls). To no dibināšanas līdz 1944. gadam vadīja vec. doc. A. Žaggers. Pie observatorijas tūdaļ izveidoja arī Laika staciju. Savus darbus observatorija publicēja *LU Observatorijas rakstos*, sākot ar 1932. gadu.

Matemātikas zinātņu doktora grādu aizstāvēja un piešķīra: R. Putniņam (1926), prof. E. Lejniekam (1929, goda doktora grādu), A. Lūsim (1938) un prof. A. Mēderam (1938, goda doktora grādu), doc. L. Slaucītājam (1942), doc. E. Fogelim (1943), doc. E. Grinbergam (1943), doc. R. Siksnam (1943) un prof. A. Žaggeram (1943).

30. gadu otrajā pusē, kad Latvijā dzīves līmenis strauji uzlabojās, LU sāka pāriet arī praktiski no mācību priekšmetu uz kursa sistēmas stingrāku ievērošanu. Tamdēļ tika izstrā-

1. tabula. Studentu maiņa Matemātikas nodaļā

Mācību gadi	Uzņemtie	Studējušie	Beigušie	Kopā beigušie
1919./20.	28	28	–	–
1920./21.	–	58	–	–
1921./22.	35	106	–	–
1922./23.	15	128	1	1
1923./24.	63	196	1	2
1924./25.	61	262	2	4
1925./26.	70	296	5	9
1926./27.	–	294	4	13
1927./28.	60	319	9	22
1928./29.	75	352	3	25
1929./30.	67	376	7	32
1930./31.	68	377	12	44
1931./32.	38	351	18	62
1932./33.	56	351	21	83
1933./34.	70	316	18	101
1934./35.	41	270	23	124
1935./36.	–	229	22	146
1936./37.	57	214	20	166
1937./38.	55	211	13	179
1938./39.	46	243	32	211

dāti un 1939. gadā apstiprināti ļoti izsmeļoši LU MDZF noteikumi par studijām un mācības plāniem. Tajos bija paredzēts, ka studijas katrā nozarījumā, ieskaitot akadēmiskos gala pārbaudījumus un darbu akadēmiskā grāda iegūšanai, ir četrgadīgas (8 semestri). Tās sadalītas divās daļās: A – propedeutiskais posms un B – speciālais posms.

Līdz 1939. gadam Matemātikas nodaļu bija beiguši 211 absolventi. Dati pa gadiem ir apkopoti 1. tabulā. 1920./21., 1926./27. un 1935./36. mācību gadā neuzņēma studentus, jo vidusskolās nebija izlaidumi sakarā ar skolas mācību gadu skaita palielināšanu.

Fizikas un matemātikas fakultātes dibināšana Latvijas pirmās padomju okupācijas laikā (1940–1941)

PSRS Sarkanā armija 1940. gada 17. jūnijā okupēja Latvijas Republiku un iedibināja pa-

domju varu visos pārvaldes līmeņos. Latvijas Valsts universitātes (LVU, tā padomju laikā tika pārdēvēta LU) rektora vietas izpildītājs (v. i.). J. Paškevics 1940. gada 13. septembrī nosūtīja vēstuli izglītības tautas komisāram ar priekšlikumu par MDZF sadalīšanu divās daļās: a) Fizikas un matemātikas un b) Dabas zinātņu fakultātē, kas saskaņotos ar jaunajiem mācību plāniem. 16. septembrī komisariāts sadalīšanu atļāva.

Fizikas un matemātikas fakultātē izveidoja šādu struktūru:

- 1) katedras ar laboratorijām – 1: Fizikas;
- 2) katedras ar kabinetiem – 3: Matemātikas un mehānikas, Ģeofizikas un meteoroloģijas, Astronomijas;
- 3) zinātniski pētnieciskās iestādes – 3: Fizikas institūts, Matemātikas un mehānikas institūts, Astronomiskā observatorija.

Par FMF dekānu norikoja ār. prof. F. Gulbi (2. attēls), par dekāna vietnieku – prof.

2. attēls. Fizikas un matemātikas fakultātes pirmais dekāns ģēn. prof. Frīcis Gulbis (no 1940. gada 1. oktobra līdz 1941. gada 15. februārim)

3. attēls. Fizikas un matemātikas fakultātes dekāns Pauls Ēks (no 1941. gada 15. februāra līdz 1. jūlijam)

A. Lūsi, par mācību darba pārzini – prof. E. Gēliņu, par dekāna palīgu administratīvi saimnieciskās lietās – doc. J. Fridrichsonu (no novembra viņa vietā iecēla doc. v. i. L. Jansonu). Apstiprināja šādu fakultātes Padomi:

- 1) dekāns ģēn. prof. F. Gulbis (no 15.02.1941. doc. P. Ēks);
- 2) dekāna vietn. matemātikas prof. A. Lūsis;
- 3) mācību darba pārzinis astronomijas prof. E. Gēliņš;
- 4) dekāna palīgs administratīvi saimnieciskās lietās doc. v. i. L. Jansons;
- 5) astronomijas prof. A. Žaggers;
- 6) ģeofizikas prof. L. Slaucītājs;
- 7) matemātikas doc. E. Leimanis;
- 8) ģeofizikas doc. P. Putniņš;
- 9) fizikas doc. J. Fridrichsons;
- 10) Komunistiskās partijas pārstāve, fizikas studente V. Kacena;
- 11) Komunistiskās jaunatnes savienības pārstāve, fizikas studente H. Krīgere;
- 12) Studentu profesionālās organizācijas pārstāvis L. Meldēris;
- 13) Valsts Elektrotehniskās fabrikas (VEF) pārstāvis A. Krauklītis;
- 14) Zemes bagātību pētniecības institūta pārstāvis J. Irbēns;
- 15) un 16) Jūrnieceības pārvaldes pārstāvji A. Pēteris un F. Lende.

Atbrīvotos vai trūkstošos mācībspēkus centās aizvietot ar uzaicinātiem darbiniekiem no PSRS augstskolām, kuri bija palikuši nerespresēti 30. gadu kadru tīrīšanu akcijās. Fizikas katedrā 15. decembrī pieņēma bijušo Maskavas Valsts universitātes fizikas doc. Paulu Ēku (3. attēls), kas 1941. gada 15. februārī kļuva par FMF dekānu F. Gulbja vietā, jo pēdējais uzrakstīja atlūgumu sakarā ar grāmatas rakstīšanu. No Krievijas Novgorodas rajona kādas skolas 1941. gada janvārī tika komandēta fizikas skolotāja M. Loja, lai papildinātu komunistiski noskaņoto FMF darbinieku skaitu.

Fizikas katedras 1940./41. mācību gada štatu saraksts: katedras vadītājs – prof. F. Gulbis (līdz 15.02.1941., pēc tam P. Ēks), prof. B. Bružs (atbrīvots no LVU 27.02.1941. sakarā ar izceļošanu uz Vāciju), doc. J. Fridrichsons, doc. v. i. A. Apinis, doc. v. i. L. Jansons, stundu doc. R. Siksnis, doc. Pāvils Ēks (no 15.02.1941. katedras vadītājs), asist. J. Čudars (no 1.10.1941.), asist. i. Everss, asist. E. Jakobsons, asist. F. Dravnieks, vec. laborante M. Loja (no 27.03.1941.), laboranti F. Meimanis, E. Pūce, K. Bērziņš, M. Taube (no 15.04.1941.), fizikas metodikas lektors J. Ģirupnieks.

FMF mācību plānus pārņēma no PSRS, bet ar izmaiņām, kas atbilda vietējām vajadzībām. Mācību ilgumu pagarināja par vienu gadu,

t. i., līdz pieciem kursiem (studiju gadiem), un pilnībā pārgāja no priekšmetu sistēmas uz kursu sistēmu.

Fakultātē I kursā studēja 63 studenti, II – 58, III – 53, IV – 27, V – 50, t. i., kopā 251 students. Ziemas sesijā FMF pavisam sekmīgi pabeidza 10 studenti, to skaitā fizikas novirzienu – 2 studenti.

Fizikas institūtā zinātniskā darba plānā bija iekļautas trīs galvenās tēmas: 1) elektroni un fotoni, 2) metālu fizika, 3) kosmiskā radiācija. Rentgenstaru radīto fotoelektronu un izkliedes elektronu īpašības pētīja doc. J. Fridrichsons. Ar elektronu sadursmju pētījumiem nodarbojās asistents J. Čudars. Docenti R. Siksnā un L. Jansons nodarbojās ar atomu spektroskopijas jautājumiem un tehnisko fiziku. Prof. B. Bružs pētīja termodinamikas jautājumus. Metālu fizikā pētījumus veica doc. P. Ēks. Kosmiskās radiācijas pētījumus vadīja prof. F. Gulbis.

1941. gada 22. jūnijā nacistiskās Vācijas karaspēks negaidīti uzbruka PSRS. Padomju karaspēks strauji atkāpās. Latviju steigā atstāja LPSR valdība un komunistiski noskaņotie iedzīvotāji. Tiem līdzī aizbēga dekāns P. Ēks un laborante M. Loja. Tika pārtraukta pavasara mācību sesija LVU. Vācieši jau 1. jūlijā ienāca Rīgā. Tajā pašā dienā LU Padomes sēžu zālē sanāca universitātes pagaidu vadības ārkārtējā sēde, kas nolēma atjaunot akadēmisko darbu saskaņā ar 1923. gadā pieņemto LU Satversmi.

Vācu nacistu okupācijas laiks (1941–1944)

Tika likvidēta Fizikas un matemātikas fakultāte, apvienojot to ar Dabas zinātņu fakultāti un atjaunojot kopējo MDZF, kā tas bija Latvijas brīvvalsts laikā. Par dekānu kļuva ārk. prof. F. Gulbis, kas tika atjaunots arī FI direktora amatā uz austrumiem aizbēgušā doc. P. Ēka vietā.

Tomēr jaunā okupācijas vara nesteidzās izsniegt atļauju LU turpināt mācību darbu. Sākumā ļāva tikai zinātnisko darbību institūtos. Mācību darba uzsākšanas aizliegšanu pamatoja ar reihsministra A. Rozenberga (starp citu, Rīgas Politehniskā institūta absolventa) 21.07.1941. rīkojumu Ostlandes reihskomisāram H. Lozem, kas liedza igauņiem, lietuvie-

šiem, baltkrieviem un latviešiem universitāšu darbību. Te izpaudās nacistu vēlme pārvācot jauniegūto austrumu teritoriju iedzīvotājus.

Nacisti pieprasīja no institūtiem ziņas par zinātniskiem darbiniekiem, ar kādām speciālām tēmām tie nodarbojas, cik publikāciju tiem ir, ar kuriem vācu profesoriem ir sadarbība attiecīgo tēmu jautājumos. Zinātniski pētnieciskais darbs bija jāpārkarāto saskaņā ar Vācijas interesēm.

Tomēr vāciešiem kļuva nepieciešams izglītot darbspēks, jo daudzi speciālisti bija iesaukti Padomju armijā un ebreji tika represēti. Ļoti trūka ārstu un tehniski sagatavotu darbinieku, kuri bija vitāli vajadzīgi kara apstākļos. Daudzi LU studenti jau bija tuvu studiju beigām.

Rektora v. i. K. Straubergs ar pūlēm dabūja atļauju darbības atsākšanai tehniskajās un medicīnas fakultātēs. Nacisti neļāva lietot nosaukumu Latvijas Universitāte, bet nodēvēja to par *Universitāt in Riga* vai latviski Universitāte Rīgā, kaut gan atļāva lietot agrākos zīmogus. Pa radio 18. novembrī izziņoja, ka universitātē studēt var pieteikties līdz 4. decembrim, bet beigšanas valsts eksāmeni sāksies pēc 1. decembra.

Universitātes Padome tika atlaista, bet visu politisko un administratīvo atbildību bija jāuzņemas rektoram M. Primanim, kas bija atgriezies no Vācijas un pārņēma vadību. K. Straubergs kļuva par prorektoru studentu lietās.

MZDF lekcijas un praktiskie darbi atsākās 28. novembrī. Šīs fakultātes Matemātikas nodaļā studēt pieteicās ap 50 jaunu reflektantu un mācības turpināja daļa studentu, kas bija sākuši studēt jau agrāk. Studijas risinājās pēc agrākajiem mācību plāniem.

Dekāni: ārk. prof. F. Gulbis 1941./42. un 1942./43. mācību gadā, ārk. prof. K. Ābele 1943./44. mācību gadā līdz 1944. gada jūlijam, doc. E. Leimanis kā dekāna v. i. līdz 1944. gada oktobrim.

Sekretāri: ārk. prof. K. Ābele 1941./42. un 1942./43. mācību gadā, doc. E. Leimanis 1943./44. un 1944./45. mācību gadā līdz 1944. gada oktobrim.

Matemātikas zinātņu nodaļas personālais sastāvs 1943./44. mācību gadā:

Matemātikas seminārs: direktors ārk. prof. Arvīds Lūsis, doc. Ernests Fogelis, doc. Emanuēls Grinbergs, priv. doc. Nikolajs Brāz-

4. attēls. Universitātes Matemātikas un dabas zinātņu fakultātes Matemātikas nodaļu beigušie ar mācībbspēkiem 1944. gada ziemā. No kreisās puses sēž: prof. E. Gēliņš, prof. A. Žaggers, prof. A. Lūsis, prof. F. Gulbis, dekāns prof. K. Ābele, fakultātes sekretārs doc. E. Leimanis, doc. R. Sikсна. Stāv: doc. P. Putniņš, doc. S. Vasiļevskis, doc. V. Murevskis; beigušie fiziķi: Z. Osvalde-Jurjāne, A. Stravinskis un ģeofiziķe P. Dlugoborska; pasniedzēji: doc. E. Grinbergs un doc. L. Jansons

ma, asist. Juris Rāts, jaun. asist. Georgs Enģelis, jaun. asist. Irina Auziņa.

Fizikas institūts: direktors ārk. prof. Fricis Gulbis, ārštata doc. Jānis Fridrichsons, doc. Reinhards Sikсна, doc. Ludvigs Jansons, vec. asistents un lektors Alfons Apinis, asist. Jāzeps Čudars, jaun. asist. Fricis Dravnieks, jaun. asist. Ilmārs Everss.

Teorētiskās astronomijas un analītiskās mehānikas institūts: direktors ārk. prof. Eduards Gēliņš, doc. Eižens Leimanis.

Astronomiskā observatorija un Laika stacija: direktors ārk. prof. Alfrēds Žaggers, doc. Sergejs Slaucītājs, doc. Staņislavs Vasiļevskis, ārštata priv. doc. Fricis Blumbašs, asist. Indriķis Brikmanis, asist. Jēkabs Videnieks, asist. v. i. Marija Rozena, jaun. asist. Ilga Kurzemniece.

Ģeofizikas un meteoroloģijas institūts: direktors ārk. prof. Leonīds Slaucītājs, doc. Pauls Putniņš, priv. doc. un asist. Valdemārs Murevskis, asist. Andrejs Perechvaļskis, jaun. asist. Tamāra Ansberga.

Sākoties padomju karaspēka uzbrukumam Rīgai 1944. gada vasarā, liela daļa MDZF Ma-

temātikas nodaļas mācībbspēku un studentu pakāpeniski devās bēgļu gaitās uz Rietumiem vai tika iesaukti Latviešu leģionā. Vācu nacisti Laboratoriju ēkā Kronvalda bulvārī 4 izvietoja karaspēku. Kādā padomju aviācijas uzlidojuma laikā tika sabombardēts ēkas priekšpusē labā spārna augšējais stāvs un izsistas visas logu rūtis. Rīga krita atkārtotā padomju armijas okupācijā 13. oktobrī.

Fizikas un matemātikas fakultātes pēckara atjaunošanas posms (1944–1958)

1944. gada oktobra otrajā pusē tika atjaunota Latvijas Valsts universitātes vadība, statūti un struktūra, kas bija līdzīga 1940./41. mācību gadā izstrādātai un pieņemtai. FMF Matemātikas nodaļas palikušie darbinieki matemātiķi N. Brāzma, A. Lūsis, E. Fogels, E. Grinbergs, G. Enģelis; fiziķi: L. Jansons, A. Apinis, J. Čudars, I. Everss un astronoms F. Blumbašs, kā arī palīgpersonāls sāka atjaunot fakultāti. Tās administrācija un matemātiķi izvietojās sākumā Raiņa bulvārī 19 (6. attēls),

kopš 1945. gada Baznīcas ielā 5 (7. attēls), bet no 1950. līdz 1958. gadam – Kronvalda bulvārī 4 (1. attēls).

Bijušo institūtu un kabinetu vietā 1944. gada rudenī izveidoja sešas katedras: Vispārīgās matemātikas (vadītāja v. i. doc. N. Brāzma), Matemātiskās analīzes (vadītāja v. i. A. Lūsis), Eksperimentālās fizikas (vadītāja v. i. L. Jansons), Teorētiskās fizikas (vadītāja v. i. A. Apinis), Ģeofizikas (vadītāja v. i. L. Jansons) un Astronomijas (vadītājs prof. F. Blumbahs). Par fakultātes dekāna v. i. iecēla doc. Nikolaju Brāzmu (5. att., 1944–1947). Pēc viņa dekāni tika mainīti šādi: vec. pasn. Ernests Kronbergs (8. att., 1947–1949), doc. Ernests Papēdis (9. att., 1949–1952), doc. Ludvigs Jansons (10. att., 1952–1954), doc. Vilnis Detlovs (11. att., 1954–1956), doc. Elza Krauliņa (12. att., 1956–1959).

Atsevišķās bibliotēkas, kas atradās attiecīgo zinātņu nozaru pārvaldībā un telpās, tika apvienotas kopējā FMF bibliotēkā. Cenzūras organizācija Galvenā literatūras pārvalde no bibliotēkas izņēma ļoti daudz grāmatu, kuras komunistiskā vadība uzskatīja par ideoloģiski kaitīgām vai mazvērtīgām.

Vislielākie atjaunošanas darbi bija jāveic fizikājiem Laboratoriju ēkā, kur bija bijis Fizikas institūts un atradās fizikas laboratorijas. Tur 1944. gada vasarā tika izvietots vācu karaspēks, kas visu bija pārveidojis savām vajadzībām un nevajadzīgo izmetis.

Palikušie fizikāji doc. L. Jansona vadībā līdz 1. decembrim telpas saveda kārtībā tā, lai varētu uzsākt tiešo darbu. Mācības sākās 1945. gada janvārī Vispārīgā fizikas praktikumā un Speciālajā fizikas praktikumā. Darbojās arī demonstrāciju kabinets pie I klausītavas un mehāniskā darbnīca. Eksperimentālās katedras rīcībā bija 2000 mācību inventāra priekšmetu par 87 500 rubļiem. Eksperimentālo zinātnisko darbu praktiski nevarēja strādāt ar tik trūcīgu aprīkojumu.

Eksperimentālās fizikas katedras vadītāja v. i. doc. L. Jansona dzīves laikā (pēkšņi mira 1958. gada 12. maijā) mācību inventārs bija palielināts līdz 4000 priekšmetu 1 milj. 700 tūkst. rubļu vērtībā, turklāt liela daļa bija pašu izgatavoti, jo iegādāties jaunu aparāturu bija ļoti grūti. Tika papildinātas un izveidotas jaunas laboratorijas:

1. *Fizikas vispārējais praktikums* apkalpoja FMF I un II kursu studentus un citu fakultāšu (Ķīmijas, Bioloģijas, Mehānikas un Inženierceltniecības) studentus. Tas sastāvēja no divām laboratorijām. Vienā praktiskās mācības veica mehānikā, molekulārajā un siltuma fizikā, otrajā – elektrībā un optikā. 1957./58. mācību gadā šajā praktikumā strādāja kopsummā 1550 studentu.
2. *Fizikas speciālais praktikums* padziļināti apmācīja tikai fizikas specialitātes III kursa studentus.
3. *Radiotehnikas praktikums* speciāli apmācīja fizikas specialitātes III kursa studentus.
4. *Speciālās laboratorijas* pavisam bija izveidotas četras:
 - 4.1. *Spektroskopijas*;
 - 4.2. *Fizikālās optikas*;
 - 4.3. *Dielektriķu fizikas*;
 - 4.4. *Metālu fizikas*.

Šajās laboratorijās studenti izstrādāja kursdarbus un diplomdarbus, kā arī darbinieki veica zinātniskos pētījumus. Galvenos zinātniskos virzienus doc. L. Jansons noteica jau 1949. gadā. Tie bija: optiskā spektroskopija un cietvielu fizika, iekļaujot kā apakšnozari pusvadītāju fiziku. Regulāri notika atbilstoši divi semināri, kuros studenti un darbinieki referēja par jaunumiem un tos apsprieda.

Bez uzskaitītajām laboratorijām Eksperimentālās fizikas katedrā vēl bija Sagatavotava, Demonstrāciju kabinets, Fizikas metodikas kabinets un darbnīcas metāla, koka un stikla apstrādāšanai.

1958. gadā Eksperimentālās fizikas katedrā jau strādāja 22 mācībspēki: 4 docenti, 6 vecākie pasniedzēji un 12 asistenti, kā arī 24 palīgdarbinieki: 9 vecākie laboranti, 8 laboranti, 3 mācību meistari, 2 mehāniķi, 1 vecākais tehniķis un 1 stikla pūtējs. Katedras vadītāja v. i. (jo nebija komunistu partijas biedrs) doc. L. Jansons jau 1954. gadā lūdza LVU vadību sadalīt Eksperimentālās fizikas katedru vairākās daļās, jo tā jau tad bija kļuvusi par lielu un viens cilvēks nevarēja to sekmīgi vadīt bez pārpūles. Taču LVU vadība to neņēma vērā (tikai pēc doc. L. Jansona nāves no katedras nodalīja divas jaunas katedras: Vispārīgās fizikas un Tehniskās fizikas katedru).

Teorētiskās fizikas katedras pedagoģiskais darbs un zinātniskā pētniecība notika Teorē-

5. attēls. Fizikas un matemātikas fakultātes pirmais dekāns pēc kara (1944–1947) doc. Nikolajs Brāzma

6. attēls. Ēkā Raiņa bulvārī 19 atradās Fizikas un matemātikas fakultāte (1944, 1958–1994), Matemātikas kabinets (1919–1926), Matemātikas seminārs (1926–1944), Astronomiskā observatorija (no 1922)

7. attēls. Fizikas un matemātikas fakultātes administrācijas ēka Baznīcas ielā 5 (1945–1950). Teorētiskās astronomijas un analītiskās mehānikas institūts (1925–1941)

2. tabula. FMF katedras un personāls

Katedras	Profesori	Docenti	Vec. pasn.	Asist.	Kopā
Eksperimentālās fizikas	–	4	6	12	22
Teorētiskās fizikas	–	2	2	1	5
Vispārīgās matemātikas	–	2	3	9	14
Matemātiskās analīzes	1	3	4	1	9
Kopā:	1	11	15	23	50

3. tabula. FMF beigušo skaits pa gadiem

Gads	Fiziķi	Matemātiķi
1945.	2	4
1946.	10	8
1947.	4	9
1948.	11	7
1949.	6	6
1950.	18	12
1951.	35	13
1952.	38	23
1953.	33	28
1954.	14	25
1955.	20	19
1956.	31	14
1957.	20	15
1958.	36	60
Kopā:	278	243

tiskās fizikas kabinetā. Pakāpeniski iegādājās elektriskos skaitļotājus. Tas atviegloja aprēķinu veikšanu, kā arī varēja ar tiem apmācīt darboties studentus. 1950. gadā ar PSRS Augstākās izglītības ministrijas lēmumu likvidēja ģeofizikas un astronomijas specializāciju. Astronomisko observatoriju kopā ar Laika dienestu iekļāva Teorētiskās fizikas katedrā. Tikai 1958. gadā ar LVU Padomes lēmumu observatoriju nodalīja kā atsevišķu struktūrvienību fakultātē.

1957. gada rudenī FMF paspārnē doc. V. Šmelings ar asistentu E. Zablovski izveidoja

Zemes mākslīgo pavadoņu (ZMP) novērošanas staciju, kas atradās universitātes Botāniskā dārza teritorijā. Pavadoņu novērošanai tika piesaistīti studenti. ZMP stacija kļuva par labāko Padomju Savienībā.

1957./58. mācību gadā fakultātē bija 4 katedras un tajās darbojās personāls, kura skaits apkopots 2. tabulā.

Sākot darbu 1944. gada decembrī, studentu skaits fakultātē visosursos kopā bija apmēram 30. 1945./46. mācību gadā tas pieauga līdz 142, bet 1957./58. mācību gadā jau bija 405. Beigušo skaits pa gadiem sakārtots 3. tabulā.

8. attēls. FMF dekāns (1947–1949) vec. pasn.
Ernestis Kronbergs

9. attēls. FMF dekāns (1949–1952)
doc. Ernestis Papēdis

10. attēls. FMF dekāns (1952–1954)
doc. Ludvigs Jansons

11. attēls. FMF dekāns (1954–1956)
Vilnis Detlovs

12. attēls. FMF dekāne (1956–1959)
doc. Elza Krauliņa

Mācības fakultātē

Līdz 1948. gadam studijas notika pēc pagaidu plāniem, pakāpeniski pārejot uz PSRS pieņemtajiem jaunajiem universitāšu mācību plāniem. Tie paredzēja jau no pirmā kursa atdalīt fizikas un matemātikas specializāciju. Fizikājiem augstāko matemātiku mācīja pirmajos divosursos, bet matemātiskās fizikas metodes – III un IV kursā.

Matemātiķiem matemātikas priekšmetus varēja sakārtot tā, lai tie loģiski sekotu citam, kas nebija iespējams agrākajā laikā, kad valdīja divu posmu mācības. Ieviesa arī atsevišķus obligātus kursus: variāciju rēķinus, integrālvienādojumus, reālā mainīgā funkciju teoriju, ģeometrijas pamatus un matemātikas praktikumus.

Līdz 1955. gadam matemātikas studenti no 6. semestra specializējās vienā no šādiem virzieniem: diferenciālvienādojumi un integrālvienādojumi vai funkcionālanalīze un funkciju teorija. Lai sagatavotu speciālistus plašākā jomā pēc jaunajiem 1955. gada plāniem, studenti varēja sākt apgūt kursus pēc izvēles vēl arī matemātiskajā loģikā, elementārajā matemātikā un par elektronu skaitļošanas mašīnām (datoriem). Vairums priekšmetos seminārus aizvietoja ar praktiskajiem darbiem, lai studentus nodarbībās aktivizētu. Ieviesa arī kursa darbus, kuri bija jāizstrādā un jāaizstāv III un IV kursā. Turklāt IV un V kursā obligāta bija pedagoģiskā prakse skolās, kura sagatavoja studentus skolotāju darbam. Agrāk skolotāja kvalifikāciju varēja iegūt tikai pēc studijām, kad bija nostrādāts skolā vismaz viens gads un nolikti pieci eksāmeni dažādās pedagoģijas nozarēs.

Studentiem pirms valsts eksāmeniem bija jāizstrādā un jāaizstāv diplomdarbs. To izstrādāja desmitajā semestrī un aizstāvēja katedras sēdē. Valsts eksāmeni bija divi: 1) Padomju Savienības Komunistiskās partijas vēsturē un 2) fizikā vai attiecīgi matemātikā.

No visām eksaktajām zinātnēm 20. gadsimta vidū visstraujāk attīstījās fizika. Tamdēļ fizikas studentiem nāca klāt arvien jauni mācību priekšmeti un fakti. Tā, piem., eksperimentālās fizikas kurss kopā ar laboratoriju darbiem 1939. gadā aptvēra 520 stundu, bet 1949. gadā jau 1050 stundu. Studenti arvien vairāk specializējās. 1950. gadā fiziķi tika sagatavoti

teorētiskajā fizikā, optikā un cietvielu fizikā. Teorētiķi papildus apguva nepārtrauktās vides mehāniku, relativistisko kvantu mehāniku, kodolu teoriju, elementāro daļiņu teoriju, kvantu elektrodinamiku. Optiķi apguva vēl arī atomu un molekulu spektroskopiju, luminiscenci u. c. izveles kursus. Cietvielu fiziķi – kristālfiziku, dielektriķu fiziku, pusvadītāju fiziku, metalogrāfiju, metālfiziku, rentgenogrāfiju. Fiziķiem bez pedagoģiskās prakses bija arī ražošanas prakse zinātniski pētnieciskos institūtos vai rūpnieciskās fizikas laboratorijās. Daudzi studenti diplomdarbu aizsāka izstrādāt ražošanas prakses laikā.

Zinātniskais darbs fakultātē

Zinātniskais darbs bija ļoti apgrūtināts, jo 1944. gadā tika likvidēts Fizikas institūts un Matemātikas seminārs. Tā vietā jaundibinātajā Latvijas Zinātņu akadēmijā 1946. gadā izveidoja Fizikas un matemātikas institūtu, kurā līdztekus LVU strādāja liela daļa mācībspēku. Tā bija īpaša komunistu politika – atņemt augstskolām zinātniskā darba iespējas, lai sakoncentrētu nozīmīgos zinātniski pētnieciskos darbus, kas varētu noderēt valsts militāri rūpnieciskām vajadzībām, zinātņu akadēmiju institūtos vai vēl slēgtākās organizācijās.

Tamdēļ no 1945. līdz 1958. gadam LVU tika aizstāvēts ļoti maz fizikas un matemātikas zinātņu kandidāta disertāciju. Fizikā – 2 (J. Čudars un A. Apinis, bet viņam Maskavā to neapstiprināja politisku iemeslu dēļ), matemātikā – 2 (E. Fogels un E. Riekstiņš). Vēl daži aizstāvēja disertācijas citās PSRS augstskolās: fizikā – 2 (E. Krauliņa un V. Veldre), matemātikā – 3 (E. Āriņš, V. Detlovs un S. Kračkovskis) un astronomijā – 1 (K. Šteins). Bet fizikas un matemātikas doktora disertācija bija aizstāvēta tikai viena – matemātikā (A. Miškis). Turklāt uz iepriekšējo darbu pamata fizikas un matemātikas zinātņu kandidāta grādu piešķīra bez disertācijas aizstāvēšanas: fizikā – L. Jansonam un matemātikā – N. Brāzdam, bet doktora grādu matemātikā – A. Lūsim.

Par zinātniskā darba rezultātiem var spriest pēc publikāciju skaita pa gadiem (4. tabula).

Zinātniskie pētniecības darbi bija publicēti gan republikas, gan vissavienības, gan arī ārzemju žurnālos. Publicēti arī *LVU Zinātnisko*

4. tabula. Publikāciju skaits pa gadiem

Gads	Eksperimentālās fizikas katedra	Teorētiskās fizikas katedra	Vispārīgās matemātikas katedra	Matemātiskās analīzes katedra	Kopā
1945.	3	–	–	–	3
1946.	–	–	–	–	–
1947.	–	–	–	4	4
1948.	1	–	1	5	7
1949.	1	–	3	3	7
1950.	–	2	10	8	20
1951.	2	3	9	3	17
1952.	–	5	19	5	29
1953.	2	4	8	6	20
1954.	–	2	7	4	13
1955.	3	2	5	1	11
1956.	5	8	12	3	28
1957.	4	5	2	1	12
1958.	6	7	7	8	28
Kopā:	27	38	83	51	199

rakstu 3 sējumos – VI (1952), VIII (1956) un XX (1958).

Fakultātes zinātnieki regulāri piedalījušies ar referātiem dažādas pakāpes konferencēs gan universitātē, gan republikā, gan ārpus tās.

Eksperimentālās fizikas katedrā sākumā nodarbojās ar augstsprieguma stabilizāciju, izmantojot elektronu lampas (L. Jansons), ar gāzu izlādes parādībām un to produktiem (L. Jansons), pētīja katodu izputēšanu (I. Everss), brīvo elektronu sadursmes ar elektronu kūli (J. Čudars), ar atomu spektroskopiju (E. Krauliņa). 1949. gadā L. Jansons, izstudējot zinātnisko literatūru un izvērtējot reālās iespējas, nāca pie secinājuma, ka visperspektīvākā ir nodarbošanās ar fizikālo optiku un cietvielu fiziku, ieskaitot pusvadītājus – nākotnes radioelektronikas pamatu. Šajā izvēlē viņš nebija kļūdījies. Vēlāk Rīgā tika uzbūvēta Pusvadītāju rūpnīca, kas ražoja diodes, tranzistorus un mikroshēmas. Šajā rūpnīcā darbvietas atrada daudzi FMF absolventi.

Ar atomu spektroskopiju turpināja nodarboties E. Krauliņa, molekulu spektroskopiju

uzsāka J. Eiduss, kristālu spektroskopiju – L. Jansons, O. Šmits, V. Zīraps. Cietvielu fizikā vienkāršākos dielektriķus – jonu kristālus – audzēt un pētīt sāka L. Jansons, A. Jansone, O. Šmits, V. Zīraps un K. Švarcs, segnetoelektriķus – V. Fricbergs. Ar metālu īpašību pētīšanu nodarbojās P. Ēks, E. Papēdis, V. Fļorovs, ar rentgenstruktūranalīzi – J. Kručāns. Šajos novirzienos, ieskaitot pusvadītājus, savus diplomdarbus izstrādāja daudzi studenti minēto zinātnieku vadībā.

Teorētiskās fizikas katedrā zinātniskās pētniecības pamatvirzieni bija elementāro daļiņu teorija, ar ko nodarbojās P. Kuņins un B. Rolovs, teorētiskā spektroskopija – E. Andersons un Z. Tutāne, Saules sistēmas mazie ķermeņi – K. Šteins.

Zinātnisko pētniecību veica arī Astronomiskajā observatorijā un Laika dienestā, kur pamatā nodarbojās ar precīzā laika noteikšanas pētījumiem – E. Kaupužs, L. Roze, J. Klētnieks, K. Šteins, kā arī agrāk līdz 1950. gadam ar maiņzvaigžņu novērojumiem – J. Ikaunieks, A. Briede, A. Mičulis, A. Alksnis.

13. attēls. FMF pirmais pilnais izlaidums 1949./50. mācību gadā. Sēž no kreisās puses: prof. A. Lūsis, asist. H. Krīgere, dekāns E. Papēdis, vec. pasn. A. Jansone, doc. N. Brāzma, doc. L. Jansons, pasn. G. Eņģelis

Vispārīgās matemātikas katedrā N. Brāzma, A. Miškis, E. Riekstiņš un V. Ābolaņa nodarbojās ar daļējiem diferenciālvienādojumiem un to sistēmām; A. Miškis – diferenciālvienādojumiem ar retardējošiem argumentiem; A. Miškis, E. Lepina un J. Engelsons – ar topoloģiju; E. Riekstiņš – speciālām funkcijām; E. Riekstiņš un I. Kārklīšs – operatoru rēķiniem; E. Riekstiņš un V. Riekstiņa – funkciju asimptotiku; A. Miškis, A. Lepins un E. Lepina – ar speciāliem matemātiskās analīzes jautājumiem.

Matemātiskās analīzes katedrā ar skaitļošanas matemātikas un matemātiskās loģikas pētījumiem nodarbojās E. Āriņš, V. Detlovs un B. Grīva; funkcionālo analīzi – S. Kračkovskis un L. Ladiženskis; integrālvienādojumiem – A. Lūsis; speciālo funkciju teoriju – G. Eņģelis; ar reālā mainīgā funkciju teoriju – E. Āriņš un M. Zandere.

Metodiskais darbs

Fizikas un matemātikas fakultātē lielu uzmanību pievērsa metodiskam darbam. Eksperimentālās fizikas katedrā pat bija Metodiskais kabinets, kurā pētīja progresīvākās metodes studentu apmācībai. Tā kā agrākās mācību grāmatas bija aizliegtas lietot, tad mācībspēki bija spiesti tulkot padomju mācību grāmatas

latviešu valodā (I. Everss, J. Eiduss) vai rakstīt jaunas. Doc. L. Jansons uzrakstīja *Fizikas praktikumumu* (1947), kuru pārstrādāja un paplašināja 1954. gadā.

Liela darbu mācībspēki veica ar skolēniem un skolotājiem, lai skolas fizikai un matemātikai celtu līmeni un fakultātei piesaistītu jaunus un spējīgus studentus. Fakultāte sadarbojās ar republikas Skolotāju metodisko kabinetu. Tika rīkotas gadskārtējās republikas skolu fizikas olimpiādes (fizikā organizēja A. Jansone un V. Šmēlings) un fakultātes Atvērto durvju dienas.

Fizikas un matemātikas (īpaši diskrētās skaitļošanas) sasniegumi tika popularizēti presē, radio un televīzijā, kā arī daudzos priekšlasījumos mācību iestādēs, rūpniecības un lauksaimniecības uzņēmumos. Tika sarakstītas populārzinātniskas grāmatas, piem., P. Kuņins un I. Taksars – *Elementārās daļiņas*, K. Švarcs – *Aukstā gaisma*, A. Apinis un L. Jansons – *Pusvadītāji un to izmantošana*, U. Grīnfelds un I. Strazdiņa – *Ātrāk par domu*, kā arī daudzas tika tulkotas no krievu valodas.

Secinājumi

Fizikas un matemātikas fakultātes nodalīšana no MDZF bija neizbēgama, jo fizika un matemātika ļoti strauji attīstījās pagājušajā

gadsimteņa vidus posmā, salīdzinot ar bioloģiju, ģeogrāfiju un ģeodēziju. Piektā kursa ieviešana būtiski nepalielināja mācību laiku specialitātē, jo daudz laika tika veltīts politisko priekšmetu apgūšanai, militārai apmācībai un pedagoģiskai praksei skolās. Pozitīvi ir jāatzīmē praktisko nodarbību palielināšana, ražošanas prakses un kursa darbu ieviešana. Tas jūtami palīdzēja diplomdarbu izstrādāšanā un pēc LVU beigšanas jaunajam speciālistam sākot patstāvīgās darba gaitas.

Fakultātes mācībspēku neatlaidīgais darbs fizikas un matemātikas popularizēšanā skolās deva to, ka 50. gadu otrā pusē studentu skaits bija desmitkārtšojies, salīdzinot ar pirmskara laiku. Fizikas un matemātikas fakultāte, neraugoties uz sarežģītajiem mācību priekšmetiem, LVU mērogā kļuva par vienu no spēcīgākajām gan mācībās, gan pašdarbībā, gan arī fiziskajā kultūrā un sportā.

VĒRES

Latvijas Universitāte 1919–1929 (1929) Rīga : Latvijas Universitāte.

Latvijas Universitāte divdesmit gados 1919–1939 (1939) I: *Vēsturiskas un statistiskas ziņas par Universitāti un tās fakultātēm*; II: *Mācību spēku biografijas un bibliografija*. Rīga : Latvijas Universitāte.

Leimanis, W.; Slucītājs, L. (1969) *Latvijas Universitātes Matēmatikas un dabas zinātņu fakultātes Matēmatikas zinātņu nodaļa: Pārskats par bijušo mācības spēku zinātnisko un akadēmisko darbību 1939–1969*. Sidneja.

Pētera Stučkas Latvijas Valsts universitāte 40 gados (1919–1959) (1959) Rīga : LVI.

Pētera Stučkas Latvijas Valsts universitātei 50 gadi (1969) Rīga : Zinātne.

Pētera Stučkas Latvijas Valsts universitātei 60 gadi (1984) Rīga : Avots, 1984.

Zinātne tēvzemei divdesmit gados 1918–1938 (1938) Rīga : Latvijas Universitāte, 1938.

Latvijas Valsts arhīvs, 1340. fonds.

Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 7427. fonds.

Latvijas Valsts universitātes vēsture 1940–1990 (1999) Rīga : Latvijas Universitāte.

APSKATI

<https://doi.org/10.22364/adz.57.15>

AKADĒMISKĀ MŪŽORGANIZĀCIJA FRATERNITAS RUSTICANA SIMTGADĒ

Fr!R! F!Elmārs Pelkaus

2021. gada novembra sākumā savu 100. gadskārtu svin viena no Latvijas brīvvalsts sākumgados dibinātajām studentu organizācijām – *Fraternitas Rusticana*. Par šīs organizācijas pirmo 75 gadu darbību pārskats sniegts *Akadēmiskās Dzīves* 39. numurā¹. Gandrīz katrā no šī izdevuma sekojošiem numuriem hronikas sadaļā sniegtas ziņas par *Fraternitas Rusticana* (turpmāk tekstā – Fr!R!) darbību attiecīgajā mācību gadā.

Fr!R! 75. gadskārtai veltīto rakstu šo rindiņu autors beidza ar vārdiem: “Atjaunotā Fr!R! pagaidām ir grūti pielīdzināma pirmskara Zemnieku Brālībai. Tomēr laiku maiņā par nokalstošo vērtētā ozolā kāds zars vēl spilgti un spītīgi zaļo.” Šos vārdus visnotaļ varētu attiecināt uz organizāciju arī pašlaik, kaut gan nepielūdzamais mūžības vējš atrāvis no ozola dažu labu košu lapu. Šo zaudējumu organizatoriskā izpausme ir bijusi Globālā prezidija (darbības pēdējos gados koordinēja Fr!R! aktivitātes ārpus Latvijas) funkcionēšanas izbeigšana 2009. gada pavasarī. Vienlaikus jāatzīmē, ka krietni ciešākas kļuvušas saites starp rustikāņiem Latvijā un rustikāņu kopu ASV, kas

noris ar devīzi “Kaut šķirti, tomēr nešķirami”². Pamatojoties uz 1999. gada 17. aprīli noslēgto sadraudzības līgumu, turpina attīstīties Fr!R! draudzīgās attiecības ar akadēmiskajām vienībām, tiek pārvarēta Latvijas brīvvalsts laikam raksturīgā nepamatotā atsvešinātība no studenšu un studentu korporācijām – apliecinājums tam ir ikgadējais akadēmisko mūžorganizāciju gājiens no Latvijas Universitātes uz Rīgas Brāļu kapiem. Ir pamats domāt, ka pēc pandēmijas pierimšanas šīs attiecības uzplauks vēl krāšņāk.

Sekojošā gada filistra (G!F!) Kārļa Ulmaņa Draudzīgajam aicinājumam, Fr!R! šī gadsimta sākumā ik gadus dāvināja grāmatas skolām un bērnnunamiem no trimdas rustikāņu sarūpētās un uz Latviju pārvestās, par Fr!R! F!Pētera Austrīņa Piemiņas bibliotēku nosauktās grāmatu krātuves rezerves fonda. 2006. gadā Fr!R! nodeva šo – vairākus tūkstošus grāmatu aptverošo – bibliotēku valsts īpašumā, glabāšanā Latvijas Valsts arhīvā. Tieši tāpat tika nodots arī lasītavas iekārtošanai paredzētais mēbeļu komplekts.

¹ Pelkaus, Elmārs (1999/2000) Akadēmiskās mūža organizācijas *Fraternitas Rusticana* 75 gadu darbība. *Akadēmiskā Dzīve*, 39, 93–96.

² Sk. informāciju par Latvijas un ASV rustikāņu tikšanos 2018. gada 6. jūlijā (*Akadēmiskā Dzīve* [2019/2020], 55, 143). Šis tikšanās organizēšanā īpaši nopelni bija Fr!R! filistram (F!) Guntim Ulmanim.

1. attēls. Ziedu nolikšana pie Fr!R! goda filistra Kārļa Ulmaņa pieminekļa Rīgā
2013. gada 18. novembrī

Katru gadu pēc svinīgā gājiena uz Brāļu kapiem rustikāņi ir devušies pie G!F!K. Ulmaņa pieminekļa Rīgas centrā, lai godinātu visu laiku diženākā latviešu valstsvīra piemiņu.

Organizācijas pārstāvji piedalījušies K. Ulmaņa pieminekļu atklāšanā viņa dzimtajās mājās Pikšās un Valkā. 2014. gadā 15. novembrī Valkā atklātā pieminekļa tapšanā rustikāņi piedalījušies arī ar nozīmīgu naudas ziedojumu.

Šī gada 11. aprīlī Fr!R! attālināti (pandēmijas noteikto ierobežojumu dēļ) pieminēja 85. gadskārtu, kopš K. Ulmanis uzņēmies Valsts prezidenta pienākumus.

Šajā sakarā vērts pieminēt akadēmiķa Jāņa Stradiņa runu Jelgavas Latviešu biedrības 130 gadu dibināšanas sarīkojumā 2010. gada 12. jūnijā, kurā viņš teica, ka “jāatzīst gan K. Ulmaņa noteicošā, izšķirīgā loma 1918. gada 18. novembrī, viņa spēja uzņemties atbildību par jauno valsti kritiskajā brīdī – un šajā ziņā [...] viņa loma bija izšķirīgāka nekā Jānim Čakstem .. Bet kas ir vēl būtiskāk – K. Ulmanis centās latviskot Latviju,

dot latviešu valodai tās tiesības, latviešu uzņēmējiem vadošo vietu, ieviešot latvisko garu visās dzīves jomās, varbūt pat pārspilēti apkarojot vācisko, pat eiropisko. Es gribu uzsvērt, ka diez vai latviešu nācija 50 nebrīves gados būtu iespējusi saglabāt nacionālo latvisko garu, ja nebūtu bijuši K. Ulmaņa valdīšanas 6 gadi ar uzsvērto latviskumu, ja K. Ulmanis nebūtu devis lādiņu turpmākajiem nebrīves gadiem. Man liekas, pašapziņa, pašvērtības apzināšanās ir pats izšķirīgais, ko K. Ulmanis deva latviešu tautai, un tas palīdzēja tai saglabāties un palīdz arī šodien”³.

J. Stradiņš raksturo K. Ulmani kā “lepnu zengalieti ar ticību “mūžīgai Latvijai, nacionālai, daiļai, varenai””⁴, taču diez vai var piekrist viņa apgalvojumam, ka pieminekli Rīgā valstsvīrs attēlots kā piezemināts, piedošanu

³ Stradiņš, Jānis (2010/2011). Jelgavas latviskā un eiropiskā identitāte. *Akadēmiskā Dzīve*, 47, 123.

⁴ Turpat.

lūdzošs. Rustikāņu ieskatā, K. Ulmanim nav, par ko lūgt piedošanu – katrā ziņā ne par tiem vārdiem, kas rakstīti pieminekļa pakājē. Jā, 1934. gada 15. maija apvērsums bija pretlikumīgs – bet pretlikumīga bija arī Lielā franču revolūcija, kas lika pamatus mūsdienu modernajai Eiropai, pretlikumīga bija 1917. gada Februāra revolūcija, kas nesa brīvību Krievijas tautām (un šo iespēju Krievija neprata izmantot), tālaika likumiem neatbilstoša bija Latvijas Republikas proklamēšana 1918. gada 18. novembrī, PSRS likumiem neatbilstoša bija Latvijas valstiskuma atjaunošana 1990. gada 4. maijā. Un ar demokrātiju K. Ulmanis bija iepazinies demokrātijas citadelē ASV, kuras savulaik bija pretlikumīgi atšķēlušās no britu koloniālās impērijas.

Tā dēvētās “15. maija Latvijas” objektīvs izvērtējums nu jau gadsimta ceturksni ir pieejams lasītājiem⁵, mūsu organizācija to pilnībā akceptē. Jāpiebilst, ka šo rindīņu autoram, savulaik pētot dokumentus Vācijas Federālajā arhīvā (*Bundesarchiv Deutschland*), izdevās iepazīties ar hronoloģiski laikam visnenāko direktīvu par minētā perioda nomelnojošo izvērtēšanu. 1941. gada augustā tapušajā Latvijas Ģenerālapgabala pārvaldes darbiniekiem domātajā dokumentā bija uzsvērts, ka K. Ulmanis pieminams tikai kā “angļu-amerikāņu židiskās plutokrātijas balstītās kliķes” vadītājs, kurš savērnieciski sagrābis varu (nevis ieguvis to “caurspīdīgās” vēlēšanās kā nacionālsociālisti Vācijā) un novedis savu valsti līdz 1940. gada 17. jūnija katastrofai, jo visādi izvairījies sadarboties ar Reihu.

Savukārt mūsdienās diezgan bieži tiek apgalvots, ka nepretošanās okupācijai nebūtu notikusi, ja būtu pastāvējusi Saeima. Taču Lietuvā un Igaunijā parlamenti pastāvēja, bet notikumu gaita tur bija praktiski analoga. Bet 2007. gada 17. maijā – bez jebkādiem militāriem draudiem Latvijai – Saeima ratificēja robežlīgumu ar Krieviju, būtībā prettiesiski atsakoties no Abrenes un 6 Abrenes apriņķa pagastiem. Tā paša gada 29. maijā likumu par robežlīgumu bez iebildumiem parakstīja

⁵ Klīve, V.; Karulis, K. (1995) LZS autoritārā režīma laikā (1934–1940). Zunda, A. (sast.) *Latvijas Zemnieku savienības vēsture: izcelsme, attīstība, mūsdienas*. Rīga : Preses nams, 80–104.

!Guntim Ulmanim amatā sekojošā Valsts prezidente.

Bezcerīgajā situācijā, izvairoties no veltīgas asinsizliešanas, 1940. gadā izdevās nepieļaut Latvijas armijas internēšanu un tās kadru masveida iznīcināšanu vēl pirms 1941. gada 14. jūnija. Pēc nepilnīgām ziņām, komunistiskās okupācijas pirmajā gadā apcietināti vai bez vēsts pazuduši 1086 virsnieki.⁶ Tie bija ārkārtīgi smagi, taču ne katastrofāli zaudējumi. Bet pēc kara sākuma 1941. gada jūnija beigās un jūlija sākumā Latvijas armijas bijušie karavīri, bijušie aizsargu organizācijas dalībnieki un citi savas valsts patrioti pārņēma varu Rīgas priekšpilsētās: Bolderājā, Daugavgrīvā, Buļļos, Mīlgrāvī un Jaunciemā, sešās apriņķa pilsētās (Cēsis, Jelgavā, Talsos, Valkā, Valmierā un Ventspilī), trīspadsmit mazpilsētās (Ainažos, Alūksnē, Apē, Kandavā, Limbažos, Ogrē, Salacgrīvā, Saldū, Siguldā, Slokā, Smiltēnē, Strenčos un Valdemārpilī) un daudzos pagastos.⁷ Tā tika kļiedēts mīts par Latvijas labprātīgo pievienošanos PSRS – un tas bija nesalīdzināmi efektīvāk nekā verbāls protests pret okupāciju 1940. gada jūnijā, jo tālaika Eiropas politiskajā situācijā šāds protests tikpat paliktu pasaules valstu neievērots.

Svarīgi piebilst, ka cīņā par Latvijas valsts *de iure* pastāvēšanas turpināšanos izcili nozīmīgas bija ārkārtējās pilnvaras, ko K. Ulmaņa vadītā valdība 1940. gada 17. maijā piešķīra sūtnim Lielbritānijā Kārlim Zariņam. Tādējādi Latvijas diplomātiskais dienests pēc okupācijas saglabājās kā vienīgais likumīgais Latvijas Republikas valsts varas pārstāvis un tās viedokļu paudējs, iespēju robežās pārstāvēt Latvijas pilsoņu intereses ārvalstīs.⁸

K. Ulmanim pārmet pēdējā radorunā teiktos vārdus “Es palieku savā vietā, jūs palieciet savās!”. Viņam pārmet kolaborāciju Baigā

⁶ Jēkabsons, Ēriks; Ščerbinskis, Valters (sast.); Latvijas Valsts vēstures arhīvs (1998) *Latvijas armijas augstākie virsnieki 1918–1940: Biogrāfiskā vārdnīca*. Rīga : Nordik, 43.

⁷ Pelkaus, Elmārs (2004) *Cīņa un cerība: Partizāni Latvijā 1941. gada vasarā*. Rīga : N.I.M.S.

⁸ Sarkanis, Alberts (sast.) (1999) *Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzīšanu, neatkarības atjaunošanu un diplomātiskajiem sakariem 1918–1998*. Rīga : Nordik, 131–135.

2. attēls. Fr!R! komeršs 2014. gada jūnijā un E. Veidenbauma memoriālā muzeja apmeklējums Kalāčos

3. attēls. Fr!R! Dāmu komiteja 2018. gada novembrī

gaida jūnijā un jūlijā. Nu jau mūžības ceļos aizgājušais Fr!R! F!Aivars Berķis šajā sakarā rakstīja: “Pārmetumus, ko adresējam Kārlim Ulmanim, ar tādām pašām tiesībām varam adresēt visiem, kas ar savu darbu kalpoja padomju varai .. Manuprāt prezidenta vārdi [..]

bija pavēle palikt un censties saglabāt Latviju tādā veidā, kādā katram tas iespējams. Cīnīties ar ieročiem rokās, kā to vēl daudzus gadus pēc kara darīja gandrīz 20 tūkstoši nacionālo partizānu. Pretoties spītējot, kā to darīja Gunārs Astra, Lidija Doroņina-Lasmane, Bronislava

4. attēls. Fr!R! literārais vakars kopā ar akadēmisko vienību *Latvieta*

Martuževa, Knuts Skujenieks, Ints Cālītis un vēl simti citu Gulaga noietnēs. Bet arī pretoties, izliekoties piekritam, bet cenšoties strādāt Latvijas un latviešu labā. Vismaz izdzīvot, saglabājot sapni par neatkarīgās Latvijas atdzimšanu un iedēstot šo sapni savu bērnu un mazbērnu sirdīs.”⁹

Fr!R! allaž bijusi nacionāli konservatīva organizācija, tāda tā ir arī savas simtgades priekšvakarā. Mēs augsti vērtējam Latvijas līdzdalību Eiropas Savienībā un NATO – šo integrācijas mērogu grūti pat salīdzināt ar vārgajiem reģionālās integrācijas projektiem pirmajā Latvijas brīvvalsts laikā. Savā darbībā mēs rikojamies

saskaņā ar Rietumu civilizācijas vērtībām, strikti nosodot gan hitlerisko nacionālsociālismu pagātnē, gan totalitāro komunismu, kas aizvien vēl valda Kubā, Vjetnamā, Laosā un Ķīnas kontinentālajā daļā. Taču mēs nesamierināsimies arī ar ultraliberālu globalizāciju, totālu komunitārisma aizstāšanu ar individuālismu,¹⁰ – un pašreizējā pandēmijas krīze tikai stiprina mūsu pārliecību, mudina smelt spēkus mūsu nācijas un visa Latvijas pilsoņu kopuma (Latvijas tautas) kopējā veikumā.

Un mēs ticam, ka mūžu mūžos skanēs lepna dziesma brīvai Latvijai.

⁹ Berķis, Aivars; Hānbergs, Ēriks (2017). *Ne tikai važas vilcēji: Latvijas Zemnieku savienībai 100: 1917–2017*. Rīga : Lauku Avīze, 95.

¹⁰ Sk. Pabriks, Artis (2009) Atbildība par brīvību. *Akadēmiskā Dzīve*, 46, 38–41.

AKADĒMISKĀS MŪŽORGANIZĀCIJAS VALENTĪNES LASMANES DZĪVESSTĀSTĀ

Ieva Lejiņa, *Mg. ing., Mg. hist.*, akadēmiskās vienības *Latviete* saviete

Ceļojums Latvijas valsts un pēckara Eiropas vēsturē – šādi varētu raksturot Valentīnes Lasmanes atmiņas Gaita Grūtupa literārajā apdarē *Nakts jau nav tikai gulēšanai. Valentīnes Lasmanes dzīvesstāsts*, kas izdota 2020. gadā Rīgas apgāda *Mansards* dzīvesstāstu sērijā *Bezbaillīgie* Latvijas Mutvārdu vēstures pētnieku asociācijas *Dzīvesstāsts* projektā. Patiesi, nebūtu melots, lai arī Valentīne ir dzimusi 1916. gadā Ukrainā, Kremenčukā, pēc sešiem gadiem ar ģimeni, bēgot no kara, pārcēlusies uz Latviju, bet jau 1944. gada rudens beigās bēgļu laivā to pame-tusi un devusies trimdā. Kopumā Latvijā viņa nodzīvojuši tikai 23 gadus. Sievietes spontānā daba, latviešiem neraksturīgā atvērtība ikvienam pretimnācējam, situācijai un dzīves pavērsienam ļauj būt klātesošai un līdzdarboties vai ikvienā Latvijas 20. gadsimta vēstures notikumā.

V. Lasmane 102 gadus garajā mūžā ir nerimtīgi izglītojusies, pati izglītojusi un darbojusies sabiedrības labā. Studējot Latvijas Universitātes Filoloģijas un filozofijas fakultātē, jaunā meitene iepazīst akadēmisko un intelektuāļu vidi, kurā uzturas līdz pat mūža beigām, savās dzīves gaitās sastopot aktīvus un enerģiskus dažādu latviešu akadēmisko mūžorganizāciju biedrus. Šķiet, ka nevis piedzīvojumu meklētājas gars Valentīni saved kopā ar dažādiem laikabiedriem, ļauj nokļūt dažādās valstīs, vietās un organizācijās, bet gan patiesa vēlme izzināt, izglītot, palīdzēt, būt noderīgam atbalstam un draugam. Tas cieši sasaucas ar V. Lasmanes pārstāvētās studenšu vienības *Ausma* mērķi: “Celt un sargāt latvisko kultūru, kā arī audzināt biedrības biedrenes latviskā garā, sekojot centieniem: zinātne, darbs, skaidrība, brīvība un tēvzeme.”¹ Zīmīgi, ka Valentīne ir pēdējā

akadēmiskās studenšu vienības *Ausma* vecākā (vienība deviņdesmitajos gados pēc Latvijas neatkarības atgūšanas neatjauno darbību, bet savietes pievienojas akadēmiskajai vienībai *Latviete*)², pirms padomju okupācijas režīms 1940. gadā pārtrauc visu akadēmisko mūžorganizāciju darbību Latvijas teritorijā, tādējādi, iespējams, neapzināti viņa turpina veikt vecākās pienākumus un pārstāvēt vienību arī trimdā.

Grāmata uzrakstīta pirmajā personā atmiņu formātā, visu vēstījumu sadalot divās lielās daļās – *Dzīves sākums* un *Trimdā*. Katra daļa sastāv no nelieliem 1–5 lpp. gariem atmiņu stāstiem par kādu notikumu, cilvēku vai laika posmu, kam katram dots savs nosaukums. Atsevišķi stāsti ir Valentīnes vēstulju sarakste vai kāds viņas raksts žurnālam.

Meitenes bērnība iesākas Ukrainā un no 6 gadu vecuma turpinās Latvijā. Mācījusies krievu pamatskolā Maskavas priekšpilsētā, Rīgas 40. pamatskolā un pabeigusi pilsētas 2. ģimnāziju, Valentīne iestājas *filologos*. Ikdienā universitātē viņa redz Teoloģijas fakultātes korporantus un atceras nepatīkamas Jāņu svinības plašā korporantu pulkā, Valentīnei nesimpatizē vaļīgā, pārlietu alkoholu mīlošā un ārišķīgi vāciskā akadēmisko organizāciju vide – to viņa uzskata par “nepieņemamu ārišķību”. Tāpēc 1936. gada rudenī, kad lielākā daļa studējošo skolas biedreņu ir iesaistījušās kādā studentu biedrībā, Valentīne, lai apgūtu stāju, iegūtu jaunus draugus un iekļūtu akadēmiskajā sabiedrībā, nolemj pievienoties kādai no LU divpadsmit vienībām.

Meklējumu sākumposmā Valentīne vie-sojusies Filoloģijas un filozofijas fakultātes

¹ Ščerbinskis, V. (2010) *Uzticīgi draugam: Latvijas studējošo slēgtās mūža organizācijas*. Rīga : Prezidiju Konvents, 129.

² Ščerbinskis, V. (2010) *Uzticīgi draugam: Latvijas studējošo slēgtās mūža organizācijas*. Rīga : Prezidiju Konvents, 129.

studentu biedrībā *Ramave*³, kur darbojas viņas draudzene Velta Rūķe, tomēr priekšroku dod vienībai ar mazāku orientāciju uz filologiem. Ievērojot demokrātijas principus, vienībām, tāpat kā korporācijām, universitātes Studentu padomē darbojas savi pārstāvji. Paralēli universitātes paspārnē ir arī profesionālās organizācijas, kā Fiziķu biedrība, Filologu biedrība u. c., kas mazāk piesaista studentus. Universitātes noteikumi paredz, ka studentu akadēmisko organizāciju drīkst izveidot, sapulcinot vismaz 12 dibinātājus, bet sieviešu akadēmisko vienotņu dibināšana nereti pulcē ap 20 jauno studenšu, kas nevar rast kopīgu valodu un beigās sadalās, piesaista jaunas gribētājas un nodibina vienas organizācijas vietā divas. Šādi 1927. gadā no vienotnes *Latviete* atdalās vienotne *Ausma*, kurai jau kā vienībai 1936. gadā pievienojas V. Lasmane (tolaik Jaunzema).

Latviskajās akadēmiskajās mūžorganizācijās darbojas arī abi Valentīnes brāļi. Lai arī tēvam nepatīk meitas aktīvā darbošanās *Ausmā*, viņš neiebilst pret vecākā dēla Viktora pievienošanos akadēmiskajai vienībai *Austrums*, kurā jau darbojas kaimiņos dzīvojošais Leonīds Siliņš jeb Lonis, kas vēlāk tiek iesaistīts Latvijas Centrālajā padomē (LCP) – nacionālajā pretestības centrā pret abām okupācijas varām. Taču jaunākais brālis Vladimirs pēc tēva iebildumiem iestājas vienībā *Lidums*.

Vienotnē *Ausma* V. Lasmane satiek savu mūža uzticamāko draudzeni Olitu (īstajā vārdā Olga Taube, literārais pseidonīms Anna Dagda), ar kuru kopā studējusi filoloģiju, un kā vecāku *Ausmas* dalībnieci (Olita iestājusies 1933. gadā) uzrunā par savu vienotnes krustmāti. Kad Olita tiek ievēlēta *Ausmas* valdē, arī Valentīne sāk intensīvāk darboties vienotnes internajā dzīvē. 1938. gadā V. Lasmani ievēl *Ausmas* valdē par rakstvedi, bet jau nākamajā gadā viņa nomaina Zentu Ūdri vienības vecākās amatā.

Savās atmiņās sieviete spilgti apraksta Sirmās stundas un debates, kas bieži vien turpinās līdz pat vieniem naktī, galvenokārt par morāli vai politiku. Īsi tiek aprakstītas arī pirmdienu un ceturtdienu sapulces, saviesīgie pasākumi, goda biedru (rakstnieka, vienotnes *Lidums*

seniora Jāņa Grīna kundzes Alvīnes Grīnas) uzņemšana, ballītes ar akadēmisko vienību *Lidums*, ikgadējie darba svētki Koknesē, Zemgalē un Vidzemes jūrmalā, sadraudzība ar Lietuvas studentu organizācijām *Birute* un *Šatrija*, kā arī Mākslas akadēmijas studentu biedrību *Zaļā zeme*, kas veicina kopīgus gājienus uz mākslas izstādēm un akadēmijas studentu darbu izstāžu organizēšanu *Ausmas* telpās.

Jauna posma sākumu V. Lasmanes dzīvē iezīmē Padomju Savienības uzspiestā savstarpējās palīdzības līguma parakstīšana 1939. gada oktobrī un okupācijas karaspēka ievešana Latvijā 1940. gadā. Sāpīga ir pēkšņā ausmu neuzticība, jo meitenes māte skaitās krieviete un Jaunzemi mājās runā krieviski, tāpēc Valentīni tur aizdomās par spiegošanu. Iespējams, ka šādu noskaņojumu akadēmiskajā organizācijā uztur kāda no ausmām, kas darbojusies pagrīdē. Tomēr vēl 1939. gada 18. novembra rītā pēc īsa svētbrīža savā Rīgas centra mītnē Valentīne kopā ar citām ausmām, soļojot Latvijas armijas virsnieka vadībā apmācītā ierindas solī (protestējot dezorganizētajiem korporeļiem), dodas piemiņas gājienā uz Brāļu kapiem. Vienotni *Ausma* kopā ar citām studentu organizācijām slēdz 1940. gada 30. augustā. Pēdējā sagaitā nākamajā dienā piedalās 39 ausmas, noturot sanākšanu nevis *Ausmas* oficiālajā mītnē, bet pie kādas ausmas mājās, lai iespējamas aizturēšanas gadījumā kā aizbildinājumu varētu minēt namamātes vīra dzimšanas dienas svinības.

1941. gada jūnijā, kad Latvijā ienāk vācu okupācijas karaspēks, jaunā filoloģe strādā ziņu aģentūrā *LETA*. Rīgas bombardēšanas laikā Valentīnes kolēģis – telegrāfists Alfons Lauris, kurš ir austrumietis (vienības *Austrums* biedrs), – ziņo par vācu karaspēka kustību Latvijā. Kad Lasmane iesaistās nacionālās pretošanās kustībā, A. Lauris savam *Austruma* biedram L. Siliņam, kas kopā ar Valentīni darbojas LCP, palīdz sadabūt dokumentus, kurus L. Siliņš 1943. gada vasarā zvejnieka laivā nelegāli aizved uz Zviedriju. Pats telegrāfists arī trimdā mēģina ar pašgatavotu aparātu sekot līdz notikumiem dzimtenē un sūtīt ar roku rakstītus ziņojumus dažādām zviedru redakcijām, bet tie gan nekad Zviedrijas presē neparādās.

Slepeni palīdzot LCP, jaunā meitene Rīgā ar kāda dzelzceļa pārvaldē strādājoša

³ Korporācijas, konkordijas, vienotnes... (1991) *Universitātes Avīze*, 1991, 2, 3.

austrumieša palīdzību sagādā vilciena biļetes poļu pagrīdniekam, kamēr kāds cits austrumietis neuzticas Valentīnei un atsaka. Izrādās, ka okupācijas laikā arī eksistē “caurspīdīga latviešu un vācu ierēdņu sabiedrība, kurā ne tik liela nozīme bija tā sauktajam kukulim kā akadēmiskajam grādam un stāvoklim sabiedrībā” (146. lpp.). Tā arī austrumietis Sergejs Švitiņš-Silarājs jeb Zirga galva, kas ir meitenes kontaktpersona LCP, sagādā Valentīnei ar mammu šautenes abu sieviešu Pārdaugavas mitnē, bet vēlāk pievienojas slēptuvē Ventspilī, kur meitene apmetas 1944. gada rudenī pie kādas no ausmām pēc LCP koordinatora – Valsts vēsturiskā muzeja direktora un studentu korporācijas *Philyronia* biedra – Valdemāra Ģintera aicinājuma un palīdz šifrēt telegrammas LCP biedriem, kuri organizē bēgļu laivas uz Gotlandes salu Zviedrijā. Tad viņa arī izglābj ebreju Izraēlu Mihelsonu un palīdz viņam nokļūt Zviedrijā (notikums aprakstīts arī Ingridas Viksnas [S!K! *Imeria*] romānā *Mums jābrien jūrā*⁴).

Kad 1944. gada novembrī LCP uzdevumā Valentīne apmeklē ģenerāļa Jāņa Kureļa grupu, kā pavadoni viņai piesaista kādu atvaļināto pulkvedi priekšvārdā Alberts, ko gan vēlāk Valentīne tur aizdomās par spiegošanu okupantu labā, jo bija novērojusi pulkvedi jau vienībā *Ausma*, kur darbojusies viņa nākamā sieva pagrīdniece.

1945. gadā arī V. Lasmane pamet Latviju bēgļu laivā un nonāk trimdā Zviedrijā. Sākums ir grūts, taču Zviedrijā ceļi krustojas ar daudziem latviešu inteliģences un arī studentu organizāciju pārstāvjiem: Nacionālā teātra direktoru J. Grīnu, ko jaunā sievietē iepazinusi jau *Ausmas* un *Liduma* laikā, aktīvu *Gaismas akcijas* dalībnieci ausmu Dzidru Liepiņu (Celmiņu) jeb Dūdu, ausmu Dagniju Šleieri, kas ar vīru austrumieti Georgu Šleieru izveido grāmatu apgādu *Daugava* un izdod laikrakstu *Latvju Ziņas* (šajos izdevumos publicējas arī V. Lasmane).

Stokholmā nākas uzturēt kontaktus ar ausmu Mildu Bērziņu jeb Mimuli, Rasmu Grīnu (ausmu goda biedres A. Grīnas meitu),

Teodora Reitera dēlu Leonu, kurš gan pēc tēva nāves 1958. gadā ar sievu – Jāņa Čakstes mazmeitu Aldonu Tepferi – negaidīti atgriežas okupētajā Latvijā. Lai gan trimdas sabiedrības šo pārbēdzēju soli nosoda, V. Lasmane turpina uzturēt kontaktus un Leonu apmeklē savā braucienā uz Latviju 1970. gadā.

Aktīvā LCP biedre arī trimdā iesaistās organizācijā – Latviešu palīdzības komitejā –, kurā nostrādā gadu. Trimdinieku vidū valdošās neapmierinātības dēļ 1945. gada 18. februārī studentu korporācijas *Lettonia* biedrs, bijušais LU Filoloģijas un filozofijas fakultātes dekāns prof. Francis Balodis sasauca konkurējošas Zviedrijas Latviešu apvienības dibināšanas sapulci, kurā piedalās vismaz 100 trimdā esošo latviešu un kura ir pirmā atklātā sanāksme, ko latvieši var sarīkot pēc Kārļa Ulmaņa sarīkotā valsts apvērsuma 1934. gadā.

Dzīvojot Zviedrijā, Valentīne cenšas nodibināt sakarus ar Latvijā palikušajiem, kā arī ar citiem trimdiniekiem. Ar austrumieša Alberta Apeniša palīdzību tiek sūtītas pārtikas paciņas uz Vāciju pazīstamajai rakstniecei, vienības *Latviete* biedrei Irmai Grebzdai, rodas sakari ar Latvijā palikušo ausmu Zigu Pilāgu, kuras meita Maija ir V. Lasmanes pirmā krustmeita, notiek sarakste ar ausmu Elzu Simsoni Sietlā, ASV. 1956. gadā ausmas Mildas Bērziņas ģimenē viesojas četri latvieši no Rīgas. 1958. gadā izdodas sazināties ar austrumieti inženieri Artūru Arnīti, kura sieva ausma Lūcija bēgļu laivā uz Zviedriju pārtverta, nonākusi Vācijā un vēlāk devusies uz Ameriku, bet pats inženieris 1945. gadā ar laivu no Zviedrijas atgriezies okupētajā Latvijā, nokļūvis amatā un izcietis ilgus gadus soda nometnē. No Latvijas atbraukusi tulkotāja Elija Kliene 1967. gadā uz latviešu jaunās paaudzes tikšanās vietu *Pagrabs* Stokholmas vecpilsētā baidās doties, taču piekrit apmeklēt V. Lasmanes dzīvokli, kur ieradusies trimdas latviešu literāti, tostarp ausma D. Šleiere, studentu korporācijas *Fraternitas Livonica* biedrs Uldis Ģērmanis⁵, ausma O. Taube u. c.

⁴ Tuvāk par autori: Ingrida Viksna. Pieejams: <https://literatura.lv/lv/person/Ingrida-Viksna/872110> (13.05.2021.).

⁵ Ar Triju Zvaigžņu ordeņa starojumu. Ordeņa virsnieks Uldis Ģērmanis (1997) *Latvijas Vēstnesis* (07.11.1997.), 291/292. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/45722> (15.05.2021.).

Tikai vienai no augstskolas draudzenēm – ramavietei Veltai Rūķei-Draviņai – izdodas iekarot vietu Zviedrijas akadēmiskajā pasaulē. Viņa kļūst par doktori un profesori Stokholmas Universitātes Slāvu un baltu valodu institūtā, kur vada Baltu valodu katedru, kā arī rediģē akadēmiskās organizācijas *Ramave* izdoto rakstu krājumu *Ceļi*.

Valentīne nespēj Zviedrijā iegūt pastāvīgu un akadēmiski piemērotu darbu, tāpēc dodas ceļojumā ar vilcienu uz Angliju, cerot tālāk turpināt studijas Kanādā, pa ceļam iepazīstot pēckara Eiropu un dažādās valstīs satiekot latviešu trimdiniekus. Birmingemā jaunā sieviete satiek līdumieti Aleksandru Sprūdžu, kas to aizved uz studentu sanākumi, kurā tiek dibināta organizācija, lai veidotu sadarbību visā Eiropā. Vācijā, Pinebergā, kur Baltijas Universitātē nonākuši V. Lasmanes bijušie audzēkņi no Malnavas lauksaimniecības vidusskolas (tag. Malnavas koledžas), filoloģe nolasa lekciju par vienību un korporāciju principiem un uzdevumiem. Lekcija notiek vienības *Auseklis* pagrabā, kas izrotāts latviskiem ornamentiem. Savukārt Oldenburgā ir apmetusies draudzene ausma Bākūzītis, Spānijā – pazīstama līdumieša Viestarta māsa, Pāvila Roziša meita Dzidra.

Pēc dažādiem īslaicīgiem darbiem – Stokholmas pastā, latviešu skoliņā, vilciena vagonu uzkopšanā, arhīvā – 1969. gadā Valentīni savā vietā Pārtikas ķīmijas institūtā iekārto ausma D. Liepiņa.

Valentīnes personīgajā dzīvē bijušas vairākas nenopietnas aizraušanās – ar studentu biedrības *Ramave* biedru, vēlāko *Londonas Avīzes* redaktoru, literatūrzinātnieku Jāni Andrupu, līdumieti A. Sprūdžu. Taču ar jauno vīru – gleznotāju Albertu Lasmani – Valentīni saveda kopā akadēmiskās vienības *Latviete* saviete rakstniece Elvīra Kociņa, ar kuru viņa bija sadraudzējusies jau trimdā (1952. gadā, pavadot Elvīru ceļā uz Ameriku, Valentīne pie vilciena bija saņēmusi no Elvīras paciņu, kas bija adresēta A. Lasmanim).

Latviju Valentīne kopā ar ģimeni uzdrošinās apmeklēt tikai 1970. gadā. Viņiem līdzī no ASV brauc ausmas E. Simsones dēls Jānis, kurš vēlas redzēt mātes dzimteni. Rīgā V. Lasmanes ģimene privāti viesojas pie Alberta māsas Lidijas Lasmanes-Doroņinas un satiek savus

laikabiedrus – vienības *Ziemeļniece*⁶ biedri no t. s. franču grupas⁷ Ieva Lasi, ar kuras palīdzību sākotnēji no trimdas (Zviedrijā) organizēta sarakste ar vecākiem, un Viestartu Rozīti (rakstnieka P. Roziša dēlu), kurš trīsdesmito gadu beigās vadījis vienotni *Līdums* (ar viņu Valentīne tiekas arī deviņdesmitajos gados, ciemojoties Latvijā).

Kad vīramāsu L. Lasmani-Doroņinu 1983. gadā čeka, vērstoties pret teologa Paula Kļaviņa rīkoto *Gaismas akciju*, apcietina trešo reizi, Valentīne ar aktīvu *Gaismas akcijas* dalībnieci ausmu Dzidru Liepiņu cenšas pārliecināt Zviedrijas Imigrācijas pārvaldi piešķirt vīramātai politisko patvērumu. Dzidra arī ir tā, kas īsi pēc Lidijas atgriešanās no ieslodzījuma 1987. gadā viesojas pie viņas Rīgā un aizved uz Zviedriju Lidijas sacerēto lūgšanu.

1985. gadā, kad Valentīne strādā Ministres Latviešu ģimnāzijā, tās bibliotēkas vadītāja, vienības *Ziemeļniece* biedre Austrā Rudzīte,⁸ izsaka ideju Somijas Punkaharju sanatorijā, kur nomiris Rūdolfs Blaumanis, uzstādīt viņa piemiņai cilni. V. Lasmane kļūst par ziedojuumu vākšanas galveno organizētāju un iesaista tajā Amerikas, Anglijas un Vācijas trimdas latviešus, bet formalitāšu dēļ cilni uzstāda tikai 1988. gadā, piedaloties dažādu valstu trimdas latviešiem un delegācijai no Latvijas. Šī paša gada rudenī Valentīne pēc ilgu gadu prombūtnes atkārtoti viesojas Latvijā, kur ar runu par R. Blaumaņa ciļņa uzstādīšanu viesojas Literatūras un mākslas vēstures muzeja rīkotā pasākumā un saņem pateicības vārdus. Šajā sarīkojumā viņa satiek līdumieti V. Rozīti un ausmu Ņinu Ģērmani. Viesošanās laikā pie Ņinas Ģērmanes Lasmane satiek savas sen neredzētās akadēmiskās vienības *Ausma* biedres.

Deviņdesmito gadu otrajā pusē Valentīne par godu aizgājējai, draudzenei, savai ausmu krustmātei O. Taubei palīdz izdot viņas dzejoļu krājumu un kopotos rakstus, kā arī viņas

⁶ Ordeņa komandiere Ieva Lase (2000) *Latvijas Vēstnesis* (17.11.2000.), 413/417 (2324/2328).

⁷ Domubiedru grupa, kas interesējās par franču mākslu, literatūru, kultūru un slepeni tikās Padomju Latvijā, par ko tika represēta.

⁸ Tuvāk: Austrā Rudzīte. Pieejams: <https://literatura.lv/lv/person/Austra-Rudzite/872563> (13.05.2021.).

piemiņai izveidot Annas Dagdas (O. Taubes pseidonīms) fondu jauno latviešu dzejnieku atbalstam.

Nobeigumā grāmatas *Nakts jau nav tikai gulēšanai. Valentīnes Lasmanes dzīvesstāsts* vēstījums pēc 1988. gada rakstīts trešajā personā, jo Valentīne neilgi pēc Latvijas simtgades devusies viņšaulē un nav pabeigusi rediģēt savas atmiņas, kas pierakstītas līdz pat 2008. gadam.

Nakts jau nav tikai gulēšanai. Valentīnes Lasmanes dzīvesstāsts ir ne tikai aizraujošs biogrāfisks stāsts, kas dziļi personīgi iepazīstina gan ar V. Lasmani, gan viņas laikabiedriem, bet arī vērtīgs 20. gadsimta vēstures atklājējs. Nebūtu jājūtas pārsteigtam, lasot darbā pieminēto cilvēku vārdus un secinot, ka lielākā aktīvā un darbīgā trimdas latviešu daļa ir kādu

akadēmisko mūžorganizāciju biedri. V. Lasmane savā stāstījumā bieži vien precizē un izlābo kādu citu laikabiedru publicētās atmiņas literārajos darbos vai filmās par notikumiem, kuros pati piedalījies. Brīžiem šķiet, ka tā ir vēlme klievēt dzirdētas baumas par sevi.

Lai arī atmiņu formāts vērtējams kā subjektīvs skatījums uz norisēm, dzīvīgais stāstījums lasītāju ievieļ autores atmiņās un ļauj uz katru vēstures notikumu raudzīties no klātesoša, emocionāla dalībnieka skatpunkta, mudina būt atvērtākiem mūsu līdzgaitniekiem un norisēm un darboties Latvijas labā, pat nedzīvojot tajā. Nerediģēto atmiņu pieraksts varētu būt vērtīgs avots vēsturniekiem pētniecībā, kā arī akadēmisko mūžorganizāciju pirmskara un trimdas gadu notikumu rekonstrukcijā.

PA VALDEMĀRA TAKĀM, SOLI PA SOLIM

Gints Šimanis, *Mg. philol.*, akadēmiskās vienības *Austrums* vecbiedrs, K. Valdemāra rakstu izlases *Tēvzemei* (1991) un rakstu krājuma *Krišjānis Valdemārs un "Pēterburgas Avīzes" (1862–1865)* (1997), monogrāfijas *Krišjānis Valdemārs. Apgaismības centieni* (2005) autors

“Piemirstais – tā vienā vārdā varētu raksturot Krišjāni Valdemāru. Viņa nozīmīgo devumu un lomu tā laika procesos nereti aizēno citu jaunlatviešu personības, taču tieši viņš bija viens no jaunlatviešu kustības vadītājiem un kuģniecības nozares izveidotājs Latvijā. Viņam aizmirsto godu atdevis Edmunds Krastiņš,” – tik patētiski Latvijas Radio 3 raidījumu vadītāja, Latvijas TV kultūras žurnāliste Anete Ašmane gaviļē platformā LSM.lv.

Vai nu tiešām tā ir? Protams, Jānis Peters jau 1985. gadā cēla trauksmi par nesakopto Krišjāņa Valdemāra atdusas vietu Rīgas Lielajos kapos, tad pat vēsturnieks Henrihs Strods publicēja apceri “Jaunlatviešu tēvs”, atmodas laikā filozofs Kārlis Lūsis iedibināja “Krišjāņa Valdemāra lasījumus”, bet tas taču bija tik sen!

Patiesi – par Krišjāni Valdemāru latviešu tautai ik pa laikam ir jāatgādina, un to 2021. gada sākumā veicis Edmunds Krastiņš (*Krišjānis Valdemārs. Dzīves hronika*. Rīga: KL2020), kuram par mūsu kuģniecības tēvu iepriekš bijis visai miglains priekšstats: “Man par Krišjāni Valdemāru bija tāds vispārējs priekšstats, droši vien kā vairumam latviešu, ka ir tāds bijis izcils darbinieks, jaunlatviešu kustības viens no vadītājiem, kurš iedibinājis kuģniecību Latvijā. Bet tad, kad es sāku rakstīt grāmatu *Kuģniecība Latvijā*, sākumā tā bija iecerēta par padomju laiku vareno Latvijas kuģniecību, un kāds gals to piemeklēja, bet es sapratu, ka man jāatkāpjas vēsturē atpakaļ. Un tad nu es, tā teikt, uzdūros Krišjānim Valdemāram un biju ārkārtīgi pārsteigts, kāds viņš ir bijis izcils cilvēks.” (LTV Kultūras ziņas, 11.05.2021.)

Piem., grāmatā atgādināts K. Valdemāra 1867. gadā par sevi rakstītais: “Savos valstiski pilsoniskos centienos nekad neesmu bijis

radikāls, nekad partijas vīrs un Baltijas vāciešu pretinieks. Savā pirmā darbā 1825. gadā ļoti centos latviešiem ieskaidrot, ka viņiem jāiemācās vāciski, lai tiktu pie izglītības. Tik ļoti lēnām un pamazām es pārliecinājos par dažu svarīgu Baltijas reformu nepieciešamību.” Autora secinājums: “Vēlākie pārmetumi Valdemāram par rusifikācijas atbalstīšanu nebalstās uz dziļu viņa darbības un politiskās situācijas analīzi.”

K. Valdemāra divsimtgadei veltītā grāmata patiešām ir viņa dzīves hronika (1825–1891), jo soli pa solim izsekot no mazā Krišjāņa Ārlavas *Vecjunkuros* līdz lielajam vīram Maskavas ielās nav izdevies nevienam viņa biogrāfam, dienasgaismu pamatā ieraudzījuši dažādi sabiedriskā darbinieka un publicista daudzpusīgās darbības izvērtējumi: viens politikā, cits tautsaimniecībā, bet visvairāk kuģniecības vēstures kontekstā.

Mani īpaši iepriecināja Baltijas piekrastes apceļošanas apraksts, kas vēsta par K. Valdemāra gaitām no 1860. gada 16. aprīļa līdz 1. septembrim, kad veikts padziļināts piejūriešu apsekojums no Palangas līdz pat Lomonosovai Pēterburgas pievārtē. Ko gan mēs no tā tik neuzzinām – kur K. Valdemārs nakšņojis, kur ēdis, kur, iespējams, svinējis Jāņus utt. Pats labākais – ir nodibināti vajadzīgie sakari ar zemniekiem un zvejniekiem, lai piekrastē vēlāk varētu atvērt jūrskolas.

Šāds K. Valdemāra gaitu dokumentējums, protams, ir pirmreizīgs, ja neskaitām periodikas avotus, uz ko tas balstīts. Žēl vienīgi, ka pandēmija nav ļāvusi autoram iepazīties ar arhīviem Krievijā, tas nu paliek citiem pētniekiem uz citu reizi, vai arī vēl līdz K. Valdemāra jubilejai (2025. gadā) viņš pats to var paspēt otrā, papildinātā izdevumā. Pie reizes

novēršamas dažas filoloģiskas neprecizitātes: K. Valdemāra brošūra *Krievijas pilsētu iekārta* (vāc. *Russlands Städte-Ordnung*), nevis *Krievu valsts iekārta* (292), *Sovremennye vedomosti* un *Moskovskie vedomosti* (otrais vārds ar mazo burtu (293 u. c., pareizi paša K. Valdemāra tekstā – 423), pēc tradīcijas – Kronvalda Atis,

nevis Kronvaldu Atis (315 u. c.), Arodbiedrību nams (kriev. *Dom sojuzov*), nevis Padomju nams (322), 155 lpp., nevis 155. lpp. (470).

Vai vēl kāds sasparosies ko veltīt K. Valdemāram divsimt gadu jubilejā, paliek atklāts jautājums. Īpaši tagad, kad, kā izrādās, dažiem viņa personība ir pirmatklājums.

KĀ BŪTU, JA NEBŪTU...

Ginta Apala un Māra Zandera polemiskās sarunas
Latvieši, vācbaltieši un Krievija izraisītās pārdomas

Pēteris Bolšaitis, studentu korporācijas *Fraternitas Lettica* filistrs

Manuprāt, kaut kas tāds kā “objektīva vēsture” nav iespējams. Katrs cilvēks, katra kopiena, katra tauta uz vēsturiskiem notikumiem raugās no sava skatpunkta, un, kā mēs to piedzīvojam arī mūsdienās, vēsturi pat var pārrakstīt, lai tā kalpo kādam politiskam mērķim. Džordžs Orvels (*George Orwell*) savā grāmatā 1984 formulēja trāpīgo aforismu: “Tas, kurš kontrolē pagātņi, kontrolē arī nākotni.” Ne mazāk nozīmīgs šīm pārdomām ir otra Džordža – Santajanā (*Santayana*) – aforisms: “Kas nemācās no pagātnes kļūdām, tam nāksies tās atkārtot.”

Ginta Apala un Māra Zandera “polemiskā saruna” grāmatā *Latvieši, vācbaltieši un Krievija* (2020, Rīga: Aminori) skaudri atsauca uz iepriekš minētajām gudribām. Īpaši tādēļ, ka mūsu tautas vēsture ir tik šķautņaina un skatītājam no malas grūti saprotama. Klāt vēl būtu jāievēro, ka autori pievēršas ne tikai iespējamām mūsu pagātnes kļūdām, – bet aizmirstai vēsturei vispār. Mankurtismam! Kad pēc ilgiem gadiem trimdā atgriezies Latvijā, kādā sarunā ar augstāko izglītību guvušu personu nācās pieminēt vācbaltiešus. “Jā,” viņa atsauca, “esmu dzirdējusi, ka tādi te esot bijuši.” Tik daudz par septiņu gadsimtu vēsturi, kas vairums rakstīta vācu valodā, kurā tikai retais latvietis vairs prot lasīt.

Līdzīgs pārsteigums man bija, kad, aņņēmies pārtulkot netālu no Smiltenes dzimušā Zigrīda fon Fēgezaka (*Siegfried von Vegesack*) monumentālos vēsturiskos romānus *Senči un pēcteči* (*Vorfahren und Nachkommen*) un *Baltiešu gredzens* (*Baltische Tragödie* un *Der Letzte Akt*), nevarēju atrast nevienu vēsturnieku vai literātu, kurš par autoru un viņa darbiem būtu ko dzirdējis. Kad šo projektu piedāvāju

izdevniecībai *Jumava*, saņēmu atbildi, ka “šis temats mūsu lasītājiem neinteresē”. Šo stāstu nevis tāpēc, lai kādam ko pārņemtu (šīs grāmatas ir pārtulkotas, izdotas, guvušas lielu atzinību un plašu lasītāju loku), bet gan lai parādītu, kā “uzvarētāji” raksta vēsturi un spēj ietekmēt nākotni. Pēdējos gados ir iznākušas daudzas grāmatas, kas aizpilda izdzēstās vēstures lappuses. G. Apala un M. Zandera grāmata ir vēl viena artava šim pasākumam.

Mūsu vēsture ir savāda un traģiska. Ne jau tādēļ, ka mūsu zemi iekaroja un kolonizēja cita tauta, – tāds liktenis bijis lielam vairumam pasaules tautu, bet gan tādēļ, ka mūs kolonizēja divas (ja neskaita dažas citas, kas to darīja uz īsāku laiku) lielvalstis, kas mūs pārmijus “apspieda” un “atbrīvoja” viena no otras. Divainā kārtā šis apstāklis mums, iespējams, palīdzēja izaugt par īpašu, ar savu raksturu apveltītu tautu¹. Bez Krievijas mēs būtu varējuši kļūt par Lielvācijas provinci ar pārvāciskotu pamattautu. Sliktākā gadījumā mums būtu bijis lemts senprūšu liktenis. Bet, ja nebūtu bijis vācbaltiešu, mēs šodien lidzinātos baltkrieviem vai arī jau 1919. gadā būtu kļuvuši par pirmo padomju republiku un vēlāko Padomju Savienības sastāvdaļu. Tā ka nav ļaunuma bez sava labuma.

G. Apala un M. Zandera polemiskā saruna izraisa daudz pārdomu, ar kurām varētu piekrist simtkārt biežāku grāmatu, bet pamatjautājums varētu būt: kādēļ pret vieniem mūsu kolonizētājiem, no kuriem mēs esam ieguvuši savu piederību Rietumu civilizācijai, vēsturiski

¹ Sal. Tāgepera, Reins (2010) Alberts, Mārtiņš un arī Pēteris: viņu loma latviešu un igauņu nāciju izveidē. *Akadēmiskā Dzīve*, 49, 3–12 – red.

esam jutuši tik žultainu naidu, kamēr no otra bija jāsegaida staļinisma terors, lai rastos salīdzināma antipātija. Neaizmirsīsim, ka Kārlis Ulmanis īsi pēc tam, kad pēdējiem vācbaltu aizbraucējiem bija pateicis “Uz neredzēšanos!”, aicināja tautu palikt savās vietās brīdī, kad aizbraucējus atvietot ienāca Austrumu civilizācijas ļaudis no “mums draudzīgas valsts”.

Manuprāt, no tīri cilvēciskā viedokļa šo un daudz citu muļķību un ļaunumu, kas notikuši un notiek pasaulē, izskaidro viens no lielākajiem grēkiem: mantrausība (jeb alkatība), kas reizē ar varaskāri iedvesmo vardarbību, slepkavības, revolūcijas un karus. Mūsu plašo, vērtīgo, no vācbaltiešiem gūto mantojumu – kas sniedzas no *Minox* fotoaparāta līdz dziesmu svētku tradīcijai – apēnoja nedaudzi mantas un varaskāri muižnieki. Viņus savukārt tikpat mantas un varaskāri pretinieki izmantoja, lai nomelnotu un no tautas atmiņas dzēstu muižniecības vērtīgāko daļu. G. Apals pareizi norāda uz šo faktu, bet savā īsajā polemikā varbūt pietiekami neiedziļinās šīs ricības graujošajās sekās. Tāpat derētu pievērst lielāku vērību tiem nedaudzajiem vācbaltiešiem un latviešiem, kuri 19. gs. otrajā pusē izmisīgi cīnījās pret konservatīvās bruņniecības koloniālismu un Jaunās strāvas iedvesmoto boļševismu. Šādā ziņā interesanta ir nesen latviešu valodas tulkojumā iznākusi Ernsta fon Menzenkampfa (*Ernst von Mensenkampff*) grāmata *Cilvēki un likteņi senajā Līvzemē*. Autors apraksta ne tikai lielo spriedzi, kas pastāvēja vācbaltiešu muižniecības un tā saucamo “literātu” starpā (viņa tēvs bija muižnieks, bet māte “literātiem” piederīga), bet sīki un dokumentēti apraksta arī sīvo cīņu par saimnieciskām un politiskām reformām, ko saujiņa gaišredzīgu landtāga (faktiski Vidzemes provinces parlamenta – red.) locekļu veda pret saviem arvien reakcionārākajiem kolēģiem. Tāpat derētu izcelt ļoti vērienīgo vācbaltiešu līdzdalību Latvijas valsts politikā tās īsajā demokrātijas laikā Paula Šimaņa vadībā. Viņš tika ievēlēts visos Saeimas sasaukumos, pārstāvēja Latviju Tautu savienībā un reiz arī tika aicināts kļūt par premjerministru!

Šādā sakarā ir interesanti lasīt šīs “valdošās šķiras” raksturojumu, ko mums sniedzis Z. fon Fēgezaks savās ģimenes un personīgās vēstures grāmatās. Cita starpā viņš stāsta par saviem

Tērbatas Universitātes studiju biedriem, muižnieku dēļiem, kurus citi dēvēja par “bruņniecības ērzeļiem”. Tērbatā tie bija ieradušies galvenokārt, lai gūtu “krāsas” studentu korporācijās, “žūpotu un kautos” (vāc. *saufen und raufen*). Iemantojuši muižas un atgriezušies mājās, viņi nodevās medībām, zirgu audzēšanai un reizi gadā devās uz Rīgu landtāgā lemt par valsts jautājumiem, bet vakaros liksmot *Romas viesnīcas* pagrabā. Tā, mazliet ironizējot, var secināt no Z. Fēgezaka un E. Menzenkampfa savu šķiras biedru aprakstiem. Šādi pusizglītoti, turīgi un reizē vareni cilvēki bieži iekrīt vēl citā grēkā, vēl lielākā pat par mantkārību: augstprātībā.

Bet pretinieki nebija daudz iepriecinošāki. Kārlis Markss savā *Komunistiskās partijas manifestā* bija deklarējis (vāc.): “*Der Arbeiter hat kein Vaterland.*” Tātad strādniekam jeb “proletārietim” nav tēvzemes. Liela patiesība, kas izskaidro daudzus tālaika notikumus. Ne jau birtalas un dainas iedvesmo patriotismu, bet gan savs īpašums, ģimene, ražīgs darbs un sabiedrība. Nozīmīgs ir fakts, ka latvieši labprāt devās prom no dzimtenes, ja viņiem kaut kur tālumā – Krievijā, Brazīlijā – piedāvāja zemi.

Uz to visai trāpīgi norāda G. Apals. Es citēju (52. lpp.): *Pārkrievošanās perspektīva nebija nekāds bieds. To skaidri postulējis jau bija Valdemārs, paužot uzskatu, ka, krieviski runādami, latvieši, kā daudzi jau zinās, nekad nezūd tautai, arī tad ne, kad tie, pa daļai, jau sāk aizmirst latviski runāt. Lielais “latvietis” Krišjānis Valdemārs?!*

Bet par Andrievu Niedru un Frīdrihu Veinbergu viņš raksta: *Niedra bija mācītājs, blakus nacionāliem mērķiem viņam bija arī ētiskie imperatīvi. To skaitā doma, ka labklājība jāsasniedz ar darbu, nevis revolucionāru ekspropriāciju. Kā arī ideja, ka nacionālai identitātei vajadzīgs ētisks kodols, savstarpēja solidaritāte un emocionāla kopības sajūta. Konservatīvu vīziju par latviešu tautas attīstību pārstāvēja Frīdrihs Veinbergs un viņa domubiedri, kas uzskatīja par nepieciešamu veidot latviešu augšslāni, kas varētu politiski pārstāvēt latviešu tautu tradicionālajā kārtu sabiedrībā, sadarbojoties ar Baltijas muižniecību.*

Pēc 1905. gada revolūcijas īsu brīdi valdīja pulcēšanās brīvība. Uz pirmo latviešu skolo-tāju kongresu, kas 1905. gada 10. novembrī

norisinājās teātra namā Romanovu (Lāčplēša) ielā 25, bija ieradušies daudzi žurnālisti un zinātnieki. Arī Rainis un Aspazija. Tātad ne gluži tradicionālais “proletariāts”. A. Niedra lūdza vārdu, un tas viņam tika dots. Bet, kad viņš izpaua savus ētiskos iebildumus pret revolūcijas rīcībām un mērķiem, viņu izsvilpa un gandrīz nolīnčoja. Vēlāk, jau neatkarības laikā, viņu notiesāja kā “valsts nodevēju” un izraidīja no Latvijas.

F. Veinbergs, kā man stāstījusi viņa meita Elizabete, bijis liels anglofils un pie savas gultas ikvakara lasīšanai turējis Džona Ričarda Grīna (*John Richard Green*) angļu tautas vēstures grāmatu *The History of the English People*. Būdams pārliecināts monarhists un pirmais latviešu jurists ar kandidāta grādu no Maskavas Universitātes, viņš nikni (bet ne mudinot uz dedzināšanu un slepkavošanu) cīnījās pret vācbaltiešu valdošo slāni. Viņa mērķis bija autonoma, latviešu pārvaldīta province parlamentāras Krievijas impērijas sastāvā. Kad izcēlās 1905. gada revolūcija, viņš tikpat kā vienīgais no ievērojamiem latviešu politiķiem asi nostājās pret to un izpelnījās ne tikai izslēgšanu no studentu korporācijas *Fraternitas Moscoviensis*, kuras goda filistrs (un galvenais finansētājs) viņš bija, bet arī “melnsimtnieka” un “reakcionāra” apzīmējumu no sociāldemokrātu puses, kas iegūlies latviešu psihē līdz pat mūsdienām.

Bet F. Veinbergs izrādījās arī pragmatiskis. 1917. gadā, kad vācu karaspēks ieņēma teju visu Latvijas un Igaunijas teritoriju un Krievija šķīta karu zaudējusi, viņš iestājās par sadarbību ar vācbaltiešiem Baltijas valsts veidošanā, kas pastāvētu personālūnijā ar Vāciju. Par neatkarīgu Latvijas Republiku tolaik reti kāds domāja. Tikai Miķelis Valters 1903. gadā ieminējās par tādu iespēju.

Kad beidzot, pateicoties īpašu apstākļu sakritībai, izdevās proklamēt neatkarīgu Latvijas Republiku, sarkanie strēlnieki – “revolūcijas armija”, ko Ļeņinam bija piedāvājis Pēteris Stučka, – jau bija ieņēmuši pusi Latvijas un strauji virzījās tālāk. Pirmie, kas pieteicās aizstāvēt Latviju ar ieročiem rokā, bija vācbaltiešu landesvērs – ap 2500 brīvprātīgo, kas atsaucās uz aicinājumu (vāc.): “*Die Heimat ist in Gefahr!*” (**Dzimenteni** draud briesmas!). Viņiem piebiedrojās latviešu rezerves virsnieki, zemessargi un

saujiņa latviešu studenti, kopā ap 650 vīru, kas sastādīja Oskara Kalpaka bataljonu. Vēlāk arī ap 18 000 vīru stiprā vācu brīvprātīgo Dzelzdivīzija (kuriem Latvijas valdība solīja – bet vēlāk nedeva – zemi kā atlīdzību), angļu un franču karakuģi, somu jēgeri, dāņu brīvprātīgie, Anatola Līvena vadītā krievu virsnieku rota, igauņi ar savu bruņoto vilcienu un poļi Latgales atbrīvošanā. Lai cik ironiski tas arī neskanētu, ar daudzu sabiedroto palīdzību Latviju izdevās atbrīvot no 40 000 vīru stiprās latviešu sarkanarmijas (strēlniekiem). Bet šie cittautieši, kas nāca palīgā, cīnījās ne jau par brīvu Latviju, bet gan pret draudošo boļševismu. Savukārt boļševiki – par Latvijas Sociālistisko Padomju Republiku. Un tomēr...

G. Apals aizrāda, ka pirms Pirmā pasaules kara kā latvieši, tā vācbaltieši meklēja savu interešu aizstāvību pie cara valdības. To varētu attiecināt uz latviešu pilsoniskajām aprindām – K. Valdemāru, F. Veinbergu, Andreju Krastkalnu un vai visiem Rīgas Latviešu biedrības runasvīriem. Bet nedrīkst aizmirst, ka tieši sociāldemokrāti, vēlāk pa daļai pārtapuši par boļševikiem, spēlēja izšķirošu lomu mūsu valsts tapšanā.

Pirms daudziem gadiem, kad es vēl dzīvoju Venecuēlā (*Venezuela* latviski rakstīta pēc **vācu** izrunas), man gadījās iepazīt turienes Komunistiskās partijas dibinātāju un vadoni Gustavo Mačado (*Machado*), kurš savos jaunības gados bija devies uz Krieviju piedalīties revolūcijā. G. Mačado uzskatīja sevi par pēdējo dzīvo cilvēku, kas personīgi kalpojis Ļeņinam. Kad mani ar viņu iepazīstināja, sirmais kungs mani sirsniņi apkampa un teica: “Es noprotu, ka tu esi latvietis, un katrs latvietis ir mans draugs, jo biedrs Ļeņins allaž atgādināja, ka, tikai pateicoties latviešiem, mēs uzvarējām.” Šo īpašo attieksmi Ļeņina un latviešu starpā visos sīkumos aprakstījis Roalds Dobrovenskis grāmatā *Rainis un viņa brāļi*. Lidzīgu “atzinumu”, bet, pateiktu citā balsī tonī, man nācās dzirdēt no draugiem, krievu emigrantiem – senais stāsts par žīdu smadzenēm, latviešu dūrēm un krievu muļķību. Arī mēs paši esam lepnī uz saviem strēlniekiem, kas trīs sarkanos tēlos iemūžināti Latviešu strēlnieku laukumā Rīgā, un bieži atsaucamies uz viņiem kā Latvijas neatkarības cīņu varoņiem.

Bet Ļeņinam nenoliedzami bija taisnība. Mērķu sasniegšanai viņam līdzēja ne tikai

“revolūcijas armija”, bet arī cītīgi latvieši, kā Pēteris Stučka – *Pravdas* redaktors, pirmais tieslietu tautas komisārs, Augstākās tiesas priekšsēdētājs un padomju likumu galvenais veidotājs. Citāts no jurista un padomju darbinieka Ernesta Sietiņsona atmiņām: *Laikam gan nevienam no mums toreiz nebija juridiskās izglītības. Un te mums ļoti noderēja P. Stučkas sastādītie Padomju valdības dekrēti* Par tiesu un revolucionārajiem tribunāliem, *kā arī Tieslietu tautas komisāra instrukcijas. Dekrēta Nr. 1 vadošais princips bija revolucionārā sirdsapziņa un revolucionārā tiesiskā apziņa. Par likumīgu bija uzskatāms tas, kas atbilda revolūcijas interesēm.*²

Ne mazāk svarīgs Ļeņinam un viņa boļševikiem bija Eduards Bērziņš. Kā padomju valdības apsardzes vadītājs viņš Ļeņinu pasargāja no viena otra atentāta. Vēlāk viņš Magadanā izveidoja pirmo “darba” (resp., koncentrācijas) nometni, kas kļuva par iedīgli visai Gulaga sistēmai.

Ja varam ticēt *Vikipēdijai*, tad no pirmajiem 70 čekas komisāriem 36 bija latvieši. Jēkabs Peterss un Mārtiņš Lācis bija asiņainā Edmunda Dzeržinska tuvākie līdzstrādnieki. Arī starp Lubjankas cietuma apsargiem vairums esot bijuši latvieši. Un kur nu vēl slavenais pirmais Sarkanarmijas virspavēlnieks Jukums Vācietis! Viņš ar saviem strēlniekiem sagrāva katru pretestību boļševiku režīmam.

Bet kas būtu, ja nebūtu? Labs domu eksperiments! Ja boļševiki nebūtu uzvarējuši, tad gan Krievijā, gan Vācijā pēc kara būtu izveidojušās republikas vai parlamentāras monarhijas. Staļins un Hitlers nebūtu nākuši pie varas, bet Latvijas un Igaunijas neatkarībai diez vai būtu bijis atbalsts Rietumos. Atkarībā no miera līguma noteikumiem tās būtu varējušas kļūt par puslīdz autonomām Krievijas provincēm, līdzīgi Katalonijai Spānijas sastāvā, vai arī abas kopā būtu kļuvušas par Baltijas hercogisti personālūnijā ar Vāciju.

Vienā vai otrā gadījumā viegli iedomāties, ka Igaunija un Latvija būtu kļuvušas par ļoti turīgām valstīm. Tirdzniecības un finanšu centri starp Krieviju un Rietumiem ar augsti izglītotu iedzīvotāju kontingentu. Tautas

vispārējais dzīves limenis būtu bijis ļoti augsts. Protams, darījumi un politika pārsvarā notiktu vācu valodā. Vairums izglītoto latviešu būtu zinājuši trīs vai četras valodas, un visās skolās būtu jāmaca arī “pamattautas” valoda. Valsts dāsni atbalstītu “pamattautas” kultūras un tradīciju saglabāšanu, īpaši uz laukiem, un tūristi no visas pasaules plūstu uz Baltiju priedāties par vissenāko eiropiešu krāšņajiem tautastēpiem un skaistajām dziesmām un dejām.

Forši?... Bet vai tomēr labāk nepateikties strēlniekiem?

Vēl vienu “kā būtu” G. Apals izceļ, pieminot Somijas pieredzi: *.. somu tauta saliedējās ar zviedru minoritāti, atrada sadzīvošanas modeli, un karā pret Padomju Savienību to sekmīgi veda vācu izcelsmes zviedru tautības muižnieks, bijušais Krievijas ģenerālleitnants Karls Mannerheims. Latvijas tautu karā par neatkarības saglabāšanu neveda neviens.*

Varētu vēl piebilst, ka K. Mannerheims bija precējies ar krievieti un somiski esot runājis ļoti vāji.

Bet tā ir monētas viena puse. Otra ir Somijas pilsoņu karš, kas norisinājās reizē ar cīņām pret boļševikiem Latvijā. Arī tajā somu pilsoņu spēkus kaujā pret sociāldemokrātiem (bet vēl ne boļševikiem) veda K. Mannerheims. Katrā pusē bija 80 000–90 000 somu. Pilsoņu pusi atbalstīja 14 000 vīru stipra vācu armija Rīdiger fon der Golca (*Rüdiger von der Goltz*) vadībā un saujiņa zviedru, igauņu un poļu brīvprātīgie, bet sociāldemokrātu pusi – ap 10 000 krievu.³ Cīņa bija nežēlīga un asiņaina, un labējo spēku uzvara graujoša. Ap 10 000 kreiso nošāva, vēl ap 12 500 gāja bojā gūstekņu nometnēs no bada un slimībām. Kopā ar kritušajiem apmēram 32 500 bojāgājušo salīdzinājumā ar 5700 labējo pusē. Interesanti, ka Vācija arī Somiju centās izveidot par karaļvalsti personālūnijā ar Vāciju. 1918. gadā no 9. oktobra līdz 14. decembrim Somijā kā karalis valdīja Vācijas ķeizara svainis, Hesenes princis Kārlis Fridrihs. Somijas pakļaušana Vācijas interesēm neizdevās, un Zviedrija jau sen bija atmetusi vēlmi atgūt savu kādreizējo provinci. Toties Vācijas vēlme, dažu vācbaltiešu mudināta,

² No: Dobrovskis, Roalds (1999) *Rainis un viņa brāļi*. Rīga : Jumava, 520.

³ Visi dati ņemti no *Vikipēdijas*.

Baltiju no jauna kolonizēt turpinājās līdz pat Otrajam pasaules karam.

Interesanti, ka pēdējos gados rīkotās aptaujās dažādās pasaules valstīs, lai noskaidrotu, kuras valsts iedzīvotāji ir “vislaimīgākie”, par tādiem atzīti somi. Meklējot izskaidrojumu, konstatēts, ka somi savā zemē jūtas laimīgi, jo “esot vienoti un varot cits citam uzticēties”. Interesanti, ka tieši tas – vienotība un savstarpēja uzticēšanās – bija A. Niedras ieteikums saviem sadumpotajiem tautiešiem 1917. gada skolotāju kongresā.

Pēc asiņainā pilsoņu kara Somijā ilgi pastāvējusi saspringtība un šķelšanās. Bet vajadzība savu valsti aizstāvēt brīdī, kad 1939. gada novembrī tai uzbruka Padomju Savienība,

tautu atkal apvienoja. Patriotisms pārvarēja politiskas domstarpības. Somi no vēstures ir mācījušies.

Arī mums derētu mācīties no Latvijas sarežģītās un traģiskās vēstures. Uz to pamudina arī G. Apala un M. Zandera grāmatas vērtīgais, pārdomas veicinošais saturs.

Piezīme. Lai teikto atbalstītu arī ar darbu, mēs kopā ar prof. Eduardu Andersu esam Vītolu fondā radījuši īpašu stipendiju maģistratūras un doktorantūras studentiem Latvijas 20. gs. vēstures pētījumiem. Mūsu pirmais stipendiāts Andrejs Gusačenko nesēn guva 2020. gada vēsturnieka pagodinājumu. Aicinām pieteikties!

KOMUNIKĀCIJAS ZINĀTNES BAGĀTĪGUMS STARP ĀBECI UN ENCIKLOPĒDIJU

Jānis Buholcs, *Dr. sc. comm.*, Vidzemes Augstskolas asociētais profesors

Komunikācijas zinātne ir veidojusies, pārņemot un attīstot dažādu citu zinātņu nozaru idejas un piedāvājot tādas sociālo procesu skaidrojumus, kas izceļ saziņas un mijiedarbības centrālo nozīmi tajos. Šo komunikācijas zinātnes daudzveidību, starpdisciplināritāti un vienlaikus tās kā patstāvīgas akadēmiskās disciplīnas dabu demonstrē šogad latviski iznākusi Greifsvaldes Universitātes profesora Klausā Beka grāmata *Mediju un komunikācijas zinātne* (Beks, Klauss [2021] *Mediju un komunikācijas zinātne. Latviešu izdevums profesora Dr. phil. Aināra Dimanta tulkojumā un zinātniskajā redakcijā ar līdzautora papildinājumiem*. Rīga: Biznesa augstskola *Turība*).

Grāmata aptver komunikācijas zinātnes galvenās idejas un teorijas un apskata komunikāciju gan individuālā, gan institucionālā un sabiedrības līmenī. Tā skaidro nepastarpinātās un mediētās komunikācijas iezīmes, aplūko publiskās sfēras un sabiedriskās domas jēdzienus, kā arī raksturo publiskās komunikācijas veidus, īpašu vērību pievēršot žurnālistikai. Tāpat daudz uzmanības grāmatā ir veltīts, lai ilustrētu komunikācijas zinātnes dažādos pētniecisko interešu virzienus, kas saistīti ar komunikatoru, satura, mediju lietojuma un mediju efektu pētniecību. Pasvītrojot komunikācijas zinātnes daudzos saskares punktus ar citām disciplinām, sniegts pārskats par tās svarīgākajām apakšnozarēm – komunikācijas un mediju politiku un tiesībām, ekonomiku, ētiku, vēsturi, kā arī socioloģiju, psiholoģiju, pedagogiju. Personu un jēdzienu rādītājs ļauj lasītājam viegli atrast lappuses, kurās par interesējošo tēmu vai cilvēku runāts.

Grāmata veic divas funkcijas. No vienas puses, tā sniedz kopsavilkumu par svarīgāko komunikācijas zinātnes literatūru. No otras puses, K. Beks ne tikai stāsta par pētnieciskajiem virzieniem, idejām un teorijām, kas veido

šīs zinātnes kodolu, bet arī ataino akadēmisko diskusiju un kritiku par tām, kā arī piedāvā savu skatījumu un mēdz iesaistīties polemikā ar apskatītajiem autoriem.

Šo pieeju labi var redzēt jau grāmatas sākmūsdāļā, kur K. Beks skaidro komunikācijas kā parādības izpratni. Autors tur norāda uz klasisko Kloda Šenona un Vorena Vīvera modeli, kas komunikāciju ataino kā procesu, kurā vēstījums tiek “transportēts” no avota uz galamērķi. Šajā procesā vēstījums tiek nodots raidītājam, kas to pārveido par signālu; tas nonāk komunikācijas kanālā, kur signāls var tikt pakļauts traucējumiem un tam var tikt pievienoti trokšņi. Signāls sasniedz saņēmēju, kas signālu dekodē atpakaļ vēstījumā. Šis modelis, ar kuru sākas daudzu komunikācijas zinātnes studentu akadēmiskais ceļš nozarē, komunikācijas procesu parāda uzskatāmi, bet nepilnīgi. “Komunikācija visupirms ir saziņa, nevis pārsūtīšana,” uzsver autors (Beks 2021, 22). Viņš skaidro, ka pārsūtīšanas metafora neņem vērā ne to, ka “nosūtītais” vēstījums joprojām atrodas arī pie tā autora, ne atgriezenisko saiti, ne vēstījuma nozīmes un efektus, kas var būt atšķirīgi pat situācijā, kurā vieni un tie paši cilvēki cits citam stāsta to, ko jau reiz ir teikuši, piem., izsakot jūtas.

Lai gan uz grāmatas vāka ir minēts tikai K. Beka vārds, izdevumam ir līdzautors – Rīgas Stradiņa universitātes profesors Ainārs Dimants, kurš ir grāmatas tulkotājs un lokalizētājs. Tā kā K. Beks ir no Vācijas, arī viņa veikumā līdztekus starptautiski atpazīstamāko (un nereti ASV radušos) ideju un teoriju aprakstam liela uzmanība ir pievērsta Vācijas kontekstam un vācu autoru darbiem. A. Dimants K. Beka tekstam ir pievienojis arī Latvijas esošās un vēsturiskās situācijas skaidrojumu, kā arī ziņas par Latvijas pētnieku veikumu attiecīgajos virzienos. Tādējādi grāmatas devums tiek

paplašināts, un tā cita starpā ir izmantojama arī uzziņai par Latvijas komunikācijas zinātnē līdz šim publicēto literatūru.

Grāmatas mērķauditorija ir komunikācijas un saistīto zinātņu studenti un citi, kas šinī jomā sper pirmos soļus vai arī vēlas gūt vispārēju pārskatu par komunikācijas nozarēm. Jāteic gan, ka materiāls ne vienmēr tiek izklāstīts veidā, kas būtu viegli uztverams lasītājiem bez priekšzināšanām. Daļēji šī problēma izriet no gluži vai neiespējamās misijas – vienā un ne ļoti biežā izdevumā izklāstīt veselas zinātnes nozares principus, teorijas un pētnieciskās atziņas. Apjoma ierobežojumi ietekmē to, ka visu ideju, jēdzienu un teoriju apskatam nevar tikt atvēlēts tik daudz vietas un uzmanības, uz kādu varētu pretendēt to sarežģītība un daudzšķautņainība.

Tomēr, arī pieņemot šādu skaidrojumu, saglabājas vieta uzlabojumiem. Atceroties pats savu bakalaura studiju laiku, varu teikt, ka tajā laikā ļoti vajadzīgs ir jēdzienu skaidrojums vienkāršā valodā. Grāmatā ir iekļauti no pārējā teksta atdalīti bloki, kas sniedz tekstā minētu jēdzienu definīcijas. Taču, piem., komunikācijas zinātnē tik svarīgais diskursa jēdziens grāmatā tiek lietots, bet izvērsti skaidrots netiek. Sadaļa par simbolisko interakcionismu (turpat, 42) apraksta teorijas tēva Džordža Herberta Mīda idejas, taču nesniedz konkrētu šīs teorijas definīciju. Raksturojot sistēmteorētiskās interpretācijas par komunikāciju (turpat, 67–69), netiek pateikts, ko lasītājam saprast ar pašu sistēmteorijas jēdzienu.

Apskatot Ērvinga Gofmaņa (kura uzvārds, pretēji esošajai viņa uzvārda latviskošanas tradīcijai, atveidots kā Gofmans) rakstīto par rāmējumiem, uzsvars likts uz teatrālajiem aspektiem komunikācijā (turpat, 63). Starppersonu saziņas tematikai, kas tiek skaidrota konkrētajā sadaļā, šāds akcents atbilst, taču rāmējumi ietver daudz ko vairāk nekā starppersonu saziņu – tajā skaitā šī pieeja ir noderīga satura analizē. Grāmatā rāmējumi pēcāk gan ir minēti arī mediētās komunikācijas kontekstā, taču bez izvērsta skaidrojuma.

Stāstot par Stjuarta Hola kodēšanas/dekodēšanas modeli, ilustrācijai ir iekļauta norāde uz Rūjienas saldējuma šķirnes *Melnītis/Blacky* nosaukuma nozīmju interpretācijām (turpat, 298). 2020. gadā Latvijā notikušās uzskatu

sadursmes par šo tēmu tik tiešām būtu piemērotas gadījuma analīzei, kas sniedz ieskatu tajā, kā dažādas sabiedrības grupas konstruē un nolasa nozīmes – kā arī to, kā teksti mijiedarbojas ar dažādiem kontekstiem un diskusijas dalībnieku pretinieciskajām ideoloģijām. Taču norāde uz šo gadījumu ir tikai vienu iekavu garumā un nefiksē pat pamatfaktus par attiecīgo diskusiju – nemaz nerunājot par kaut cik niansētu konflikta būtības aprakstu. Students vai skolēns, kurš šo grāmatu lasīs pāris gadu vēlāk, ļoti iespējams, par tādu *Melnīti* neko nebūs dzirdējis.

Te gan jāatzīmē, ka grāmatas ievadā ir uzsvērts, ka šis darbs nav izvērstu mācību un rokasgrāmatu vai pētnieciskās oriģinālliteratūras aizstājējs. Tā vietā grāmata lasītāju cenšas virzīt uz patstāvīgu turpmāko izziņu par apskatītajām tēmām. Katras sadaļas beigās ir literatūras saraksts, kurā norādītajos avotos tiek runāts par attiecīgajām tēmām izvērstāk. Tādējādi var teikt, ka grāmatas autors un līdzautors tulkotājs ar šo darbu ir centušies balansēt starp būšanu par “ābeci”, kas auditorijai bez priekšzināšanām sniedz nozares pamatzināšanas un analītiskās kategorijas, un “enciklopēdiju”, kuras formāts paredz konspektīvu, koncentrētu skaidrojumu par konkrētās jomas svarīgākajiem jēdzieniem un parādībām.

Tā kā Latvijā izmantotajā komunikācijas studiju un pētniecības literatūrā dominē angļu valoda, pārceļt veselas grāmatas saturu latviešu valodā var būt izaicinājums. Taču A. Dimantam tas kopumā ir izdevies. Teksta tulkojumā līdzās latviešu valodas vārdiem nereti tiek minēti arī internacionālismi (vai anglicismi), kas var būt noderīgi, – latviešu valodas vārdi veicina idejas saprotamību neprofesionāliem, bet internacionālismi ir neatņemama nozares terminoloģijas daļa. Taču ir sastopami arī gadījumi, kad lietotie svešvārdi Latvijas komunikācijas zinātnē nav plaši lietoti vai vispārpieņemti, un to norādīšana iekavās domu nepadara uztveramāku, piem.: sakritība (coincidence) (turpat, 67); apkopots (agregēts) (turpat, 165); nejaušs (kontingents) (turpat, 198).

Dažādu jēdzienu angļu vai vācu valodas oriģinālforma grāmatā tiek norādīta iekavās, kas ir atbalstāmi, jo tas var viest lielāku skaidrību par kāda latviskojuma nozīmi vai arī dod norādes, kā meklēt papildu informāciju. Paretam

gan sastopami gadījumi, kur grāmata piedāvā arī tādu vārdu oriģinālformu, kuri latviešu valodā ir saprotami paši par sevi un par kuriem šī informācija lielāku skaidrību nesniedz, piem.: atgriezeniskā saite (angl. *feedback*) (turpat, 170, 181); publicitāte (*publicity*) (turpat, 197); [hiper]saites (*links*) (turpat, 271).

Mēdz teikt, ka grāmata ir lēns medijs, kam ir grūti tvert dažādu jomu un tēmu straujo attīstību veidā, kas jau pēc dažiem gadiem nav novecojis. Par šīs grāmatas attiecībām ar tikšanu līdzī laikam biežāk stāsta nevis pamatsaturs, bet gan atsevišķi izmantotie piemēri. Tas redzams jau pirmajā nodaļā, kur aprakstīta aiņiņa, kas ilustrē komunikācijas daudzveidīgās izpausmes cilvēka dzīvē (turpat, 15). Šinī ainā diena sākas ar sarunām un avīzes lasīšanu vai radio klausīšanos pie brokastu galda; sarunas par aktualitātēm notiek tikai klātienē, piem., ēdnīcā vai “pie kafijas tases vai cigaretēs”; mobilajā tālrunī var lasīt vien izziņas; e-pasti tiek lasīti pie rakstāmgalda; izklaides medijs ir televīzija; lai klausītos mūziku, ir nepieciešama atsevišķa *mp3* atskaņošanas ierīce, un dziesmas pirms tam ir jālejupielādē. Šāda ikdiens bez nepārtrauktas savienotības tiešsaistē un sociālo mediju lietojuma, bet ar smēķēšanas normalizāciju pēc mūsdienām neizskatās. Arī turpmākajās grāmatas lappusēs minētas tādas izmirušas vai aktualitāti zaudējošas tehnoloģijas kā fakss, telefakss un DVD ierakstītājs. Taču grāmatas teksts it kā nav vecs. Latviešu valodas versija ir tulkota no samērā nesen – 2017. gadā – izdotā 5. pārstrādātā izdevuma.

Galvenajās satura līnijās grāmatai ātra novecošana gan kopumā nedraud. Daudzas no

zinātnes centrālajām teorijām un idejām, kas radušās 20. gadsimtā un arī agrāk, spēj adekvāti skaidrot komunikāciju neatkarīgi no mūsu izmantotajām komunikācijas tehnoloģijām. Līdzīgi kā komunikācijas esence nav tikai vēstījumu transportēšana, komunikāciju nedefinē arī tehniskie risinājumi un saziņas rīki. Tas, protams, arī nenozīmē, ka mediju vidē neotiek būtiskas transformācijas, kas ietekmē komunikācijas procesus. Nodaļā *Mediju un komunikācijas zinātnes pētījumu jomas* ir minētas “jaunās pētījumu jomas”: dzimtes studijas, datorizētā komunikācija, mobilā komunikācija, vizuālā komunikācija un starptautiskā un starpkultūru komunikācija (turpat, 232–233). Par to, cik vizuālā, starpkultūru un starptautiskā komunikācija kā apakšdisciplīnas ir jaunas, var diskutēt. Datorpastarpinātā un mobilā komunikācija tādas ir un attīstās strauji. Par šīm pētniecības jomām ir sniegts ieteicamās literatūras saraksts, bet grāmatā diemžēl nav bijis iespējams ietvert šo jomu aktuālo atziņu un teorētisko perspektīvu izklāstu.

Komunikācijas zinātnes studiju procesā pie mums lielākoties tiek izmantota angļu valodā sarakstīta literatūra, un mācību un uzziņu izdevumu par komunikācijas zinātnes jautājumiem latviešu valodā joprojām ir maz. Tādas jaunas šīs nozares grāmatas iznākšana, kas ir ne tikai tulkota latviski, bet arī lokalizēta atbilstoši Latvijas kontekstam, ir ievēribas cienīgs un nozari bagātināošs notikums. Ar interesi vērošu, kā grāmatai būs izdevies apmierināt mērķauditorijas vajadzības, t. i., kā to pieņems esošie un topošie mediju un komunikācijas zinātnes un saistīto disciplīnu studenti.

IN MEMORIAM

ROBERTS FREIMUTS (1951–2020)

Anita Liepiņa, žurnāla *Jaunā Gaita* redakcijas kolēģijas locekle,
Guntis Liepiņš, akadēmiskās vienības *Austrums* vecbiedrs

Toronto Zinātņu centrā 1974. gadā ir beigusies filmas *Nāves ēnā* izrāde. Pirmā filma no Latvijas. Izpārdota! Finansiāli privāti riskēta un izkārtota. Ārā ejot, Guntim un Anitai Liepiņiem piestiedzas jauns cilvēks, pateicas par izrādi un piesolās labprāt palīdzēt kārtot nākamās sarīkojumus.

Tā sākās draudzība un sadarbība 40 gadus, kopēja darbība *Dardedzē* un *Ave Sol Kanādā* valdēs, uzturot sakarus ar Latviju. Par to viņš 2003. gadā saņēma Triju Zvaigžņu ordeņa Zelta goda zīmi. Dzimis Kanādā 1951. gada 30. jūnijā, Roberts apmeklēja Toronto Latviešu biedrības skolu un latviešu ģimnāziju,

piedalījās arī skautu kustībā. Bērnībā vasaras pavadīja gan Sidrabenes vasaras nometnē, gan ģimenes vasarnīcā.

Latviju Roberts pirmo reizi apciemoja 1977. gadā. Pēc tam gandrīz katru otro gadu. Par sakariem ar Latviju Robertu izmeta no korporācijas *Talavija*. Bet viņš *Talaviju* vai kādu no talaviešiem ar ļaunu nepieminēja. Vēlāk viņš pievienojās *Austrumam*. Ilgus gadus bija atbildīgs par e-pasta saziņu. Kanādas kopas vecākais divas reizes, vecākā vietnieks vienu reizi, sekretārs četras reizes un vēstkoņas redaktors divas reizes. Izpalīdzīgs ar savām zināšanām latviešu sabiedrībā, viņš gadiem

izkārtoja savienojumu Latvijas Valsts prezidenta uzrunai Latviešu centrā 18. novembrī, *Latviešu centra dienā Latvijai*.

Robertam bija plašas intereses. Pilota licence no agriem 70. gadiem līdz vēliem 80. gadiem. Viņam patika fotografēt, abi ar Marutu dejoja tautas dejas ar *Diždanci*, Hamiltonas *Vainadziņu* un *Dižo danci*, viņi apmeklēja gan beisbola spēles, gan operu.

Viņš bija ieguvis lietišķo zinātņu bakalaura grādu fotogrāfijā (*Bachelor of Applied Arts – Photographic Arts*) akadēmisko grādu Raiersona Politehniskajā institūtā (*Ryerson Polytechnic Institute*), tagad Raiersona Universitāte (*Ryerson University*) Toronto, kur viņš turpināja strādāt vizuālo mākslu (*Image Arts*) nodaļā 35 gadus, aizejot pensijā 2010. gadā.

Divdesmit gadus Robertu mocīja Parkinsona slimība. Liktenis bija lēmis, ka viņš zaudēja

samaņu, ciemojoties Latvijā 2015. gadā, un tika pārvests atpakaļ uz Kanādu. Viņš kļuva par gultas pacientu ar ļoti ierobežotām spējām sazināties. Robertu apciemojot, bija jāvalkā speciāls tērps, lai viņu pasargātu no slimībām. Bet mūžībā viņu aizsauca 2020. gada 21. novembrī.

Ar savu sieviņu Marutu Roberts iepazinās 1976. gada dziesmu svētkos Toronto un apprecējās 1985. gadā, mijot gredzenus pēc dievturības tradīcijas, kājas uz akmens turēdami. No mātes puses viņā ritēja libiešu asinis. 2013. gadā Freimutu ģimenes svētku sveiciens bija arī libiešu valodā: *Riemiži Taļšpivdi ja pāgiņ vonnō ūdōs āigastōs!* (Priecīgus Ziemassvētkus un daudz laimes nākamā gadā!).

Robertam (skat. attēlu) vissvarīgākais dzīvē bija viņa ģimene, Maruta, meitas – Audra un Tija – un viņa tauta.

IN MEMORIAM

PAULS ALDIŅŠ (1971–2020)

Ainārs Dimants, akadēmiskās vienības *Austrums* vecbiedrs

Mamma ārste, tētim – akadēmiskās airēšanas trenerim, 1971. gada 8. aprīlī Rīgā, ja sakām Bibelē lietotā, skaistā vārdā, – dzimdināja nākamo Latvijas ārstu. Lielu ieguldījumu Paula audzināšanā deva vecvecāki. Dzimtas mājas Ausmas ielā 2, Teikā, bija ne tikai tēva mājas, to atjaunošana kļuva par Paula izjusto aicinājumu, lai būtu vieta, kur sapulcēt savus draugus, kolēģus un domubiedrus.

Taču vispirms, 1978.–1989. gadā, viņš mācījās Rīgas 64. vidusskolā Purvciemā. Jau no 1. klases pulcēja ap sevi īstus, patiesus draugus, ar kuriem kopā bija līdz savam pēdējam sirdspukstam. Skolas gaitas vienmēr pieminēja ar labu un sirsniņu vārdu arī skolotāju sniegto zināšanu dēļ. Īpaši svarīgs skolā un ārpus tās vienmēr bija sports. Iemēģināja spējas akadēmiskajā airēšanā, trenējās arī džudo, taču vislielāko prieku guva maksķerējot, un šī nodarbošanās kļuva par galveno hobiju visā dzīvē.

1989. gadā viņš uzsāka studijas Latvijas Medicīnas akadēmijas (Rīgas Stradiņa universitātes) Ārstniecības fakultātē, ko pabeidza

1995. gadā. Studiju gaitās izcēlās ar lielu mērķtiecību.

Pirmajā studiju gadā iepazinās ar Dinu no savas studentu grupas un pēc gada jau bija laulības gredzenus. Paulu kristīja Skultes evaņģēliski luteriskajā baznīcā 1991. gada 17. augustā. 1994. gadā ģimenei pievienojās Madara, 2005. gadā – Mārtiņš, 2008. gadā – Gundega. Ģimene Paulam vienmēr bija pirmajā vietā, augstāk par paša interesēm, vajadzībām. Lai nodrošinātu ģimeni, jau no jaunības dienām viņš ļoti strādāja, taču darbu uz mājām nenesa. Mājas bija vieta atpūtai ar ģimeni un atpūtai sev. Bērniem svarīgos notikumus vienmēr bija kopā ar viņiem. Ar savu maksķerēšanas hobiju iedvesmoja arī pārējo ģimeni un draugus.

Draugu vidū īpaša vieta arvien bija akadēmiskajai vienībai *Austrums*, jo tā nebija nejaušība, ka šīs akadēmiskās mūža organizācijas aktīvās darbības atjaunošana Latvijā notika tieši Paula vectēva, austrumieša Alfrēda Rogaiļa, mājās Ausmas ielā 2. Tajā pašā dienā, 1989. gada 9. septembrī, vecbiedri uzņēma jauno studentu par savu draugu – pirmo pēckara jauniešu *Austrumā*. Kopš 1993./1994. gada sūrās un aukstās ziemas viņš kļuva par ikgadējās *Austruma* zemledus maksķerēšanas galveno iedvesmotāju. No šīm tikšanās reizēm neizdzēšamas atmiņā paliks ieinteresētās un garās pirts un pēcpirts sarunas, ko un kā palīdzēt draugiem *Austrumā*, jauniešiem un veciem.

Rezidentūrā Latvijas Infektoloģijas centra hepatoloģijas nodaļā Pauls Aldiņš mērķtiecīgi pievērsās zinātnei. Ar laiku kļuva par HIV ambulatorās nodaļas vadītāju. Kad atvērās otra – HIV stacionārā – nodaļa, kļuva par Latvijas medicīnas vēsturē pirmo HIV nodaļas vadītāju līdz pat 2008. gada nogalei. Tas bija darbs ar ļoti smagu pacientu grupu – sākot ar pacientiem, kas atkarīgi no narkotikām, pacientiem,

kas neticēja diagnozei, līdz pacientiem vēlinās AIDS stadijās. Pauls pret visiem neatkarīgi no viņu sociālā statusa izturējās vienādi, bez nicinājuma, pārmetumiem, nemācot “dzīvot pareizi”, bet motivējot iemācīties sadzīvot ar diagnozi. Vēl pērn internetā plaši izskanēja viņa raksts *Partnerattiecību regulējums aiztaupītu liekas raizes pacientiem un atvieglotu darbu mediķiem* no zinātnē balstītā skatpunkta.

2009. gadā dakteris Aldiņš sāka strādāt Paula Stradiņa Klīniskajā universitātes slimnīcā plecu pie pleca ar profesoru Ugu Dumpi. Darbā krietni noderēja terapeitiskās zināšanas, kuras bija iegūtas, strādājot ar medicīniski ļoti sarežģītajiem HIV un hepatoloģijas pacientiem. Viņš bija izcils ārsts, kam vienlīdz patika strādāt gan slimnīcā, gan ambulatori. Kad 2011. gadā slimnīcā tika veikta pirmā aknu transplantācija, pirmais transplantācijas pacients ilgstoši atradās viņa ambulatorajā uzraudzībā. Tajā pašā gadā viņš aktualizēja vakcinācijas nepieciešamību reimatisko slimību pacientiem Latvijā, tādēļ no 2012. gada tie visi tiek vakcinēti pret tām infekcijas slimībām, kuru smagu slimības formu var novērst vakcinācija. Bez daktera Aldiņa līdzdalības neiztika kopš 2018. gada Stradiņa slimnīcā iedibinātais pneimonologu, radiologu, reimatologu

un infektologu konsilijs. Šo konsiliju lielākais izaicinājums bija tas, ka katrs pacients, kuram bija nepieciešams konsilijs, bija ar retu slimību.

Pauls Aldiņš bija Latvijā ļoti augstu vērtēts mācībspēks abās medicīnas universitātēs un ļoti aktīvi piedalījās pēcdiploma izglītībā. Bija iecienīts lektors arī Lietuvā un Igaunijā. Savā profesionālajā darbībā vienmēr centās balstīties uz jaunākajiem zinātnes atklājumiem, tādēļ, reprezentējot Stradiņa slimnīcas pētījumus pasaules mērogā, bieži apmeklēja starptautiskas konferences un kongresus, kur iepazīna ārzemju kolēģus, ar kuriem uzturēja ciešus kontaktus līdz pat pēdējam brīdim.

Pāri mūžā piedzīvotajam nereti skanēja viņa kodolīgie vārdi: “Mani draugi arī ir mani radi.” Pauls laimi izjuta tikai tad, kad otram spēja palīdzēt. Un arī mūžībā aizgāja savā Stradiņa slimnīcā 2020. gada 31. decembrī plkst. 20.48.

Ģimene un akadēmiskā vienība *Austrums* ir iedibinājusi gadskārtēju Paula Aldiņa piemiņas stipendiju infektoloģijā studentiem un rezidentiem. Stipendiju viena tūkstoša eiro apmērā piešķir par izcilu pētniecisku vai praktisku darbu ar infekcijas slimībām saistītā medicīnas, farmācijas vai sabiedrības veselības jomā.

HRONIKA

AKADĒMISKĀ VIENĪBA AUSTRUMS

2020. gada 11. augustā piemiņas sarīkojums izcilajam arhitektam vb. Andrejam Holcmanim. Viņa meita Velta Holcmane stāstīja par sava tēva simtgadei veltīto izstādi.

14. augustā dārza svētki *Austruma* nama dārzā Ģertrūdes ielā 123, Rīgā. Ar priekšlasījumu par *Austruma* fondu uzstājās Kanādas kopas vb. Elmārs Bērziņš.

27. augustā atvadišanās no gb. Baibas Zirnes (1932–2020) Ādažu novada *Suitiņos* un Baltezera kapos.

30. augustā līdzdalība Augstas gudrības taks atklāšanā Sunākstes mācītājmuižas parkā.

12. septembrī akadēmiskā gada atklāšana Rīgas Meža kapos pie Jāņa Čakstes pieminekļa.

15. septembrī gb. B. Zirnes piemiņas sarīkojums *Austruma* namā, ar priekšlasījumu par vienības pagrīdes darbību padomju okupētajā Latvijā uzstājās *Dr. hist.* vb. Ainārs Lerhis.

22. septembrī pirmais semestra viesu vakars, priekšlasījumu par Covid-19 vakcīnu izstrādi sniedza docents *Dr. med.* vb. Aigars Reinis.

10.–11. oktobrī *Austruma* rudens pārģājiens pa Līgatnes un Pārgaujas novadu gar Gauju 25 km garumā.

20. oktobrī lasāmais vakars, vēsturnieka Zigmārs Turčinska priekšlasījums par jaunākajiem pētījumiem pēckara nacionālo partizānu kustības vēsturē.

31. oktobrī *Austruma* 137. gadasvētku svinības attālinātā formātā tiešsaistes platformā

Zoom visā pasaulē (Covid-19 izplatības pieauguma dēļ klātienē sarīkojums tika atcelts).

14. novembrī pandēmijas pieauguma dēļ atcelti visi klātienē sarīkojumi.

1. decembrī gb. Jāņa Stradiņa (1933–2019) piemiņas vakars tiešsaistē. Ar priekšlasījumu par tēva dzīvi un darbu uzstājās dēls prof. *Dr. med.* vb. Pēteris Stradiņš.

15. decembrī tiešsaistes lasāmais vakars, priekšlasījumu *Kāpēc cilvēki tic viltus ziņām un tās izplata?* par viltus ziņu izplatīšanas psiholoģiskajiem aspektiem sniedza RSU Medicīnas fakultātes docents *Dr. med.* Artūrs Utināns.

23. decembrī gada noslēguma sapulce tiešsaistē. Par vecāko pārvēlēts sav. Mārtiņš Kazainis.

2021. gada 9. janvārī atvadišanās no vb. Paula Aldiņa (1971–2020) Rīgas Svētā Pāvila ev. lut. baznīcā (tuvāk sk. šajā *Akadēmiskās Dzīves* numurā).

26. janvārī tiešsaistes atmiņu vakarā, pieminot 1991. gada janvāra barikāžu 30. gadadienu, ar stāstiem par šo laiku dalījās austrumieši-laikabiedri.

23. februārī lasāmajā vakarā par Covid-19 pandēmijas apkarošanai pieņemto ierobežojumu ietekmi uz Latvijas sabiedrības mentālo veselību tiešsaistē uzstājās RSU Veselības psiholoģijas un pedagoģijas katedras doc. *Dr. psych.* Jeļena Ļubenko.

5. martā austrumieši piedalījās studentu korporācijas *Fraternitas Arctica* attālinātā literārajā vakarā, kurā ar referātu par

Austruma rudens pārgājiena dalībnieki 2020. gada 11. oktobrī

starpkultūru stereotīpiem un aizspriedumiem Latvijā uzstājās *Dr. sc. comm.* Mārtiņš Kaprāns.

9. martā tiešsaistes atmiņu sarīkojums par ikgadējā *Austruma* zemledus maksšķerēšanas pasākuma izcelsmi un tradīcijām, kurā draugi dalījās savās atmiņās kopš tā pirmsākumiem – 1993./1994. gada ziemā Lubezerē un uz Lubezera – līdz mūsdienām, ir īpaši pieminot nelaiķi vb. P. Aldiņu.

30. martā pirmās attālinātās *Austruma* prāta spēles platformā *Kahoot* un vb. Pētera Ancāna radītajā *Zelta Prāts*. Ar uzvaru tika sveikts vb. Jānis Barons.

10. aprīlī austrumieši tiešsaistē piedalījās Igaņu studentu biedrības *EŪS* 151. gadaskvētku svinībās.

27. aprīlī tiešsaistes lasāmais vakars, kurā priekšlasījumu par augsto tehnoloģiju (*Deep Tech*) nozari, zinātņi un industriju Latvijā sniedza vb. Andris Anspoks.

1. jūnijs lasāmais vakars, Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrijas valsts sekretāra vietnieces reģionālās attīstības jautājumos Ilze Ošas tiešsaistes priekšlasījums par aktuālo Latvijas administratīvi teritoriālo reformu.

11.–12. jūnijā notika vb. Reiņa Pāna rīkotais *Austruma* nakts pārgājiens pa Libiešu krastu 25 km garumā.

sav. **Ivars Dimdiņš**

AKADĒMISKĀ VIENĪBA LATVIETE

2020. gada 8.–9. augustā līdzdalība laivu braucienā kopā ar akadēmisko vienību *Austrums* pa Abavu no Kandavas līdz Rendai.

28. septembrī viesošanās studenšu korporācijas *Daugaviete* literārajā vakarā *Mākslīgais intelekts ar cilvēcīgu seju: UNESCO skatījums uz mākslīgā intelekta iespējām un izaicinājumiem*, kurā uzstājās sav. Beāte Lielmane.

30. septembrī *Sirmā stunda* – sarunas par iemīļotajām grāmatām.

8. oktobrī viesošanās konkordijas *Valdemārija* literārajā vakarā. Par tēmu *Studentu dziesmas un to krājumi* uzstājās studentu korporācijas *Fraternitas Arctica* filistrs Dmitrijs Trofimovs.

14. oktobrī *Sirmā stunda* – vb. Gundegas Dambes referāts *Labizjūta darba vidē*.

18. novembrī akadēmisko mūžorganizāciju biedru svinīgais gājiens uz Brāļu kapiem Covid-19 pandēmijas dēļ tika atcelts, tāpēc kapus apmeklējām individuāli.

2021. gada 13. janvārī attālinātā *Sirmā stunda* platformā *Google Meet*, pieminot

1991. gada janvāra barikāžu 30. gadadienu un daloties personīgajās atmiņās par notikumiem.

15. februārī dalība tiešsaistes eksternajā literārajā vakarā kopā ar studentu korporāciju *Tervetia*, priekšlasījumu *Peldēšanas sports* sniedza triatlonists un *Latswimshop* pārstāvis Toms Āboliņš.

18. februārī attālinātā *Sirmā stunda* par tēmu *Dzimtas pētniecība* – iepazīšanās ar noderīgiem resursiem un dalīšanās ar personīgo pieredzi elektronisko materiālu izmantošanā.

4. martā *Latvies* 96. gadaspētīki platformā *Google Meet*. Atskatījāmie uz gada laikā paveikto, kā arī pakavējamies virtuālā atmiņu galerijā *Es un Latviete*, daloties ar savām spilgtākajām atmiņām par akadēmiskajā vienībā pavadīto laiku.

27. jūnijā akadēmiskā semestra noslēgums – Zemeņu balle pie vb. G. Dambes (skat. attēlu).

vb. **Dagnija Ivanovska**

AKADĒMISKĀ DZĪVE IN THIS ISSUE

Miķelis Grīviņš, Anda Ādamsone-Fiskoviča

Planning the Obscure: How to Engage with the Evermore Ambiguous Future

The shifts changing the reality we are living in are becoming ever faster, the global and local challenges we deal with are increasingly more complex, and this is happening while we are becoming more aware of the limitations of the assumptions we have been using to explain the social world around us. These developments affect the claims we can make about the present. Yet, even more so, they illuminate the shortcomings of the claims we make about the future – the observable processes are widening the gap between the forecasts we make and our ability to assess the probability of these forecasts. The changes brought on by the Covid-19 pandemic serve as an excellent illustration of the challenges future-oriented thinking is currently facing. It took just a couple of months for the pandemic to confront us with a completely new global

reality introducing new priorities and challenges, creating a world that substantially deviates from the pre-pandemic forecasts. This fact inevitably leaves us with a question whether the world could have prepared for the accompanying challenges?

In the current context, looking for systematic engagement with the future and the unknown, we can no longer use the methods that we believe to be able to generate the most reliable forecasts. Instead, we need to focus on the methods providing the most applicable results, bypassing the issue of credibility. This essay aims to offer methodological tools that could help researchers interact with the unpredictable in a structured way and provides examples of how different methods can help prepare or restrain us from getting ready for the challenges that await us in the future.

Ivars Kalviņš

The Role of Latvian Academy of Sciences in Development of Priorities in Science, Research and Innovation and the Preconditions Required for Maintaining Them in the Future

The article analyses the reasons why the Latvian economy has failed to achieve the objectives set out in the National Development Plan NDP2020 in research and innovation, and offers possible solutions for future development. Insufficient investment in research, development and innovation, problems with the public sector science assessment system, weak involvement of public sector science in innovation, as well

as the absence of an innovative environment in the country are identified as the main factors hampering the development of innovations in Latvia. Latvia's total investment in research lags far behind the European Union average. The fact that products and technologies created in the public sector are not sufficiently protected by patents, significantly limits the interest of small and medium sized enterprises in taking

over further development of public sector innovations. The Latvian Academy of Sciences has set the goal of establishing a scientific and technological platform for cooperation between scientists and entrepreneurs in the field of innovation. We recommend the establishment of an Innovation

Fund, to increase the share of the basic funding of science in public sector from the State budget, to form scientific-technological clusters of small and medium-sized enterprises and to encourage the development of an innovative environment, creating the Silicon Valley of Latvia.

Inese Grumolte-Lerhe

Politics of Science in Latvia: Problems and Perspectives

The aim of this article is to identify and analyze several problems that have been systematically and insufficiently addressed in Latvian science policy for a long time. This in combination with the lack of funding for science raises concerns about the sustainability of national science programs. The objectives of the study are to analyze such factors as the growth of research staff and career attractiveness; specific challenges in the humanities and social sciences, as well as administrative capacity and administrative burden. The study is based on the application of the document analysis method.

The attractiveness of a researcher's career in Latvia is reduced by such factors as inconsistencies in decision-making and implementation by public authorities and by institutions of science administration (including those funding science), fixed-term work with unpredictable funding, which can often be obtained by attracting mainly competitive funding (thereby making it available only to a small number of scientists), bureaucratic traditions in scientific work management, as well as weak cooperation

between science administration and the scientific community. The ambitions and plans in the policy planning documents are poorly compatible with reality. Latvia regularly aims to increase funding for science, but the indicators of progress repeatedly lag behind the desired goal. The amount of funds invested in research and development in Latvia, per researcher, is only slightly more than a quarter of the EU average.

The campaign-type support measures for doctoral students and young researchers may raise unfounded expectations about their career prospects. Such measures to achieve a positive dynamism in the research staff should be balanced by measures to increase employment and remuneration guarantees for researchers in later career stages (i. e. permanent employment models, a significant increase in basic funding and funding for research projects, etc.). Policy and funding solutions that promote the improvement of certain indicators in the short term but do not form part of a broader systemic long-term solution should be avoided.

Vaira Viķe-Freiberga

On the Rule of Law and Equality before the Law

Reflections on the rights of individuals and of nations have been a life-long concern of mine, beginning with my early experience as a child of political refugees, continuing in my later life in democratic countries and culminating upon my repatriation to my native country and serving as its President from 1999 to 2007. In swearing in new judges as part of my presidential duties, I always emphasized the importance of a just and well-functioning legal system as one of the basic pillars of democracy.

While the independence of the legal system is a fundamental prerequisite to democracy, this does not mean that the legal system can afford to be ineffective, irresponsible, unprofessional, or worse still, corrupted. Judges should be submitted to regular evaluations of their competence and professional integrity, just like any other profession. Equally important is the regular evaluation of the procedural aspects of trials, so that regular improvements might be introduced. Citizens need to have confidence in

the reliability and fairness of their justice system. If not, they lose confidence in the integrity of their government as well.

The ideal of equality before the law goes back to the French and American revolutions and was linked to the civil rights of citizens by Thomas Paine in his "Rights of Man" (1792). That same year, Mary Wollstonecraft published "A Vindication of the Rights of Woman," a principle still not universally applied in many parts of the world. A major achievement was the Declaration of Human Rights adopted by the UN soon after their creation in the aftermath of WWII. Multilateralism, such as called for in relation to the 75th anniversary of the UN, brings the concept of equality to the level of international relations.

Karina Palkova, Inga Kudeikina

Limitating and Balancing the Interests of Society and Individuals and Restriction of Individual Rights in the Context of Covid-19 Pandemic

Dealing with Covid-19 has changed not only the behavioral habits of society, but also the models of local and international governance. The lack of experience in dealing with the spread of Covid-19 infections has prevented the solving of this problem quickly and effectively. The inability of the government to act quickly, consistently and effectively has affected the rate of spread of Covid-19 infection. However, given the difficult situation, also from a legal point of view, there were weaknesses in government's actions that created an additional burden on development of a quick and effective policy for preventing the spread of Covid-19 infection. A clear vision of the strategic crisis and its communication, the policy implemented during the crisis, as well as the issues of regulatory framework are fundamental requirements for the successful prevention of the spreading of Covid-19 infection.

The purpose of this article is to analyze the issues of legal nature arising from balancing the rights of the society with those of the individual, and the permissibility of restriction of individual rights in relation to Covid-19.

This article provides an insight into the permissibility of the restriction of the society's

In a unicameral parliamentary republic such as Latvia, the right of veto of the President on bills passed by the Parliament is equivalent to the corrective powers afforded the Senate in bicameral systems. This helped to bring the post-Soviet period of Latvian legislature in line with the *acquis communautaire* of the EU and the requirements of NATO. As Latvia continues evolving as a tolerant democratic society, its Constitutional Court plays an ever more important role in evaluating the performance of the legislative branch. Its close and fruitful collaboration with the President of the Republic is recommended regarding legislature on matters of human rights, including the ratification of the Istanbul convention.

interests and individual rights, as well as how to achieve a balance between the two. A legally consistent action has great importance in combating any pandemic or epidemic. Moreover, the role of each individual, of the society as a whole, and of the state and local authorities must be clear in combating the spread of Covid-19 infection. Before the spread of Covid-19 infection, there was a legal framework in Latvia for crisis situations, but its practical applicability in different disciplines could not be predicted and assessed.

To counter of spreading of Covid-19 infection, the government started combating the infectious disease, thereby facilitating the identification of shortcomings of legal nature at the national level. The challenge is to balance the right of an individual to information, and the right to express an opinion while prohibiting disseminate false information and information with restricted access. Although the legal framework is sufficient and comprehensive, it contains a number of general clauses, whose interpretation is left at the discretion of the enforcer. The emergence of disputes should not be considered as a negative phenomenon or as a problem with the regulatory framework.

Social Solidarity and Assistance during the Covid-19 Pandemic

The article focuses on solidarity as a set of views and actions that, through mutual support, aim to unite society. The article discusses the forms of expression of solidarity – the receipt and provision of assistance, as well as the factors influencing solidarity – the individual's capability and mutual trust.

The analysis is based on the population survey in the Latvian government funded program "Life with Covid-19" (VPP-COVID-2020/1-0013) at the end of September 2020 (SKDS, N = 1003). For comparison, the data of the surveys conducted within the framework of the INTERFRAME project SKDS in November 2019 (N = 1014) and October 2013 (N = 1000) were used.

It is typical for Latvians to rely more on themselves and the people closest to them in times of crisis, and the support of family and relatives is considered most important. In this Covid-19 crisis, pandemic containment measures changed

the principles of mutual assistance – people could help each other not get sick by isolating and distancing themselves. Therefore, a larger part of the population received help provided by state and local governments than help provided by people closest to them.

Mutual trust is a precondition for solidarity at the level of society. Latvians have more trust in the circle of people closest to them than in government. Therefore the principles of solidarity also applied more to family and acquaintances.

The analysis of the survey data also shows that trust in other people is related to the individual's capability, to choose what to do and to make their own decisions.

People with higher capability to do this trust others more. Strengthening this capacity in individuals can increase confidence in other people, thereby also contributing to public solidarity.

Ieva Reine, Madara Miķelsone, Ilze Koroļeva, Sigita Sņikere

Influence of Covid-19 Epidemic on Health of the Elderly in Latvia

In Latvia, as in many other countries, during the first wave of Covid-19, the elderly had limited access to healthcare services, putting the older populations at an increased risk of morbidity and mortality. The aim of this study was to analyze the health and psychological wellbeing of the elderly during the first wave of Covid-19 epidemic to understand what public health measures are needed to improve survival, to provide more healthy years of life, and to reduce the public burden of providing care to the elderly. This article is based on an interdisciplinary study which resulted in a reliable and widely applicable database on lifestyle and health indicators for the elderly residents of Latvia.

The analyses include the assessment of the impact of Covid-19 on health, health care consumption, social contact and social support. The study is on a population above the age of 50 and uses data from the longitudinal international comparative "Survey on health, ageing and retirement in Europe" (SHARE).

The results of the study demonstrated that older people are at increased risk of additional disease exacerbation, related to both aggravated psycho-emotional status and ageing. The deterioration of the state of health during the first wave of Covid-19 is more attributable to health determinants and demographic indicators, the impact of which may be significantly reinforced by the unavailability of health care services for every fourth resident of Latvia over the age of 50. In addition, the lack of timely care may seriously threaten the safety of the elderly, not only at home, but also after discharge from hospital.

In the 50+ group, nearly a fifth of respondents have experienced the effects of the Covid-19 crisis on mental health. The results of SHARE demonstrate that reducing social contacts and limiting the availability of social support during the crisis can lead to increased social isolation, increased risks of psycho-emotional disorders and the development of mental diseases. According to previous studies, deteriorating mental health also contributes

to an increase in an exaggerated demand for health services. It is still unknown how long the epidemiological constraints of Covid-19 and the social isolation they create, will last so its impact on the physical and psychological health of older individuals is not predictable. For these reasons, it is particularly important during the Covid-19 pandemic to continue to provide social support, and assistance through volunteers to reduce loneliness, isolation and associated mental health deterioration, and to implement strategies at national level to reduce anxiety among seniors.

Initiatives should also be taken to improve the ability of older people to cope with social isolation, by strengthening social contacts through internet applications, video chatting, telephone support lines and support groups,

lifestyle changes (regular sleep and waking cycles), physical activity, better nutritional habits and cognitive stimulation (use of mobile apps to stimulate mental exercise). These activities are particularly important for those who have had cognitive impairment in the past.

By the end of the pandemic, ageing will have accelerated for many individuals, regardless of Covid-19 infection. Regular assessment and monitoring of the ageing processes of older people, including their mental health will provide an opportunity to better understand the functional capabilities and vulnerability of each individual, particularly during the pandemic. The number of people with increasing health and social care needs should also be considered. This may pose not only economic but also human resource challenges in the near future.

Anda Rožukalne

The Level of Verbal Aggressiveness of Latvian Internet News Portal Commentators during the COVID-19 Pandemic (2020–2021)

The aim of the study was to find out whether the level of verbal aggressiveness of comments of Internet news sites increased during the pandemic. Using the data provided by the unique Internet comments research tool the Internet Aggressiveness Index (IAI) developed by researchers of the Faculty of Communication of Riga Stradins University, the level of verbal aggressiveness in the commentary section of the largest Latvian Internet news media (Delfi.lv, Tvnet.lv, Apollo.lv) was measured. During the study, data from the entire pandemic period were evaluated, as well as in a separate analysis verbal aggression in each of the two periods of emergency (Spring 2020; Winter 2020 and Spring 2021) was carried out. The study found that Internet users commented aggressively on

Covid-19 news and other topics, but the overall level of verbal aggression remained unchanged, and similar to the average level recorded by IAI over the past five years. Different data however were obtained on verbal aggression on news portals between the Latvian and Russian commentaries. The verbal aggression of Latvian commentators increased slightly at the end of the second emergency period but decreased in the Russian language commentators. Thus, it can be concluded that the insecurity and the difficulties encountered by Latvian society because of the pandemic have not contributed to a significant increase in verbal aggression in the Internet discussions and to a significant change in the climate of the digital public sphere.

Nora Jansone-Ratinika, Raimonds Strods

Remote Learning and Teaching in Higher Education Institutions of Latvia during the SARS-CoV-2 (COVID-19) pandemic or How Higher Education Adapted to the Unknown

The article discusses the main challenges caused by the global spread of the SARS-CoV-2 virus to ensure continuation of the study process

at higher education institutions of Latvia. Faculty were faced with a situation in which it was necessary to transform learning and teaching from

a face-to-face mode to a remote mode in a few days. We show that faculty pedagogical and digital competence was an important driver in providing quality education during this time. The authors discuss the main concepts related to this topic in order to form basis for common understanding in the higher education area. They also describe the results of faculty self-assessment of its ability to use technologies and technological solutions (TTS) in the study process, reveal emerging risks and the need for updating their competence in this area. Implementing a mixed research design, evidence was obtained for several conclusions important for improving the quality of the educational process (1) generally the faculty have been able to meet students' basic learning needs during remote mode; although it would be desirable to make the study process more student centered, by creating solutions that strengthen

the acquisition of students' practical skills in remote mode, by promoting honest behavior, and by monitoring students' growth during learning; (2) students in the learning process should increase the proportion of meaningful use of TTS in order to make the study process more interactive and engaging. Faculty often use TTS to ease the teaching process, but the emphasis should be changed towards facilitation of students' growth; (3) higher education institutions (HEI) should focus on the development of targeted support mechanisms for faculty, which would help to strengthen their pedagogical digital competence. The data obtained in the study show that in everyday life and especially in the implementation of changes, it is crucial for quality that there is a structural unit in HEIs that is professionally oriented towards the support and implementation of pedagogical innovations.

Oksana Žabko

Burnout and Mental Health Problems as a Reason for Occupational Change: Essential Considerations for Choosing a New Occupation

Maintenance of mental health at workplace has received interest before the COVID-19 pandemic, but has become increasingly important since then. In Latvia, however, mental health issues have received less concern at a policy making level or in organizational settings, leaving the solution of the problem up to the individual. As the most crucial option, a change of occupation has been observed. This article, is based on biographical (life story) interviews, and analyses of individual's resources that have contributed to awareness of burnout or mental disorders due to the work environment and the considerations which were important in choosing a new occupation.

The dynamic model of career choice development introduced by van Esbroeck and colleagues (2005) was applied in analysis of the decision-making to change occupation. Awareness of the need to solve the problem, exploration of their own interests and resources, exploration of the work and organizational environment and of the option as one of last resort are described.

The study explores diverse reasons for occupational change related to burnout at work, resulting from: (1) inappropriate initial choice of occupation, (2) long-term intensive

work, (3) negative psychological climate within the workplace and (4) ones rapid advancement in career.. The reason of occupational mismatch lies with limited information about the professional daily routine or work unrelated considerations. In turn, intensive work is perceived as normal by some industries which reduce the workers' ability to protect their rights.

Exploring of their own interests resulted in adjustment of vocational choices after reflecting on one's own needs or receiving more information about the work environment in other industries through the social network. This involved one's own assessment of the time and material resources available, and recognizing the need to acquire knowledge and skills specific to the new field. A change of occupation was perceived as possible when the interviewees had the opportunity to earn income from other sources, such as savings or loans instead of work.

Our results suggest that individuals review and adjust their initial decisions regarding occupational change over time especially when faced with real labor market opportunities or new specialties within an occupation, thus verifying the dynamic nature of the model proposed by van Esbroeck and colleagues.

Studies of Contemporary Glaciers by Latvian Scientists: Significance, Content and Results

Due to modern climate change and globally increasing atmospheric and ocean temperatures, glaciers are retreating worldwide thus more and more affecting the environment. Their global impact raises concerns and the need to understand the dynamic behavior of glaciers and the complex interaction between the cryosphere, atmosphere, hydrosphere, and lithosphere.

Since 2014 scientists from the University of Latvia have contributed to the studies of modern glaciers and polar environment by conducting scientific expeditions to the Arctic and Antarctic and by developing polar science studies in Latvia. Cooperation has been established with several institutes in Latvia and abroad including the National Antarctic Scientific Center who owns the Akademik Vernadsky station in Antarctica and the Nicolaus Copernicus University in Toruń who manages the Polar Station "Hahut" located in Svalbard.

The article describes the chronology and locations, methodology and the main results and their importance from studies performed

on scientific expeditions to Iceland, Greenland, Svalbard and Antarctica. The specific research fields include studies of glacier geometry and mass changes, thermal structure, drainage systems, and subglacial topography. The developed methodology allows performing high-precision measurements with ground-penetrating radar on glaciers. In combination with the acquisition of aerial photographs by unmanned aerial vehicles, this approach allows the construction of digital elevation models of glacier surface and bed. In addition, collaboration with scientists from the various other scientific fields has resulted in studies related to persistence of pollutants in polar regions, characterization of microbial diversity and other ecological issues.

In order to further develop the field of polar research in Latvia, the authors encourage the establishment of a long-term national polar research program and recommend that Latvia join the Antarctic Treaty and the Arctic Council as an observer country.

Līga Liepa

Dead Wood Variety in Different Forest Types in Zemgale

Dead wood is a significant component of forested ecosystems. In this comparative study the dead wood substrate availability in various small protected forest parcels in Zemgale was estimated. Measurements of standing snags, stems and downed logs were done to estimate the biological quantity and quality of the dead wood substrate. In this study, the general finding was that the dead wood availability ranges, from 38.2 to 149.5 m³ ha⁻¹. This study showed that moderate quantity and quality of dead wood is found in different types of protected habitats in the production forest landscape. Results from this study also support the thesis that dead wood substrate occurs in relatively large quantities. In general, the total amount

of dead wood, including snags, stems and logs, are consistently available in small forest parcels providing biodiversity qualities. The largest amount of substrate availability was detected in the early stages of decay. This might be correlated with human-induced disturbances in the adjacent forest. The lack of available substrate and dynamic environmental conditions may have negatively affected the species with strict habitat requirements for stable microclimatic conditions. More investigation is needed to understand the spatial distribution patterns and to determine particular numbers for thresholds of dead wood quantities in these protected forest parcels in comparison with those in managed stands in different age classes.

The Culture of Societies and Latvian Books in Livland and Courland during the Early 19th Century

The article explores the role of the Baltic German patriotic, economic, and literary societies in development of Latvian literary culture during the early 19th century when these groups were established. As the Baltic German intellectuals were the main producers of Latvian books before and during the abolishment of serfdom (1817 in Courland (Kurzeme), 1819 in Livland (Vidzeme)), their societies contributed significantly to the promotion of Enlightenment ideas and coordination of educational activities. In the article the activities of Livonian Benevolent and Economical Society and Riga Literary Practical Citizen Society in production of Latvian books are explored. Both groups supported the printing of books in order to promote agricultural improvements, medical education and temperance ideas. They also developed new channels of book distribution. While these two aforementioned societies had

secular outlook, the Riga and Courland Departments of Russian Bible Society devoted their activities to printing and distributing the Bible and the New Testament. The article also describes how the Courland Society of Literature and Art developed the concept of the first Latvian newspaper and promoted discussions about the Germanisation of Latvians which led to the establishing of the Latvian Literary Society that was founded to study Latvian language, ethnography, history and folklore. It also contributed to the development of Latvian literature by publishing translations of Weimar Classics and other works of world literature. The article concludes that the role of the Baltic German societies, although they had different aims, was significant in promotion of Latvian education through books and by disseminating the ideas of Enlightenment among Latvians.

Jānis Jansons

Establishment of the Faculty of Physics and Mathematics at the University of Latvia

Eighty years have passed since the establishment of the Faculty of Physics and Mathematics at University of Latvia. The article deals with the history of studies in physics and mathematics, and the establishment of the Faculty of Physics and Mathematics during the first Soviet

occupation in the academic year, 1940/41, its transformations during the German Nazi occupation, the rebuilding of the faculty after the war, and its development until 1958 during the second Soviet occupation.

Noteikumi autoriem

Intelektuālais žurnāls *Akadēmiskā Dzīve* publicē zinātniskus rakstus **visās zinātņu jomās** plašai ieinteresētai publikai par Latvijai nozīmīgiem zinātnes, kultūras un sabiedriskiem jautājumiem – tādiem, kas jau ir kļuvuši vai kļūst par zinātņu un kultūras vēsturi. Rakstus pieņem un publicē latviešu valodā, arī prof. J. Endzelīna rakstībā. Žurnāls publicē arī zinātnisku darbu recenzijas.

Rakstu pieņemšana notiek nepārtraukti. Katru rakstu recenzē divi pārstāvji no redakcijas, iesakot rakstu publicēt, pārstrādāt vai noraidīt, gala lēmumu pieņem redakcijas sēdē. Recenzējot tiek vērtēta rakstu originalitāte, aktualitāte, saprotamība, izklāsta loģika, literatūras pārzināšana un valoda. Redakcija ievēro recenzentu anonimitāti. Autoru par pieņemto lēmumu informē nedēļas laikā. Autori var iepazīties ar recenzentu vērtējumiem un piezīmēm.

Pēc tam, kad raksts saņēmis pozitīvu redakcijas lēmumu un autors izdarījis prasītās korekcijas, redakcija patur tiesības veikt nepieciešamos labojumus, lai panāktu izteiksmes skaidrību, kā arī stila un noformējuma viendabību. Šie labojumi tiek saskaņoti ar autoru.

Manuskriptus pieņem datorrakstā *Word* formātā, lappuses formāts – A4, standarta teksta izvietojums, burtu lielums – 12 punkti, starp rindām 1,5 intervālu atstarpe (arī parindēs). Vēlamais burtveidols jeb fonts *Times New Roman*.

Raksta sākumā tūlīt pēc tā nosaukuma jāievieto autora akadēmiskais dzīvesgājums 700–1000 iespiedzīmju apjomā (neskaitot atstarpes starp vārdiem) un 5–6 raksturvārdi. Rakstam jāpievieno autora ģimētnie – fotogrāfija elektroniskā formātā.

Literatūras saraksts (vēres jeb bibliogrāfiskās norādes) novietojams raksta beigās. Literatūru kārtoti pēc latīņu alfabēta atbilstoši starptautiskai pieņemtai transkripcijai, nešķirojot pēc valodām (netiek lietota kirilica utt.), un interneta publikācijām norāda datumu, kad tā aplūkota. Jālieto grāmatas, grāmatas nodaļas resp. rakstu krājuma raksta, žurnāla raksta un interneta publikācijas bibliogrāfiskā apraksta paraugi pēc Hārvarda pieņemtajām sistēmām:

Lasmane, S. (2012) *Komunikācijas ētika*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds.

Hallin, D. C.; Mancini, P. (2004) *Comparing Media Systems: Three Models of Media and Politics*. Cambridge, New York : Cambridge University Press.

Brikše, I.; Skudra, O.; Tjarve, R. (2002) *Development of the Media in Latvia in the 1990s*. Vihalemm, P. (ed.) *Baltic Media in Transition*. Tartu : Tartu University Press.

Balčytienē, A. (2009) Market-Led Reforms as Incentives for Media Change, Development and Diversification in the Baltic States: A Small Country Approach. *International Communication Gazette*, 71 (1–2), 39–49.

Dimants, A. (2016) Valsts nepieder kaimiņiem, bet viens likums – viena taisnība visiem. *Delfi* (11.07.2016.). Pieejams: <http://www.delfi.lv/news/comment/comment/ainars-dimants-valsts-nepieder-kaiminiem-bet-viens-likums-viena-taisniba-visiem.d?id=47659107> (06.11.2016.).

Baltic Media Advertising Market 2011 (2012) TNS Emor. Pieejams: http://www.tns.lv/wwwtnslv_resources/images/relizes/ADEX/2012/Baltic_Media_Advertising_Market_2011.pdf (11.06.2012.).

Die Programme der Polytechnischen Schule zu Riga für die Jahre 1862/63–1881/82 (1881) Rīga : Müller.

Grosvalds, I.; Alksnis, U.; Ruplis, A.; Meirovics, I. (2001) *Ķīmija Rīgas Politehnikumā un Rīgas Politehniskā institūtā*. Rīga : Latvijas ķīmijas vēstures muzejs.

Rainis (1981) Kajs Grakhs. *Kopoti raksti*, 14. Rīga : Zinātne, 329–434.

Iekšējās atsauces uz vērem un piezīmēm, ieskaitot norādes uz arhīvu dokumentiem, numurētā secībā dodamas teksta parindēs attiecīgās lappuses beigās (burtu lielums – 10 punkti), parasti norādot izmantotās lappuses vai lapas; ērtības labad saprotami īsinot garu nosaukumu līdz tā pirmajiem vārdiem; vairāk nekā trīs autoru gadījumā norādot pirmo autoru ar papildinājumu „et al.”; izdošanas gadam pievienojot alfabēta burtu (a, b, c utt.) atbilstoši nosaukumu alfabētiskajai secībai, ja vienam un tam pašam autoram vienā gadā izdoti divi vai vairāk darbi:

Balčytienē 2009, 41–42; Brikše, Skudra, Tjarve 2002, 100; *Baltic Media Advertising Market 2012*; *Die Programme 1881*; Grosvalds et al. 2001; Rainis 1981b.

Par vēru un atsauču precizitāti atbild raksta autors.

Nobeigumā jāpievieno raksta kopsavilkums angļu valodā 1500–2000 iespiedzīmju apjomā (neskaitot atstarpes starp vārdiem), kurā atsegtas raksta mērķis un uzdevumi, formulēta galvenā problēma, aprādīta novitāte un sniegti galvenie secinājumi.

Maksimālais raksta garums – 30 000 iespiedzīmes (neskaitot atstarpes starp vārdiem), rekomendējams – 6–12 datorraksta lappuses, šajā apjomā ietilpst arī dzīvesgājums, kopsavilkums, atsauces resp. piezīmes un literatūras saraksts.

Atbilstoši satura izklāsta gaitai raksts sadalāms nodaļās, dodot tām precīzus nosaukumus. Raksta saturam un struktūrai jāatbilst zinātniska teksta veidošanas prasībām. Raksta sākumā ievada daļā jāsniedz problēmas nostādne, pētījuma nepieciešamības pamatojums, pētījuma aktualitāte. Izklāsta daļā posmsecīgi jāapraksta problēmas risinājums. Šī sadaļa jāstrukturē ar nodaļu virsrakstu palīdzību. Nobeiguma daļā jānodod konspektīvi secinājumi, vērtējumi, ieteikumi, vispārinājumi. Izklāstam jāattīstās loģiski, tam jābūt kompozicionāli pārdomātam, terminoloģiski precīzam, skaidram. Rakstam jābūt uzrakstītam labā valodā, sliktā valodā uzrakstītus darbus redakcija nepieņem.

Rakstā minētiem svešvārdiem jānorāda oriģinālforma. Jāizvairās no pārmērīgas svešvārdu lietošanas. Izmantotajiem citātiem jābūt precīziem, ja tajos ir izlaidumi, tie noteikti jānorāda: nelieli izlaidumi (pāris vārdu) – ar divpunkti „..”, bet lieli (vairāki teikumi) – ar divpunkti kvadrātiekvās [..]. Noformēšanas īpatnības: aiz punkta, komata, kā arī starp iniciāli un vārdu jābūt viena piesitieta atstarpei; teksta izcēlumi (trekninājums, slīpraksts jeb kursīvs, pasvītrojums u. tml.) jālieto konsekventi, nav vēlams rakstu pieblīvēt ar izcēlumiem. Visi nosaukumi, kurus citādi liek pēdīnās, kā arī nosaukumi svešvalodās sniedzami slīprakstā, paskaidrojumi svešvalodās – iekavās un slīprakstā.

Teikstā iekļautie attēli papildus ir jāiesūta kā atsevišķas labas kvalitātes datnes, diagrammas, grafiki u. tml. – rediģējamā formātā.

**LATVIJAS
UNIVERSITĀTE**

